

VYTAUTO DIDŽIOJO UNIVERSITETAS

Paulius ASTROMSKIS

**MAŽOJO VARTOJIMO KREDITAVIMO
SANDORIŲ REGULIAVIMO MODELIS**

Daktaro disertacija
Socialiniai mokslai, vadyba (03 S)

Kaunas, 2014

UDK 336.774

As-71

Daktaro disertacija rengta 2010– 2014 metais Vytauto Didžiojo universitete

Mokslinis vadovas:

Prof. dr. Valdonė Darškuvienė (Vytauto Didžiojo universitetas, socialiniai mokslai, ekonomika
04S)

ISBN 978-609-467-071-8

TURINYS

Paveikslų sąrašas	5
Lentelių sąrašas	6
Pagrindinės darbo sąvokos	7
Įvadas	10
1. Mažojo vartojimo kreditavimo sandorių ir jų reguliavimo teorinės nuostatos	21
1.1. Mažojo vartojimo kreditavimo koncepcija ir genezė	21
1.2. Kreditavimo sandorių reguliavimo koncepcija ir jo raiškos lygmenys	27
1.2.1. Reguluotojo diskrecijos ribas nusakančios fundamentaliosios visuomenės vertybės	32
1.2.2. Sandorio sampratos ir jo sudarymo proceso konceptualios nuostatos	41
1.2.3. Reguliavimo poreikį lemiančių laisvos rinkos trūkumų teorinis apibendrinimas.....	45
1.3. Mažojo vartojimo kreditavimo sandorių teorinės nuostatos	51
1.3.1. Skolininko dimensija: vartotojų elgsenos ir racionalumo aspektai	52
1.3.2. Kreditoriaus dimensija: kredito kainos ribojimo galimybių vertinimas	60
1.3.3. Reguluotojo dimensija: kreditavimo prieinamumas kredito gavėjo prasiskolinimo grėsmės kontekste	65
1.4. Mažojo vartojimo kreditavimo sandorių reguliavimo konceptualaus modelio sudarymas	79
2. Mažojo vartojimo kreditavimo sandorių reguliavimo tyrimo metodologija	88
2.1. Mažojo vartojimo kreditavimo sandorių reguliavimo tyrimo metodologinės prieigos	90
2.1.1. Mažojo vartojimo kreditavimo sandoris skolininko sprendimų priėmimo aspektu	91
2.1.2. Kredito gavėjo prasiskolinimo veiksniai	100
2.1.3. Mažojo vartojimo kreditavimo sandorių reguliavimo priemonės ir jų parinkimo principai	103
2.2. Empirinio tyrimo tikslas ir hipotezės	112
2.3. Tyrimo metodika ir jos pagrindimas	115
2.3.1. Tyrimo metodų parinkimas	116
2.3.2. Tyrimo organizavimas ir atlikimas	119

2.3.3.	Tyrimo apribojimai ir tyrimo rezultatų patikimumas	121
3.	Mažojo vartojimo kreditavimo sandorių reguliavimo tyrimo Lietuvoje rezultatai ir jų apibendrinimas	123
3.1.	Lietuvos mažojo vartojimo kreditavimo rinkos analizė	123
3.2.	Mažųjų vartojimo kreditų gavėjų apklausos Lietuvoje duomenų analizė	127
3.3.	Kredito gavėjų praskolinimo veiksnių Lietuvoje empirinio tyrimo rezultatų statistinė analizė	139
3.4.	Mažojo vartojimo kreditavimo sandorių reguliuotojo diskrecijos apribojimų Lietuvoje pagrindimas	148
3.5.	Mažojo vartojimo kreditavimo sandorių reguliavimo priemonių Lietuvoje pagrindimas	151
Išvados		156
Literatūros sąrašas		163
Priedai		182

PAVEIKSLŲ SĄRAŠAS

Nr.	Pavadinimas	Psl.
1 pav.	Disertacinio tyrimo schema	17
2 pav.	Socialinės analizės ir ontologinės teisės lygmenų palyginimas	31
3 pav.	Procesinė sandorio schema	44
4 pav.	Sandorių sąnaudų veiksmų sąveikos schema	49
5 pav.	Kreditavimo apribojimų poveikis neteisėtam skolinimuisi	66
6 pav.	Atsakingo kreditavimo elementai	70
7 pav.	Konceptualus mažojo vartojimo kreditavimo sandorių reguliavimo modelis	83
8 pav.	Mažojo vartojimo kreditavimo sandorių reguliavimo metodologinių priėgų aprėptis	89
9 pav.	Metodologinės disertacijos dalies schema	90
10 pav.	Vartojimo kreditavimo sandorio schema	93
11 pav.	Vartojimo kreditavimo sandorių reguliavimo priemonių parinkimo schema	105
12 pav.	Kreditavimo prieinamumą ribojančių reguliavimo sprendimų alternatyvos	106
13 pav.	Mažojo vartojimo kredito gavėjo prasiskolinimo veiksmų hipotezių žemėlapis	113
14 pav.	Trijų didžiausių mažųjų vartojimo kreditų davėjų (UAB “4Finance”; UAB “MCB Finance” ir UAB “Moment credit”) pajamų ir pelno pokytis 2007-2012 metais	125
15 pav.	Naudojimosi mažaisiais vartojimo kreditais reguliarumas	132
16 pav.	Būtinųjų poreikių pasiskirstymas pagal kategorijas	134
17 pav.	Mažųjų vartojimo kreditų gavėjų prasiskolinimo veiksmų grupės	141
18 pav.	Mažųjų vartojimo kreditų gavėjų prasiskolinimo veiksmų tyrimo rezultatai	145
19 pav.	Kreditavimo prieinamumo ribojimo galimybės Lietuvoje	150
20 pav.	Reguliavimo priemonių sritys Lietuvoje	153

LENTELIŲ SĄRAŠAS

Nr.	Pavadinimas	Psl.
1 lent.	Liberaliojo reguliavimo tikslai ir priemonės	78
2 lent.	Mažozo vartojimo kreditavimo mokslinių tyrimų apibendrinimas	101
3 lent.	Kredito gavėjo prasiskolinimo veiksniai	102
4 lent.	Mažozo vartojimo kreditavimo sandorių reguliavimo priemonių grupės pagal kredito gavėjo prasiskolinimo veiksnius	111
5 lent.	Mažųjų vartojimo kreditų gavėjų klausimyno struktūra	117
6 lent.	Direktyvos 2008/48/EC ir LR Vartojimo kredito įstatymo pagrindinių nuostatų palyginimas	126
7 lent.	Respondentų finansinis raštingumas	129
8 lent.	Respondentų pasiskirstymas pagal alternatyvų prieinamumą	
9 lent.	Respondentų pasiskirstymas pagal priežastis, dėl kurių nebuvo imtasi alternatyvų	131
10 lent.	Respondentų pasiskirstymas pagal alternatyvų vertinimą	132
11 lent.	Poreikiai, kuriems tenkinti yra naudojami mažozo vartojimo kreditavimo sandoriai	133
12 lent.	Respondentų polinkis į oportunistinę elgseną	135
13 lent.	Respondentų pasiskirstymas pagal skolos grąžinimo naštos numatymą	135
14 lent.	Respondentų pasiskirstymas pagal nurodytą pajamų ir skolos santykį	136
15 lent.	Respondentų pajėgumas apmokėti einamąsias sąskaitas	137
16 lent.	Respondentų pasiskirstymas pagal mokumą	137
17 lent.	Respondentų pasiskirstymas pagal elgseną grąžinimo metu	138
18 lent.	Statistinis kintamųjų pasiskirstymas	140
19 lent.	Teisingai klasifikuotų atvejų skaičius	141
20 lent.	Didžiausio tikėtumo Chi kvadrato statistika	141
21 lent.	Nagelkerkės determinacijos koeficientas	142
22 lent.	Kuko mato ir β pokyčio reikšmės	142
23 lent.	Regresijos koeficientų įverčių reikšmės, jų statistinis reikšmingumas bei galimybių santykiai	143
24 lent.	Redukuoto modelio teisingai klasifikuotų atvejų skaičius	143
25 lent.	Redukuoto modelio didžiausio tikėtumo Chi kvadrato statistika	144
26 lent.	Redukuoto modelio Nagelkerkės determinacijos koeficientas	144
27 lent.	Redukuoto modelio Kuko mato ir β pokyčio reikšmės	144
28 lent.	Redukuoto modelio regresijos koeficientų įverčių reikšmės, jų statistinis reikšmingumas bei galimybių santykiai	145

PAGRINDINĖS DARBO SĄVOKOS

Ateities neapibrėžtumas - abejonės dėl nežinomybės ir dėl to atsiradęs negalėjimas atlikti tikslias prognozes (Schechter ir Asher, 2012; Milliken, 1987).

Atsakingas kreditavimas šioje disertacijoje suprantamas kaip atsakingas skolinimas ir atsakingas skolinimasis.

Atsakingasis skolinimas – kredito davėjo veiksmai, skirti užtikrinti tai, kad siūlomi kreditavimo produktai atitiktų vartotojų poreikius, ir vartotojai būtų pajėgūs grąžinti kreditą (Europos Komisija, 2009).

Atsakingasis skolinimasis – kredito gavėjo tinkamos pastangos tam, kad jis pateiktų teisingą ir tikslią informaciją apie savo finansinę situaciją kredito davėjui, ir tinkamai įvertinęs savo asmenines ir finansines aplinkybes priimtų informuotus ir tvarius finansinius sprendimus (Europos Komisija, 2009).

Būtinieji poreikiai šioje disertacijoje suprantami kaip tokie žmogaus poreikiai, kurie yra skirti fiziologinio, psichologinio ir emocinio žmogaus egzistavimo bei orios būties visuomenėje užtikrinimui. Šių poreikių atsisakymas gali būti objektyviai ir/ar subjektyviai neįmanomas be žalos asmens sveikatai ar orumui.

Euristika - mąstymo strategija, kuri supaprastina užduotį ir leidžia priimti sprendimus dėl tolesnio savo elgesio iš subjektyviai suvoktos ribotos informacijos, remiantis intuicija ir patirtimi (Simon, 1955).

Fundamentaliosios visuomenės vertybės šioje disertacijoje suprantamos kaip žmogaus orumas, nuosavybės teisė ir kitos pamatinės idėjos kuriomis grindžiama visa visuomeninė santvarka.

Hiperbolinis diskontavimas - situacija, kai asmuo per daug vertina esamą naudą nei ateities sąnaudas dėl to yra linkę priimti sprendimus, dėl kurių jie paskui gailisi (Bar-Gill, 2004).

Kreditavimas - sutartis, kuria bankas ar kita kredito įstaiga (kreditorius) įsipareigoja suteikti kredito gavėjui (skolininkui) sutartyje nustatyto dydžio ir nustatytomis sąlygomis pinigines lėšas (kreditą), o skolininkas įsipareigoja gautą sumą grąžinti kreditoriui ir mokėti palūkanas (LR Civilinis kodeksas (2000), 6.881 str. 1 d.)

Kreditorius šioje disertacijoje suprantamas kaip juridinis asmuo, teikiantis kreditus skolininkams.

Liberalusis paternalizmas – reguliuotojo veikla, kuria nemažinant asmens pasirinkimo galimybių asmuo skatinamas rinktis tą elgesio variantą, kurį jis būtų padaręs jei skirtų maksimalų dėmesį, turėtų pilną informaciją, neribotas kognityvines galimybes ir visišką savęs kontrolę (Thaler ir Sunstein, 2003)

Mažasis vartojimo kreditas šioje disertacijoje suprantamas kaip be didelių formalumų prieinamas vartojimo kreditas, kuomet vartotojui yra skolinama nedidelė suma trumpam laikotarpiui už didelę metinių palūkanų normą.

Mažasis vartojimo kreditavimas šioje disertacijoje suprantamas kaip procesas, kurio metu kreditorius išsipareigoja suteikti skolininkui mažąjį vartojimo kreditą, o skolininkas išsipareigoja gautą sumą grąžinti kreditoriui ir mokėti palūkanas.

Nebūtinieji poreikiai šioje disertacijoje suprantami kaip tie asmens poreikiai, kurie sudaro perteklinį vartojimą, neturintį jokios įtakos asmens orumo laipsniui, įskaitant ir tuos, dėl kurių būtinumo asmuo klysta.

Oportunizmas - savanaudiškumas su klasta (Williamson, 1986).

Pasiekiamumo euristika - situacija, kai asmuo savo sprendimą grindžia lengviau pažįstama ar įsivaizduojama informacija (Tversky ir Kahneman, 1974).

Perteklinis pasitikėjimas - situacija, kai asmuo yra linkęs manyti esant geresnėje padėtyje nei iš tikrųjų yra ir dėl to nuvertina savo elgesio riziką (Barber ir Odean, 2001).

Prasiskolinimas – asmens būseną, kai to asmens nuomone jam yra sunku grąžinti skolą (Europos Komisija, 2010)

Reguliavimas - teisės normų naudojimas siekiant socialinių – ekonominių tikslų įgyvendinimo (Hertog, 2010; Vaišvila, 2004).

Reguliavimo institucijos (reguliuotojas) šioje disertacijoje suprantamos kaip visuma tarpfunkcinėje partnerystėje veikiančių ir valdingus įgalinimus turinčių subjektų, įskaitant (bet neapsiribojant) įstatymų leidėją, vykdomosios valdžios, švietimo ir kitas institucijas.

Reguliavimo priemonės šioje disertacijoje suprantamos kaip ekonominės veiklos organizavimo ir elgesio taisyklės

Reguliuotojas šioje disertacijoje suprantamas kaip visuma tarpfunkcinėje partnerystėje veikiančių ir valdingus įgalinimus turinčių subjektų, įskaitant (bet neapsiribojant) įstatymų leidėją, vykdomosios ar teisminės valdžios, švietimo institucijas ir pan.

Reguliuotojo diskrecija - galia, leidžianti reguliuotojui iš keleto teisiškai galimų elgesio variantų pasirinkti tą, kuris, tos institucijos nuomone, yra tinkamiausias atsižvelgiant į visuomeninių santykių raidos prioritetus ir strategiją (Galligan, 1995; Linkevičiūtė, 2006; Vaišvila, 2004; ir kt.)

Ribotas racionalumas (iracionalumas) - žmogaus elgsena, kuria jis tik siekia būti racionalus, tačiau yra ribojamas savo galimybių (Simon, 1976).

Sandorio motyvai - visuma vidinių paskatų, lėmusių asmens valios susiformavimą (Mizaras ir kt., 2009)

Sandorio sąnaudos - nuosavybės teisės nustatymo ir palaikymo sąnaudos (Coase, 1988)

Sandorio tikslas - galutinis rezultatas, kurio siekia šalys jį sudarydamos (Zimmermann, 1996; Mizaras ir kt., 2009)

Sandoris šioje disertacijoje suprantamas kaip asmens veiksmai, kuriais siekiama patenkinti savo poreikius sukuriant, pakeičiant arba panaikinant civilines teises ir pareigas.

Skolininkas šioje disertacijoje suprantamas kaip fizinis asmuo, kuris naudojasi kreditais.

Turto specifiškumas - materialieji ar žmogiškieji ištekliai, kurie yra skirti konkrečiam santykiui ir kurių panaudojimas kitur gali kainuoti dideles sąnaudas (Williamson, 1975).

Vartojimo kreditas – sutartis, pagal kurią vartojimo kredito davėjas suteikia arba įsipareigoja suteikti vartojimo kredito gavėjui vartojimo kreditą atidėto mokėjimo, paskolos forma arba kitu panašiu finansiniu būdu, išskyrus sutartis dėl nuolatinio tos pačios rūšies paslaugų teikimo ar tos pačios rūšies prekių tiekimo, kai vartojimo kredito gavėjas už teikiamas paslaugas ar tiekiamas prekes moka dalimis jų teikimo ar tiekimo metu (LR Vartojimo kredito įstatymas (2010), 2 str. 16 d.)

Vartojimo kreditavimas šioje disertacijoje suprantamas kaip procesas, kurio metu kreditorius suteikia skolininkui vartojimo kreditą, o skolininkas įsipareigoja gautą sumą grąžinti kreditoriui ir mokėti palūkanas.

Vartojimo kredito davėjas – asmuo, išskyrus fizinį asmenį, kuris verslo tikslais teikia arba įsipareigoja suteikti vartojimo kreditus (LR Vartojimo kredito įstatymas (2010), 2 str. 13 d.)

Vartojimo kredito gavėjas (vartotojas) – fizinis asmuo, kuris siekia sudaryti ar sudaro vartojimo kredito sutartį asmeninėms, šeimos, namų ūkio, bet ne verslo ar profesinėms reikmėms (LR Vartojimo kredito įstatymas (2010), 2 str. 14 d.).

IVADAS

Disertacinio tyrimo aktualumas

Kreditavimas yra tapęs neatsiejamu visuomenės gerovės diskurso dalimi. Vartojimo kreditavimas yra įprastas namų ūkių poreikių finansavimo šaltinis, o skolinimasis yra laikoma normalia elgsena, neišvengiama daugeliui namų ūkių. Vartojimo kreditavimo poveikis ir svarba ekonominiuose, socialiniuose, psichologiniuose visuomenės vystymosi procesuose tik didėja. Kreditavimas yra tapęs ir žmogaus teisių diskurso dalimi.

Kreditavimo rinkos pokyčiai, atsiradę ekonomikos sunkmečio laikotarpiu 2008-2009 metais, lemia ypatingai didelį šios tematikos mokslinių tyrimų aktualumą. Kreditavimo rinka keičiasi, inovuoja, ypač vartojimo kreditavimo srityje. Tradicines bankų ar kredito unių teikiamas vartojimo paskolas papildė nauji skolinimo instrumentai, tarp kurių populiarūs ir žinomi – mažieji vartojimo kreditai (kasdienėje kalboje dažnai vadinami „greitieji kreditai“), pasižymintys aukšta palūkanų norma ir lengvu prieinamumu. Dėl prieinamumo, šie kreditai tapo itin populiarios tarp jaunų ir nepasiturinčių namų ūkių, kuriems kiti kreditavimo šaltiniai dažniausiai yra neprieinami.

Mažąjo vartojimo kreditavimo rinka nuolat ir sparčiai plečiasi. Dauguma mažųjų vartojimo kreditų davėjų savo veiklą pradėjo tik 2008-2009 metais, tačiau jau 2011 metais bendras šių bendrovių valdomas paskolų portfelis augo 80%, o palūkanų pajamos viršijo 100 mln. Lt. 2012 m. šis augimas lėtėjo, bet vis tiek sudarė išpūdingus 32% (Lietuvos Bankas, 2013). Kasmet yra sudaroma apie 800 tūkst. mažąjo vartojimo kreditavimo sandorių, t.y. po 34 sandorius kiekvienam 100-ai suaugusių Lietuvos gyventojų, tad jų dažnis yra labai didelis.

Dėl mažųjų vartojimo kreditų populiarumo tarp socialiai pažeidžiamų asmenų ir augimo, šie sandoriai tapo reguliavimo objektu. Reguluotojui čia kyla sudėtingas uždavinys subalansuoti reguliavimo objekto – mažąjo vartojimo kreditavimo sandorio šalių (skolininko ir kreditoriaus) interesus šio sandorio proceso metu. Praktikoje šis reguliavimas pasireiškia įvairiai – nuo visiškai liberalaus ir laisvos rinkos principais grindžiamo reguliavimo, iki visiško šių sandorių draudimo. Dažniausiai reguliuojamos sritys yra susijusios su privalomu informacijos atskleidimu, mokumo vertinimu ir kredito kaina. Tačiau vartojimo kreditavimas, įskaitant ir mažąjį vartojimo kreditavimą bei jo reguliavimas yra itin mažai tyrinėtas. Dauguma mokslinių tyrimų atlikta JAV, kuriose susiformavo mažąjo vartojimo kreditavimo reiškinys, netrukęs paplsti po visą pasaulį.

ES jo tyrimų kryptis daugiausia nulemia ekonominiai šio reiškinio aspektai, tokie kaip praskolinimas ir jo pasekmės, bei poreikis pagrįsti reguliavimo sprendimus, tokius kaip kredito kainos ribojimus. Tuo tarpu Baltijos šalyse, įskaitant ir Lietuvoje, mažojo vartojimo kreditavimo sandoriai ir jų reguliavimas yra visiškai mokslininkų netyrinėtas reiškinys. Tokią padėtį lemia tai, jog mažojo vartojimo kreditavimo reiškinys yra sudėtingas, kompleksinis ir daugelį mokslinės bei praktinės veiklos sričių (vadybos, ekonomikos, finansų, teisės) jungiantis reiškinys.

Todėl pasirinkta tema yra aktuali ne tik dėl itin sparčios mažųjų vartojimo kreditų rinkos plėtros, tačiau ir dėl daugiadisciplinių iššūkių reguliuotojui ieškant teisingo bei efektyvaus priešpriešinių skolininko ir kreditoriaus interesų balanso.

Mokslinė problema ir jos ištirimo lygis

Mažojo vartojimo kreditavimo sandorių reguliavimo problematika yra daugiadisciplinė, apimanti vadybos, teisės ir ekonomikos mokslinių tyrinėjimų sritis. Pirmuoju klausimu kreditavimo sandorių reguliavimo diskurse yra (turi būti) kreditavimo santykis su žmogaus teisėmis. Būtent nuo žmogaus teisių apsaugos imperatyvo priklauso ir reguliuotojo diskrecijos ribos, ir pačių sandorių struktūra bei procesas. Tačiau mokslinėje literatūroje kredito prieinamumo santykis su žmogaus teisėmis nėra išplėtotas.

Akademiniai tyrinėjimai šiuo klausimu nėra išsamūs ir tuo labiau, nepateikia vieningo atsakymo į klausimą ar kreditavimas turi būti laikomas žmogaus teise (Hudon, 2009). Konceptualios kreditavimo, kaip žmogaus teisės, idėją yra pateikęs Muhammad Yunus, praktine savo veikla įrodęs, kad žmogaus gerovę galima padidinti (o skurdą sumažinti) tiesiogiai per didesnę kredito prieinamumą (Yunus, 2006). Ir nors verslo mikro-kreditavimo srityje ši tezė yra laikoma apginta, mokslininkai pripažįsta, kad vartojimo kreditavimo srityje dėl specifinių skolininko praskolinimo pasekmių atsakymas nėra vienareikšmis (Hudon, 2009).

Dėl šio mokslinių tyrimų ribotumo disertacijoje yra praplečiamas tyrimų laukas ir atsakymo į kreditavimo vietą žmogaus teisių diskurse ieškoma per fundamentaliąsias žmogaus orumo ir nuosavybės teisės vertybes. Su šiomis sritimis susiję moksliniai tyrimai apima, viena vertus, kreditavimo prieinamumo ribojimo poveikį žmogaus teisėms (Betti ir kt., 2007; Zinman, 2010; Morse, 2011; Wilson ir kt., 2010; Morgan, Strain, 2008; Karlan, Zinman, 2009 ir kiti). Antra vertus, moksliniuose darbuose tyrinėjamos neigiamos kreditavimo pasekmės skolininkui, tokios kaip praskolinimas, skolos kilpos grėsmės ir kiti aspektai, didinantys finansinius sunkumus (Bhutta ir kt., 2012; Carrell, Zinman, 2008; Melzer, 2011; Zinman, 2010, ir kiti).

Prasiskolinimo (perteklinio įsiskolinimo) kontekste pastebėtina, kad mokslinėje literatūroje nėra nusistovėjusio prasiskolinimo apibrėžimo (Vandone, 2009; Europos Komisija, 2001, 2008, 2010; Elliott 2005; Haas 2006; Vandone ir Anderloni 2008; ir kt.). Ne mažiau mokslinio neapibrėžtumo yra ir sprendžiant prasiskolinimo apskaičiavimo klausimus (D'Alessio ir Iezzi, 2013; Betti ir kt., 2007; European Banking Industry Committee, 2011, 2013; ir kt.). Pripažįstama, kad objektyviosios normos nebūtinai atspindi individualių namų ūkių finansinę padėtį, o subjektyvusis požiūris yra problematiškas dėl vertinimo sudėtingumo (Europos Komisija, 2010). Todėl prasiskolinimo ir jo matavimo problematika taip pat yra aktuali ir plėstina.

Pažymėtina, kad mažojo vartojimo kreditavimo sandorių tyrinėjimai plečiasi ir apima vis daugiau mokslinio pažinimo laukų. Žinomiausi iš šių tyrimų, analizavę mažuosius vartojimo kreditavimo sandorius skolininkų racionalumo, kredito kainos pagrįstumo, reguliavimo priemonių poveikio, šių sandorių santykio su asmens bankroto, priverstinių išieškojimų ir kitais aspektais yra Skiba (2012), Cuffe (2012), Bhutta, Skiba, ir Tobacman (2012), Elliehausen (2009); Edmiston (2011); Caskey (2002); Morse (2011); Wilson ir kiti (2010); Morgan (2007), Dobbie ir Skiba (2012), Mann ir Hawkins (2007), Betti ir kt. (2007), Zinman (2010), Ellison ir Foster (2008), Gill ir Warren, (2008), Huckstep (2007) ir kiti.

Ir nors šiuose tyrimuose yra pateikiami skirtingi požiūriai į mažojo vartojimo kreditavimo sandorius ar jų reguliavimo galimybes, visus juos vienija iš esmės tas pats klausimas – ar mažieji vartojimo kreditai labiau padeda skolininkams, ar yra jiems labiau žalingi? Šiuose tyrimuose galima išskirti esminius kreditavimo reikšmingumo ir tuo pačiu – skolininko prasiskolinimo grėsmės elementus, kurie turi būti analizuojami ir tiriami konkrečios rinkos kontekste. Tačiau, kaip jau minėta, nors mažojo vartojimo kreditavimo sandorių tyrimų ir daugėja, tačiau mokslinis šių sandorių reguliavimo poreikio ir poveikio ribų pagrindimas vis dar yra nepakankamas.

Lietuvoje iki šiol nebuvo atlikta jokių mokslinių mažojo vartojimo kreditavimo tyrimų, kurie leistų objektyviais duomenimis nustatyti mažojo vartojimo kreditavimo sandorio elementus ir jo proceso eigą skolininkui sudarant, vykdam ar nutraukiant kreditavimo sandorius. Įvairios suinteresuotos grupės teikia tam tikras statistines apžvalgas ar praktines išvalgas, tačiau išsamių mokslinių tyrimų šiais klausimais kol kas nėra. Mokslinio įdirbio trūkumas šioje srityje lemia ir neapibrėžtumą sprendžiant mažojo vartojimo kreditavimo sandorių reguliavimo priemonių pasirinkimo galimybes ar kreditavimo prieinamumo apribojimo pasekmes.

Mokslinių tyrimų sudėtingumą lemia tai, jog mažojo vartojimo kreditavimas ir jo reguliavimas yra daugiadisciplinis reiškiny, apimantis mokslinius darbus vadybos, teisės ir ekonomikos srityse (Ogus, 2004, 2009; Hertog, 2010; Vaišvila, 2004). Tačiau visas šias mokslo kryptis reguliavimo kontekste vienija klausimai - kodėl ir koku mastu reikia reguliuot (Stiglitz, 2008)? Ieškant atsakymo, šioje disertacijoje yra remiamasi sandorių sąnaudų teorija, pradėta Coase (1937, 1960 ir kt.) ir išvystyta Williamson (1975, 1985 ir kt.). Tai, kad sandorio sąnaudų mažinimas ir iš to sekantis rinkos efektyvumas yra strateginis reguliavimo tikslas, yra pripažinę ir Lietuvos tyrėjai (pvz. Šimašius, 2002). Tačiau nors sandorių sąnaudų teorija yra laikytina išplėtotą, moksle iki šiol nėra analizuotas šios teorijos pritaikomumas sprendžiant mažojo vartojimo kreditavimo sandorių reguliavimo problemas.

Moksliniai sandorio ir jo elementų tyrimai, nors ir pripažintini išplėtotais bendrąja prasme, mažojo vartojimo kreditavimo srityje šio įdirbio nepakanka. Disertacijoje sandoris yra tiriamas procesiniu požiūriu iš skolininko perspektyvos, kuriam būdingos žmogiškosios elgsenos anomalijos. Skolininkų elgsenai ir priimamiems sprendimams paaiškinti šioje disertacijoje remiamasi Simon (1955), Kahneman ir Tversky (1974), Mitchell (2005), Write ir Stone (2012), Berg (2003) ir kitų žymių mokslininkų tyrimais. Per tris dešimtmečius vystymosi, bihevioristine teisės ir vadybos tyrimų kryptimi imta remtis pagrindžiant reguliavimo priemones (žr. pvz. McCaffery ir Slemrod, 2006; Write ir Stone, 2012; Thaler ir Sunstein 2003). Todėl šioje disertacijoje remiamasi susiformavusia mokslinių tyrinėjimų kryptimi, susijusia su skolininkų iracionalumu bei reguliuotojo atsaku į šias jų elgsenos anomalijas (Fritzdixon ir kt.; 2013, Meade, 2012; Bodenhorn, 2005; Reifner ir kt., 2009; Rigbi, 2009; Hudon ir Sandberg, 2011; ir kiti).

Pažymėtina, kad esmines vartojimo kreditavimo proceso išvalgas suformavo Kamleitner ir Kirchler (2007) bei Kamleitner, Hoelsl, Kirchler (2012). Šių autorių sudarytas vartojimo kredito naudojimo procesinis modelis atskleidžia ir detalizuoja visas kreditavimo sandorio proceso stadijas. Tačiau šis modelis pilnai neatspindi galimų skolininko elgsenos scenarijų, kas yra būtina siekiant parinkti tinkamus ir teisingus reguliavimo sprendinius. Šios disertacijos kontekste Kamleitner ir Kirchler (2007) modelio trūkumas yra ir tas, kad jis ne visiškai atitinka disertacijoje plėtojama sandorio logiką nes neatspindi subjektyviosios valios, jos išraiškos bei pokyčio sąveikos, t.y. neatspindi esminių, autoriaus nuomone, sandorio elementų ir jų vietos kreditavimo procese. Be to, šiame modelyje prasiskolinimo veiksniai nėra išskiriami pagal sandorio sąnaudų teorines nuostatas. Atitinkamai, šiais aspektais yra plėstinas ir mokslinis mažojo vartojimo kreditavimo proceso pažinimas.

Taigi, mažojo vartojimo kreditavimo sandoriai ir jų reguliavimas yra tapę svarbia mokslinių tyrinėjimų sritimi. Mokslinės literatūros analizė parodė, kad tyrėjai nesutaria ar visumoj mažieji vartojimo kreditai labiau padeda vartotojams, ar yra jiems labiau žalingi. Dažnai moksliniai tyrimai neatsako į klausimą - kaip reguliuoti mažojo vartojimo kreditavimo sandorius, kad būtų užtikrintas kredito prieinamumas ir subalansuota skolininko bei kreditorių interesų apsauga. Mokslinėje literatūroje nėra pasiūlyto mažojo vartojimo kreditavimo sandorių reguliavimo modelio, nėra nusistovėjusio požiūrio į priešingų skolininko ir kreditorių interesų balansavimą ar mažojo vartojimo kreditavimo sandorių analizės metodą. Priklausomai nuo tyrimų pobūdžio ir nagrinėjamos problemos specifikos yra pasitelkiami skirtingi teoriniai argumentai, modeliai, empirinių tyrimų metodai ir instrumentai. Atitinkamai, nors tyrimų, susijusių su mažojo vartojimo kreditavimo sandorių sudarymo priežastimis ir pasekmėmis daugėja, tačiau mokslinis reguliuotojo atsako pagrindimas vis dar yra nepakankamas.

Nepakankamas mažojo vartojimo kreditavimo sandorių, skolininkų veiksmus ir šių veiksmų pasekmių ištirtumas; mažojo vartojimo kreditavimo sandorių reguliavimo sprendimai, kurie remiasi daugiau politiniais motyvais, nei mokslinių tyrimų rezultatais, palieka šios srities tyrimuose laisvą nišą.

Tad šioje disertacijoje sprendžiama **mokslinė problema:** kaip reguliuoti mažojo vartojimo kreditavimo sandorius, kad nepažeidžiant reguliuotojo diskreciją ribojančių fundamentaliųjų visuomenės vertybių būtų mažinama kredito gavėjo prasiskolinimo tikimybė?

Mokslinio darbo objektas - mažojo vartojimo kreditavimo sandorių reguliavimas.

Mokslinio darbo tikslas - parengti mažojo vartojimo kreditavimo sandorių reguliavimo modelį, integruojantį fundamentaliąsias visuomenės vertybes, sandorio procesą ir kredito gavėjo prasiskolinimo veiksnį, kuris reguliuotojo diskrecijos ribose apsaugotų kredito gavėją nuo prasiskolinimo.

Siekiant suformuluoto tikslo sprendžiami šie mokslinio darbo **uždaviniai:**

1. Atskleisti mažojo vartojimo kreditavimo sandorių ir jų reguliavimo koncepcijų turinį bei raišką teoriniuose reguliuotojo diskreciją ribojančių fundamentaliųjų visuomenės vertybių ir kredito gavėjų prasiskolinimo veiksnų kontekstuose;
2. Atskleisti teorinius požiūrius į mažojo vartojimo kreditavimo sandorių vertinimą skolininko, kreditoriaus ir reguliuotojo dimensijose;

3. Parengti mažojo vartojimo kreditavimo sandorių reguliavimo modelį, integruojantį fundamentaliąsias visuomenės vertybes, sandorio procesą ir kredito gavėjo prasiskolinimo veiksnį;
4. Parengti mažojo vartojimo kreditavimo sandorių reguliavimo tyrimo metodologiją;
5. Atlikti empirinį tyrimą ir jo pagrindu ištirti mažųjų vartojimo kreditų gavėjų prasiskolinimo veiksnį Lietuvoje;
6. Pagrįsti mažojo vartojimo kreditavimo sandorių reguliuotojo diskrecijos apribojimus Lietuvoje;
7. Pagrįsti pasiūlymus dėl mažojo vartojimo kreditavimo sandorių reguliavimo priemonių, kuriomis, nepažeidžiant reguliuotojo diskreciją ribojančių fundamentaliųjų visuomenės vertybių, būtų mažinama kredito gavėjų prasiskolinimo tikimybė Lietuvoje.

Mokslinio tyrimo metodai

Disertacijos mokslinis tyrimas remiasi pozityviaja mokslinių tyrimų paradigma. Teorinių kreditavimo sandorių ir jų reguliavimo koncepcijų, įskaitant reguliuotojo diskreciją ribojančių fundamentaliųjų visuomenės vertybių bei prasiskolinimo veiksnį, o taip pat įvairių mažojo vartojimo kreditavimo sandorių aspektų analizei ir apibendrinimui yra naudojami mokslinės literatūros analizės, sisteminimo, apibendrinimo ir lyginimo metodai.

Buvo atlikta mažųjų vartojimo kreditų gavėjų apklausa internetu. Duomenų, reikalingų nustatyti reguliuotojo diskrecijos ribojimus bei ištirti kredito gavėjo prasiskolinimą lėmusius veiksnį, surinkimui naudotas apklausos metodas.

Mažųjų vartojimo kreditų gavėjų prasiskolinimo veiksnį tyrimui atlikti taikyti kiekybiniai empirinio tyrimo metodai - aprašomosios statistikos ir dvinarės logistinės regresijos metodai. Remiantis empirinio tyrimo rezultatais, loginės analizės būdu, apibendrinti mažojo vartojimo kreditavimo sandorių reguliuotojo diskrecijos apribojimai. Apibendrinant apklausos tyrimo duomenis naudotasi IBM SPSS Statistics v.20 programiniu paketu.

Disertacijos tyrimo loginė schema

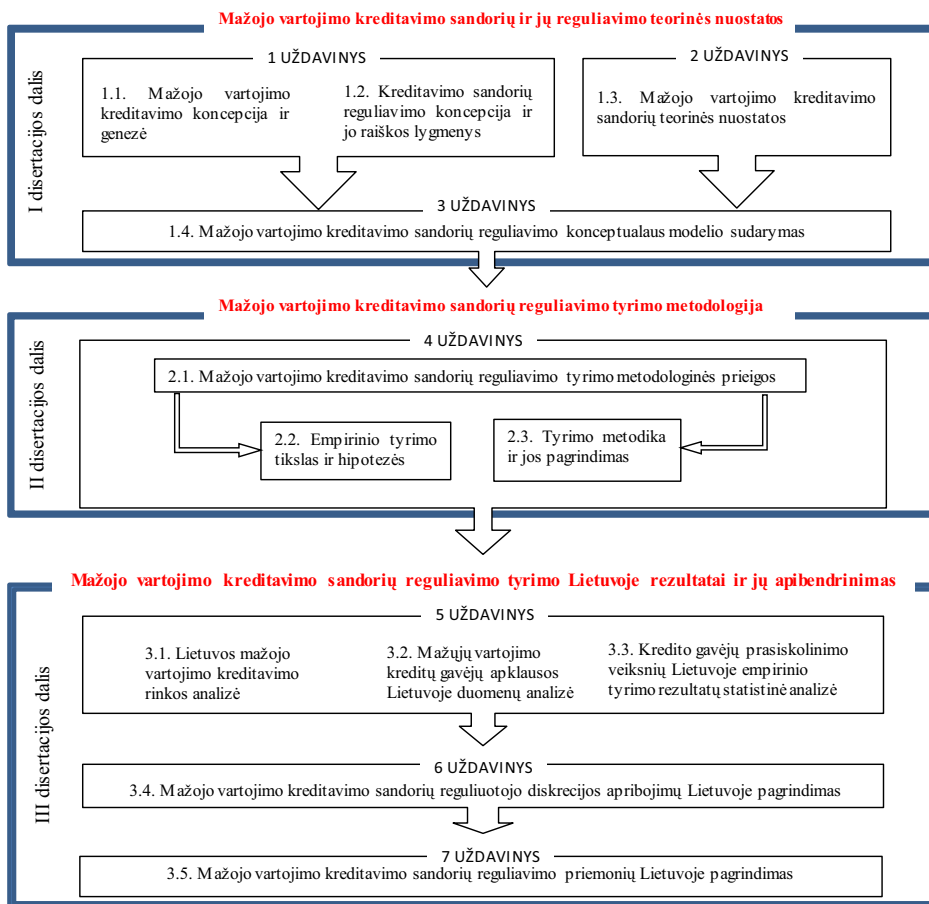
Disertacijos loginę struktūrą lėmė suformuluotas tikslas ir jam pasiekti iškelti uždaviniai. Šią disertaciją sudaro trys dalys.

Pirmoje dalyje yra nagrinėjami teoriniai disertacijos problemos aspektai, kur pateikiama mažojo vartojimo kreditavimo koncepcija ir genezė (1.1. skyrius); apibendrinama kreditavimo sandorių reguliavimo koncepcija ir nustatomi jo raiškos lygmenys (1.2. skyrius); apibendrinamos mažojo vartojimo kreditavimo sandorių teorinės nuostatos įvairiomis dimensijomis (1.3. skyrius) bei sudaromas mažojo vartojimo kreditavimo sandorių reguliavimo konceptualus modelis (1.4. skyrius). Tokiu būdu šioje dalyje įgyvendinami šios disertacijos pirmas, antras ir trečias uždaviniai.

Antroje dalyje yra nagrinėjami metodologiniai disertacijos aspektai, kur pateikiamos mažojo vartojimo kreditavimo sandorių reguliavimo tyrimo metodologinės prieigos (2.1. skyrius); nustatomas empirinio tyrimo tikslas ir hipotezės (2.2. skyrius) bei pagrindžiama tyrimo metodika (2.3. skyrius). Tokiu būdu šioje dalyje įgyvendinamas šios disertacijos ketvirtasis uždavinys.

Trečioje dalyje yra apibendrinami mažojo vartojimo kreditavimo sandorių reguliavimo tyrimo rezultatai, kur pateikiama šios rūšies kreditų rinkos Lietuvoje analizė (3.1. skyrius); pateikiama mažųjų vartojimo kreditų gavėjų apklausos Lietuvoje duomenų analizė (3.2. skyrius); pateikiama kredito gavėjų prasiskolinimo veiksmų Lietuvoje empirinio tyrimo rezultatų statistinė analizė; (3.3. skyrius); pagrindžiami mažojo vartojimo kreditavimo sandorių reguliuotojo diskrecijos apribojimai Lietuvoje (3.4. skyrius); bei pagrindžiami pasiūlymai dėl mažojo vartojimo kreditavimo sandorių reguliavimo priemonių Lietuvoje (3.5. skyrius). Tokiu būdu šioje dalyje įgyvendinamas šios disertacijos penktas, šeštas ir septintas uždaviniai.

Apibendrintai visa disertacinio tyrimo schema pavaizduota 1 paveiksle.

1 pav. Disertacinio tyrimo schema

Disertacinio tyrimo rezultatų mokslinis naujumas ir teorinis reikšmingumas

1. Teoriškai pagrįsta, kad reguliuotojo diskrecija yra ribojama žmogaus teise prisiimti įsipareigojimus, kas sudaro nuosavybės teisės sudedamąją dalį, o taip pat žmogaus teise gyventi oriai, užsitikrinant pakankamą pragyvenimo lygį. Dėl to kreditavimas turi būti laikomas žmogaus teise, neatsiejama nuo prigimtinio žmogaus orumo ir nuosavybės teisių. Atitinkamai, šioje disertacijoje teoriškai pagrįsta, kad toks kredito vaidmuo apriboja reguliuotojo diskreciją priimant mažojo vartojimo kreditavimo sandorius ribojančias priemones bei įpareigoja užtikrinti veiksmingą teisės į kreditą įgyvendinimą.

2. Teoriškai pagrįsta, kad mažojo vartojimo kreditavimo sandoris yra tirtinas kaip procesas. Pagrindinis šio sandorio elementas yra subjektyvioji skolininko valios pusė – skolininko poreikiai ir veiksmai juos tenkinant (ar jų atsisakant). Toks sandorio suvokimas įpareigoja vertinti mažojo vartojimo kreditavimo reguliavimo priemones prioritetiškai atsižvelgiant į subjektyviuosius skolininkų poreikius ir veiksmus juos tenkinant, bei įpareigoja reguliuotoją užtikrinti veiksmingas galimybes asmeniui laisvai išreikšti savo valią (sudaryti sandorius), taip tenkinant savo poreikius.
3. Sudarytas teorinis mažojo vartojimo kreditavimo sandorių reguliavimo modelis, integruojantis reguliuotojo diskreciją ribojančias fundamentaliąsias visuomenės vertybes, mažojo vartojimo kreditavimo sandorio procesą ir kredito gavėjo praskolinimo veiksmus, įgalinantis pateikti ir pagrįsti mažojo vartojimo kreditavimo sandorių reguliavimo priemones, kuriomis, nepažeidžiant reguliuotojo diskreciją ribojančių fundamentaliųjų visuomenės vertybių, būtų mažinama kredito gavėjų praskolinimo tikimybė;
4. Parengta mažojo vartojimo kreditavimo sandorių tyrimo metodologija, kurios pagrindu suformuota metodika įgalina tirti kredito gavėjo praskolinimo veiksmus, o gautais rezultatais pagrįsti reguliavimo priemones, užtikrinančias kredito prieinamumą ir saugančias kredito gavėją nuo praskolinimo.

Disertacinio tyrimo praktinis reikšmingumas

Disertacija yra reikšminga praktinėje mažojo vartojimo kreditavimo (ir adaptuojant – kitų vartojimo kreditavimo produktų) reguliavimo srityje dėl to, kad:

1. Praktinėje mažojo vartojimo kreditavimo (ir adaptuojant – kitų vartojimo kreditavimo produktų) reguliavimo srityje nustatyti reikšmingi reguliuotojo diskrecijos apribojimai;
2. Mažųjų vartojimo kreditų gavėjų praskolinimo veiksmų tyrimo Lietuvoje rezultatai parodė, kad mažieji vartojimo kreditai dažniausiai naudojami būtiniesiems poreikiams tenkinti kai kitos alternatyvos yra subjektyviai nepriimtinos, nors objektyviai prieinamos. Tačiau dauguma kredito gavėjų susiduria su sunkumais grąžinant kreditą ir palūkanas. Tyrimo metu buvo išskirti ir reikšmingi praskolinimo veiksniai, bei nustatytos kitos aplinkybės. Šie tyrimo rezultatai gali būti panaudoti tiek vartotojų teisių gynėjų, tiek kredito davėjų, tiek reguliuotojų priimančioms sprendimus mažojo vartojimo kreditavimo sandorių reguliavimo srityje.
3. Parengtas mažojo vartojimo kreditavimo sandorių reguliavimo modelis ir tyrimo metodika yra iš esmės universali ir gali būti pritaikoma kitose šalyse nustatant tiek mažojo vartojimo kreditavimo sandorių, tiek ir kitų kreditavimo rūšių, reguliavimo priemones.

Tyrimo rezultatų aprobavimas ir sklaida

Mokslo straipsniai periodiniuose ir tęstiniuose mokslo leidiniuose, registruotuose tarptautinėse mokslinės informacijos duomenų bazėse arba vienkartinuose leidiniuose:

1. Darškuvienė, Valdonė; Astromskis, Paulius (2014). Visions and challenges of payday lending in Lithuania // Organizacijų vadyba: sisteminiai tyrimai, Kaunas : Vytauto Didžiojo universitetas. 2014, Nr.71, p. 67-86.
2. Darškuvienė, Valdonė; Astromskis, Paulius (2014). Study of the Payday Loan Borrowers in Lithuania // Economic Challenges in Enlarged Europe [elektroninis išteklis]: proceedings of the 6th International Conference, Tallin, Estonia June 15-17, 2014. Tallin: Tallin University of Technology.
3. Sirbikytė, Gintarė; Astromskis, Paulius (2013). Lietuvos Respublikos administracinių bylų teisenos įstatymo 3 straipsnio 2 dalis ekonominio tikslingumo požiūriu // Viešosios teisės raida: de jure ir de facto problematika, Vilnius: Leidykla Mes. 2013, p. 278 – 295.
4. Julija Kiršienė, Paulius Astromskis (2013). Sutarčių turinys ir jų aiškinimas // Lietuvos Respublikos civilinis kodeksas: pirmieji dešimt galiojimo metų, Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2013, p. 853 – 865.
5. Astromskis Paulius (2011). E-Vekselis // Kaunas : Teisės apžvalga, Nr. 1(7), p. 13-32.
6. Edita Gruodytė, Julija Kiršienė, Paulius Astromskis (2010). Fizinio asmens bankroto problema: Teisiniai aspektai // Vilnius: Jurisprudencija, Nr. 3(121), p. 213-232

Pranešimai tarptautinėse ir respublikinėse mokslinėse konferencijose:

1. Paulius Astromskis ir Valdonė Darškuvienė „Study of the Payday Loan Borrowers in Lithuania“, pranešimas Talin University of Thechnology (Estija) konferencijoje, 2014-06-16.
2. Paulius Astromskis ir Valdonė Darškuvienė „Comparative Analysis of Payday Lending Regulation“, pranešimas Riga International School of Economics and Business Administration (Latvija) konferencijoje, 2014-04-25.

Pranešimai tarptautinėse ir respublikinėse praktinėse konferencijose:

1. Paulius Astromskis „Model of Payday Lending Regulation“, pranešimas Latvijos nebankinių kredito davėjų praktinėje konferencijoje, 2014-01-17.
2. Paulius Astromskis „Sandorio kaštų analizė teisininko veikloje“, pranešimas LTD Kauno skyriaus mokslinėje praktinėje konferencijoje „Sandoriai teisės ekonomikoje“, 2012-03-30.

Darbo apimtis

Disertacinį darbą sudaro įvadas, darbe vartojamų sąvokų sąvadas, 12 skyrių, sujungtų į 3 darbo dalis, išvados, naudotų literatūros šaltinių sąrašas bei priedai (iš viso 204 puslapių). Darbe yra pateikta 28 lentelės, 20 paveikslų ir 12 priedų

1. MAŽOJO VARTOJIMO KREDITAVIMO SANDORIŲ IR JŲ REGULIAVIMO TEORINĖS NUOSTATOS

Pirmoje disertacijos dalyje, kurią sudaro keturi skyriai, yra nagrinėjami teoriniai disertacijos problemos aspektai. Pirmame skyriuje apibendrinama mažojo vartojimo kreditavimo koncepcija ir genezė. Antrame skyriuje conceptualizuojamas kreditavimo sandorių reguliavimas ir jo raiškos lygmenys. Tai leidžia nustatyti disertacijos pagrindą sudarančias mokslo teorijas, taikytinas sprendžiant klausimus dėl reguliuotojo intervencijos būtinybės ir apribojimų. Šiuose skyriuose atskleidus mažojo vartojimo kreditavimo sandorių ir jų reguliavimo koncepcijų turinį bei raišką teoriniuose reguliuotojo diskreciją ribojančių fundamentaliųjų visuomenės vertybių ir kredito gavėjų prasiskolinimo veiksnių kontekstuose, yra pasiekiamas disertacijos pirmasis uždavinys.

Trečiame skyriuje susistemunami mažojo vartojimo kreditavimo moksliniai tyrimai skolininko, kreditoriaus ir reguliuotojo dimensijose. Tai leidžia autoriui išskirti ir argumentuoti mažojo vartojimo kreditavimo sandorių reguliavimui esminius kiekvienos dimensijos aspektus. Šiame skyriuje atskleidus teorinį požiūrį į mažojo vartojimo kreditavimo sandorių vertinimą skolininko, kreditoriaus ir reguliuotojo dimensijose, pasiekiamas disertacijos antrasis uždavinys.

Ketvirtajame skyriuje, iš visų šioje dalyje apibendrintų išvalgų sudaromas mažojo vartojimo kreditavimo sandorių reguliavimo modelis, integruojantis fundamentaliąsias visuomenės vertybes, sandorio procesą ir kredito gavėjo prasiskolinimo veiksnus. Taip yra pasiekiamas šios disertacijos trečiasis uždavinys.

1.1. Mažoj vartojimo kreditavimo koncepcija ir genezė

Šiame disertacijos skyriuje apibendrinama mažojo vartojimo kredito koncepcija ir genezė. Konceptualus mažojo vartojimo kreditavimo apibrėžimas ir istorinė šios rūšies paslaugų bei jų mokslinio ištirtumo analizė yra būtina siekiant apibendrintai atskleisti mažojo vartojimo kreditavimo sandorių ir jų reguliavimo mokslinę problematiką.

Tačiau pirmiausia nustatytina šioje disertacijoje naudojama kreditavimo sąvoka, kuriai iš esmės naudojamas normatyvinis apibrėžimas, tačiau tuo pačiu pabrėžiamas ir procesinis šio sandorio pobūdis. Kreditavimas šioje disertacijoje suprantamas kaip procesas, kuriame bankas ar kita kredito įstaiga (kreditorius) įsipareigoja suteikti kredito gavėjui (skolininkui) sutarto dydžio ir nustatytomis sąlygomis pinigines lėšas (kreditą), o skolininkas įsipareigoja gautą sumą grąžinti kreditoriui ir mokėti palūkanas (LR Civilinis kodeksas (2000), 6.881 str. 1 d.).

Kreditavimas buvo vienas iš pirmųjų ir pagrindinių ekonomikos variklių. Kreditavimo apraiškų neabejotinai galima rasti bet kuriame žemyne ar kultūroje, nuo pat visuomenės pradžios. Tam prielaida yra natūralioje (realioje) visuomenėje visada buvęs, esantis ir, tikėtina, visada liksiantis išteklių ribotumas (Šimašius, 2002). Pirmasis teisės aktas įtvirtinęs kreditavimą visuomenės šerdyje, buvo Hamurabio Kodeksas (1790 B.C.). Ankstyvųjų viduramžių (476 m. – 1000 m.) laikų agrarinėje visuomenėje Katalikų bažnyčia draudė skolinti už palūkanas ir šį procesą vadino lupikavimu ar plėšimu. Tačiau neatsižvelgiant į šiuos draudimus, paskolos vis tiek buvo teikiamos.

Kreditavimo nauda buvo pripažinta tik Reformacijos laikotarpiu (XV-XVII a.), tačiau tai nepaneigė įsitikinimų, kad pinigų skolinimas už palūkanas yra amoralus ir nedoras. Prasidėjus Švietimo amžiui (XVIII a), kreditavimas buvo suprantamas, kaip neatsiejama ekonomikos augimo sąlyga. Čia išsivystė ir chrestomatinė diskusija dėl palūkanų normos ribojimų tarp Jeremy Bentham (kuris gynė laisvą rinką) ir Adam Smith (kurio nuomone palūkanos turi būti ribojamos) (Bentham, 1818). Šis laisvos ir reguliuojamos rinkos diskursas yra gajus iki šiol, bei sudaro šios disertacijos pagrindą.

Taigi, kai kurioms valstybėms draudžiant, kitoms – reguliuojant, kreditavimo supratimas vystėsi visais istorijos tarpsniais (Europos Komisija, 1995; Davies, 1994; Homer, 2005). Atitinkamai, kreditavimo smerkimas, įtvirtintas Senajame Testamente, o taip pat įvairūs draudimai ar ribojimai, gali būti laikomi viduramžių religinės praktikos ir senosios Hebrajų teisės taikymo rezultatais, gyvuojantis iki šiol Vakarų teisinėje visuomenėje (Europos Komisija, 1995, para. 37). Šiuolaikinėje visuomenėje kreditavimas yra tapęs neatsiejama asmens ir visuomenės gerovės diskurso dalimi tiek verslo, tiek vartojimo kontekste.

Šiame kontekste nustatyti ir šioje disertacijoje naudojama vartojimo kreditavimo sąvoka. Vartojimo kreditavimas taip pat yra procesas, kuriame kreditorius suteikia skolininkui vartojimo kreditą atidėto mokėjimo, paskolos forma arba kitu panašiu finansiniu būdu, išskyrus sutartis dėl nuolatinio tos pačios rūšies paslaugų teikimo ar tos pačios rūšies prekių tiekimo, kai kredito gavėjas už teikiamas paslaugas ar tiekiamas prekes moka dalimis jų teikimo ar tiekimo metu (LR Civilinis kodeksas (2000), 6.881 str. 1 d.; LR Vartojimo kreditavimo įstatymas (2010), 2 str. 16 d.). Šiame procese specialiais bruožais pasižymi skolininkas, kuris yra vartotojas - fizinis asmuo, siekiantis sudaryti ar sudarantis sutartis, nesusijusias su savo verslo, prekybos, amato ar profesijos tikslais (LR Civilinis kodeksas (2000), 6.228¹ str. 2 d.).

Pažymėtina, kad globalizacija, vartojimo augimas ir kiti rinkos ekonomikos veiksniai lėmė ženklių namų ūkių santaupų mažėjimą ir išsiskolinimo augimą (Bayoumi, 1993). Kreditavimas yra tapęs įprastu ne tik verslo, bet ir vartotojiškų namų ūkių poreikių finansavimo šaltiniu (Betti ir kt., 2007; Pattarin ir Cosma, 2012). Vartotojai yra priklausomi nuo kreditavimo idant išlaikyti įprastą gyvenimo būdą. Tai vadinama finansializacija, kuri viena vertus gali padidinti gerovę, tačiau kita vertus – gali sukurti padidintą riziką ir neapibrėžtumą skolininkui (Poppe, 2011). Bet koku atveju, skolinimasis yra laikoma normalia vartotojų elgsena, neišvengiama daugeliui namų ūkių (European Commission, 2001, 2008, 2010). Kreditavimo svarba namų ūkių gerovei yra net paskatinusi diskusiją ar kredito prieinamumas turėtų būti laikomas žmogaus teise (Hudon, 2009).

Kreditavimui įgyjant vis didesnę svarbą ir paklausą visuomenėje, vystėsi ir vartojimo kreditavimo rūšys ir raiška. Šios paslaugos apima visumą finansinių produktų, kurie įgalina asmenis skolintis idant patenkinti savo einamuosius vartojimo poreikius, įskaitant tradicines banko ar kredito unių teikiamas paskolas su užstatu (ar be jo), kredito korteles, lizingo ar išperkamosios nuomos paslaugas. Taip pat vystėsi ir nebankiniai skolos produktai – lombardo paslaugos, mažojo vartojimo kreditavimas ir pan. (Tooth, 2012).

Mažojo vartojimo kreditavimo kilmė moksliniuose tyrimuose yra siejama su 1990 metais JAV pasiūlytu skolinimosi būdu, kuomet skolininkas galėjo perleisti kreditoriui savo būsimą atlyginimą už tam tikrą mokestį. Tai yra, skolininkui pateikus įrodymus apie turimą darbą ir gaunamą atlyginimą, kreditorius priimdavo to asmens išrašytą čekį, mokėtiną sekančio atlyginimo dieną. Skolininkas už tai gaudavo ne čekyje nurodytą nominalą, o mažesnę pinigų sumą, tačiau atlyginimo dieną išperkamas būdavo visas nominalas. Kadangi JAV yra įprasta atlyginimą mokėti kas 1-2 savaites, tokios paskolos sumos, lyginant su tradicinėmis kreditavimo priemonėmis, buvo nedidelės, o jų terminas – trumpas. Tačiau palūkanų norma, mokama už mažą sumą trumpam laikotarpiui, buvo santykinai didelė - vidutiniškai nuo 391-521% per metus (Flannery ir Samolyk, 2005; Levy ir Sledge, 2012; Melzer, 2013; Morgan, 2007; Eliehausen ir Lawrence, 2001). Kadangi paskolos grąžinimo terminas siejosi su atlyginimo diena, toks skolinimo mechanizmas netruko įgyti „atlyginimo dienos“ (*angl.* payday) paskolos vardą. Taigi, mažasis vartojimo kreditas iš esmės atitinka lombardo esmę, tačiau užstato objektas čia ne materialus daiktas, o būsimos pajamos iš darbinės veiklos.

Dėl santykinai paprasto ir patogaus prieinamumo, dažnai ir ne darbo valandomis (naktį, savaitgaliais), mažieji vartojimo kreditai netruko išpopuliarėti. Didžiausio augimo laikotarpiu (1993-2006) šių paslaugų rinka išaugo apie 110 kartų. Fizinių prieigos taškų (dažniausiai prie prekybos centrų) skaičius viršijo McDonalds ir Starbucks užėigų skaičių kartu sudėjus. Paskolų portfelis pasiekė apie 40 mlrd. USD, o surenkamų palūkanų suma siekė 6 mlrd. USD (Morgan ir Strain, 2008; Cicconi, 2006; ir kt.). Po JAV pavyzdžio, greitas ir neformalus kreditavimas netruko išpopuliarėti ir kituose žemynuose. Europoje neabejotina mažojo vartojimo kreditavimo lyderė yra Jungtinė Karalystė, rinkos išsivystė ir Australijoje, Naujojoje Zelandijoje ir kitur. 2008-ais metais mažojo vartojimo kreditavimo idėja realizavosi ir Lietuvoje.

Dėl mažųjų vartojimo kreditų prieinamumo paprastumo ir operatyvumo bei galimybės pasiskolinti nuotoliniu būdu (internetu, telefonu), Lietuvoje ši kreditavimo rūšis įgijo „greitųjų kreditų“ pavadinimą. Tačiau šis, vien į kreditavimo greitį orientuotas pavadinimas, disertacijos autoriaus nuomone, nėra tikslus. Tradiciniai bankų vartojimo kreditai, išperkamosios nuomos ar lizingo paslaugos, kredito kortelės taip pat yra teikiamos per pakankamai trumpą laiką nuo paraiškos pateikimo. Atitinkamai, vien kreditavimo greitis nėra visiškai unikali šios paslaugos savybė ir todėl nepilnai atitinka jos turinio.

Lietuvos bankas (2013) apibrėžia mažąjį vartojimo kreditą kaip pagal vartojimo kredito sutartį, išskyrus sąskaitos kreditavimo ar susietojo vartojimo kredito sutartis, išmokėtą vartojimo kreditą, kai vartojimo kredito gavėjui išmokėto vartojimo kredito suma sutarties galiojimo metu yra ne didesnė kaip 1.000 Lt. Tačiau mokslinėje literatūroje įprasta mažuosius vartojimo kreditus apibrėžti neapsiribojant konkrečiu terminu, kredito suma ar kaina.

Theodos ir Compton (2010) apibūdino mažąjį vartojimo kreditą kaip mažos sumos ir trumpalaikę paskolą, teikiamą be užstato ir su mažai formalumų, kuri įprastai gražinama iš sekančio skolininko atlyginimo (po 2-4 savaitių), ir kurios metinė palūkanų norma yra labai aukšta (apie ar virš 300% per metus). Iš esmės tuos pačius požymius, akcentuojant kredito sumą, terminą, kainą ir neformalumą, yra nurodę ir kiti mokslininkai savo darbuose (žr. pvz.: Bertrand ir Morse, 2011; Morse, 2011; Martin, 2010; Elliehausen, 2009; Weller, 2009 ir kt.; Flannery ir Samolyk, 2005; Caskey, 2002; Elliehausen ir Lawrence, 2001; ir kt.).

Apibendrinant šiuose darbuose pateiktus apibrėžimus autorius daro išvadą, kad mokslo darbuose yra priimta vertinti visumą požymių, apibūdinančių mažąjį vartojimo kreditą: (i) neformalus (be užstato, išplėstinio tikrinimo ar kitų procedūrų) kredito išdavimo procesas; (ii) skolinamos sumos mažumas; (iii) kredito gražinimo termino trumpumas; ir (iv) didelė metinė palūkanų norma.

Šioje disertacijoje, akcentuojant procesinį kreditavimo sandorio pobūdį, autorius priima apibendrinančią sąvoką, kad **mažasis vartojimo kreditas** yra be didelių formalumų prieinamas vartojimo kreditas, kuomet vartotojui yra skolinama nedidelė suma trumpam laikotarpiui už didelę metinių palūkanų normą. Konkretūs formalių procedūrų kiekio, sumos, termino ar kainos dydžiai yra vertinamieji kriterijai, kuriuos lemia rinkos konjunktūra, kredito paklausos ir pasiūlos, kitų kredito rūšių struktūra ir panašios aplinkybės.

Paminėtina, kad plečiantis kreditavimo geografijai, vystėsi ir mažojo vartojimo kreditavimo struktūra, įgydama ir įvairias raiškos formas. Šioje disertacijoje mažojo vartojimo kreditavimo sandoris pagal jo porūšius nėra diferencijuojamas, tačiau paminėtina, kad be jau aprašyto „atlyginimo dienos“ kreditavimo modelio, mažojo vartojimo kreditavimo būdams priskirtini ir:

- (1) automobilių pirkimo – pardavimo su atpirkimo teise (angl. *Auto Title Loan*) sandoriai, kuomet skolininkas perleidžia savo automobilio nuosavybės teisę kreditoriui su teise jį išpirkti per tam tikrą laiką už kainą, lygią iš kreditoriaus gautos kainos ir palūkanų sumai (žr. pvz. Applied Research and Consulting, 2009; Feltner, 2007; Fox ir Guy, 2005; ir kt.);
- (2) teisės į mokesčių grąžinimą perleidimo (angl. *Refund Anticipation Loan* arba *Refund Anticipation Checks*) sandoriai, kuomet skolininkas perleidžia kreditoriui teisę gauti numatomą gyventojų pajamų mokesčio grąžinimą, už tai gaunant kreditą mažesnio nominalo nei grąžintina mokesčių suma (žr. pvz. Applied Research and Consulting, 2009; Barr ir Dokko, 2008; Berube ir Kornblatt, 2005; Masken ir Mazur, 2008 ir kt.);
- (3) išperkamosios nuomos paslaugos (angl. *Rent-to-Own*), kuomet skolininkas išsinuomoja tam tikrą daiktą su sąlyga, kad tam tikrą laiką mokant nuomos mokesť, termino pabaigoje jis įgis nuosavybės teisę į tą daiktą (žr. pvz. Anderson ir Jaggia, 2008; Anderson ir Jackson, 2004; Lacko ir kt., 2000, 2002; McKernan ir kt., 2003; ir kt.).

Tačiau didelis mažųjų vartojimo kreditų populiarumas, daugiausiai tarp nepasiturinčių ir jaunų vartotojų, nebuvo sutiktas itin palankiai nei JAV, nei kitose šalyse. Natūralu, kad paskolos kainai siekiant vidutiniškai 391-521% metinių palūkanų, žiniasklaidai, vartotojų teisių gynėjams, reguliuotojams ir mokslininkams kilo klausimų ar tikrai tokio pobūdžio kredito produktai didina skolininko gerovę, ar priešingai – ją mažina (žr. pvz. Theodos ir Compton (2010); Bertrand ir Morse, 2011; Morse, 2011; Flannery ir Samolyk, 2005 ir kt.).

Moksliniuose tyrimuose pripažįstama, kad viena vertus kredito prieinamumas gali padėti išvengti netikėto finansinio šoko pasekmių ar susidoroti su kitais trumpalaikiais sunkumais, tačiau kita vertus – gali padidinti finansines problemas, ypač savikontrolės trūkumų turintiems vartotojams (Melzer, 2013; Skiba, 2012; Cuffe, 2012; Bhutta, Skiba, ir Tobacman, 2012, ir kt.).

Lietuvoje, kurios namų ūkiai yra mažiausiai prasiskolinę ES, tačiau kurios kredito rinka buvo tarp sparčiausiai augusių¹, mažieji vartojimo kreditai taip pat buvo sutikti kontroversiškai, su dideliu neigiamu žiniasklaidos ir valdžios institucijų požiūriu. Kaip ir JAV (žr. pvz. Bertrand ir Morse, 2011), Lietuvoje neigiama šių paslaugų reputacija daugiausiai buvo pelnyta dėl kaltinimų skolinant neatsakingai ar amoraliai, pertekliniai pelnantis iš labiausiai pažeidžiamų socialinių grupių. Atsakydami į viešosios erdvės kaltinimus ir atitinkamas reguliavimo iniciatyvas, mažųjų vartojimo kreditų davėjai stengėsi pasiteisinti nauda vartotojui turėti „paskutinės vilties“ kreditą bei didelėmis sandorių sąnaudomis.

Tačiau Lietuvoje iki šiol nebuvo atlikta mokslinių mažojo vartojimo kreditavimo tyrimų, kurie leistų objektyviais duomenimis nustatyti skolininko motyvus sudarant ar vykdant kreditavimo santykius, ir atitinkamai - kredito prieinamumo reguliavimo priemonių pasirinkimo galimybes, ribas ar pasekmes. Lietuvos bankas, privatus susijusių paslaugų tiekėjas ar pačios mažuosius kreditus išduodančios bendrovės atlieka tam tikras apžvalgas bei tyrimus, tačiau išsamių ir visa apimančių mokslinių tyrimų šiais klausimais kol kas nėra.

Užsienio mokslinėje literatūroje mažojo vartojimo kreditavimo tyrimų daugėja, tačiau net užsienio mokslininkai pripažįsta, kad esamo įdirbio nepakanka idant pilnai suprasti skolininkų elgseną ir reguliuotojo intervencijos galimybes (Levy ir Sledge, 2012; Hynes, 2012; Cuffe, 2012; Carter, 2012; Carter, Skiba ir Sydnor, 2013; Morgan, Strain ir Seblani, 2012 ir kt.).

Atitinkamai, mažojo vartojimo kreditavimo kontekste vis dar nėra atsakyta Skiba, 2012, PEW (2012) ir kitų tyrėjų tradiciškai užduodamas klausimas – kodėl, kada ir kaip vartotojai naudojami šiomis paslaugomis? Šie, į skolininko poreikius ir sprendimus orientuoti, klausimai yra fundamentalūs prieš sprendžiant reguliavimo priemonių parinkimo klausimus (Webster, 2012).

Taigi, iš atliktos mokslinių darbų analizės autorius šioje disertacijoje daro išvadą, kad mažasis vartojimo kreditavimas yra tirtinas pirmiausiai procesiniu požiūriu. Ir nors kreditavimo sandoryje dalyvauja kreditorius ir skolininkas, autoriaus nuomone prioritetiškai yra tirtina skolininko perspektyva nes būtent šios sandorio šalies poreikiai ir sprendimai lemia mažųjų vartojimo kreditų paklausą, prasiskolinimo grėsmę ir reguliuotojo intervencijos poreikį.

¹ Vidutinė vienam asmeniui tenkanti kredito suma 2011 m. Lietuvoje buvo EUR 212, Kipre – EUR 4111. Lietuva taip pat pasižymi mažiausiu vartojimo kredito santykiu, lyginant su BVP (~5%) (Europos komisija, 2014). Tačiau vartojimo kredito augimas Lietuvoje buvo vienas didžiausių Europoje, siekiantis 424% 2000-2006 metais (Vandone, 2009)

1.2. Kreditavimo sandorių reguliavimo koncepcija ir jo raiškos lygmenys

Šiame disertacijos skyriuje conceptualizuojamas kreditavimo sandorių reguliavimas ir jo raiškos lygmenys. Tai leidžia nustatyti disertacijos pagrindą sudarančias mokslo teorijas, taikytinas sprendžiant klausimus dėl reguliuotojo intervencijos būtinybės ir apribojimų. Atskleidus mažojo vartojimo kreditavimo sandorių ir jų reguliavimo koncepcijų turinį bei raišką teoriniuose reguliuotojo diskreciją ribojančių fundamentaliųjų visuomenės vertybių ir kredito gavėjų praskolinimo veiksmų kontekstuose, yra pasiekiamas šios disertacijos pirmasis uždavinys.

Šio uždavinio kontekste pirmiausiai pažymėtina, kad reguliavimas yra platus ir daugiadisciplinis reiškinys, apimantis vadybos, ekonomikos ir teisės žinių laukus (Ogus, 2004, 2009; Hertog, 2010; Vaišvila, 2004). Pagrindinis reguliavimo tikslas vadyboje yra „*užtikrinti socialinės sistemos efektyvų gyvavimą sąryšyje su aplinka, nurodant efektyvias valdymo kryptis ir metodus (taisykles, elgesio normas ir kt.)*“ (Zakarevičius ir kt., 2008). Poveikis žmogaus elgesiui privalomo pobūdžio normomis bei principais patenka ir į teisinio reguliavimo lauką. Čia teisinio reguliavimo, kaip praktiškai funkcionuojančios teisės, pagrindinis tikslas yra „*apsaugoti pagrindines visų visuomenės narių teises ir laisves vienodai veiksmingomis priemonėmis, garantuoti visuomenės tvarkos stabilumą*“ (Vaišvila, 2004). Ekonomikos teorijos yra naudojamos nustatyti naudojamų reguliavimo priemonių efektyvumą ir priežastinius ryšius tarp reguliavimo priemonių ir rezultato.

Svarbu pažymėti ir tai, kad reguliavimas gali būti tiriamas tiek asmens, tiek valstybės lygiu. Juk valstybė ir elementarioji jos dalelė – šeima, yra tam tikroje aplinkoje gyvuojančios sudėtingos socialinės sistemos (organizacijos), kuriose įvairiais bendradarbiavimo ryšiais siejasi ir sąveikauja jos elementariosios dalelės – žmonės. Visos šios organizacijos, idant veiktų efektyviai, turi savireguliuotis arba būti reguliuojamos. Todėl kiekviena organizacija neišvengiamai veikia pagal tam tikrų taisyklių rinkinius – valdingus įgalinimus turinčių asmenų nurodymus ir/arba natūraliai susiformavusias elgesio normas (papročius). Šiuo požiūriu reguliavimas apima visumą privalomų elgesio taisyklių, skirtų užtikrinti efektyvią žmonių tarpusavio sąveiką tam tikroje aplinkoje.

Ir nors reguliavimo samprata *per se* yra daugiadisciplininio tyrimo objektas, reiškianti skirtingus dalykus ne teisininkams ir teisininkams, šioje disertacijoje autorius akceptuoja Hertog (2010) pasiūlytą apibrėžimą. Pagal jį reguliavimas tai teisės normų naudojimas siekiant socialinių – ekonominių tikslų įgyvendinimo.

Iš esmės panašią sampratą siūlo ir Vaišvila (2004), kuris reguliavimą suprantą kaip poveikį žmonių elgesiui, daromą teisės normomis ir teisės principais. Valdymą supaprastintai suprantant kaip poveikį į bet kurį objektą siekiant norimos to objekto būklės (Butkus, 2007), teisingas bus ir teiginys, jog reguliavimas ir valdymas plačiąja prasme sutampa.

Bendroji reguliavimo teorija, kaip pastebi Stiglitz (2008), prasideda nuo fonetiškai paprasto klausimo – kodėl reikia reguliuoti? Tačiau iš čia gali kilti ir daugiau klausimų – kodėl yra preziumuojama, kad reguliuotojas yra racionalesnis ar geriau informuotas nei tiesioginiai žmonių santykių dalyviai? Kas suteikia galią reguliuotojui spręsti už visus mus, kas mums yra racionali, o kas – ne? Tad iš tiesų reguliavimo problematika apima sudėtingą laisvės ir kontrolės priešpriešą (Coglianese, 2010). Kuo daugiau kontrolės, tuo mažiau laisvės ir, kaip yra pastebėję Frey ir Ramser (1983), mokslas nėra atsakęs į klausimą – o kur yra reguliavimo ribos?

Ribos tarp laisvos ir reguliuojamos rinkos nustatymas mažojo vartojimo kreditavimo sandorių kontekste, kaip minėta ankstesniame disertacijos skyriuje, ir sudaro šios disertacijos pagrindą. Juk perteklinis reguliavimas nepagrįstai mažina demokratinės visuomenės pagrindą – laisvę. Tad pagrindinis iššūkis reguliuotojams yra subalansuoti laisvę ir kontrolę taip, kad būtų maksimizuota asmeninė ir bendra visos tautos (įmonės, šeimos) gerovė, skatinama naudinga ir slopinama žalinga elgsena (Hertog, 2010). Tačiau net ir tradicinė gerovės analizė nėra paprasta reguliavimo kontekste, turinti conceptualių iššūkių. Pavyzdžiui, kaip pastebi Stiglitz (2008) – ar reguliavimo poveikis turi būti vertinamas pagal subjektyviuosius individo *ex-ante* lūkesčius apie tam tikros elgsenos naudingumą, ar pagal objektyvų jau realizuotos elgsenos rezultatą, t.y. vidutinę *ex-post* naudingumą reikšmes?

Dar daugiau, kad tam tikros elgsenos priskyrimas naudingai ar žalingai, vertinimo dimensijų pasirinkimas, yra iš dalies politinės diskrecijos ir požiūrio dalykas. Juk viešos paskirties civilinių objektų sprogdintojas vienoj kultūroje bus herojus, o kitoje – teroristas. Žinoma, politinė diskrecija yra ribojama fundamentaliųjų visuomenės vertybių imperatyvais, tačiau ir jų taikymas rinkoje gali būti įtakojamas tam tikrų interesų grupių. Disertacijos autorius sutinka su Hertog (2010) nuomone, kad reguliavimas gali per naktį pakeisti ar sukurti laimėtojus, todėl šios grupės siekia įtakoti reguliavimo sprendimus.

Kaip teigia vienas žymiausių reguliavimo tyrėjų Peltzman (1976), reguliuotojas „parduoda“ taisykles už „didžiausią kainą“, kuri gali turėti įvairias formas – rinkėjų palankumas (balsai), reguliuotojo ideologijai ar galiai svarbūs išteklių, bei kyšiai. Savaimė suprantama, interesų grupės ne visada siekia optimalaus reguliavimo ir yra linkusios savo privatų interesą maskuoti viešo intereso argumentais. Čia reguliuotojas gali pasiduoti tokiai įtakai. Tad turint reguliavimo monopoliją, pagunda siekti asmeninių, o ne viešųjų, interesų yra gan didelė.

Taigi, reguliavimas, kaip ir laisvos rinkos mechanizmai, gali neveikti efektyviai, o nustatytos taisyklės gali būti palankios privačiajam, tačiau prieštarauti viešajam interesui. Atitinkamai, reguliavimas (priklausomai nuo konteksto) gali būti vertinamas ir kaip rinkos trūkumų pasekmė, ir kaip priežastis. Tad disertacijos autorius pritaria dar Pigou (1932) įtvirtintam požiūriui, kad reguliuotojo įsikišimas yra reikalingas *tik* ten, kur neveikia laisva rinka ir *tik* tam, kad pašalinti šiuos rinkos trūkumus. Tokia tezė priimtina suvokiant reguliavimą kaip savarankišką rinką turinčią paslaugą, kuri taip pat yra veikiamą laisvos rinkos sąlygų ir trūkumų (neveikimo priežasčių).

Iš tiesų, reguliavimo poreikio analizėje yra įprasta atlikti du vertinimus prieš įsikišant į laisvą rinką. Pirmuoju yra vertinamos laisvos rinkos neveikimo priežastys. Jas nustatčius, antruoju vertinimu yra ieškoma kokio pobūdžio ir masto reguliavimas galėtų sumažinti šių priežasčių neigiamą poveikį. Blogai parinktos reguliavimo priemonės gali labiau pakenkti ir taip jau neveikiančiai rinkai. Be to, kaip jau minėta, politikai gali priiminėti sprendimus konkrečių privačių grupių naudai, neatsižvelgiant į viešąjį interesą ir to pasekmes (Kosters ir kiti, 2004).

Šiame kontekste pažymėtina, kad reguliavimo poreikis, atsirandantis iš rinkoje vykstančių sandorių, tuo pačiu yra ribojamas tam tikrų fundamentaliųjų visuomenės vertybių, kurių reguliuotojas negali pakeisti. Atitinkamai, mažojo vartojimo kreditavimo reguliavimo poreikio ir priemonių parinkimo analizė yra galima naudojant conceptualų Williamson (1998, 2000) socialinės – institucinės analizės modelį.

Williamson (1998, 2000) modelyje analizė atliekama keturiuose lygmenyse, kur žemesnis lygis nulemia aukštesniojo atsiradimą ir raidą:

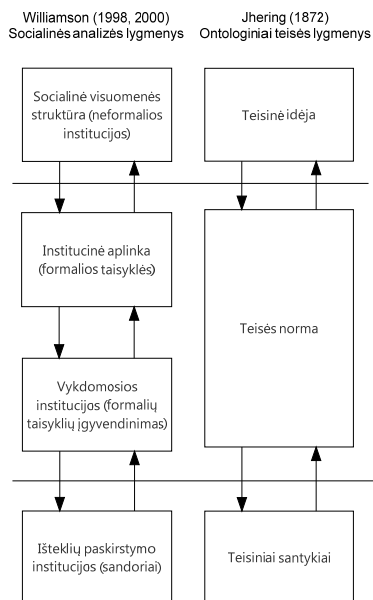
- 1) Aukščiausiasis lygmuo – tai papročiai, tradicijos, religija ir kitos pamatinės socialinės normos.
- 2) Antrasis lygmuo – tai teisėkūros aplinka. Šis lygmuo iš esmės yra politikos produktas, kuriame pateikiamos ekonominės veiklos organizavimo taisyklės, tai yra – reguliavimo priemonės. Šiame lygyje veikia politinė, teisminė ir administracinė valdžia ir jų sukurtos formalios ir neformalios taisyklės.
- 3) Trečiasis lygmuo – tai vykdomosios valdžios institucijų vieta. Vertinant antrą lygį kaip žaidimo taisykles, trečiasis lygis gali būti prilygintas žaidimo eigai.
- 4) Ketvirtajame lygmenyje veikia smulkiausios ir greičiausiai besikeičiančios institucijos – ūkio subjektai, bei jų sudaromi sandoriai.

Williamson (1998, 2000) teigė, jog aukščiausio lygmens institucijos keičiasi labai lėtai – per šimtmečius ar tūkstantmečius, bei ilgam įtakoja visuomenės struktūrą. Pagrindiniai žaidimo taisyklių (antro lygmens) pasikeitimai įvyksta per dešimtmečius ar šimtmečius. Trečiojo lygio pokyčiai trunka nuo metų iki dešimtmečio, o ketvirto – keičiasi greičiausiai (nuolatos).

Šiame kontekste atkreiptinas dėmesys į tai, kad teisės teorijoje Williamson socialinis modelis iš esmės yra žinomas nuo 1872 metų, kuomet Rudolf von Jhering pasiūlė ontologinių teisės lygmenų idėją (Vaišvila, 2004). Pagal šią struktūrą, aukščiausias (pradinis) teisės lygmuo yra teisinė idėja, kuri virsta į teisės normą (antrasis lygmuo), o teisės norma į teisinius santykius (trečią lygmenį). Vėliau šis procesas, kaip ir Williamson (1998, 2000) modelyje, gali judėti priešinga linkme – nuo teisių santykių teisinės idėjos kryptimi (Vaišvila, 2004).

Tokia teisės virsmo nuo idėjos iki santykių struktūra iš esmės yra analogiška Williamson (1998, 2000) pasiūlytam analizės modeliui. Reguliavimo poreikis ir priemonių pasirinkimas čia santykinai veikiamas iš dviejų pusių. Viena vertus, konkrečios teisės normos yra teisinės idėjos pasekmė, kai reguliavimo poreikis yra iššaukiamas aukščiausio lygio institucijų (fundamentaliųjų visuomenės vertybių). Kita vertus, procesui judant priešinga linkme nuo teisių santykių link teisės idėjų, konkrečios taisyklės tampa konkrečių teisių santykių (sandorių) pasekmė. Ir tai yra normalus ir įprastas ciklas, nes teisiniai santykiai evoliucionuoja ir inovuoja, keičiasi socialinė aplinka ir vertybės, todėl kažkada iš teisinės idėjos lygmens atėjusios taisyklės nebeužtikrins efektyvaus reguliavimo. Šis konfliktas natūraliai verčia keisti teisės normas, kas savo ruožtu keičia ir teisės idėjas.

Tai yra, teisė taip pat inovuoja ir pasiūlo kitoki, patikimesnį tų pačių santykių tvarkymo modelį. Šis teisės atsinaujinimo procesas, inicijuojamas iš esmės „iš apačios“, *turėtų* užtikrinti nuolatinį faktinės socialinės būties ir teisės suderinamumą. Grafiškai šiuos Williamson (1998, 2000) ir Jhering (1872) socialinės analizės ir ontologinės teisės lygmenis galima palyginti taip, kaip pateikta 2 paveiksle.

2 pav. Socialinės analizės ir ontologinės teisės lygmenų palyginimas
Šaltinis: Williamson (1998, 2000) ir Jhering (1872)

Šių reguliavimo modelių ribotumas, autoriaus nuomone, yra jų reakcinis pobūdis. Tai yra, reguliavimo priemonės visuomet atsiliks nuo faktinės socialinės būties. Turint omeny šiuolaikinę socialinių santykių vystymosi spartą (žr. pvz. Kurzweil, 2005), po viso teisės inovacijos ciklo priimta teisės norma gali būti faktiškai pasenusi ir nebeatitinkanti tų santykių, kurie egzistuoja tos naujos normos priėmimo metu. Todėl toks teisės procesas nors ir užtikrina nuolatinį teisės atsinaujinimą, tačiau niekada nebus suderintas su nuolatos besikeičiančiais žmogaus poreikiais.

Taigi, autoriaus nuomone, visuotinai taikomas reguliavimas ne visada yra pateisinamas ir jis turi būti grindžiamas individualizmu, laisve ir savireguliacija, suteikiant galimybę patiems santykių dalyviams nustatyti jiems priimtinas taisykles tų santykių formavimosi metu.

Šioje disertacijoje Williamson (1998, 2000) ir Jhering (1872) pasiūlyti analizės lygmenys lemia ir šioje disertacijoje pateikiamas reguliavimo analizės kryptis. Siekiant išsiaiškinti kokia reguliavimo priemonė reikalinga konkrečiam santykiui, reikia tirti vienodai tiek teisines idėjas (aukščiausią lygmenį), tiek teisinius santykius (žemiausią lygmenį). Turint omenyje, jog reguliuotojo įsikišimas yra reikalingas ten, kur neveikia laisva rinka, siekiant nustatyti šiuos trūkumus minimizuojantį reguliavimo mechanizmą yra būtina analizuoti aukščiausiąją ir žemiausiąją lygmenis – fundamentaliąsias vertybes bei sandorius. Atitinkamai, šių elementų teorinė analizė pateikiama sekančiuose poskyriuose.

1.2.1. Reguliotojo diskrecijos ribas nusakančios fundamentaliosios visuomenės vertybės

Šiame disertacijos poskyryje pateikiama aukščiausiojo Williamson (1998, 2000) ir Jhering (1872) modelių lygmens analizė. Šiame lygmenyje, kaip jau minėta ankstesniame skyriuje, yra nagrinėtinos pamatinės socialinės normos, teisinės idėjos. Kitaip tariant, šiame lygmenyje yra fundamentaliosios visuomenės vertybės, nusakančios socialinę visuomenės struktūrą. Ši analizė yra būtina siekiant nustatyti atitinkamoje visuomenėje veikiančio reguliuotojo diskrecijos ribas.

Tačiau pirmiausia verta nustatyti šioje disertacijoje naudojamą reguliuotojo sąvoką. Šioje disertacijoje nėra analizuojama institucinė įstatymų leidžiamosios, vykdomosios ar teisminės valdžios struktūra ir jos tinkamumas. Todėl šioje disertacijoje „reguliuotojas“ yra suprantamas plačiai, kaip apimantis visumą tarpfunkcinėje partnerystėje veikiančių ir valdingus įgalinimus turinčių subjektų, įskaitant įstatymų leidėją, vykdomosios ar teisminės valdžios, švietimo institucijas ir pan. Tai yra visus, kurie savo kompetencijos ribose gali nustatyti privalomas ar rekomendacines taisykles reguliavimo objektui (skolininkui ar kreditoriui).

Reguliotojo diskrecija, pagal Galligan (1995), Linkevičiūtės (2006), Vaišvilos (2004), o taip pat Europos Tarybos Ministrų Komiteto rekomendacijas² ir kitų autorių išvalgas gali būti suprantama kaip galia, suteikianti reguliuotojui tam tikrą veiklos laisvę priimant sprendimus, t. y. leidžianti jai iš keleto teisiškai galimų elgesio variantų pasirinkti tą, kuris, tos institucijos nuomone, yra tinkamiausias atsižvelgiant į visuomeninių santykių raidos prioritetus ir strategiją.

Vis dėlto diskrecijos laisvė nėra absoliuti. Įgyvendinant diskreciją turi būti užtikrintas reguliuotojo sprendimų teisėtumas, motyvuotumas, nešališkumas ir objektyvumas, užtikrinama asmenų, su kuriais šie sprendimai susiję, lygybė prieš įstatymus, priimamų sprendimų proporcingumas jais siekiamam tikslui, protingo termino reikalavimas administracinės diskrecijos įgyvendinimo procese, kitų tinkamo administracinės diskrecijos įgyvendinimo proceso principų gerbimas³. Atsižvelgiant į tai, kad visuma išvardintų ribojimų yra tiesioginė prigimtinių žmogaus teisių išraiška, reguliuotojo diskrecija yra ribojama visų pirma žmogaus teisių reikalavimų. Tad žmogaus teisės ir yra tos fundamentaliosios visuomenės vertybės, analizuotinos aukščiausiam Williamson (1998, 2000) ir Jhering (1872) modelių lygmenyse.

² Europos Tarybos Ministrų Komiteto 1980 m. kovo 11 d. rekomendacija „Dėl administravimo subjektų diskrecinių galių įgyvendinimo“ (Nr. R(80)2, I d.);

³ Žr. ten pat, bei Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo 2006 m. gruodžio 18 d. sprendimas byloje *AB „Lietuvos telekomas“ p. LR Ryšių reguliavimo tarnyba* (bylos Nr. A-415-2203-06); Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo 2007 m. rugpjūčio 2 d. sprendimas byloje *Akmenės rajono apylinkės prokuratūra p. LR Ūkio ministerija* (bylos Nr. I-444-12-07)

Kreditavimo sandorių reguliuotojo diskrecijos ribų diskurse pirmiausiai nagrinėtinas Hudon (2009) užduodamas klausimas yra ar kredito prieinamumas turėtų būti laikomas žmogaus teise? Žmogaus teisių kontekste primintina ir tai, kad visuomet vieno asmens teisė suponuoja kito asmens, esančio tos teisės veikimo zonoje, pareigą (ir atvirkščiai). Be to, tam tikro reiškinio pripažinimas žmogaus teise sukuria esminius reguliavimo apribojimus.

Reguliavimo priemonės, kuriomis yra ribojama žmogaus teisė, visais atvejais privalės atitikti šias sąlygas⁴: (i) ribojimas bus galimas tik remiantis įstatymu; (ii) apribojimais turi būti būtinai visuomenėje siekiant apsaugoti kitų asmenų teises bei laisves, kitas fundamentalias vertybes, visuomenei būtinus svarbius tikslus; (iii) turi būti paisoma proporcingumo principo. Pažymėtina ir tai, kad fundamentaliųjų visuomenės vertybių buvimas gali būti pagrindas apriboti asmens teisę tik tuo atveju, kai jos neapribojus dėl turto pobūdžio ir (arba) kitų svarbių priežasčių nebūtų įmanoma apsaugoti šių ar kitų vertybių ir būtų pakenkta viešajam interesui. Kitaip tariant, reguliuotojas negali paneigti ar riboti žmogaus teisės be pakankamos priežasties ir teisingo proceso, bei privalo užtikrinti veiksmingą tokios teisės realizavimą ir apsaugą.

Sprendžiant, ar kreditavimas gali būti pripažintas esąs žmogaus teisė, yra būtina rasti pagrindą metafiziniame absolute arba reguliuojančių institucijų valioje. Pirmuoju atveju būtų patenkintas prigimtinės teisės požiūris, o antruoju – pozityviosios teisės (Weissbrodt ir kt., 2001).

Šiame kontekste pažymėtina, kad nei vienoje iš prigimtines žmogaus teises įtvirtinančių konvencijų nėra tiesiogiai nurodyta, kad kredito prieinamumas *per se* yra teisė. Tačiau ši, autoriaus nuomone, gali būti išvesta iš žmogaus orumo imperatyvo, kuris gerai įtvirtintas visose pagrindinėse žmogaus teisių konvencijose ir konstitucijose, parengtose Niurnbergo tribunolo dvasioje. Yra laikoma, kad šie dokumentai yra prigimtinės teisės išraiška per rašytinį žodį (McDougal ir kt., 1977). Tai reiškia, kad prigimtinis žmogaus orumas yra visuotinai pripažįstama teisė tiek pagal prigimtinės, tiek pagal pozityviosios teisės teorijas. Vadovaujantis šiuo požiūriu, toliau analizuotinas klausimas, ar kredito prieinamumas yra neatsiejama žmogaus orumo dalis?

Moksliniais tyrimais ir praktiniais pavyzdžiais yra įrodyta, jog žmogaus gerovę galima padidinti (o skurdą sumažinti) tiesiogiai per didesnę kredito prieinamumą (Yunus, 2006). Yunus nuomone, kredito prieinamumas yra neatsiejamas nuo visuotinai pripažintų žmogaus teisių: maisto, būsto, sveikatos priežiūros, švietimo, darbo ir pan., kurios sudaro „išsamų teisių rinkinį“ (Hudon, 2009).

⁴ Žr. pvz. 2002-03-14, 2006-05-31, 2008-12-04, 2009-04-29, 2000-12-21, 2006-03-14, 2009-04-10, 2009-06-08, 2011-01-31, 2013-07-05 Konstitucinio teismo nutarimai ir kt.

Šis argumentas paprastai yra grindžiamas Visuotinės žmogaus teisių deklaracijos (1948) 22 straipsniu, kur socialinis saugumas, ekonominės, socialinės ir kultūrinės teisės tiesiogiai siejamos su orumo koncepcija, ir Tarptautinio ekonominių, socialinių ir kultūrinių teisių pakto (1966) 11 straipsniu, kuris užtikrina teisę į „*pakankamą savo ir savo šeimos gyvenimo lygį*“ ir įpareigoja valstybes imtis visų priemonių šiam gyvenimo lygiui užtikrinti. Remiantis šiais argumentais svarbiausia tampa nustatyti, ką reiškia „pakankamas“. Kas ir kaip turėtų nustatyti ribą, iki kurios vartojimas yra nepakankamas, o virš kurios – perteklinis?

Nepaisant apibrėžimo abstraktumo, pakankamo gyvenimo lygio identifikavimas yra santykinai paprastesnis. Šios disertacijos autoriaus nuomone galima daryti prielaidą, kad mažiausiai ko objektyviai reikia namų ūkiui tam, kad pasiekti pakankamą pragyvenimo lygį, yra tos prekės ir paslaugos, kurios aiškiai įvardijamos Visuotinės žmogaus teisių deklaracijos (1948) 22 punkte ir Tarptautinio ekonominių, socialinių ir kultūrinių teisių pakto (1966) 11 straipsnyje. Tai yra: (i) maistas, (ii) drabužiai, (iii) būstas, (iv) nuolatinis gyvenimo sąlygų gerinimas, ir kt. Jeigu namų ūkio pajamų ar santaupų nepakanka bent jau šiems poreikiams finansuoti, visuomenė susiduria su skurdu ir atitinkamai - jo sumažinimo išlaidų problema bei sąnaudomis (Posner, 2003).

Disertacijos autoriaus nuomone, negalintys užtikrinti pakankamo pragyvenimo lygio namų ūkiai turi iš esmės tik keturias alternatyvas susidariusiai situacijai spręsti – (i) jie turi padidinti pajamas, (ii) naudoti santaupas (ar kitaip disponuoti turimu turtu), (iii) skolintis arba (iv) imtis neteisėtų priemonių. Neteisėtos priemonės, autoriaus nuomone, negali būti vertinamos kaip priimtina alternatyva. Atitinkamai, šiems namų ūkiams lieka tik trys pasirinkimai.

Pabrėžtina, kad teisės į pajamas apibrėžia tvirtai pripažinta teisė į darbą bei ūkinės veiklos laisvės principas (pvz. LR Konstitucijos 46 ir 48 str.), o turto valdymą – nuosavybės neliečiamumo imperatyvas (pvz. LR Konstitucijos 23 str.). Jeigu šių šaltinių nepakanka tinkamam pragyvenimo lygiui užtikrinti, kreditavimas lieka vieninteliu pasirinkimu. Argumentuojant pagal analogiją, jei teisė į darbą ir nuosavybę yra žmogaus teisės, tad ir kreditavimas turėtų būti vertinamas kaip teisė, jei tai susiję su pakankamo pragyvenimo lygio užtikrinimu.

Atitinkamai, autoriaus nuomone, kuo didesnė spraga tarp pakankamo pragyvenimo lygio ir galimybės jį užtikrinti per darbą ar disponavimą turtu, tuo stipresnis tampa kredito kaip žmogaus teisės *per se* vertinimas. Natūralu, kad kuo mažesnes pajamas ar galimybę disponuoti turtu turi namų ūkis, tuo didesnis jo poreikis kreditui. Žinoma ir namų ūkiai priderina savo aplinką ar pragyvenimo lygį prie vartojimo galimybių. Praradus pajamų šaltinį ar turtą, namų ūkiai gali keisti ir savo gyvensenos įpročius, ieškoti rezervų įprastinio vartojimo sąskaita. Tačiau tik iki tam tikros ribos, žemiau kurios jau pažeidžiamas žmogiškasis orumas, t.y. skurdo ribos.

Namų ūkiai, esantys žemiau šios ribos ar balansuojantys ties ja, autoriaus nuomone, turi didžiausią argumentą teigti, kad prieinamas kreditas turi būti laikomas jų teise *per se*. Atitinkamai, kreditavimo vertinimas kaip vieną iš skurdo mažinimo priemonių, suteikia jam socialinę misiją apsaugoti nepasiturinčių namų ūkių orumą, o ne vien tik verslo misiją plėsti vartojimą. Todėl ir kreditavimo prieinamumo ribojimai turi būti itin gerai įvertinti ir atsargūs.

Žinoma, yra ir ne mažiau svarių argumentų prieš kreditavimo iškėlimą į metafizinį (žmogaus teisių) lygmenį. Pirmiausia, kaip jau minėta šiame skyriuje, teisė į kreditą reiškia ir pareigą jį suteikti. Taigi visuomenėje, kuri vadovaujasi neliečiamos privačios nuosavybės principu, kyla klausimas ar yra teisinga ir veiksminga reikalauti keisti nuosavybę (pinigus) į nepasiturinčio asmens pažadą juos gražinti (Hudon, 2009; Sen, 2009). Kas būtų atsakingas už šios teisės įgyvendinimą? Ar pelno siekiančios įstaigos norės savanoriškai bendradarbiauti, ar vyriausybė turėtų jas priversti skolinti tiems asmenims, kuriems jos šiaip neskolintų? O galbūt kažkokia speciali vyriausybinė įstaiga turėtų įgyvendinti teisę į kreditą? Dar daugiau, kaip nurodė Gershman ir Morduch (2011), kredito kainos, trukmės ir prieinamumo apimtys klausimai yra dar neaiškesni. Tačiau, autoriaus nuomone, procedūriniai įgyvendinimo klausimai (kad ir kokie būtų sudėtingi), negali paneigti žmogaus teisės, jei ji egzistuoja.

Antra, mokslinėje literatūroje atkreipiamas dėmesys į tai, kad teisė gauti kreditą tuo pačiu sukuria ir pareigą sumokėti pagrindinę sumą bei palūkanas. Jeigu sandoris savanoriškas, pelno siekiantis kreditorius norės skolinti tik tuo atveju, jeigu palūkanos bus didesnės nei sandorio rizika. Tai reiškia, kad nepasiturinčiam namų ūkiui kredito kaina bus gana didelė.

Tačiau kuo didesnė kredito kaina, tuo didesnė įsipareigojimų nevykdymo rizika, todėl paskolos gražinimo procesas gali būti sunkus, o tai jau tiesiogiai susiję su prasiskolinimo, skolos kilpos grėsme ir kitais dalykais, didinančiais finansinius sunkumus (Bhutta ir kt, 2012; Carrell ir Zinman, 2008; Melzer, 2011; Zinman, 2010, ir kiti).

Trečia, kreditavimo pripažinimo žmogaus teise kritikuojantys mokslininkai pabrėžia, kad kreditavimą sėkmingai galima susieti su bet kuria kita žmogaus teise (Hudon, 2009). Iš tiesų, nei vienos teisės negalima įgyvendinti ar apsaugoti be tiesioginio ar netiesioginio finansavimo. Tačiau, autoriaus nuomone, holistinis kreditavimo pobūdis nesumenkina jo svarbos. Priešingai, tai patvirtina, kad ir teisės į kreditą šalininkai pernelyg nuvertina kreditavimo svarbą žmogaus teisėms.

Disertacijos autorius pripažįsta, kad kreditavimo pripažinimui žmogaus teise oponuojančių mokslininkų argumentai yra svarūs. Tačiau šiame skyriuje minėta kreditavimo svarba užtikrinant pakankamą pragyvenimo lygį leidžia daryti prielaidą, kad oponuojantys argumentai gali būti neteisingi. Atsižvelgiant į tai, kad ši disertacija nėra skirta teisiniam žmogaus teisių diskursui, mokslinio sutarimo nebuvimas šiuo klausimu yra rimtas šios disertacijos apribojimas. Tačiau autoriaus nuomone, net ir laikant prielaidą dėl kreditavimo buvimo žmogaus teise abejotina ar ginčytina, visos kylančios abejonės turėtų būti aiškinamos šios prielaidos naudai.

Toks atsargumas, autoriaus nuomone, yra pateisinamas ir būtinas dėl saugomo ypatingo objekto – žmogaus orumo. Padarius klaidingą prielaidą, kad asmuo *turi* teisę į kreditavimą, susidarytų situacija, kad asmens orumas būtų pertekliniai saugomas. Tačiau padarius klaidingą prielaidą, kad asmuo *neturi* teisės į kreditavimą, situacija taptų visiškai priešinga – asmens orumas būtų saugomas nepakankamai. Lyginant abiejų klaidos scenarijų pasekmes akivaizdu, kad rizika pažeisti asmens orumą kyla tik padarius prielaidą, jog žmogus neturi teisės į kreditavimą. Prielaida, jog kreditavimas turi būti laikomas žmogaus teise lems apsaugotą žmogaus orumą net ir tuomet, kai ši prielaida bus klaidinga.

Taigi, atlikta analizė leidžia teigti, kad kreditavimo reikšmingumas žmogaus orumui užtikrina teisės į kreditavimą pripažinimą ir atitinkamai - spaudimą reguliuotojams imtis atitinkamų priemonių užtikrinti veiksmingą šios teisės įgyvendinimą ir apsaugą. Atitinkamai, disertacijos autoriaus nuomone, kreditavimo prieinamumo problemos reikalauja kruopštaus vertinimo ir atsakingo reguliavimo, idant būtų išvengta reguliavimo klaidų ir jų pasekmių. Vis dėlto, prieštaraujantys šiam požiūriui pateikia svarbių ir reikšmingų klausimų, kuriuos reikia išspręsti. Tam tikri kreditavimo prieinamumo apribojimai gali iš tiesų padėti apsaugoti namų ūkius nuo prasisikolinimo ir kredito įstaigų lupikavimo.

Šią autoriaus išvadą patvirtina ir su žmogaus orumo imperatyvu yra glaudžiai susijusios kitos fundamentaliosios visuomenės vertybės - **nuosavybės teisės** analizė. Juk mainų ribotais ištekliais efektyvumas tiesiogiai priklauso nuo nuosavybės apibrėžtumo, tad kuo labiau bus apibrėžta nuosavybė, tuo efektyvesnė bus rinka (Foss ir Foss, 2003; Kim ir Mahoney, 2006). Mokslo darbuose yra pripažįstama, kad stipri nuosavybė yra būtina ekonominio augimo sąlyga (Veel, 2008). Dar daugiau, iš esmės galima pritarti nuomonei, jog visa Vakarų visuomenė paremta nuosavybės teisės neliečiamumu (žr. pvz. Kiršienė, 2003; Šimašius, 2002). Atitinkamai, autoriaus nuomone, reguliuotojas privalo tobulinti nuosavybės apibrėžtį ir užtikrinti jos neliečiamumą. Dėl to teisinis nuosavybės neliečiamumo imperatyvas yra tuo pačiu ir vienas kertinių ekonomikos efektyvumo ir augimo principų. Kuo apibrėžtesnė bus nuosavybė, tuo efektyvesnis bus ribotų resursų naudojimas.

Istoriniame kontekste pažymėtina, kad pradėjusi evoliuciją pirmykštėse bendruomenėse, formalų savarankiškos subjektinės teisės statusą nuosavybė įgijo Romėnų teisėje, kas iš esmės nulėmė visos teisinės sistemos pobūdį. Pagal daugelį valstybės kilmės teorijų, kaip teigia Vėlyvis ir Nekrošius (1999), valstybė kaip tik dėl to ir atsirado, kad apsaugotų šią pagrindinę teisę. Romėnai suprato nuosavybės teisę, viena vertus, kaip apibrėžiančią savininko laisvės ribas (pozityvioji nuosavybės teisės funkcija), kita vertus, kaip pašalinančią trečiųjų asmenų galimybę kištis į svetimą nuosavybę (negatyvioji nuosavybės teisės funkcija). Tačiau Romos teisininkai nepaliko detalios nuosavybės teisės turinio elementų klasifikacijos. Tai buvo atlikta tik viduramžiais, kuomet buvo išskirta ir iki šių dienų išlikusi ši nuosavybės teisės turinio elementų triada (Vėlyvis ir Nekrošius, 1999):

- (i) *Ius utendi et fruendi* – reiškianti savininko teisę naudotis turtu ir jo duodamais vaisiais;
- (ii) *Ius possidendi* – reiškianti savininko teisę valdyti jam priklausančią turtą;
- (iii) *Ius disponendi* – reiškianti savininko teisę disponuoti savo turtu (perleisti, pakeisti, sunaikinti, ir pan.).

Tačiau nors ir suprasdami nuosavybę kaip absoliučią savininko valdžią jo turtui, Romėnų teisininkai suformavo ir šios valdžios ribojimų doktriną, pagal kurią *savininko teisė baigiasi ten, kur prasideda kito asmens teisė*. Tai yra, nuosavybės teise jos savininkas galėjo naudotis tiek, kiek tai nepažeidžia kitų asmenų teisių bei viešųjų gėrių. Šie ribojimai galėjo atsirasti tik įstatymo, sutarties ar teismo sprendimo pagrindu (Vėlyvis ir Nekrošius, 1999).

Pažymėtina, jog iš esmės analogiškas požiūris vystėsi ir tose teisės sistemose, kurios formavosi ne Romos teisės pagrindais. Bendrosios teisės sistemoje Blackstone (1765-1769) savo komentaruose taip pat apibendrino ir įtvirtino, kad *gyvybė, laisvė bei nuosavybė yra trys absoliučios kiekvieno asmens teisės*. Pagal jį nuosavybės turinį sudaro užėmimas (angl.: *occupancy*) ir naudojimas (angl. *use*). Taisyklės, kurios buvo susietos su šiomis kategorijomis, galimų savininko teisių ribojimų doktrina, iš esmės buvo tapačios taisyklėms, besiformavusiomis kontinentinės teisės sistemose.

Kreditavimo sandorių tyrinėjimams svarbiausia, autoriaus nuomone, yra savininko teisė disponuoti savo turtu, kuri yra įtvirtinta teisiniame diskurse nuo antikinių laikų. Čia akcentuotina, kad teisė disponuoti savo nuosavybe nėra ribojama laike. Tai yra, savininkas turi teisę įsipareigoti perleisti savo nuosavybę ateityje. Būtent šis įsipareigojimas yra visų kreditavimo santykių pagrindas. Juk skolininkas įsipareigoja ateityje perleisti savo nuosavybę kreditoriui, mainais už kreditoriaus nuosavybę, gaunamą dabar. Atitinkamai skolininko įsipareigojimas grąžinti skolą (įsiskolinimas) yra sudedamoji nuosavybės teisių triados dalis.

Šiame kontekste atkreiptinas dėmesys ir į tai, kad Romėnų teisėje nuosavybės objektas - daiktas (*res*) - buvo suprantamas ne vien kaip materialioji gamtos dalis, bet reiškė ir turtą kaip visumą (*patrimonium, bona*), bei ir į visos tėvonijos sudėtį įeinančias turtines teises ir pareigas. *Res* tuo pačiu buvo vartojamas ir tam tikros aplinkybės, įvykio, proceso ar prievoliniams reikalavimams apibūdinti (Vėlyvis ir Nekrošius, 1999). Taigi, *res* romėnų teisėje – tai gyvosios ar negyvosios gamtos gėrybės, apimančio ne tik daiktus, bet ir aktyvą (reikalavimus) bei *passyvą* (įsiskolinimus) (Kiršienė, 2003). Apibendrinus tai būtų galima pritarti nuomonei, kad nuosavybės objektais gali būti daiktai, turtinės teisės ir *pareigos* (Kiršienė, 2003; Šimašius, 2002).

Žinoma, nusistovėjusi nuosavybės teisės triada (valdymas, naudojimas ir disponavimas) yra socialinio susitarimo dėl savininko įgalinimų rinkinio klasifikavimo klausimas. Čia galima pritarti ir nuomonei, jog neįmanoma aprėpti savininko nuosavybės galimybių visumos (Kiršienė, 2003). Kita vertus, tai tikslų ir išsamių apibrėžimų nustatymas ribotų ir pačios nuosavybės teisės dinamiškumą, o tuo pačiu stabdytų ir turtinių santykių vystymąsi, ūkinės veiklos inovacijas.

Paradoksalu, tačiau neatsižvelgiant į tūkstantmečius trunkančią teisinę nuosavybės sampratos evoliuciją, šis institutas į ekonominę analizę buvo įtrauktas tik XX amžiuje. Pagrindus nuosavybės teisės ekonomikai (angl. *Property Rights Economics*) suformavo Coase (1937, 1960).

Taip vadinamos „pirmosios kartos“ nuosavybės teisės ekonomistai – Ronald Coase, Armen Alchian, Harold Demsetz, Steven Cheung ir kiti išvystė platų teorinį požiūrį į ekonomikos problemas, kurios tapo pagrindu „antrosios kartos“ mokslininkų, tokių kaip Yoram Barzel, Douglass North, John Umbeck ir kitų, tyrinėjimams. Moderniaja (trečiaja) karta įvardinami tokie mokslininkai kaip Douglas Allen, Lee Alston, Ellinor Ostrom, ir kiti (Foss ir Foss, 2003).

Tačiau, autoriaus nuomone, toks aplaidžiai vėlyvas ekonomistų dėmesys esminiam ekonominės aplinkos elementui nėra smerktinas labiau nei paviršutiniškas teisininkų požiūris į nuosavybės reikšmingumą ekonomikai. Abstrakčiai konstatuojant, kad nuosavybės teisė yra ekonominės sistemos pagrindas, ši tezė ilgą laiką nebuvo išsamiau nagrinėta ne tik ekonomikos, bet ir teisės moksle. Dar daugiau, mokslinėje literatūroje pateikta daugiadisciplininė nuosavybės teisės analizė tik parodo, kad nepaisant tūkstantmečiais skaičiuojamos evoliucijos, konceptualus nuosavybės suvokimas nėra išbaigtas, o besikeičianti aplinka nulemia ir šio instituto naujumą bei dinamiškumą.

Mokslinėje nuosavybės teisės ekonomikos literatūroje remiamasi konceptuali suvokimu, jog asmens galimybė gauti naudą iš tam tikros gėrybės naudojimo ar mainų priklauso, pirmiausiai, nuo to asmens turimų nuosavybės teisių į tą gėrybę. Teisė valdyti, naudoti ir/ar disponuoti nuosavybe šiuose mokslo darbuose reiškia išimtinės savininko galimybes, susijusias su atitinkama gėrybe, bei universalų draudimą visiems kitiems pažeisti šį savininko ir gėrybės ryšį (Foss ir Foss, 2003). Šia prasme teisininkų ir ekonomistų požiūriai į nuosavybės turinio elementus sutampa.

Taigi, nuosavybės teisės ekonomika iš esmės yra paremta suvokimu, jog sandoriai yra ne gėrybių *per se*, o nuosavybės teisių mainų instrumentas (Coase, 1960). Atitinkamai, ekonominės analizės vienetas čia yra individualios nuosavybės teisės ar jų rinkiniai. Kaip ir teisėje, ekonomikoje nuosavybės teisės yra priimta skirstyti į valdymo (*usus*), naudojimo (*fructus*) ir disponavimo (*abusus*) (Foss ir Foss, 2003). Tad tam tikros gėrybės naudingumas yra šių nuosavybės teisių ir jų suteikiamų savininko galimybių funkcija. Kuo labiau apsaugota nuosavybė ir jos suteikiamos teisės, tuo mažesnės bus jos apsaugos sąnaudos ir tuo didesnė atitinkamos gėrybės nauda jos savininkui.

Tačiau nuosavybės apsauga (teisinė ar privati) reikalauja sąnaudų, todėl mokslo darbuose pripažįstama, kad nuosavybės teisė retai kada yra absoliučiai neliečiama. Iš čia kyla ir vienas pagrindinių nuosavybės teisės apribojimų. Tai yra, savininko galimybės gauti maksimalią naudą iš nuosavybės yra ribotos, nes realybėje *nuosavybė nėra neliečiama*. Kol egzistuos vagystės, kitokio neteisėto užvaldymo ar sunaikinimo, nesąžiningos elgsenos grėsmė, gėrybės savininkas patirs sąnaudas nuosavybės įforminimui, jos valdymui ir apsaugai (Cheung, 1969).

Pastebėtina ir tai, jog kai tam tikras turtas tampa specifinis, t.y. kai tam tikros gėrybės prieinamumas sumažėja ir ji tampa labiau naudinga, auga ir jos pažeidimo rizika, kas lemia didesnę būtinybę saugoti šią gėrybę (Demsetz, 1966, 1983). Kita vertus, auga ir rizika, kad specifinio turto savininkas piktnaudžiaus savo teisėmis idant įgyti didesnę naudą iš kito asmens mainais į turimą specifinę nuosavybę.

Mokslinėje literatūroje nurodoma, kad nuosavybės teisė tarnauja ir kaip kapitalo pritraukimo bei užtikrinimo priemonė. Kreditavimo sandoriu kreditorius perduoda nuosavybę į kredito lėšas mainais į skolininko pažadą grąžinti šias lėšas su palūkanomis. Tačiau skolininko pažadas pritrauks kapitalą tik jei kreditorius jausis pakankamai saugus mainydamas *esamą* nuosavybę į *būsimą* nuosavybę, t.y. mainydamas realias lėšas į pažadą jas grąžinti su palūkanomis. Kreditoriaus interesus, šiuo atveju, bus apsaugotas tik jei negrąžinus kredito, ji turės efektyvią galimybę vienašališkai užvaldyti atitinkamas skolininko nuosavybę (Veel, 2008).

Tuo atveju, jei kreditoriaus vertinimu nuosavybė nėra saugi ir skolininkas negali jos lengvai perduoti, ar kreditorius – paimti, tai kreditoriai nenorės skolinti, arba skolins didesne kaina, kad nesaugumo jausmą atsvertų tikėtinos naudos lūkestis. Atitinkamai, skolininkai netenka galimybės pritraukti papildomą kapitalą investicijoms ar veiklos vykdymui, o kreditoriai netenka jų nuosavybės duodamų palūkanų. Šiuo atveju pripažįstama, kad dėl neprieinamo kredito sumažėję kapitalo srantai mažina bendrą gerovę ir ekonomikos vystymąsi (Veel, 2008).

Pažymėtina, kad skolininkas taip pat susiduria su tokia pačia ateities vertinimo problema – ar mainyti *esamą* pažadą į *būsimą* kredito naudą? Abejonės dėl savo galimybės įvykdyti pažadus ir baimė dėl to prarasti savo nuosavybę gali lemti skolininko sprendimą nesiskolinti. Tačiau, autoriaus nuomone, kreditoriaus ir skolininko atliekamų vertinimų perspektyvos yra nesulyginamos. Kreditas yra materialus ir nuosavybė skolininkui pereina anksčiau nei materializuojasi skolininko pažadas. Tai yra, skolininkas iš kredito gauna momentinę naudą ir sprendimas dėl duoto pažado vykdymo yra atliekamas po šios naudos įsisavinimo. Atitinkamai, nuosavybę perleidęs kreditorius visuomet yra tik skolininko geranoriškumo ar prievartos mechanizmo efektyvumo įkaitas.

Mokslinėje literatūroje pripažįstama, kad ryšys tarp apibrėžtos ir formalizuotos nuosavybės ir kredito prieinamumo egzistuoja (Veel, 2008). Tačiau, ne nuosavybės formalizavimas, o jos neliečiamumas yra esminis šio ryšio elementas. Asmenims elgiantis sąžiningai bei racionaliai, nuosavybės formalizavimas nėra būtinas tam, kad šalys pasitikėtų nuosavybe ir mainais. Deja, tačiau ne visi elgiasi sąžiningai, o dėl ribotų kognityvinių gebėjimų žmogaus sprendimai dažnai bus ribotai racionalūs. Nesumažinus grėsmės nuosavybei lemiančių veiksmų poveikį, tam tikras formalizavimo lygis ir jo kontrolės sąnaudos gali būti pateisinamos ar net būtinos.

Taigi, iš pateiktos mokslinės literatūros analizės galima teigti, kad asmens pažadas perleisti jo nuosavybę ateityje yra mainų objektas ir turi vertę. Pažado vertė, autoriaus nuomone, priklauso nuo žadančiojo patikimumo, tačiau pasitikėjimas yra labai platus ir savarankiškas tyrimo objektas ir šiame darbe atskirai nenagrinėjamas. Svarbu, šiame etape, yra pripažinimas, jog skolininko pažadas yra mainų, tad ir nuosavybės teisės, objektas *per se*. Kalbant teisiniais terminais, autoriaus nuomone, tai patvirtina, kad nuosavybė apima ne tik asmens teises, tačiau ir *pareigas*. Atitinkamai, nuosavybės neliečiamumo principas apima ir užtikrina asmens teisę prišiipti įsipareigojimus, o tai riboja reguliuotojo diskreciją šios teisės atžvilgiu. Autoriaus nuomone, reguliuotojas negali riboti kreditavimo prieinamumo be pakankamos priežasties.

Apibendrinant šiame disertacijos poskyryje pateikiamą mokslinės literatūros analizę matyti, kad konceptualių kreditavimo, kaip žmogaus teisės, klausimu vienareikšmės išvados mokslininkai nepateikia. Tačiau autoriaus nuomone, kreditavimą galima priskirti prie fundamentaliųjų visuomenės vertybių dėl jo santykio su žmogaus orumu ir nuosavybės teise. Dar daugiau, kaip jau minėta šiame poskyryje, neatsižvelgiant į vienareikšmio atsakymo nebuvimą, dėl žmogaus orumo ir nuosavybės teisės svarbos visos abejonės turėtų būti šalinamos aiškinant jas kreditavimo pripažinimo teise naudai. Tai yra, kreditavimo santykis su žmogaus orumu ir nuosavybės teisėmis leidžia teigti, kad kreditavimas gali būti pripažintas esąs žmogaus teisė.

Žinoma, atlikta mokslinių darbų analizė gali būti praplėsta į kreditavimo santykio su sutarties laisvės, nesikišimo į privačius santykius, teisinio apibrėžtumo, proporcingumo ir teisėtų lūkesčių bei kitų pagrindinių civilinių santykių teisinio reglamentavimo principais nagrinėjimą. Tačiau atsižvelgiant į tai, kad teisinės kreditavimo būklės įrodymas nėra pagrindinis šios disertacijos objektas, išplėstinė kreditavimo analizė yra paliekama būsimiems tyrinėjimams.

Taigi, remiantis visuma šiame poskyryje pateiktų išvalgų ir vertinimų, šios disertacijos autorius daro apibendrinančią prielaidą, kad kreditavimas yra pripažintinas žmogaus orumo ir nuosavybės teisių dalimi. Atitinkamai, reguliuotojo diskrecija riboti žmogaus laisvę spręsti dėl savo prisiimamų įsipareigojimų yra ribota ir turi atitikti šias sąlygas:

- (i) ribojimas bus galimas tik remiantis įstatymu;
- (ii) ribojimai turi būti būtini visuomenėje siekiant apsaugoti kitų asmenų teises bei laisves, kitas fundamentalias vertybes, visuomenei būtinus svarbius tikslus;
- (iii) turi būti paisoma proporcingumo principo

1.2.2. Sandorio sampratos ir jo sudarymo proceso konceptualios nuostatos

Šiame disertacijos poskyryje pateikiama žemiausiojo Williamson (1998, 2000) ir Jhering (1872) modelių lygmens analizė. Šiame lygmenyje, kaip jau minėta disertacijos 1.2. skyriuje, yra elementarioji žmonių sąveikos dalelė – sandoris, kuris gali (o reguliavimo kontekste - turi) būti ekonomikos, vadybos ar teisės empirinių tyrimų objektas. Ši analizė yra būtina siekiant suprasti sandorio esmę ir nustatyti pagrindinius reguliavimo objekto elementus.

Tačiau pirmiausia verta nustatyti šioje disertacijoje naudojamą sandorio sąvoką. Sandoris, visų pirma, yra apibūdinamas kaip procesas, kurio metu ūkio subjektai laisva valia mainosi ribotais ištekliais ir nematerialiosiomis vertybėmis (Posner, 2004). Tai procesas, turintis savo pradžią, eigą ir pabaigą, kuriuo yra perduodama tam tikra gėrybė iš vienos šalies kitai, technologiškai atskiroje terpėje (Williamson, 1975).

Norminė literatūra (CK 1.63 str.) taip pat sandorį apibrėžia procesiniu požiūriu, kaip asmens veiksmus, kuriais yra siekiama sukurti, pakeisti ar panaikinti tam tikras teises ir pareigas. Tai yra, su sandorio reiškiniu yra siejamas tam tikras asmens būsenos pokytis. Tuo pačiu sandoris yra ir subjektyvios, laisvos bei teisėtos asmens valios, kuria siekiama šio pokyčio, rezultatas. Todėl sandoris yra ir asmens laisvės išraiška (Mizaras ir kt., 2009). Apibendrinant, šioje disertacijoje sandoris suprantamas kaip asmens veiksmai, kuriais siekiama patenkinti savo poreikius sukuriant, pakeičiant arba panaikinant civilines teises ir pareigas.

Sandorio ir jo elementų apibūdinimui Williamson (1975) adaptavo Commons (1932) supratimą. Pasak jo, sandoris tai reiškinys, apimantis tris principus – konflikto, abipusiškumo ir tvarkos. Tai yra, pagal šiuos mokslininkus, sandoriai vyksta kuomet turintis poreikį keisti savo esamą padėtį subjektas randa kitą subjektą, kurio konfliktas yra atvirkščiai proporcingas, ir savo susitarimu nustato abipusę tvarką, t.y. eliminuoja subjektyvius konfliktus. Pavyzdžiui automobilio pirkimas-pardavimas vyksta tada, kai automobilio pirkėjui labiau reikia automobilio, nei pinigų, o automobilio pardavėjui – labiau pinigų, nei automobilio. Jei šie asmenys susitaria dėl automobilio mainų į pinigus, sandoris eliminuoja abipusį nepasitenkinimą. Atitinkamai, sandoriu yra nustatoma tvarka, tokiu būdu sumažinant konfliktą ir realizuojant abipusę naudą.

Pagal šį supratimą, sandoris visuomet turi jį inicijuojantį subjektą, jo veiksmus ir tikslą (objektą). Minėto pavyzdžio kontekste pažymėtina, kad vertinant objektyviai, jei automobilio rinkos vertė yra lygi tai pinigų sumai, mainai neturėtų vykti. Tačiau papildomą, subjektyvų, vertės elementą tiek pinigams, tiek automobiliui, suteikia būtent subjektyvieji pirkėjo ir pardavėjo poreikiai. Atitinkamai, *pagrindiniu sandorio elementu yra pripažintina subjektyvi asmens valia, kuri yra nustatoma pagal jos atsiradimo tikslą ir motyvą.*

Sandorio pagrindas arba tikslas (lot. *causa*) reiškia tą galutį rezultatą, kurio siekia šalys jį sudarydamos, tai yra – savo poreikių patenkinimą (Zimmermann, 1996; Mizaras ir kt., 2009). Sandorio tikslas padeda nustatyti asmens poreikius, sandorio efektyvumą (sandorio pasekmių naudingumą), padeda nustatyti tarpusavio teisių ir pareigų balansą (Vaišvila, 2004). Tuo tarpu sandorio sudarymo motyvai yra visuma vidinių paskatų, lėmusių asmens valios susiformavimą (Mizaras ir kt., 2009). Žinoma, kiekvieno sąmoningo asmens veiksmų priežastis yra įvairūs ūkiniai, ekonominiai, buitiniai, socialiniai ir kiti *poreikiai*. Jie lemia asmens sprendimus ir atitinkamai pasirinkimą veikti vienu ar kitu būdu. Tačiau, sandoriui vykti vien vidinių paskatų ir motyvų neužtenka. Turi būti objektyviai matomas veiksmas, t.y. šios valios manifestas, kuriuo yra siekiama realiai įgyvendinti savo vidinius tikslus ir motyvus.

Kitaip tariant, asmens valia veikia dvejose dimensijose – subjektyviojoje (vidinės paskatos) ir objektyviojoje (valios manifestas). Be to, asmens valios vektorius turi tam tikrą kryptį, tikslą, kurį apibūdina asmens poreikiai. Todėl ir sandorio tyrimai, autoriaus nuomone, turi būti atliekami procesiniu požiūriu ir prioritetiškai orientuoti į asmens poreikius, jų objekto charakteristikas, bei į valios formavimosi momentu egzistuojančias asmens pasirinkimo galimybes, o taip pat faktinius asmens pasirinkimus.

Žinoma, subjektyvioji asmens valia nebūtinai bus objektyviai išreikšta. Asmens sprendimas siekti ar nesiekti tam tikrų tikslų, koku būdu, kada ir su kuo tą daryti, yra savarankiškas ir sudėtingas procesas. Šis procesas gali nutrūkti suvokus, jog dėl aplinkos charakteristikų, objektyvių galimybių trūkumo, asmuo savo poreikių nebus pajėgus patenkinti. Tačiau ir nepatenkinti poreikiai, neišreikšta ir nerealizuota asmens valia, gali keisti to asmens teisinę būseną. Pavyzdžiui negalėdamas realizuoti poreikio maistui, asmuo mirs. Arba negalėdamas susimokėti už mokslus, studentas bus priverstas nutraukti savo studijas, kas gali reikšti ne tik pakitusį socialinį, teisinį statusą, tačiau ir neapibrėžtą aibę prarastų ateities galimybių.

Taigi, nors objektyvioji asmens valios pusė yra svarbi, idant nustatyti charakteristikas, lėmusias vieną ar kitą asmens pasirinkimą, pagrindinis sandorio elementas yra būtent subjektyvioji valios pusė – asmens poreikiai ir sprendimai tenkinti šiuos poreikius arba jų atsisakyti. Tai yra, sandoris iš esmės yra subjektyvus reiškinys, nes jo vyksmas ir objektyvioji to išraiška priklauso nuo subjekto poreikių ir jo sprendimų tenkinant šiuos poreikius arba jų atsisakyti.

Asmens poreikiai ir jų pasekoje atsiradę tikslai ir veiksmai (neveikimas) gali kilti tiek dėl asmens norų, tiek dėl būtinybės gauti atitinkamos prekės (paslaugos) sukeliama efektą. Pagal tai Norton (1993) visas vartojimo kredito naudojimo priežastis suskirstė į dvi grupes: (i) kredito naudojimą siekiant išsaugoti gerovę ir (ii) kredito naudojimą siekiant pagerinti gerovę. Dauguma kitų autorių nurodomų priežasčių santykinai galima priskirti vienai iš šių grupių.

Pavyzdžiui Walker ir Parker (1988) nurodo keturias vartojimo kredito naudojimo priežastis, iš kurių trys gali būti priskirtos gerovės išsaugojimui (apsaugoti santaupas, išlyginti pajamų poreikį, įveikti finansinius sunkumus) ir viena – pagerinimui (pasinaudoti specialiomis galimybėmis). Šiame kontekste atkreiptinas dėmesys į mokslinėje literatūroje nustatytą aplinkybę, kad mažas pajamas gaunantys skolininkai dažniau vartojimo kreditą naudoja tikslu išsaugoti savo gerovę, nei tą daro pasiturintys skolininkai (žr. pvz. Croden, 2000; Morgan ir Christen, 2003).

Remiantis ankstesniame skyriuje pateikta žmogaus orumo analize pakankamo pragyvenimo lygio kontekste, visus asmens poreikius, autoriaus nuomone, santykinai galima suskirstyti į **būtinuosius** ir **nebūtinuosius**. Būtinaisiais poreikiais yra laikytini tie, kurie yra būtini fiziologinio, psichologinio ir emocinio žmogaus egzistavimo bei orios būties visuomenėje užtikrinimui. Šią grupę, kaip jau minėta ankstesniame skyriuje, sudaro visuma prekių (paslaugų), nurodytų Visuotinės žmogaus teisių deklaracijos (1948) 22 punkte ir Tarptautinio ekonominių, socialinių ir kultūrinių teisių pakto (1966) 11 straipsnyje. Tai yra prekės (paslaugos), būtinos užtikrinti pakankamą (orų) savo ir savo šeimos gyvenimo lygį, įskaitant teisę turėti pakankamai maisto, drabužių ir būstą, taip pat į nuolatinį gyvenimo sąlygų gerinimą. Šių poreikių atsisakymas gali būti objektyviai ir/ar subjektyviai neįmanomas be žalos asmens sveikatai ar orumui.

Atitinkamai nebūtiniesiems poreikiams, autoriaus nuomone, yra priskirtini tie, kurie sudaro perteklinį vartojimą, neturintį jokios įtakos asmens orumo laipsniui, įskaitant ir tuos, dėl kurių būtinumo asmuo klysta. Šiai kategorijai galima būtų priskirti ir: (i) gėrybes, kuriuo asmuo pilnai suvokia ne kaip „reikalingas“, bet kaip „norimas“; (ii) įvairius žalingus įpročius (tabakas, alkoholis, lošimai, narkotikai ir pan.); (iii) spontaniškus pirkimo sprendimus, dėl kurių asmuo pradeda gailėtis po tam tikro atšalimo periodo; (iv) perteklinį vartojimą; (v) ar kitas vertybes, kurių atsisakius asmens orumo lygis nebūtų sumažintas.

Toliau analizuojant sandorio esmę pažymėtina, kad sandoris tuo pačiu yra procesas, atspindintis asmens esamą būseną ir poreikį ją pakeisti, asmens atliekamus veiksmus (susilaikymą nuo jų) idant pasiekti savo tikslus, bei šių veiksmų rezultatus. Žinoma, tam tikrų pokyčių siekiamumas gali būti kilti tiek dėl *norų*, tiek dėl *būtinybės*. Tai yra, siekdamas esamos būsenos pokyčio asmuo privalo atlikti tam tikrą veiksmą, tokiu būdu sukuriant visiškai naują būseną, arba pakeisdamas, panaikindamas pradinę. Atitinkamai, kadangi laisvos valios išraiška yra kognityvus proceso rezultatas (Johnson-Laird, 1995; Hofstadter, 1979 ir kt.), tai ir sandoris turi būti tiriamas pirmiausiai procesiniu požiūriu.

Kitaip tariant, sandoris yra procesas, turintis savo pradžią, eigą ir pabaigą, kuriuos nusako sandorį sudarančio asmens esamos būsenos sąlygoti motyvai, tikslai ir atliekami veiksmai šiai būsenai pakeisti į naująją. Ši „esamos būsenos–veiksmo–naujos būsenos“ procesą sąlyginai galima pavaizduoti taip, kaip pateikta 3 paveiksle.

3 pav. Procesinė sandorio schema

Apibendrinant šiame disertacijos poskyryje pateiktą mokslinės literatūros analizę galima teigti, kad sandoris yra asmens laisvės (laisvos valios) išraiška, atliekama dėl būtinąjo arba nebūtinąjo poreikio. Atitinkamai, autoriaus nuomone, galimybės sudaryti sandorį ribojimas tuo pačiu yra ir asmens laisvės ribojimas. Todėl sandorių reguliavimo tikslas yra užtikrinti veiksmingas galimybes asmeniui *laisvai* išreikšti savo valią (sudaryti sandorį). Vertinant šią išvadą ankstesniame poskyryje pateiktos analizės kontekste galima teigti ir tai, kad sandoriai dėl būtinųjų poreikių tenkinimo turi būti reguliuojami taikant visus žmogaus teisių ribojimams taikomus reikalavimus.

Taigi, remiantis visuma šiame poskyryje pateiktų įžvalgų ir vertinimų, šios disertacijos autorius daro apibendrinančią išvadą, kad sandoris yra tirtinas procesiniu požiūriu, prioritetiškai analizuojant subjektyviuosius asmens poreikius, veiksmus juos tenkinant ir šių veiksmų pasekmes.

1.2.3. Reguliavimo poreikį lemiančių laisvos rinkos trūkumų teorinis apibendrinimas

Šiame disertacijos poskyryje pateikiama reguliavimo poreikį lemiančių laisvos rinkos trūkumų analizė. Kaip minėta šios disertacijos 1.2. skyriuje, reguliuotojo įsikišimas yra reikalingas *tik* ten, kur neveikia laisva rinka ir *tik* tam, kad pašalinti šiuos rinkos trūkumus (Pigou, 1932). Perteklinis reguliavimas nepagrįstai mažina laisvę ir gali pažeisti žmogaus teises. Todėl laisvos rinkos trūkumų teorinis apibendrinimas yra būtinas siekiant nustatyti reguliavimo poreikį lemiančias priežastis ir atitinkamai – ribas tarp laisvos ir reguliuojamos rinkos.

Idealiai veikiančioje (laisvoje) rinkoje efektyvus sandorio rezultatas turėtų būti pasiekiamas be išorinės intervencijos. Tai yra, laisvoje rinkoje turėtų veikti tik aukščiausiasis ir žemiausiasis Williamson (1998, 2000) ir Jhering (1872) modelių lygmenys. Sandoriams vykstant išimtinai pagal pamatines socialines normas, reguliuotojo tarpininkavimas tampa beprasmiu. Juk tokiu atveju sandoriai visuomet atitiks socialinę visuomenės struktūrą ir teises jos idėjas.

Tad pagrindinis klausimas, keliamas mokslinėje literatūroje nagrinėjant reguliavimo poreikį ir priemonių pasirinkimą yra - kodėl laisva rinka kartais neveikia? Tai yra - kodėl, fundamentaliųjų visuomenės vertybių kontekste, sandoriai kartais neužtikrina efektyvaus nuosavybės ir ribotus išteklius paskirstymo?

Bandymų paaiškinti laisvos rinkos trūkumus ir jų formavimosi prielaidas mokslinėje literatūroje būta daug, tačiau dėl daugiadisciplininio (teisinio, ekonominio ir vadybinio) požiūrio ir holistinio pobūdžio šioje disertacijoje yra konceptualiai remiamasis *sandorių sąnaudų teorija*.

Išsamiai šią teoriją ir jos tyrimų raidą yra apžvelgę pvz. Ruester (2010), Geyskens ir kiti (2006), Macher ir Richman (2008), Carter ir Hodgson (2006); ir kt. Ši teorija vadinta „empirinė sėkmės istorija“ (Williamson, 1998, 2000; Shelanski ir Klein, 1995) ir yra viena iš dominuojančių XXI amžiaus ekonomikos teorijų (žr. Carter ir Hodgson, 2006; Macher ir Richman, 2008; ir kt.).

Žinoma, sandorių sąnaudų teorija ne tik buvo vadinta „revoliucine“ ir sulaukusi lygiavimo su tokiomis ekonomikos koncepcijomis kaip „naudingumas“ ar „substitutai“ (Cheung, 1983), tačiau ir kritikos. Tarp žymiausių šios teorijos kritikų yra Block (1995, 1997), Cooter (1982), Rothbard (1997, 1982), North (1992), Buchanan (1985); ir kt. Pasak skeptikų, sandorių sąnaudų koncepcija buvo išvystyta iki kraštutinumo, kuomet į ją įtraukiama viskas, kas yra patogu ir sunkiai patikrinama (Allen, 1999; Hardt, 2011; Niehans, 1987). Tačiau teorijos universalumas neturėtų būti vertinamas kaip trūkumas. Priešingai, platus šios teorijos pritaikumas yra vienas jos privalumų, leidžiančių palyginti skirtingas rinkas.

Sandorio sąnaudų teorijos pradininku laikomas Coase (1937, 1960), kuris loginiu metodu įrodė, kad nesant sandorio sąnaudų subjektai visuomet nustatys sau tokias teises ir pareigas, kurios įgalins pasiekti didžiausią efektyvumą tiek kiekvienai šaliai atskirai, tiek visoms joms bendrai (Šimašius, 2002). Kitaip tariant - esant nulinėms sandorių sąnaudoms mainai nuosavybės teisės objektais visada bus efektyvūs, o nuosavybės teisių ar atsakomybės paskirstymas - nereikšmingas. Tokia rinkos būseną atitinka idealios (laisvos) rinkos sąlygos – vykstantys sandoriai visuomet atitiks socialinę visuomenės struktūrą. Ši, taip vadinama „Coase teorema“ ir visos jo interpretacijos⁵ turi du universalius elementus – sandorių sąnaudas ir nuosavybės teises.

Esant nulinėms sandorių sąnaudoms nuosavybė tampa tobula ir atvirkščiai – esant tobulai nuosavybei, sandorių sąnaudos tampa nulinės. Atitinkamai, kuo mažesnės bus sandorių sąnaudos, tuo labiau nelinečiama (tobula) bus nuosavybė ir atvirkščiai. Remiantis šiuo supratimu, sandorio sąnaudų terminas konceptualiai buvo pristatytas Coase (1937) kaip „kainų mechanizmo naudojimo sąnaudos“. Pasak Coase (1960), tai (i) *paieškos sąnaudos*, būtinos sudarant minimalų socialinį junginį, reikalingą sandorio sudarymui, tame skaičiuje ir informacijos apie sandorio objektą, kontrahentą paieška, jos įvertinimas iki pradedant derybas; (ii) *sudarymo sąnaudos*, būtinos deryboms ir sandorio įforminimui, finansavimo sąlygų užtikrinimui; bei (iii) *kontrolės sąnaudos*, būtinos sandorio vykdymo ir ateities neapibrėžtumo kontrolei, įskaitant ir pažeidimų taisymą.

⁵ „Coase teorema“ nebuvo *expressis verbis* įvardinta Coase minėtame 1960-ųjų straipsnyje, o buvo išvesta šias idėjas toliau vysčiusių mokslininkų. Atitinkamai, skirtingų mokslininkų pateikiamos skirtingos interpretacijos lėmė mokslinę diskusiją dėl įvairių teoremos aspektų (išsamiai apžvalgai žr. Medema ir Zerbe, 1999).

Kitaip tariant, sandorio sąnaudos yra nuosavybės teisių nustatymo ir palaikymo sąnaudos (Coase, 1988). Iš šių mokslinėje literatūroje pateiktų išvalgų, autoriaus nuomone, galima teigti, kad nulinės sandorių sąnaudos ir/ar tobula nuosavybė tuo pačiu reiškia ir absoliutų teisinį apibrėžtumą. Tai yra - situaciją, kuomet rinkos yra laisvos ir absoliučiai savireguliuojančios, be jokios išorinio reguliavimo (t.y. valdžios, teisės) paklausos.

Tačiau tokia rinkos būseną vaizdingai buvo apibūdinta kaip „*chimera, infantiliu ilgesiu ir vaikišku tikėjimu, kurie baigiasi, kaip ir baigiasi tikėjimas Kalėdų seneliu ar Ozo šalies burtininku*“ (Bradley, 2008). Realiai, kol bus bent vienas vagis ar savo pažadų nevykdantis rinkos dalyvis, tol nuosavybė nebus tobula - ją reikės reguliuoti, saugoti ir ginti. Atitinkamai ir rinka nebus savirealizuojanti, o juos reikės reguliuoti, saugoti ir ginti (Allen, 1997). Ir pats Coase yra pripažinęs, kad tikroji jo žinutė buvo „*studijuoti pasaulį su teigiamomis sandorių sąnaudomis*“ (Coase, 1992; Williamson ir Tadelis, 2012).

Kitaip tariant, idealaus pasaulio (be paklausos teisei) ir realaus pasaulio (su paklausa teisei); skirtumas yra būtent sandorių sąnaudos ir nuosavybės teisių neapibrėžtumas. Dėl to sandorių sąnaudos apibūdinamos kaip „*ekonominės sistemos veikimo sąnaudos*“, vaizdingai prilygintos trinčiai mechanikoje (Williamson, 1985). Autorius pritaria nuomonei, kad sandorių sąnaudos ir netobula nuosavybė yra pagrindinė ekonomikos problema, nes rinkos efektyvumas priklauso nuo sandorio sąnaudų ir nuosavybės neliečiamumo (Marinescu, 2012).

Atitinkamai, pagal Coase (1960) bei Williamson ir Tadelis (2012), jog visi tarpfunkcinėje partnerystėje veikiančių institucijų veiksmai turi būti nukreipti būtent į sandorio sąnaudų mažinimą, ir nuosavybės neliečiamumo užtikrinimą, o individas apsaugotas nuo nesąžiningų ūkio subjektų ar neefektyvių valdžios veiksmų visose jų veikimo srityse. Tai yra, neatsižvelgiant į tai, kad idealiai veikianti laisva rinka tėra utopija, mokslas, reguliuotojas ar bet kurie kiti ūkio subjektai turi siekti idealios pasaulio santvarkos. Kiekvienas sprendimas, nukreiptas į sandorio sąnaudų mažinimą, didina rinkos efektyvumą. Paradoksalu, tačiau jei reguliavimo tikslas yra mažinti sandorių sąnaudas (užtikrinti nuosavybės tobulumą), o pasiektas tikslas reiškia visuomenę be reguliavimo, tai reguliavimo paskirtis yra mažinti save patį.

Pastebėtina, kad net ir teisiniame diskurse yra priimta manyti, kad teisės normos gali sėkmingai egzistuoti ilgą laiką tik jei jos yra efektyvios, t.y., jei jų duodama nauda yra didesnė nei sąnaudos jiems sukurti ar palaikyti. Kitaip tariant, teisingumas ir efektyvumas daugeliu atvejų sutampa (Šimašius, 2002). Atitinkamai, sandorio sąnaudų mažinimas ir nuosavybės neliečiamumas įgyvendina ne tik ekonominius ar vadybinius, bet ir teisinius tikslus. Tai yra, sandorio sąnaudų mažinimas, nuosavybės neliečiamumo užtikrinimas ir iš to sekantis rinkos efektyvumas yra strateginis reguliavimo tikslas (Vaišvila, 2004).

Apibendrinant veiksnus, kurie lemia sandorių sąnaudas ir nuosavybės neapibrėžtumus (iš kurių kyla ir reguliavimo poreikis), šioje disertacijoje remiamasi Williamson (1986) pateiktu laisvos rinkos trūkumų modeliu. Pagal jį laisvos rinkos trūkumus lemia tokios veiksmų grupės:

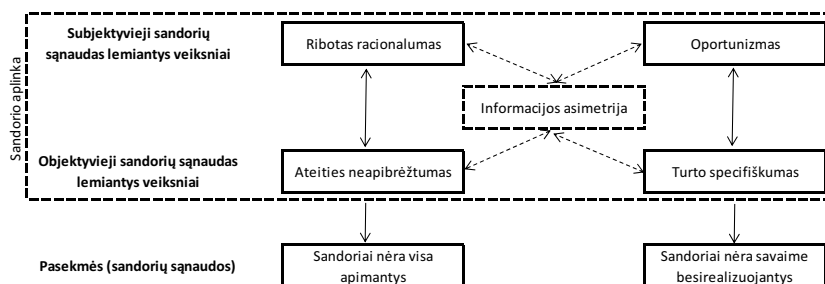
- 1) Ribotas racionalumas. Ši veiksmų grupė nusako žmogaus elgseną, kuria jis tik siekia būti racionalus, tačiau yra ribojamas savo galimybių (Simon, 1976). Asmens galimybes elgtis racionaliai riboja neurofiziologinės savybės (žmonės negali gauti, išsaugoti ir apdoroti visos informacijos be klaidos) ir komunikacijos barjerai (žmonės negali išreikšti informacijos taip aiškiai, kad ją tobulai suprastų kiti) (Williamson, 1986; Šimašius, 2002).
- 2) Ateities neapibrėžtumas. Ši veiksmų grupė yra suprantama kaip abejonės dėl nežinomybės ir dėl to atsiradęs negalėjimas atlikti tikslias prognozes (Schechter ir Asher, 2012). Viena iš aktualiausių neapibrėžtumo formų yra elgsenos neapibrėžtumas, kuris kyla iš sudėtingumo numatyti kito asmens veiksmus (Ruester, 2010). Dvišaliuose santykiuose, kadangi viena sutartinių mainų šalis turi atlikti veiksmus anksčiau nei kita, savaime egzistuoja rizika, kad pastaroji gali nevykdyti savo išsipareigojimų ir taip paneigti projektuotą naudą (Posner, 2004). Ateities neapibrėžtumas ir ribotas racionalumas dar yra apibūdinami ir kaip informacijos bei kognityviniai trūkumai (Nobre, 2011)
- 3) Oportunizmas. Ši veiksmų grupė yra apibūdinama kaip savanaudiškumas su klasta (Williamson, 1986). Šiame kontekste autorius atkreipia dėmesį į tai, kad oportunistinės elgsenos prielaida tarsi prieštarauja teisinei sąžiningumo prezumpcijai. Tačiau oportunizmas yra ekonominės analizės prielaida, o sąžiningumo prezumpcija yra teisės taisyklė, skirta įrodinėjimo naštos paskirstymui.

Atsižvelgiant į tai, kad nėra įmanoma iš anksto žinoti ar kontrahentas yra (ar ateityje bus) sąžiningas, oportunistinės elgsenos rizika turi būti įskaičiuojama į sandorio sąnaudų analizę. Tuo tarpu teisinės prezumpcijos yra bendrosios teisinės politikos dalis, skirtos įrodinėjimo naštai paskirstyti. Įstatymo leidėjas renkasi kuris iš ūkio subjektų, esant ginčui teisme, turės įrodinėti nesąžiningos elgsenos faktą. Su sandorio sąnaudų analize tai susiję tiek, kiek reikia nustatyti, kuri iš sandorio šalių patirs įrodinėjimo sąnaudas priverstinai vykdant neištesėtus pažadus. Esant įtvirtintai sąžiningumo prezumpcijai, šias sąnaudas visuomet patirs pažadą mainais į tam tikrą vertybę gaunanti šalis, t.y. kreditorius. Atitinkamai, kreditorius privalo ex-ante įvertinti ir tai, kad siekiantis išvengti savo pažadų vykdymo skolinimas minėtą prezumpciją gali naudoti kaip gynybos priemonę.

- 4) Turto specifiškumas. Ši veiksmų grupė nusako materialiuosius ar žmogiškuosius išteklius, kurie yra skirti konkrečiam santykiui ir kurių panaudojimas kitur gali kainuoti dideles sąnaudas (Williamson, 1975). Kitaip tariant, šis elementas apibūdina konkurencijos trūkumus, priklausomybę nuo kitos sandorio šalies, sandorio vietos ar pan. Tai situacija, kai tam tikri santykiai neturi substitutų, arba pastarųjų prieinamumas turėtų dideles sąnaudas. Šis ryšys yra poroje su oportunitizmu (Williamson, 1985). Ruester (2010) išskiria šešias turto specifiškumo rūšis: (i) vietos specifiškumas; (ii) materialių išteklių specifiškumas; (iii) tikslinių investicijų specifiškumas; (iv) žmogiškųjų išteklių specifiškumas; (v) nematerialių vertybių specifiškumas (vi) laiko specifiškumas.

Tai yra, konkurencijos trūkumas (turto specifiškumas), ateities neapibrėžtumas, ribotas racionalumas ir oportunistinė elgsena didina sandorio sąnaudas. Tai mažina sandorio efektyvumą, reikalauja reguliuotojo intervencijos ir todėl slopina laisvą rinką. Pažymėtina ir tai, kad oportunitizmas ir ateities neapibrėžtumas, pasak Williamson (1975) daugiausiai įtakoja ir išvestinės sąlygos – informacijos asimetriją, kai viena sandorį sudaranti pusė žino daugiau negu kita. Moksliniais tyrimais yra įrodyta ir iš esmės nekvestionuojama prielaida, kad informacijos asimetrija veikia rinkos efektyvumą (Akerlof, 1970).

Sandorio sąnaudų veiksniai ir jų sąveika bei pasekmės, remiantis Williamson (1975) ir Ruester (2010) grafiškai yra pavaizduotos 4 paveiksle.

4 pav. Sandorių sąnaudų veiksmų sąveikos schema

Šaltinis: sudaryta autoriaus pagal Williamson (1975) ir Ruester (2010)

Pažymėtina, kad kreditavimo kontekste informacijos asimetrijos problema yra itin aktuali, nes tiek kreditorius, tiek skolininkas atlieka individualius informacijos vertinimus prieš sudarydami sandorius: kreditorius vertina skolininko mokumą, o skolininkas vertina kredito atitikimą jo poreikiams. Kreditorius yra informacijos apie nuosavybę į kreditą savininkas, o skolininkas – apie jo finansinę situaciją, tad ir pažado grąžinti kreditą realumą. Kadangi informacija taip pat yra nuosavybės objektas, tik informacijos savininkas sprendžia kokia apimtimi suteikti informaciją apie savo valdomos ir siūlomos mainyti nuosavybės turinio elementus.

Dar daugiau, tik savininkas sprendžia ar teikti teisingą informaciją, ar ne. Kreditorius, nesąžiningai siekdamas pasinaudoti skolininko nuosavybe gali klaidinti skolininką dėl kredito naudos ar jo kainos, o skolininkas – dėl duodamo pažado realumo. Todėl kreditavimo santykių reguliavime informacijos asimetrija gali būti reikšmingas išvestinis veiksnys, reikalaujantis reguliuotojo intervencijos.

Visumos šių sandorių sąnaudas lemiančių elementų sąveikos kontekste pažymėtina, kad dėl riboto racionalumo bei ateities neapibrėžtumo numatyti visų ateities rizikos veiksmų yra iš esmės neįmanoma. Tačiau ikisutartinių santykių sąnaudos yra neišvengiamos, o laiko neapibrėžtumo keliamos rizikos sąnaudos – tik tikėtinos. Tai reiškia, kad net ir didelė rizika gali nepasitvirtinti, o su tuo susijusių sąnaudų gali ir nebūti. Dar daugiau, kiekvienas papildomas žodis ar simbolis turi ir papildomą hermeneutinę riziką. Todėl absoliučiai išsamus dvišalis sandoris yra neekonomiškas ir nesiektinas (Posner, 2004). Tai yra, dėl riboto racionalumo ir ateities neapibrėžtumo sąveikos visi dvišaliai sandoriai visada bus neišsamūs (Rasmusen, 2001; Hart ir Moore, 1998; Hill, 2009; ir kt.).

Be to, oportunistinio ir turto specifiskumo sąveika lemia ir tai, kad net griežčiausias ir išsamiai formalizuotas dvišalis sandoris nebus savirealizuojanti. Bet koks žmogaus veiksmas reiškia pasirinkimą, kai aukojamos alternatyvios galimybės, o žmogus visada linkęs rinktis tą elgesio variantą, kurį subjektyviai suvokia kaip naudingiausią, t. y. labiausiai tenkinantį jo poreikį sumažinti nemalonumą arba padidinti malonumą (Šimašius, 2002). Jeigu suėjus savo pažado vykdymo terminui atsiranda alternatyva, kurios naudos priedas yra didesnis nei papildomos neįvykdyto pažado sąnaudos, žmogus gali nuspręsti duoto pažado nevykdyti arba jį vykdyti kitaip, o tai gali neatitikti naudos gavėjo lūkesčių, t. y. lauktos naudos. Be to, dėl turimo turto specifiskumo, oportunistiškai besielgiantis subjektas gali sulaikyti savo pažadų vykdymą idant persiderėtų ir gautų daugiau naudos, nei buvo sutarta.

Apibendrinant šias mokslinėje literatūroje pateiktas išvagas galima teigti, kad dėl oportunistinio ir turto specifiskumo sąveikos dvišaliai sandoriai yra ne tik neišsamūs, tačiau ir nėra savaime besirealizuojantys. Siekdami įgyvendinti nevykdomą sandorį, pažadėto vykdymo negaunanti šalis turės galimybę pasinaudoti objektyviąjį teisingumą vykdančiomis prievartos institucijomis tam, kad įgyvendinti subjektyviai suvoktą pažado naudą. Tačiau dėl šio prievartos mechanizmo sąnaudų ta šalis gali nuspręsti prisiimti nuostolius, arba šie gali atsirasti dėl prievartos institucijų klaidų rizikos. Atitinkamai, autoriaus nuomone, institucinis sutarčių privalomumo užtikrinimas nėra pakankamas tam, kad panaikinti sandorių sąnaudas ir užtikrinti nuosavybės neliečiamumą.

Taigi, remiantis visuma šiame poskyryje pateiktų išvalgų ir vertinimų, šioje disertacijoje daroma apibendrinanti išvada, kad pagrindinis sandorių reguliavimo tikslas yra ugdyti kognityvinius ūkio subjektų gebėjimus, užtikrinti prognozavimui reikalingos informacijos ir priemonių prieinamumą, skatinti konkurenciją tuo pačiu metu saugoti ūkio subjektus nuo oportunistinio grėsmės. Tai yra, informacijos ir teisingumo prieinamumas yra strateginis reguliavimo tikslas.

1.3. Mažojo vartojimo kreditavimo sandorių teorinės nuostatos

Šiame disertacijos skyriuje susistemunami mažojo vartojimo kreditavimo moksliniai tyrimai skolininko, kreditoriaus ir reguliuotojo dimensijose. Tai leidžia autoriui išskirti ir argumentuoti mažojo vartojimo kreditavimo sandorių reguliavimui esminius kiekvienos dimensijos aspektus. Šiame skyriuje atskleidus teorinius požiūrius į mažojo vartojimo kreditavimo sandorių vertinimą skolininko, kreditoriaus ir reguliuotojo dimensijose yra pasiekiamas šios disertacijos antrasis uždavinys.

Ankstesniuose šios disertacijos skyriuose atlikta mokslinės literatūros analizė leidžia teigti, kad konkrečių sandorių reguliavimo sprendimai turi ne tik nepažeisti bendrųjų fundamentaliųjų visuomenės vertybių, tačiau tuo pačiu turi būti individualizuoti ir primami atsižvelgiant į konkrečių sandorių specifiką. Dėl to, būtina nustatyti mažojo vartojimo kreditavimo sandorių ypatumus ir teoriškai įvertinti įprastinę šių sandorių reguliavimo praktiką.

Šioje disertacijoje reguliavimo sprendimai yra grindžiami ne ekonominio ar politinio tikslingumo požymiais, tačiau yra orientuojami į skolininką, jo poreikius ir sprendimus mažojo vartojimo kreditavimo procese. Atsižvelgiant į tai, atliekama mokslinių tyrimų analizė skolininko elgsenos ir racionalumo aspektais. Šios analizės rezultatai apibendrinami pirmame šio skyriaus poskyryje. Antrajame poskyryje, atsižvelgiant į mokslinėje literatūroje dažniausiai tyrinėjamas palūkanų normos ribojimo galimybes ir tokios intervencijos pasekmes, kreditoriaus dimensijos analizė yra atliekama būtent kredito kainos ribojimo aspektu. Paskutiniame šios skyriaus poskyryje yra pateikiama kreditavimo prieinamumo ribojimo galimybių analizė kredito gavėjo prasiskolinimo grėsmės kontekste.

1.3.1. Skolininko dimensija: vartotojų elgsenos ir racionalumo aspektai

Siekiant atskleisti subjektyviąją mažojo vartojimo kreditavimo pusę kuri, kaip jau minėta ankstesniuose skyriuose, yra esminė sprendžiant reguliavimo poreikį ir mastą, šiame disertacijos poskyryje atliekama vartotojo elgsenos ir racionalumo aspektų analizė.

Moksliniuose tyrimuose pripažįstama, kad formuojant mažojo vartojimo kreditavimo rinkos reguliavimo sprendimus ir juos pagrindžiant, tikslinga nustatyti kodėl ir kaip vartotojai naudojami šios rūšies kreditais (Skiba, 2012). Todėl dažniausiai pagrindinis mažojo vartojimo kreditavimo sandorių tyrimų subjektas yra skolininkas, o objektas - jo elgsena ir šios elgsenos pasekmės. Ir nors mokslinių tyrimų skaičius šiuo aspektu yra nuolatos augantis, mokslininkai vis dar pripažįsta, kad esamo įdirbio nepakanka pilnam suvokimui kodėl yra naudojamos mažaisiais vartojimo kreditais ir kokią poveikį šie sandoriai turi skolininko gerovei (Hynes, 2012; Cuffe, 2012; Carter, 2012; Carter, Skiba ir Sydnor, 2013; Morgan, Strain ir Seblani, 2012 ir kt.).

Vertinant kreditavimo sandorį procesiniu požiūriu pažymėtina, kad jis yra susijęs su visa eile subjektyvių skolininko vertinimų ir sprendimų. Mokslinėje literatūroje pripažįstama, kad kreditavimas yra susijęs ne tik su ekonomika ar vadyba, bet ir su vartotojo psichologija (Mewse, Lea ir Wrapson, 2010). Šiame kontekste tikslinga priminti neoklasikinės ekonomikos teorijose darytą prielaidą, jog žmogus disponuoja visa optimaliam sprendimui reikalinga informacija ir yra racionalus savo poreikių maksimizuotojas.

Tačiau dėka Kahnemano ir Tversky (1979), Simon (1955, 1976) ir kitų elgsenos tyrėjų darbų, ši *homo economicus* prielaida buvo pakeista suvokimu, kad žmogus gali elgtis (ir dažnai elgiasi) iracionaliai. Kahneman ir Tversky (1979) savo žymiais eksperimentais įrodė, jog žmonių sprendimai, ypač susiję su rizika ar neapibrėžtumu, sistemiškai nukrypavo nuo racionalumo prielaidos.

Šis racionalumo prielaidos išplėtimas padarė didelę įtaką ir finansinės vartotojų elgsenos tyrimams bei reguliavimui. Žmogaus sprendimai buvo pradėti tirti laikant, kad jis turi racionalumo, valios ir asmeninio suinteresuotumo apribojimus, o iracionalios elgsenos teorijos tapo sistemiškai taikomos vadybinių ir teisinių reguliavimo priemonių pasirinkime (Jolls, ir kt., 1998; McCaffery and Slemrod, 2006). Tai yra, moksliniuose tyrimuose tapo priimta laikyti, kad žmonės yra ribotai racionalūs, nekantrūs, per daug optimistiški, per daug pasitikintys savimi ir turi kitų racionalaus elgesio anomalijų (Fritzdixon ir kt., 2013). Pasak Simon (1955, 1976), žmogus tik siekia būti racionalus, tačiau yra ribojamas savo galimybių ir paprastai ieško ne „maksimalios“, o „pakankamai tenkinančios“ naudos.

Kaip jau minėta, asmens galimybes elgtis racionaliai riboja neurofiziologinės savybės (žmonės negali gauti, išsaugoti ir apdoroti visos informacijos be klaidos) ir komunikacijos barjerai (žmonės negali išreikšti savo žinių ir informacijos taip aiškiai, kad ją tobulai suprastų kiti) (Williamson, 1986; Šimašius, 2002). Šie kognityviniai trūkumai yra kompensuojami euristika ir kitomis mąstymo strategijomis, kurios supaprastina užduotį ir leidžia priimti sprendimus dėl tolesnio savo elgesio iš subjektyviai suvoktos ribotos informacijos, remiantis intuicija ir patirtimi (Simon, 1955). Dėl šių priežasčių autorius sutinka su prielaida, kad žmogus yra ribotai racionalus, t.y. klystantis, o jo sprendimai kartais yra iracionalūs dėl veikiančių emocijų ar daromų klaidingų prielaidų (Kahneman ir Tversky, 1979; Goldberg ir kt., 2001; Fromlet ir kt, 2001; Dave ir kt, 2003 ir kt.).

Kita vertus, pritartina ir Šimašiaus (2002) nuomonei, kad veikiantis individas pasirenka tai, kas yra jam geriau, o ne tai, kas yra jam blogiau. Neracionalia elgsena laikant tik tokius (retus) atvejus, kai asmuo kryptingai ir sąmoningai trukdo sau siekti savo tikslų (norų), asmens veiklos analizei bus būtina racionalios elgsenos prezumpcija, nes ji apims daugumą atvejų, kai asmuo elgiasi taip, kad patenkintų savo tikslus (norus), o priešingi atvejai bus tik išimtys. Tačiau, autoriaus nuomone, tam, kad tokiu argumentu grįsta racionalumo prezumpcija veiktų bent teorinėse abstrakcijose, yra būtina naudą apibrėžti kaip nemalonumo sumažinimą ar malonumo didinimą. Be to, „malonumui“ turi būti suteikta ne objektyvi išraiška, o pripažintas jo turinio subjektyvumas (Šimašius, 2002).

Kitaip tariant, objektyviai pamatuojama naudos reikšmė, šiuo atveju, turėtų būti pakeista tik netiesiogiai išmatuojamu ir sunkiai įrodomu subjektyvaus individo vertės suvokimu. Dar daugiau, racionalumo prielaida tokiu atveju turėtų būti atibojama nuo asmens siekiamų tikslų ir turėtų būti taikoma tik einamajam priemonių pasirinkimo procesui (Šimašius, 2002).

Tačiau, autoriaus nuomone, toks racionalumo vertinimas išimtinai pagal subjektyvųjį vartotojo naudos suvokimą yra kritikuotinas. Juk ateitis yra neapibrėžta, o dažniausiai asmens elgsena yra būtent į ateitį orientuota (išimtis yra nebent iš karto realizuojamas sprendimas). Todėl asmuo gali klysti manydamas, kad padeda sau siekti savo tikslų (norų), nors iš tiesų (kaip paaiškėja vėliau) jis kenkia sau. Kitaip tariant, asmens lūkesčiai sprendimo priėmimo metu ir faktiškai patirtas (ne)malonumas gali skirtis.

Be to, vystant Šimašiaus (2002; p.20) pateiktą pavyzdį, tik chirurgo, o ne šamano, elgesys siekiant išgydyti pacientą, galėtų būti pripažintas racionaliu, jei šamanas elgiasi neteisėtai. Neteisėta elgsena negali būti pripažinta racionalia. Priešingu atveju racionalia elgsena reikėtų pripažinti ir pvz. narkotikų vartojimą, savanaudiškus ar chuliganiškus, psichopatinius nusikaltimus.

Asmuo gali būti pasirinkęs objektyvųjį blogį, nors subjektyviai jis jaučia malonumą. Arba asmuo gali būti pasirinkęs tai, kas jam objektyviai yra blogiau, nors pasirinkimo metu šis asmuo sąžiningai tikėjo (subjektyviai), jog renkasi geresnį ir jam malonumą suteikiantį elgesio variantą.

Šimašiaus (2002) argumentai, ginantys racionalaus asmens standarto sugrąžinimą į jo elgsenos analizę galbūt gali būti pateisintas iracionalią elgseną laikant kvailumu. Tačiau iracionalios elgsenos tezė nėra tai, kad žmogus yra kvailas nes klysta. Iracionali elgsena nėra žmogaus trūkumas. Priešingai – iracionalumas yra išskirtinai žmogui būdingas gebėjimas vystyti kompleksiškas ir kontekstines sprendimų priėmimo strategijas, supaprastinančias sudėtingus prognozavimo procesus iki paprastų operacijų (Tversky ir Kahneman, 1974). Tam žmogus remiasi išvystytais euristikos priemonėmis, pagrįstomis prielaidomis, intuicija, emocijomis, patirtimi, asociacijomis ir kitais sudėtingais įrankiais (Rachlinski, 2003). Šio žmogaus gebėjimo supaprastinti sudėtingas operacijas, kol kas, nėra pakatojęs joks dirbtinis intelektas.

Mažąjo vartojimo kreditavimo kontekste autorius sutinka su Fritzdixon, Hawkins ir Skiba (2013) nuomone, kurie teigė, kad būtent biheavioristinis požiūris ir iracionalios elgsenos tyrimai leidžia geriau suprasti mažųjų vartojimo kreditų gavėjų elgseną ir svarbiausia, leidžia nustatyti reguliavimo sprendimų ribas šioje naujoje ir besivystančioje finansinių paslaugų rinkoje. Skiba (2012) taip pat teigė, jog siekiant suprasti koks mažųjų vartojimo kreditų rinkos reguliavimas yra tinkamas, reguliuotojas privalo žinoti kodėl ir kaip vartotojai naudojami šiais kreditais.

Tooth (2012) taip pat pažymėjo, kad vartojimo kreditavimo rinkos kontekstas yra labai naudingas elgsenos ekonomikos tyrimams. Vartojimo kreditavimas, pažymėjo šis mokslininkas, apima sudėtingos informacijos analizę, į ateitį nukreiptų sprendimų priėmimo ir rizikos vertinimo veikas, kurias atlieka vartotojas. Visi šie veiksniai yra pagrindiniai elgsenos ekonomikos tyrimo objektai. Nenuostabu, reziumuoja Tooth (2012), kad vartojimo kreditavimas pritraukė didelį ekonominės elgsenos tyrėjų dėmesį.

Ryšį tarp skolininko elgsenos ir įsiskolinimo tikslu atskleisti kreditavimo reguliavimo priemonių efektyvumą tyrė Vandone ir Anderlone (2008, 2010). Pasak jų skolininko elgsena dažnai yra analizuojama socialinių ir psichologinių veiksnių, lemiančių asmens galimybes tinkamai įvertinti savo vartojimo ir finansavimo sprendimus, kontekste. Aplinkybė, kad perteklinį įsiskolinimą gali lemti asmens iracionali elgsena, yra vertinama ir nagrinėjama siekiant paruošti tinkamas prevencines ar reakcines priemones tam, kad išvengtų neigiamų iracionalios elgsenos pasekmių.

Apibendrinus Fritzdixon, Hawkins ir Skiba (2013), Vandone ir Anderlone (2008), Vandone (2009) ir kitų mokslininkų išvalgas, disertacijos autorius išskiria šias mažojo vartojimo kreditavimo skolininkų iracionalios elgsenos apraiškas:

- (i) Perteklinis pasitikėjimas (angl. *Overconfidence*) - tai situacija, kai asmuo yra linkęs manyti esąs geresnėje padėtyje nei iš tikrųjų yra ir dėl to nuvertina savo elgesio riziką (Barber ir Odean, 2001). Skolininkai per daug optimistiškai vertina savo galimybes laiku grąžinti paskolas, dėl ko paskolų grąžinimas dažnai užtrunka ilgiau nei vartotojai tikėjosi jas imdami (Drysdale ir Keest, 2000). Skolininkai sistemingai nuvertina neigiamų gyvenimo įvykių (ligos, darbo praradimo ir pan.) riziką arba savo galimybes ją suvaldyti (Vandone, 2009). Tyrimais įrodyta, pvz. kad optimistiškai nusiteikę asmenys skolinasi dvigubai daugiau nei pesimistiškai nusiteikę asmenys (Brown ir kt., 2005; Van Raaij and Gianotten, 1990), o kreditas dažnai yra naudojamas kaip lūkesčių konvertavimo į veiksnį paklausą priemonė., pvz. studentai yra labiau linkę skolintis, nes jie tikisi didesnių pajamų ateityje (Davies and Lea, 1995). Kreditoriai gali išnaudoti perteklinį vartotojų pasitikėjimą pavyzdžiui siūlydami nemokamą kreditą, imdami mokestį už ilgesnį naudojimąsi juo. Tokia kreditorių strategija suteikia galimybę gauti pajamas iš tų vartotojų, kurie pervertina savo galimybes pilnai grąžinti skolą ir sumokėti palūkanas (Tooth, 2012).
- (ii) Pasiekiamumo euristika (angl. *availability heuristic*) - tai situacija, kai asmuo savo sprendimą grindžia lengviau pažįstama ar įsivaizduojama informacija (Kahneman ir Tversky, 1974). Kitaip tariant, individai vertina teigiamų ar neigiamų įvykių galimybę remdamiesi daugiau savo asmenine patirtimi nei objektyvia įvykių tikimybės analize (Vandone, 2009).

Čia pažymėtina ir tai, kad informacijos apie kreditą perteklius ar sudėtingumas gali išprovokuoti kognityvines suprantamumo ir supaprastinimo strategijas (Estelami, 2001; Tooth, 2012). Dėl ignoruotos ar netinkamai suprastos informacijos vartotojai gali nuspręsti mažiau taupyti, daugiau skolintis ar rinktis ne pačius tinkamiausius kreditavimo produktus (Stango ir Zinman, 2006; Tooth, 2012)
- (iii) Hiperbolinis diskontavimas (ang.: *Hyperbolic discounting*) tai situacija, kai asmuo per daug vertina esamą naudą nei ateities sąnaudas dėl to yra linkę priimti sprendimus, dėl kurių jie paskui gailisi (Frederick et al., 2003; Bar-Gill, 2004; Gruber ir Koszegi, 2004; Weiss, 1991, Schicks, 2010; ir kt.). Kitaip tariant, priimdami sprendimus subjektai suteikia didesnę reikšmę esamiems įvykiams lyginant su ateities įvykiais. Arba, kaip teigia Schicks (2010), individai nuolatos naudojasi savikontrolės mechanizmais kontroliuojant save tarp pagundų dabar ir naudos ateityje.

Šiame kontekste savikontrolės problemas nagrinėję Fudenberg ir Levine (2006) pateikė „dvigubo-aš“ (angl. *"dual-self"*) modelį, kuriuo asmens sprendimai yra prilyginami žaidimui tarp trumpalaikio ir ilgalaikio „aš“, su tais pačiais tikslais, bet su skirtingais požiūriais į ateitį. Tai yra, neracionalūs sprendimai dažnai priimami dėl ribotos skolininkų savikontrolės ar vilkinimo. Vartotojai dažnai gali grąžinti kreditą pilnai, tačiau dėl netinkamo finansinio planavimo ir savikontrolės nusprendžia tą daryti sekantį mėnesį. Tokių sprendimų rezultate akumuliuojasi palūkanos ir kiti kredito mokesčiai (Tooth, 2012).

Mažąjo vartojimo kreditavimo sandoriuose yra pastebimas ir taip vadinamas „riešutėlių efektas“ (angl. *peanuts effect*) (Bertrand ir Morse, 2011). Skolininkai nevertina sandorių smulkiomis sumomis, kadangi mažos sumos yra „riešutėliai“ (Markowitz, 1952). Skolininkai gali kiekvieną paskolos etapą vertinti kaip riešutėlius ir atitinkamai – suklysti vertinant bendrą vartojimo kredito kainą. Rūkymo pavyzdys čia pateikiamas kaip elgsenos analogas (Read, Loewenstein, ir Rabin, 1999). Tokia skolininkų elgsena įtakoja marketingo ir kainodaros strategijas, kuomet kreditoriai siekia kainos mokėjimą skaidyti į kiek įmanoma dažnesnius periodus, idant susidarytų nedidelių sumų efektas (Gourville, 1998).

Iš čia kyla ir mažąjo vartojimo kredito grąžinimo terminų pratęsinėjimo problematika (Martin, 2010; Lawrence and Elliehausen, 2008). Esant trumpam kredito terminui ir nedidelei jo sumai, piniginė kainos išraiška dažniausiai atrodys kaip „riešutėliai“ palyginus su visos sumos grąžinimu, dėl ko skolininkas gali nuspręsti pratęsinėti kredito terminą ir atitinkamai – klaidingai vertinti suminę jo kainą.

Šių racionalumo klaidų pasekoje kai kurie skolininkai gali rinktis jo galimybių neatitinkantį kreditą. Kita šių klaidų pasekmė yra ta, kad kreditoriai gali siekti išnaudoti šias klaidas idant gauti papildomos naudos ir žmogiškųjų silpnybių (Tooth, 2012). Autoriaus nuomone, ypatingai ryškiai iracionali elgsena pasireiškia didėjančio neapibrėžtumo ir rizikos situacijose. Todėl didelio neapibrėžtumo terpė turėtų būti ta, kurioje iracionali elgsena ir euristikos pasireiškia ryškiausiai. Tokia terpė yra laikytina mažųjų vartojimo kreditų rinka, kuri iš esmės yra skirta atremti skolininko „finansinius šokus“. Moksliniais tyrimais yra įrodyta, kad mažieji vartojimo kreditai yra dažnai naudojami kaip kraštutinė priemonė, ženkliai padedanti sumažinti neigiamas skubių ir netikėtų finansinių poreikių pasekmes, lengviau valdyti likvidumo ar finansines problemas, mažina finansinę ir socialinę atskirtį (Elliehausen, 2009; Edmiston, 2011; Caskey, 2002; Morse, 2011; Wilson ir kiti, 2010; Morgan, 2008 ir kiti).

Moksliniuose tyrimuose yra nustatyta, kad mažieji kreditai naudojami kaip paskutinė priemonė finansiniam trūkumui padengti, kuomet pigesnės kreditavimo priemonės yra tiesiog neprieinamos (Bhutta, Skiba ir Tobacman, 2012), arba išnaudotos (Dobbie ir Skiba, 2012). Kai kurie tyrėjai teigia, kad apie 80% vartotojų, kurie naudojami mažaisiais vartojimo kreditais, tiesiog neturėjo galimybės naudotis bankų teikiamais vartojimo kreditais (pvz. kredito kortelėmis) (Bhutta, Skiba ir Tobacman, 2012). Šios ir kitos tyrimų išvados patvirtina, jog skolininkų elgsena gali atitikti racionalios elgsenos požymius (Ellihäusen and Lawrence, 2001; Caskey, 2002).

Tačiau nors trumpos ir brangios paskolos yra skirtos laikiniams sunkumams suvaldyti, Bhutta, Skiba, ir Tobacman (2012) atskleidė, jog šių produktų vartotojai daug dažniau kreipiasi dėl kredito suteikimo nei kiti. Pasak jų tai reiškia, kad dauguma skolininkų nekaupia nenumatytoms aplinkybėms įveikti, o naudoja mažuosius kreditus kaip pajamų substitutus kasdieninėms, pasikartojančioms, o ne netikėtoms, išlaidoms padengti (t.y. ne pagal paskirtį). Ši išvada patvirtino Skiba ir Tobacman (2008), Pew (2012) atliktus tyrimus.

Yra atlikta ir daugiau tyrimų kuriais buvo atskleista daugiau mažųjų vartojimo kreditų savybių, didinančių skolininko finansinę naštą ir mažinančių gerovę. Pavyzdžiui Skiba ir Tobacman (2011) nustatė ryšį tarp mažųjų kreditų prieinamumo ir didesnio asmens bankrotų skaičiaus; Melzer (2011) teigė, kad mažieji vartojimo kreditai sukelia sunkumus apmokant hipoteka užtikrintas paslaugas, nuomos ar komunalinių paslaugų sąskaitas; Carrell ir Zinman (2008) nustatė, jog mažieji kreditai mažina darbinį potencialą (tačiau pripažino, kad bendros gerovės atžvilgiu rezultatai gali būti kitokie); ir taip toliau.

Atlikus mokslinių tyrimų analizę iš esmės galima daryti išvadą, kad mažųjų vartojimo kreditų gavėjo elgsena ir sprendimai, priklausomai nuo konteksto, gali būti tiek gerovę didinantys, tiek mažinantys. Tai reiškia, kad mažieji vartojimo kreditai nėra neigiamas rinkos reiškinys *ab initio*. Atitinkamai, autoriaus nuomone, mažojo vartojimo kreditavimo sandoriai turi būti tyrinėjami lyginant skolininko lūkesčius sprendimo priėmimo metu, jo atliktus pasirinkimus bei galutinį sandorio rezultatą – ar gauta nauda atitiko skolininko lūkesčius, ar ne. Kitaip tariant, ar skolininkas klydo priimdamas sprendimą ir rinkdamasis savo elgesio variantą, ar ne. Atsižvelgiant į pakankamai prieštaringas mokslinių tyrimų išvadas ir įžvalgas galima daryti išvadą, kad ši tyrinėjimų sritis vis dar yra aktuali ir neišbaigta.

Būtent asmens sprendimo ir pasirinkimo kryptimis ir vystėsi biheivioristiniai iracionalios žmogaus elgsenos tyrinėjimai. Iracionalia elgsena, šiame kontekste, pripažįstamos klaidos arba apskaičiuojant savo galimybes, arba pasirenkant sprendimų vykdymo būdus (Write ir Stone, 2012).

Čia sprendimų tyrėjai nagrinėja informacijos priėmimo, apdorojimo ir galimybių apskaičiavimo procesus, tuo tarpu pasirinkimo tyrėjai nagrinėja galimų elgsenos variantų vykdant savo sprendimus vertinimą ir atitinkamus žmonių pasirinkimus (Camerer ir Loewenstein, 2004; Mitchell, 2005; Kahneman ir Tversky, 1974).

Apibendrinant šiuos mokslinius tyrimus, stebėjimo (aplinkos suvokimo) klaidos, akcentuojamos moksliniuose tyrimuose, dažniausiai yra susijusios su klaidingu realybės suvokimu arba neteisingu turimos informacijos / realios situacijos vertinimu. Šie veiksniai pasireiškia kuomet asmuo iracionaliai vertina savo aplinką ir nukrypsta nuo racionalaus pasirinkimo dėl konteksto, kuriame asmuo priima sprendimą. Tuo tarpu pasirinkimo (valios ar savikontrolės) klaidos yra konstatuojamos kuomet asmuo pervertina arba neįvertina savo galimybes, esamą arba būsimą savo elgesio naudą ar sąnaudas.

Šiame kontekste atskirai atkreiptinas dėmesys į Prelec ir Loewenstein's (1998) pateiktą dvigubo įrašo apskaitos mintyse teoriją, kuri nagrinėja vartotojo elgseną ir potyrius kredito naudojimo ir jo gražinimo metu. Pagal ją, vartojimo malonumas (nauda) ir įmokų mokėjimo nemalonumas (sąnaudos) yra tarpusavyje susiję ir, kad dėl stiprios antipatijos skolai asmens patiriamas vartojimo malonumas bus susilpnintas mintimis apie skolą. Tačiau nors vartojimo kreditavimo nauda (malonumas) ir sąnaudos (nemalonumas) yra dvi vienos monetos pusės, mintyse žmonės gali jas atskirti ir užmiršti apie naudą arba sąnaudas (Kamleitner, Hoelzl ir Kirchler, 2010)⁶.

Dar daugiau, mintyse apskaitoma naudos ir sąnaudų sąsaja yra pakopinė ir tai, ką asmuo vertina pirmiau, nulemia jo požiūrį į tam tikro produkto vartojimą (Kamleitner ir Hoelzl, 2009; Kamleitner, Hoelzl ir Kirchler, 2010). Kitaip tariant, jei mintis apie naudą lemia mintį apie sąnaudas, vartotojas iš esmės savęs klausia „kodėl mintis apie sąnaudas ateina taip lengvai, kai aš galvoju apie naudą“ ir tai gali pristabdyti patį vartojimą. Priešingai, jei mintis apie sąnaudas lemia galvojimą apie naudą, vartotojas iš esmės savęs klausia „kodėl mintis apie naudą ateina taip lengvai, kai aš galvoju apie sąnaudas“ ir tai gali paskatinti patį vartojimą (Kamleitner, Hoelzl ir Kirchler, 2010).

⁶ Pavyzdžiui, atsiskaitant kredito kortele, vartotojai dažnai mintyse atskiria vartojimo malonumą nuo skolos, kadangi skolos mokėjimo laikas yra atidėtas ir paprastai kredito kortele yra perkamas ne vienas dalykas, kas apsunkina susiejimą skolos su konkrečios vertybės vartojimu (Kamleitner, Hoelzl ir Kirchler, 2010).

Kreditavimo kontekste, pasak šių mokslininkų, tai reiškia, kad tiek vartojimo poreikiai gali paskatinti kreditavimą, tiek kredito prieinamumas gali paskatinti vartojimą, kurio nebūtų, jei kreditas nebūtų prieinamas. Eksperimentais kreditavimo srityje įrodyta, jog ir didesnis kredito prieinamumas skatina vartoti (Soman ir Cheema, 2002, Gross ir Souleles, 2002; Soman, 2001), įskaitant ir vartoti impulsyviai, negalvojant apie kredito grąžinimą (Feinberg, 1986; Kamleitner ir Kirchler, 2007).

Primintina, kad sandorio sudarymo metu numanomas vartojimo malonumas (ar įmokų mokėjimo nemalonumas), bei faktiškai patiriamas (ne)malonumas gali skirtis. Vartojimo ir jo kreditavimo sprendimas yra priimamas pagal numanomas naudos ir sąnaudų vertes, tuo tarpu šių sprendimų realios pasekmės dažnai turi visiškai kitą vertę (Kamleitner, Hoelzl ir Kirchler, 2010). Kitaip tariant, dažnai viskas trunka ilgiau ir kainuoja brangiau, nei yra numanoma sprendimo priėmimo metu.

Šie skirtumai yra itin reikšmingi kreditavimo santykiuose. Polinkis kredituoti tai, ko asmuo negali sau leisti, gali didėti dėl klaidingo numanymo apie faktinį vartojimo malonumą ar kredito įmokų nemalonumą. Einant laikui, asmuo pripranta prie naujo daikto ir, jei tuo metu vis dar lieka kredito įsiskolinimas, įmokos tampa našta. Šis santykis tampa kritinis, kai vartojimo teikiamas malonumas pasibaigia, tačiau skola lieka (Kamleitner, Hoelzl ir Kirchler, 2010). Tai lemia vartotojo nepasitenkinimą ir pasąmoningą malonumų paiešką, kas gali lemti polinkį toliau skolintis vartojimui. Tokia elgsena gali lemti pavojingą prasiskolinimo būseną. Atitinkamai, viena iš prasiskolinimo priežasčių, kaip teigia Schicks (2010), kartais yra neatsakinga skolininkų elgsena naudojant daugiau kredito nei jie gali sau leisti, kadangi jie negali atsispirti vartojimo pagundai ir nepagrįstai nuvertina skolos našlą lyginant su vartojimo malonumu.

Tačiau, kaip jau minėta ankstesniuose skyriuose, poreikis skolintis gali kilti ne tik dėl to, ko asmuo *nori*, bet ir dėl to, ko asmeniui *reikia*. Tai yra, kredito lėšos gali būti naudojamos būtiniesiems poreikiams tenkinti, kurių atsisakymas gali būti objektyviai ir/ar subjektyviai neįmanomas be žalos asmens sveikatai ar orumui. Atitinkamai, šioje disertacijoje autorius daro prielaidą, jog sprendimas tenkinti būtinuosius savo poreikius yra *prima facie* racionalus.

Šių poreikių atžvilgiu neiracionalumas gali pasireikšti nebent renkantis tarp substitutų. Pavyzdžiui asmens poreikis maistui yra būtinas, todėl bendraja prasme pasirinkimas valgyti yra racionalus. Neracionalumas gali pasireikšti jei asmuo renkasi prabangų maistą, kai negali sau to leisti, arba valgo dažniau ir daugiau, nei reikalinga visumai organizmo funkcijų palaikyti. Tai yra, autoriaus nuomone, neracionaliems sprendimams galima būtų priskirti konkrečiam asmeniui jo situacijoje nenorint to ko jiems objektyviai reikia, arba norint to, ko jiems objektyviai nereikia.

Apibendrinant šiame disertacijos poskyryje pateiktą mokslinės literatūros analizę galima teigti, kad bihevioristinis požiūris leidžia geriau suprasti mažųjų vartojimo kreditų gavėjų elgseną ir svarbiausia, leidžia nustatyti reguliavimo sprendimų ribas. Finansinės elgsenos racionalumas didžiąją dalimi priklauso nuo konkretaus skolininko poreikių, motyvų ir galutinio tikslo, kurio yra siekiama sudarant kreditavimo sandorį.

Taigi, remiantis visuma šiame poskyryje pateiktų išvalgų ir vertinimų, šios disertacijos autorius daro apibendrinančią prielaidą, kad mažojo vartojimo kreditavimo sandoriai iš skolininko perspektyvos turi būti tyrinėjami lyginant skolininko poreikius ir lūkesčius sprendimo priėmimo metu, jo atliktus pasirinkimus bei galutinį sandorio rezultatą.

1.3.2. Kreditoriaus dimensija: kredito kainos ribojimo galimybių vertinimas

Šiame disertacijos poskyryje pateikiamas kredito kainos ribojimo galimybių vertinimas. Šis kreditoriaus dimensijos aspektas disertacijoje yra pasirinktas dėl to, kad visi mažųjų vartojimo kreditų davėjai yra pelno siekiančios įstaigos, kurių pelną lemia kredito kainos davėjai (skolininkai). Dažniausiai būtent dėl aukštos mažojo vartojimo kredito kainos kreditoriai yra kritikuojami, o kredito kainos ribojimas yra viena dažniausiai pasitelkiamų reguliavimo priemonių. Atitinkamai, kredito kainos ribojimo galimybių analizė yra būtina siekiant nustatyti šios reguliavimo priemonės priimtino priedais.

Moksliniuose kreditavimo tyrimuose tiriama ne tik skolininko prigimtis klysti, tačiau ir kreditorių strateginis atsakas į šias skolininkų klaidas. Moksliniais tyrimais yra įrodyta, kad skolininkai dažniausiai yra savo padėties verčiami skolintis iš paskutinio jiems prieinamo šaltinio. Pasak Gill ir Warren (2008), kreditoriai čia gali būti suinteresuoti išnaudoti vartotojo silpnybes ir padėties sunkumą idant sudaryti sandorį dėl santykinai brangaus kreditavimo. Kreditoriai gali sąmoningai išnaudoti šias elgesio anomalijas arba skolininkų žūtutinį poreikį gauti lėšų. Perteklinis pelnymas iš būtinųjų skolininko poreikių, neatsižvelgiant į būsimas pasekmes, gali pakenkti skolininkui labiau nei nepakankamas vartojimas ar finansinė atskirtis.

Dėl didelės kredito kainos rizikingam skolininkui yra didelė ir išpareigojimų nevykdymo rizika, todėl paskolos grąžinimo procesas gali būti sunkus. O tai yra susiję su praskolinimo, skolos kilpos grėsme ir kitais dalykais, didinančiais skolininko finansinius sunkumus (Bhutta et al., 2012; Carrell ir Zinman, 2008; Melzer, 2011; Zinman, 2010, ir kiti). Dėl to mažojo vartojimo kreditavimo sandorių reguliavimo poreikis yra dažniausiai grindžiamas būtent santykinai (lyginant su tradiciniais kreditavimo produktais) didele mažojo kredito kaina jų gavėjams (Flannery ir Samolyk, 2005, Huckstep, 2007, Martin, 2010).

Be abejo, kaina nėra vienintelė kritikuojama mažųjų vartojimo kreditų davėjų veiklos dalis. OFT (2013) metais atliko išsamų Jungtinėje Karalystėje veikiančių kreditorių patikrinimą ir padarė išvadą, kad kreditoriai iš esmės nesilaiko atsakingo skolinimo reikalavimų visose kreditavimo etapuose - nuo reklamos iki išieškojimo. Tačiau didžiausias priekaištas kreditoriams tenka būtent dėl prielaidos apie amoralų, godų ir perteklinį pelnymąsi iš sunkioje padėtyje atsidūrusių skolininkų, t.y. lupikavimą. Taigi, sudėtingoje finansinėje padėtyje esančių skolininkų kontekste, kredito kainos pagrįstumas yra prioritetiškai tirtinas kreditavimo sandorio elementas.

Čia atkreiptinas dėmesys į tai, kad palūkanų ribojimas yra viena seniausių kredito reguliavimo formų. Pati diskusija apie palūkanas „vystėsi daugelį tūkstantmečių ir valdė didžiausių mąstytojų istorijoje protus“ (Bodenhorn, 2005). Tarp jų galima paminėti Aristotelį, Akviną, Loką, Smitą, Bentamą, Keinsą ir kitus. Visais istorijos tarpsniais palūkanos buvo vertinamos neigiamai, kaip amoralus reiškinys (Rutherford, 2005; Temin ir Voth, 2004). Tačiau vystantis ekonomikai, požiūris pasikeitė nuo palūkanų priimtino iki toleruotino jo lygio (Peterson ir kt., 2008; Rutherford, 2005).

Mokslinėje literatūroje nurodoma, kad palūkanų ribojimas iš esmės turėtų sumažinti kreditavimo lygį apribojant kredito prieinamumą didžiausią riziką turintiems skolininkams, jų pačių naudai. Tačiau palūkanų ribojimas neišsprendžia iracionalios elgsenos problemų, pvz. perteklinio pasitikėjimo. Be to, skolinimosi apribojimai gali užkirsti kelią skolinimuisi, kai tai yra geriausias sprendimas pačiam skolininkui, ir atitinkamai – pastūmėti jį link brangesnių ar neteisėtų skolinimosi šaltinių. Morgan ir Strain (2008), ištyrę mažųjų vartojimo kreditų draudimą JAV valstijose Džordžijoj ir Šiaurės Karolinoje nustatė, kad vartotojai dažniau pradelsdavo apmokėti savo čekius, dažniau kreipdavosi dėl bankroto. Tai patvirtino hipotezę, kad brangūs mažieji vartojimo kreditai yra patrauklus kitų finansavimo šaltinių, kurie yra naudojami kai šie kreditai neprieinami, atžvilgiu (Tooth, 2012). Tai yra, kredito kainos ribojimas gali būti nepageidaujamas reiškinys, nes jis gali pakenkti vartotojams ir neigiamai paveikti visą ekonomiką (PwC, 2013).

Taigi, pritartina Hudon (2009) nuomonei, kad reguliuotojo sprendimai dėl toleruotinos kredito kainos normos turėtų nustatyti teisingą pusiausvyrą tarp vartotojų gerovės iš vienos pusės ir būtinybės kurti stiprias kredito institucijas iš kitos pusės. Tai reiškia, kad palūkanų normos turėtų būti sąžiningos ir veiksmingos abiem sandorio pusėm – kreditoriui ir skolininkui. Klausimas, į kurį turi atsakyti reguliuotojas, šiame kontekste, yra vienas - kiek daug yra per daug?

Moksliniuose tyrimuose akcentuojama, kad palūkanų viršutinės ribos nustatomos tam, kad būtų pažabota kreditorių galia, apginti naivūs skolininkai, užkertamas kelias išlaidavimui ir įtakojamas išteklių paskirstymas (Bodenhorn, 2005). Kredito kaina, žinoma, turėtų padengti kreditavimo sąnaudas ir suteikti sąžiningą pelno normą. Jei kredito kainos apribojimas bus toks, kad nepadengs sąnaudų, tai kredito sandoris nebus pradėtas nes nebus norinčiųjų skolinti. Todėl palūkanų normų ribojimas gali pabloginti didelės rizikos ar nepasiturinčių skolininkų padėtį, nes jie gali būti pastūmėti link nekontroliuojamas šešėlinės kredito rinkas, kurių veiklos metodai yra abejotini teisėtumo prasme (Reifner ir kt., 2009; Rigbi, 2009). Dar daugiau, pigaus kredito prieinamumas neskatina taupyti ir apriboja finansinės infrastruktūros vystymąsi (Hudon, Sandberg, 2011).

Hudon ir Sandberg (2011) pritarė Yunus (2006) nuomonei, jog reikėtų pirmiausiai atskirti kredito sąnaudas nuo pajamų. Palūkanų norma, pasak šių mokslininkų, yra protinga, jei neviršija kredito sąnaudų sumos daugiau nei 15-20%. Tuo pačiu Hudon ir Sandberg (2011) pastebi, jog vadovaujantis ribinės naudos mažinimo taisykle, nepasiturintis skolininkas gali sutikti su didesnėmis palūkanų normomis nei pasiturintis, nes vienas piniginis vienetas yra naudingesnis nepasiturintiems nei pasiturintiems. Taigi, kai kurie skolininkai gali sutikti mokėti didesnę kainą, kuri būtų laikoma protinga, sąžininga bei Pareto efektyvi.

Tačiau Huckstep (2007) pažymėjo, kad iki šiol nėra buvę išsamių, vienos ar kitos pusės argumentus pagrindžiančių, tyrimų. Atitinkamai, jo nuomone, kol nėra objektyvių duomenų, įrodančių aiškiai perteklinius pelnus, poreikis reguliuoti negali būti pripažįstamas pagrįstu. Vandone (2009) taip pat akcentavo, kad atsižvelgiant į vartojimo kreditų rinkos plėtrą Europoje ir šios rinkos augimo prognozes, vartojimo kredito bendrovių pelningumo analizė galėtų reikšmingai prisidėti prie vartojimo kreditavimo klausimų suvokimo.

Šiame kontekste Flannery and Samolyk (2005) pateikė išsamią mažųjų vartojimo kreditų davėjų pelningumo ir veiklos sąnaudų analizę. Tyrimo tikslas, šiuo atveju, buvo nustatyti ar kreditorių veiklos sąnaudos iš tiesų yra pakankamai aukštos, kad pateisinti paskolos kainą. Flannery ir Samolyk (2005) nustatė, kad veiklos sąnaudos ir pradelstų paskolų dydis didžiaja dalimi pagrindžia palūkanų normą, prašomą už mažuosius vartojimo kreditus.

Dar daugiau, šis tyrimas parodė, kad mažųjų vartojimo kreditų davėjų pelningumas yra per pus mažesnis nei tradicinių kredito davėjų. Dėl to Flannery ir Samolyk (2005) padarė išvadą, kad patogumo kaina yra mažesnis pelningumas. Tokį patį rezultatą pateikė ir Troaca (2008), savo tyrimu įrodęs, kad mažojo vartojimo kredito kainą pagrindžia aukštas negražinamų kreditų skaičius. Apibendrinant, atsakas į lupikavimo kaltinimus iš esmės yra grindžiamas dideliais administravimo kaštais ir didele skolinimo rizika.

Huckstep (2007) palygino septynių viešai kotiruojamų JAV mažojo vartojimo kreditavimo bendrovių finansinius duomenis su šešiomis tradicinėmis kredito įstaigomis ir viena didele, panašaus veiklos modelio, bendrove. Tyrimas parodė, kad mažojo vartojimo kreditavimo bendrovių rezultatai yra „toli gražu ne pertekliniai pelningumo prasme“. Dėl to Huckstep (2007) padarė išvadą, kad lupikavimo kaltinimas iš esmės yra pagrįstas moraliniais ar kitais subjektyviais kriterijais, bet ne aukšta kredito kaina.

Huckstep (2007) lygino ir mažuosius vartojimo kreditus su lombardais, kredito unijomis, skolinimusi iš artimųjų ar draugų ir nustatė, kad mažieji vartojimo kreditai neturi lygiavėrių alternatyvų. Lombardai yra prieinami tik tiems, kurie turi daiktų užstatui; kredito kortelės ar kredito unijų paskolos yra prieinamos tik gerą kredito istoriją turintiems skolininkams; o skolinis iš artimųjų ir draugų dėl susijusio gėdos jausmo bei streso. PwC (2013) atliktame tyrime taip pat pritariama nuomonei, kad nebankinių vartojimo kredito davėjų kreditai negali būti lyginami su banko vartojimo kreditais, nes skiriasi jų prieinamumo lygis, išduodamos sumos, laikotarpiai, rizika ir kitos ypatybės.

Skirtumus tarp mažųjų vartojimo ir tradiciniais laikomų kreditų, kaip yra teigiama PwC (2013) tyrime, galima paprasčiau paaiškinti lyginant juos su kitomis paslaugomis. Pavyzdžiui, kelionės taksi, automobilio nuoma ar gyvenimas viešbutyje yra kur kas brangesni už kitus keliavimo ar nakvynės būdus, tačiau vartotojai vis tiek naudojami šiomis paslaugomis dėl jų patogumo ir lankstumo, geriausiai atitinkančių jų poreikius. Panašią funkciją atlieka ir mažasis vartojimo kreditavimas: vartotojai turi galimybę greitai, lanksčiai ir bet kuriuo metu pasiskolinti nedidelę pinigų sumą, kurią įprastai grąžina per trumpą laiką.

Priklausomai nuo skolininko situacijos, Huckstep (2007) teigimu, kiekviena iš šių alternatyvų gali turėti savo rinkinį finansinių ar socialinių sąnaudų. Atitinkamai, mažasis vartojimo kreditas gali būti patogiausia ir pigiausia alternatyva. Kaip ir Flannery ir Samolyk (2005), apibendrinamas savo tyrimą Huckstep (2007) pastebėjo, jog „patogumo kaina yra mažesnis pelningumas“. Huckstep (2009) atliktu kreditorių pelningumo tyrimu patvirtino Schaaf (2001) išvadą, jog dėl patogumo, kredito kainos užtenka tik veiklos sąnaudoms ir protingam pelnui gauti.

Europos Komisijos užsakymu kredito kainos ribojimus Europos Sąjungoje nuodugnai ištyrę Reifner ir kt. (2010) padarė empiriškai pagrįstą išvadą, kad kredito kainos ribojimas nėra aiškiai ekonomiškai pagrįstas reguliavimo būdas, kaip kad kartais yra teigiama.

Šie mokslininkai pažymėjo, kad kredito kainos ribojimas keičia kredito pasiūlą mažiausiai trimis aspektais:

- 1) Pirmiausiai, kredito kainos apribojimai užkerta galimybes kai kurioms vartotojų grupėms pasiskolinti (kas gali būti ir tiesioginis reguliuotojo tikslas);
- 2) Antra, kredito kainos ribojimas gali sumažinti kreditavimo apimtis;
- 3) Trečia, kreditoriai sieks pakeisti savo verslo procesus ar kreditavimo sąlygas taip, kad apeiti kredito kainos ribojimus.

Žinoma, šios disertacijos autorius sutinka su tuo, kad kredito kaina yra svarbi mažojo vartojimo kreditavimo reguliavimo problemos dalis, tačiau ši kreditavimo rūšis yra kur kas subtilesnė ir komplikuočiau problema, kas gerai matosi iš itin plataus šios rūšies kreditų tyrinėjimų lauko. Butler ir Park (2006), Brennan ir Binney (2011), nagrinėję mažųjų vartojimo kreditų davėjų socialinės atsakomybės klausimus; Graves ir Peterson (2005), tyrę geografines kreditorių veiklos vietų charakteristikas; Stango (2010), nagrinėjęs ar kredito unijos yra pajėgios teikti trumpalaikius kreditus. Agarwal, Skiba ir Tobacman (2009) tyrė, pasak jų - likvidumo ir kreditingumo galvosūkį. Tai yra, tyrimo rezultatais nustatytą reiškinį, jog kredito kortelių valdytojai turėjo ženklų nepanaudoto kredito likutį kortelėse tuo metu, kai jie skolinosi iš mažojo vartojimo kreditavimo bendrovės. Martin (2010) tyrė pasikartojančių klientų, delpinigių ir skolos kilpos svarbą kreditorių pelningumui. Lothringer (2009) tyrė mažųjų vartojimo kreditų davėjų įtaką ir dalyvavimą politinėje veikloje ir taip toliau. Ir nors tyrinėjamų mažojo vartojimo kreditavimo aspektų randasi vis daugiau, pagrindinis dėmesys kreditoriams, vis tik, yra skiriamas kredito kainai.

Apibendrinant šiame disertacijos poskyryje pateiktą mokslinės literatūros analizę galima teigti, kad diskusija apie kredito kainą bus pilnavertė ir teisinga tik tuo atveju, jei gretimai bus nagrinėjamos ir kreditoriaus sąnaudų sudarant ir valdant mažojo vartojimo kreditavimo sandorius. Pažymėtina, kad kreditoriaus veiksmai ir jų pasekmės, veiklos organizavimo sprendimai ir kiti mažojo vartojimo kreditavimo veiklos valdymo aspektai gali būti savarankiško disertacinio tyrimo dalyku. Tačiau didesnis dėmesys tiek moksliniuose tyrinėjimuose, tiek šioje disertacijoje, yra skiriamas skolininkui.

Taigi, remiantis visuma šiame poskyryje pateiktų išvalgų ir vertinimų, disertacijos autorius daro apibendrinančią išvadą, kad reguliuotojo sprendimai dėl toleruotinos palūkanų normos turėtų nustatyti teisingą pusiausvyrą tarp vartotojų gerovės iš vienos pusės ir būtinybės kurti stiprias kredito institucijas iš kitos pusės, tuo tikslu pirmiausiai užtikrinant kreditavimo sąnaudų padengimą ir sąžiningą pelno normą kreditavimo bendrovėms.

1.3.3. Reguliotojo dimensija: kreditavimo prieinamumas kredito gavėjo prasiskolinimo grėsmės kontekste

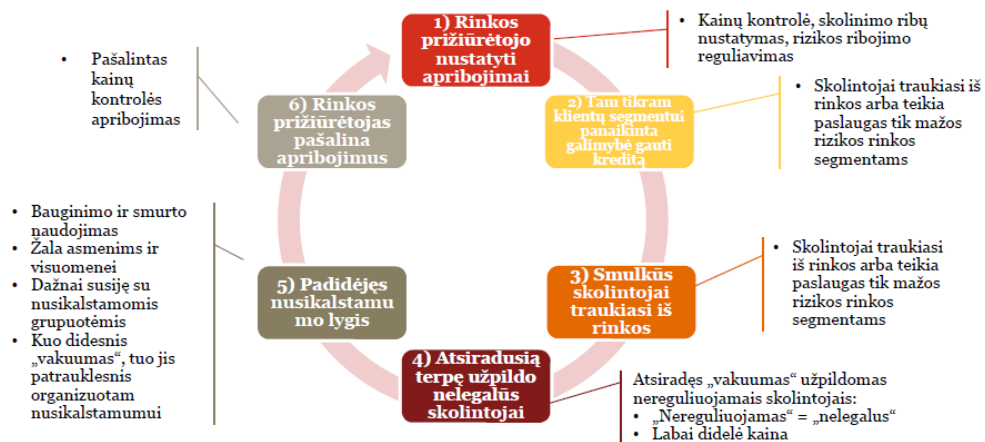
Šiame disertacijos poskyryje pateikiama kreditavimo prieinamumo ribojimo galimybių analizė kredito gavėjo prasiskolinimo grėsmės kontekste. Ši analizė yra būtina siekiant pasiūlyti mažiausiai kreditavimo prieinamumą ribojančias reguliavimo priemones, kurios tuo pačiu labiausiai saugotų skolininkus nuo prasiskolinimo.

Iš ankstesniuose poskyriuose apžvelgtų mokslinių tyrimų galima daryti išvadą, kad skolininkai gali klysti sprenddami finansinius klausimus, o kreditoriai - šias klaidas išnaudoti. Todėl reguliuotojo intervencija gali apsaugoti klystantį skolininką nuo žalos ir gali būti pateisinama. Tam tikri kredito prieinamumo apribojimai gali padėti apsaugoti namų ūkius nuo prasiskolinimo ar lupikavimo. Tačiau vėlgi, labiausiai nuo kredito neprieinamumo kenčia nepasiturintys skolininkai. Tai yra, tie, kuriems labiausiai reikalingas kreditas, patiria ir didžiausią riziką, kad šis jiems pakenks.

Pagrindinis klausimas, renkantis mažojo vartojimo kreditavimo reguliavimo priemones, pasak Bar-Gill (2007) yra, ar skolininko klaidos yra pakankamos reguliuotojo intervencijai? Tai yra, ar vyriausybė *a priori* geriau žino, kas geriausia skolininkui, ar jiems turi būti palikta galimybė nuspręsti patiems? Skolininkui iš tiesų gali tetrūkti nedidelės paskolos trumpam laikotarpiui, kad išspręstų grėsmės orumui problemą ir neišvengiamą to žalą. Net ir brangus kreditas gali būti paskutinė galimybė stabilizuoti skolininko finansinę padėtį, todėl paternalistiniai kredito prieinamumo apribojimai gali pakenkti tiems, kurie iš tiesų elgiasi atsakingai ir racionaliai.

Mažojo vartojimo kreditavimo prieinamumo ryšį su priverstinio išieškojimo procedūromis, pradelstais mokėjimais, nusikalstamumu ir kitais neigiamais socialiniais reiškinais tyrė Morgan ir Strain (2007), Morse (2011) ir kiti tyrėjai yra nustatę, kad šios rūšies kreditavimo prieinamumo ribojimai didina priverstinio išieškojimo ir smulkių turtinių nusikaltimų atvejų skaičių. Be to, kreditavimo prieinamumo apribojimai gali turėti neigiamos įtakos vartotojų kreditingumui, ar priversti juos ieškoti brangesnių, tame skaičiuje ir šešėlinių (neteisėtų), alternatyvų (Mann ir Hawkins, 2007; Edmiston, 2011).

PwC (2013) tyrime, remiantis Slovakijos, Rumunijos ir Prancūzijos šalių duomenimis, buvo atskleista, kaip kreditavimo apribojimai skatina neteisėtą skolinimąsi.

5 pav. Kreditavimo apribojimų poveikis neteisėtam skolinimuisi
Šaltinis: PwC (2013)

Moksliniuose tyrimuose ieškant ryšio tarp kreditavimo prieinamumo ir skolininkų gerovės aspektų yra nurodoma, pavyzdžiui, kad:

- likvidumo problemos, sunkesnis ir labiau paplitęs prasiskolinimo lygis yra tose rinkose, kur skolininkams yra labiau ribojamas kredito prieinamumas (Betti et al., 2007);
- mažųjų kreditų prieinamumo apribojimai yra žalingi daugumai jų vartotojų (Zinman, 2010);
- mažųjų kreditų prieinamumo apribojimai gali labai pakenkti tam tikriems vartotojams (Europos komisija, 2001);
- problemos, susijusios su skolos valdymu ir jos sąnaudų padengimu padidėja, o ne sumažėja, kuomet yra apribojamos galimybės gauti kreditą (Europos komisija, 2010);
- kredito prieinamumas turi didelį teigiamą poveikį įsidarbinamumui ar darbo išsaugojimui (Karlan ir Zinman, 2009);

Mann ir Hawkins (2007), Thomas (2007), Li, Mumford ir Tobias (2012) ir kiti mokslininkai, tyrę įvairius JAV mažojo vartojimo kreditavimo verslo modelius, alternatyvius skolinimosi būdus, reguliavimo sprendimus ir jų poveikį vartotojams nustatė, kad visiškai mažųjų vartojimo kreditų draudimas turi privalumų, tačiau tuo pačiu ir ženklų trūkumų.

Ellison ir Foster (2008), išsamiai ištyrusi Australijos mažųjų kreditų rinką, vartotojų charakteristikas, skolinimosi priežastis ir kredito panaudojimo būdus, mažųjų kreditų poveikį namų ūkiams, reguliavimo sprendimus (įskaitant ir visišką draudimą) ir jų pasekmes taip pat nustatė, kad mažaisiais vartojimo kreditais dažniausiai naudojamosi racionaliai, siekiant išvengti didesnės žalos, o visiškai mažųjų kreditų draudimas būtų labiau žalingas nei naudingas.

Tačiau, kaip teigia Hudon ir Sandberg (2011) „dėl savo vargingos padėties skolininkai yra priversti daryti kažką (iš esmės bet ką), kad galėtų ant savo stalo padėti duonos“. Kita vertus, ar iš tiesų yra skolininkų, kurie nuoširdžiai trokšta būti susaistyti bet kokio pobūdžio skolos įsipareigojimais? Tikslesnis klausimas, autoriaus nuomone, turėtų būti, ar toks skolininkas turi kokią nors (iš esmės bet kokią) kitą prieinamą alternatyvą? Jeigu yra geresnė alternatyva, reguliavimo užduotis yra pastūmėti skolininką link jos, o jei ne – skatinti konkurenciją ir finansinių paslaugų inovacijas. Visais atvejais galutinis reguliavimo tikslas, autoriaus nuomone turi būti bendra skolininko ir kreditoriaus gerovė, kur skolininkas būtų apsaugotas nuo perteklinio įsiskolinimo (prasiskolinimo), o kreditorius gautų protingą ir sąžiningą pelno normą.

Pažymėtina, kad prasiskolinimo klausimo sudėtingumas lemia ir jo apibrėžimo problematiką (Vandone, 2009). Tokios pačios išvados prieita ir daugelyje Europos Komisijos atliktų tyrimų (žr. 2001, 2008, 2010). Europos Komisija (2008) tyrime peržvelgė empirines prasiskolinimo studijas nuo 1995 metų ir nustatė, kad nėra atlikta daug tyrimų dėl prasiskolinimo keliamų problemų ir pažymėjo, kad kai kuriose šalyse (tokiose kaip Lietuva) ekspertai tik dabar pradeda apie tai diskutuoti. Komisija nurodė, kad Lietuvoje nėra įtvirtinto prasiskolinimo apibrėžimo, todėl nėra įmanoma nustatyti ir rodiklių, kaip jį išmatuoti.

Prasiskolinimo sampratos aspektu yra reikšmingas Vandone (2009) tyrimas, kuriame prasiskolinimas yra suprantamas kaip skolininko finansinė būsena, kuomet asmens skola negali būti palaikoma esamų skolininko veiklos pajamų ar papildomų pajamų, gautų pardavus turtą. Prasiskolinimą Vandone (2009) skirsto į aktyvųjį ir pasyvųjį prasiskolinimą. Pirmasis, pasak šios mokslininkės, susidaro dėl perteklinio įsiskolinimo, kai asmuo intensyviai naudojasi kreditais tikėdamas, kad ateityje jo finansinė padėtis pagerės ir jis galės kreditą grąžinti. Antrasis, pasyvusis prasiskolinimas, susidaro dėl skolininko nevaldomų išorinių veiksnių, kurie veikia skolininko mokumą taip, kad iki tol buvusi tvarus įsiskolinimas tampa iš esmės nevaldomas (Vandone, 2009).

Neatsižvelgiant į šią dichotomiją, mokslinėje elgsenos literatūroje yra laikoma, kad prasiskolinimas yra visų pirma asmens veiksmų ir sprendimų pasekmė. Tai yra, nepakankamų gebėjimų efektyviai valdyti namų ūkio finansus; palaikant gyvenimo būdą, kurio jie negali sau leisti ir kt. (Elliott 2005; Haas 2006; Vandone and Anderloni 2008).

Tokia elgsena, taigi ir prasiskolinimas, yra lemiamas socialinių ir psichologinių veiksnių, kurie menkina asmens gebėjimus įvertinti savo vartojimo sprendimus, kurie yra neracionalūs (Vandone, 2009). Prasiskolinimo ribos nustatymo kontekste, kaip pažymi D'Alessio ir Iezzi (2013), mokslinėje literatūroje nėra pateiktos vieningos prasiskolinimo sampratos ar jo įvertinimo metodo.

Betti ir kt. (2007) išskiria visą eilę prasiskolinimo indikatorių, kurių pagrindinis tikslas iš esmės yra palyginti skolą su skolininko turtu, naudojant objektyvų, subjektyvų arba administracinį modelį. Tačiau šiame tyrime taip pat daroma išvada, kad nėra tinkamos metodologijos kritiniam šių koeficientų lygiui nustatyti ir visais atžvilgiais jaučiamas informacijos stygius. Tai yra, nei vienas iš šių modelių neturi aiškaus pranašumo kitų atžvilgiu, ir nei vienas šių modelių neveikia be klaidų.

Žinoma, reguliuotojas gali pasirinkti greitą ir lengvą kelią, apibrėždamas vieną, visiems atvejams tinkantį, indikatorių (pvz., skolos santykį su pajamomis, skolos santykį su turtu) bei uždrausdamas sandorius, esančius žemiau reguliuotojo nustatytos normos. Šiuo atveju reguliuotojui belieka tikėtis, kad vidutinė nauda bus didesnė nei vidutinė žala bendrai skolininkų ir kreditorių gerovei. Vis dėlto, toks reguliavimas be reikalo apriboja kredito prieinamumą kai kuriems skolininkams, pažeidžia vartotojų teisę į laisvą pasirinkimą ir yra laikomas griežto paternalizmo forma (Meade, 2012).

Be to, visiems atvejams tinkanti objektyvi norma paprastai neatsižvelgia į jaunesnių asmenų sugebėjimą sukaupti daugiau skolų nei jos gali išmokėti ir taip užtikrinti pastovias pragyvenimo sąlygas (Modigliani, Brumberg, 1954, 1990; D'Alessio, Iezzi, 2013). Atsižvelgiant į tai, kad dauguma namų ūkių negali išvengti kažkokio išsiskolinimo, ypač ankstyvuosiuose savo gyvavimo ciklo etapuose, negalima pateisinti finansinės atskirties, pagrįstos bendromis, visus gyvenimo ciklus apimančiomis, fiksuotomis normomis. Dar daugiau, visos šios normos pasižymi ir individualiais trūkumais. Pavyzdžiui, grynai objektyvi skolos ir pajamų norma (ar jos variacijos) neįvertina asmens turto ar santaupų, kurios yra tiesiogiai susiję su sugebėjimu įvykdyti skolos įsipareigojimus. Taigi, plačiai pripažįstama, kad tokios normos nebūtinai atspindi individualių namų ūkių finansinę padėtį (Europos Komisija, 2010).

Europos Bankininkystės Komiteto (EBIC) (2011, 2013) teigimu, nėra „vieno visiems tinkamo dydžio“ skaičiaus, kuris padėtų apibūdinti kiekvieno skolininko prasiskolinimo ribą. Pasak Europos Komisijos (2001, 2008, 2010), skolos lygis, nuo kurio namų ūkis laikytinas prasiskolinusiu, priklauso nuo daugelio veiksnių: skolos dydžio ir struktūros, namų ūkio turto, kitų asmeninių ir ekonominių namų ūkio charakteristikų bei aplinkos veiksnių. Taigi, skirtingų namų ūkių kritinis išsiskolinimo lygis yra skirtingas ir negali būti taikoma jokia objektyvi, vienintelė, visiems tinkanti, norma, apibrėžianti išsiskolinimo lygį visais gyvavimo etapais.

Galima sutikti su mokslininkų nuomone, kad geriausias prasiskolinimo ribos nustatymo metodas yra tiesiogiai paklausti namų ūkio (Betti ir kt., 2007; D'Alessio, Iezzi, 2013). Europos Komisija (2001), konstatavusi, kad paprastai žmonės neslepia savo sunkumų, pasiūlė visiškai subjektyvią prasiskolinimo sampratą: *“asmuo laikomas prasiskolinusiu, kai mano, kad jam bus sunku grąžinti skolą”*. Tačiau subjektyvusis požiūris į prasiskolinimą Europos Komisijos (2010) buvo pripažintas problematišku dėl vertinimo sudėtingumo.

Tačiau, autoriaus nuomone, tik konkretus namų ūkis, o ne reguliuotojas, gali tiksliausiai įvertinti savo padėtį. Todėl subjektyvus prasiskolinimo vertinimas, tikėtina, labiausiai atitiktų teisingumo principą, o kadangi teisingumas ir efektyvumas plačiąja prasme sutampa (Šimašius, 2002), prasiskolinimui apibūdinti autorius priima ir jau minėtą subjektyvųjį apibrėžimą (Europos Komisija, 2010).

Pažymėtina ir tai, kad progresyviai augantys duomenų kiekiai ir technologijų sklaida leidžia fiksuoti ir analizuoti ne tik objektyvius įvykius, tačiau ir subjektyvias elgsenos išraiškas. Todėl suvokiant kredito gavėjo prasiskolinimą subjektyviai, jo vertinimo problematika neišvengiamai bus išspręsta tobulėjančių technologijų dėka. Disponuojant detaliais duomenimis apie praėjusius ir esamus namų ūkio įvykius bei veiklas, mokumo tikrinimas gali būti išvystytas iki tobulumo taikant pvz. proceso gavybos metodus (Aalst ir kt., 2011, 2012).

Dėl šių priežasčių autorius sutinka su Meade (2012) teiginiu, kad toleruotinas prasiskolinimo lygis turi būti vertinamas individualiai ir subjektyviai, nes geriausi savo finansinės padėties vertintojai yra patys skolininkai. Jie turi galimybę tiksliau įvertinti, koks laikas jiems tinkamiausias, pajamas, taupymo ir išlaidų planus, likvidumo apribojimus ir skolinimosi motyvus. Todėl skolininko situacijos vertinimas vien pagal objektyvius kriterijus gali būti netikslus. Toks vertinimas gali parodyti, ar labiau tikėtina, kad skolininkas sumokės, bet negali atsakyti į klausimą, kodėl jis(ji) taip padarys. O tai yra pagrindinis klausimas ir vertinant kainos sąžiningumą (Hudon, Sandberg, 2011). Atitinkamai, reikia atsižvelgti ir į subjektyvius duomenis (pvz. skolininko motyvus, tikslus, požiūrius ir pan.) ir juos įtraukti į vertinimo modelius. Be holistinio objektyvių ir subjektyvių kintamųjų vertinimo paternalistinis įsikišimas į vartotojų laisvę gali būti neteisingas, nes jis ignoruotų tuos, kurie veikia racionaliai, bet yra desperatiški (Meade, 2012).

Neatsižvelgiant į apibrėžimo sudėtingumą, reguliuotojas privalo spręsti tiek prasiskolinimo problemos prevencijos, tiek rehabilitacijos problematiką. Sprendimas, Europos Komisijos (2009), Solli (2013) ir kt. autorių nuomone, yra atsakingo skolinimosi ir skolinimo (t.y. atsakingo kreditavimo) principai.

Šie yra sulaukę plataus pripažinimo bei *expressis verbis* įtvirtinti Direktyvoje 2008/48/EB, LR Vartojimo kredito įstatyme, G20 (2011), Pasaulio banko (2012) ir kituose programiniuose dokumentuose ar iniciatyvose. Tai yra, atsakingo kreditavimo (skolinimo ir skolinimosi) principas šiai dienai yra viena iš daugiausiai eskaluojamų priemonių reguliuojant kreditavimo sandorius. Atitinkamai, pagrindinės reguliavimo kryptys, sprendžiant intervencijos į mažojo vartojimo kreditavimo sandorius problematiką, yra (i) atsakingas skolinimasis (skolininko perspektyva) ir (ii) atsakingas skolinimas (kreditoriaus perspektyva).

Pastebėtina Direktyva 2008/48/EB atsakingojo skolinimo principo turinio neapibrėžia, jo sampratos ir baigtinio elementų sąrašo nėra nusistovėję ir mokslo darbuose. Ši spraga buvo užpildyta 2009 m. Europos Komisijos viešąją konsultacija dėl atsakingojo skolinimo ir skolinimosi Europos Sąjungoje, kurios tikslas buvo išanalizuoti po Vartojimo kredito direktyvos priėmimo vis dar kylančius atsakingojo skolinimo ir skolinimosi klausimus (Europos Komisija, 2009). Šioje konsultacijoje buvo apibrėžta, kas yra laikoma atsakinguoju skolinimu ir skolinimusi:

- (1) atsakingasis skolinimas – tai kredito davėjo veiksmai skirti užtikrinti tai, kad:
 - a. siūlomi kreditai atitiktų kredito gavėjo poreikius (angl. – *suitability*), ir
 - b. kredito gavėjai bus pajėgūs grąžinti kreditą, t.y. bus mokūs (angl. – *creditworthiness*);
- (2) atsakingasis skolinimasis – tai kredito gavėjo tinkamos pastangos tam, kad jis:
 - a. pateiktų teisingą ir tikslią informaciją apie savo finansinę situaciją kredito davėjui, ir
 - b. tinkamai įvertinęs savo asmenines ir finansines aplinkybes priimtų informuotus ir tvarius finansinius sprendimus.

Šiuos atsakingo kreditavimo elementus grafiškai galima apjungti taip, kaip pateikiama 6 paveiksle.

6 pav. Atsakingo kreditavimo elementai

Atkreiptinas dėmesys ir į tai, kad Europos Komisijos (2009) pateikiamos išvados buvo padarytos išklausius įvairių pranešėjų (mokslininkų, suinteresuotų grupių) nuomones. Vienas jų, Joseph Delhaye teisingai pažymėjo, kad skolinimas tai kreditoriaus ir skolininko susitikimas pastarojo interesais, o kreditoriai paprastai nėra suinteresuoti blogomis paskolomis, nes kreditoriams nėra naudingas paskolų negražinimas. Sutiktina su Joseph Delhaye nuomone, kad kreditoriaus vertinimą, ar tam tikras kreditavimo produktas yra tinkamas vartotojui konkrečioje situacijoje, lemia skolininko pateikiama išsami, tinkama ir teisinga informacija, be to, pats vartotojas turi galutinai įvertinti, ar kreditas jam tinka, todėl šioje srityje ypač svarbus yra žinojimas ir finansinis švietimas. Taigi vertinant vartotojo kreditingumą, paties skolininko pateikiamai informacijai ir jo elgsenai, autoriaus nuomone, taip pat turi būti skiriamas reikšmingas reguliuotojo dėmesys.

Pagal Vandone (2009), atsakingą kreditavimą įgyvendinančių priemonių tikslas yra dvilypis. Viena vertus – išvengti aktyvaus prasiskolinimo, kita vertus – išvengti ar sumažinti pasyvų prasiskolinimą. Pasak jo, atsakingo skolinimosi principą įgyvendinančios priemonės dažniausiai yra grindžiamos finansinio švietimo ir konsultavimo paslaugų priemonėmis idant padidinti žinias apie skolinimosi pasekmes bei padėti skolininkams nusistatyti tvarų skolinimosi lygį. Tuo tarpu atsakingo skolinimo principą įgyvendinančios priemonės sudaro daugiausiai kreditavimo sąlygų skaidrumo ir informacijos atskleidimo reikalavimai, privalomas kreditingumo vertinimas, įspėjimai apie prasiskolinimo pavojus, palūkanų ribojimai ir pan.

Be to, esminę reikšmę atsakingam kreditavimui turi būtent informacija ir galima jos asimetrija. Dėl to prioritentinė reguliuotojo užduotis yra išlyginti informacijos asimetrijos netolygumus. Paprastai to pasiekama, įvedant privalomus informacijos atskleidimo reikalavimus, draudimą įtraukti nesąžiningas sutartis sąlygas, teisę pasitraukti anksčiau laiko ir kt.

Dobbie ir Skiba (2012) pastebėjo, kad informacijos asimetrija ir dėl to atsirandantys laisvos rinkos trūkumai dažnai yra naudojami ir vartotojų elgsenos anomalijoms sudarant kreditavimo sandorius paaiškinti ir tinkamoms intervencijos priemonėms nustatyti. Dobbie ir Skiba (2012) išskyrė kreditingumo vertinimo, informacijos koordinavimo ir priverstinių išpareigojimų vykdymo priemonės kaip pagrindinius reguliavimo įrankius šioms problemoms spręsti.

Atsižvelgiant į šiuos elementus, Baltoji knyga dėl ES hipotekos kredito rinkos integracijos (2007) taip pat išskyrė tam tikras reguliavimo sritis, kuriomis gali būti veikiami atsakingo kreditavimo principai: (i) ikisutartinė informacija, (ii) patarimai dėl kredito, (iii) skolininko kreditingumo vertinimas; (iv) kreditoriaus elgsena valdant įsiskolinimus.

Taigi, autoriaus vertinimu, iš esmės visas mažojo vartojimo kreditavimo sandorių reguliavimo priemonės galima grupuoti kaip skirtas prasiskolinimo prevencijai arba reabilitacijai. Prevencinės (*ex-ante*) priemonės yra taikomos iki skolininkui pasinaudojant kreditu, o reabilitacinės (*ex-post*) – skolininkui pasinaudojus kreditu ir susidūrus su sunkumais jį grąžinant (Vandone, 2009). Dauguma *ex ante* priemonių yra susijusios su asmens elgsena ir veiksniais, kurie lemia atitinkamų skolinimosi sprendimų priėmimą.

Atitinkamai, siekiant nustatyti tinkamas prevencines reguliavimo priemones, yra būtina tirti skolininko elgseną ir prasiskolinimą nulemiančius veiksniai. Tačiau natūralu, kad prevencinės priemonės gali neapsaugoti skolininko nuo klaidingo sprendimo ir neužkirsti kelio prasiskolinimui. Todėl, be prevencinių priemonių, autoriaus nuomone, reguliavimo sprendimai turi būti nukreipti ir į efektyvią reabilitaciją. Čia galimybė bankrutuoti ir tokiu būdu išvengti savo įsipareigojimų vykdymo taip pat yra dažnai mokslininkų tyrinėjama sritis.

Bankroto kontekste atkreiptinas dėmesys į moksliniuose tyrimuose akcentuojamą aplinkybę, kad ribota fizinių asmenų atsakomybė, arba – „nauja pradžia“, skatina ekonominį asmenų aktyvumą nes leidžia skolininkams išeiti iš beviltiškos finansinės situacijos (Hallinan, 1987). Skirtingai nei įmonių bankrotas, kur pagrindinis tikslas yra atsiskaityti su kreditoriais ir pašalinti iš rinkos nemokius subjektus, fizinio asmens bankroto tikslas yra reintegruoti prasiskolinusį asmenį į ekonominį ir socialinį gyvenimą. Atitinkamai, kreditoriaus interesų patenkinimas yra aukojamas vardan naujo asmens ekonominio gyvenimo. Vertinant neigiamas fizinio asmens bankroto ar kitų reabilitacinių priemonių pasekmes, ribota atsakomybė perkelia riziką kreditoriams, kurie toliau yra priversti šią riziką neutralizuoti įskaičiuodami ją į skolinimo kainą (Tikniūtė, 2006). Tokiu būdu susidaro situacija, kai „apdairūs skolininkai subsidijuoja neatsakingus skolininkus“ (Posner, 2007). Tačiau svarbiausia, jog galimybė išvengti įsipareigojimų vykdymo sukuria iniciatyvą skolininkams nevengti per didelės rizikos ir tai sudaro vadinamąjį moralinį ribotos atsakomybės piktnaudžiavimo bei oportunistinio pavojaus (Glynn, 2004).

Neatsižvelgiant į tai, autoriaus nuomone, juk ribota atsakomybė yra įsitvirtinusi ir veikia juridinių asmenų atžvilgiu, todėl teisingas tų pačių principų perkėlimas į fizinių lygį tėra juridinės technikos ir atsakingo reguliavimo dalykas. Atitinkamai darytina išvada, kad kreditavimo reguliavimas turi būti prioritetiškai orientuotas į efektyvią prasiskolinimo prevenciją. Dėl šių priežasčių reabilitacinės reguliavimo priemonės šiame darbe nėra plačiai nagrinėjamos, paliekant šią sritį ateities tyrinėjimams.

Išnagrinėjus moksliniuose tyrimuose analizuojamas reguliavimo priemonės (pvz.: Vandone, 2009; Floyd, 2013; Anderloni ir Vandone, 2010; Carter, 2012; OFT, 2012; Mijatovic ir Gongeta; 2014; Tooth, 2012; ir kt.) galima daryti apibendrinančią išvadą, kad dažniausiai naudojamos mažojo vartojimo kreditavimo reguliavimo priemonės yra:

- a) Kredito kainos ribojimai yra bene dažniausiai naudojama reguliavimo priemonė, kurios taikymo galimybės, teigiamos ir neigiamos pasekmės yra išsamiai aptartos specialiai skirtame 1.3.2. skyriuje
- b) Standartizuotas informacijos atskleidimas, apimantis tiek informacijos atskleidimą konkrečiam skolininkui, tiek šių paslaugų reklamoje. Universaliai naudojamas reguliuotojo atsakas į ribotas vartotojų galimybes suprasti ar palyginti informaciją yra reikalavimai, susiję su atskleidžiamos informacijos apie kreditavimo produktus turiniu ir/ar forma. Mokslo darbuose pripažįstama, kad standartizuotas informacijos atskleidimas gali sumažinti vartotojo paieškos sąnaudas ir supaprastinti skirtingų kreditavimo produktų palyginimą (Tooth, 2012). Svarbi šios priemonės dalis yra ir tipinių pavyzdžių naudojimas siekiant pakeisti vartotojo požiūrį į mokėjimų išdėstymą laike, parodant kiek paprastai trunka visos paskolos grąžinimas ir kiek tai gali kainuoti (Tooth, 2012). Žinoma, reguliuojant informacijos turinį būtina turėti omenyje elgsenos tyrėjų nustatytą aplinkybę, kad *„informacijos kiekiui viršijant kelis „bitus“, vartotojai nustoja skaityti ar išsaugoti pasiūlytą medžiagą“* (Peterson, 2003; Tooth, 2012). Standartizuotos informacijos reikalavimų skeptikų nuomone, pagrįsta empiriniais tyrimais, informacijos atskleidimo pagerinimas nebūtinai pagerina finansinių sprendimų kokybę (Agarwal et al. 2009; de Meza et al. 2008; Willis, 2005; ir kt.). Tai yra, pasak skeptikų, pagerintas informacijos atskleidimas vartotojams nebūtinai reiškia geresnį tos informacijos naudojimą.
- c) Ispėjimai apie kredito grėsmes. Mokslininkų nuomone, reguliuojant informacijos apie kreditavimo sąlygas atskleidimą skolininkui yra būtina nurodyti, kad kreditas, kaip pvz. tabakas, gali būti pavojingas. Stein (2007) siūlymu, atskleidžiant informaciją yra būtina įspėti kredito gavėją apie kredito grėsmes bei pasiūlyti jiems priemones, kaip sumažinti riziką prasiskolinti. Šios priemonės galėtų potencialiai išspręsti hiperbolinio diskontavimo ar perteklinio pasitikėjimo klaidas. Tokie įspėjimai gali paskatinti asmenį iš naujo apsvarstyti savo sprendimą skolinintis (Chater ir kt., 2010; Cox ir kt., 1997). Žinoma, įspėjimo efektyvumas labai priklauso nuo jo pateikimo ir gali visai neveikti, jei asmens elgsena yra sąlygojama priklausomybių (pvz. nuo tabako, alkoholio, žaidimų ir pan.) (Argo ir Main, 2002, Cox ir kt., 1997).

- d) Standartizuotos kreditavimo sandorių sąlygos leidžia nustatyti tipines kreditavimo ar atskirų jo etapų sąlygas, kurios užtikrintų atitinkamų kreditų atitiktį skolininko poreikiams. Pavyzdžiui Barr ir kt. (2008) siūlo nustatyti privalomas įmokas kredito kortelių skolai amortizuoti. Tačiau kaip ir bet koks kitas standartizavimas, taip ir šis gali užkirsti kelią inovacijoms ir plėtrai (Tooth, 2012).
- e) Atšalimo periodas yra laiko tarpas, per kurį skolininkas gali atsisakyti savo sprendimo ar kredito sandorio dėl to nepatirdamas jokių sankcijų. Tokios priemonės užtikrina skolininko interesų apsaugą suteikiant jam daugiau laiko savo finansiniam sprendimui apsvarstyti ir, jei tai reikalinga, jo atsisakyti (Tooth, 2012).
- f) Pareiga suteikti patarimą dėl kredito yra vertinamas kaip vienas iš informacijos asimetrijos ir finansinio neraštingumo problemų sprendimų (Jurgensen, 2012). Patarimo tikslas, šiuo atveju, yra padėti skolininkui pasirinkti kreditą iš kelių jam prieinamų alternatyvų, kuris geriausiai atitiktų jo poreikius bei galimybes. Taigi, kredito patarimas gali būti suteiktas tinkamai tik tokia seka: (i) išsiaiškinant skolininko poreikius; (ii) gaunant ir įvertinant informaciją apie skolininko galimybes (kreditingumą); (iii) surinktos ir įvertintos informacijos pagrindu pateikti skolininkui galimas alternatyvas ir jų pasekmes; (iv) įvertinus visas alternatyvas, pateikti išskirtinai kliento interesus atitinkančias rekomendacijas. Tačiau toks kredito patarimas gali būti naudingas tik jei jis bus teikiamas nepriklausomo patarėjo. Jei, tuo tarpu, patarėjas yra priklausomas, patarimas gali būti ir žalingas. Pasitikėjimas profesionaliu bet priklausomu patarėju gali nulemti ir klaidingą bei prasiskolinimą lemiantį sprendimą. Nepriklausomi patarėjai, paprastai yra tradicinių konsultavimo specialybių atstovai (teisininkai, finansininkai ir pan.) arba viešojo sektoriaus institucijos (savivaldybės, finansinių paslaugų priežiūros institucijos ir pan.) (Jurgensen, 2012);
- g) Ir kitos, tokios kaip privalomas mokumo vertinimas prieš suteikiant kreditą arba reikšmingą jo padidinimą; vienu metu suteiktų mažųjų vartojimo kreditų skaičiaus ribojimas; mažojo vartojimo kredito sumos ribojimai; mažojo vartojimo kredito grąžinimo termino pratęsimų ar refinansavimo ribojimai; privaloma kredito sumos amortizacija mokant įmokas pagal grafiką; kreditorių licencijavimas; nemokumo draudimas; ir kitos.

Konkrečių reguliavimo priemonių pasirinkimas, autoriaus nuomone, labai priklauso nuo konteksto, teisinės sistemos, institucinės aplinkos, ir kitų išorinių bei struktūrinių valstybės sandaros veiksnių, kurie šioje disertacijoje nėra plačiau analizuojami.

Žinoma, jei kredito gavėjui yra sudėtinga pačiam priimti racionalius sprendimus, natūralus reguliuotojo atsakas būtų perkelti daugiau atsakomybės kreditoriams. Tad atsakingo skolinimo taisyklės yra suderinamos su skolininko interesais. Pagrindinis tokį reguliavimą pateisnantis argumentas yra tas, kad kreditoriai, nors ir turi mažiau subjektyvios informacijos apie asmenines skolinimosi priežastis, dažnai yra geresnėje padėtyje įvertinti kredito tinkamumą skolininkui. Teigiama, kad skolininko finansinio sprendimo atžvilgiu būtent profesionalūs kreditoriai gali objektyviai įvertinti skolininko sprendimo racionalumą, nes jie nėra veikiami perteklinio pasitikėjimo ar kitų racionalios elgsenos klaidų. Dar daugiau, be atsakingo skolinimo pareigos kreditoriai gali išnaudoti skolininkų silpnybes. Žinoma, atsakingo skolinimo principai gali apriboti kredito prieinamumą ir pastūmėti skolininkus link brangesnių ar neteisėtų alternatyvų (Tooth, 2012).

Hubbard-Solli (2013) konstatavo, kad visi kreditoriai privalo užtikrinti, kad skolininkai galėtų gražinti skolas be didelių sunkumų, o siūlomi kreditai atitiktų skolininko poreikius ir kitas skolinimosi aplinkybes. Tam reikia vertinti skolininkų kreditingumą ir atsakingai nustatyti kreditavimo sandorio sąlygas, skaidrą informacijos pateikimą ir reklamą. Iš viso Hubbard-Solli (2013) išskyrė 10 efektyvaus kreditavimo reguliavimo principų:

- 1) Visi kreditoriai turi būti prižiūrimi ir kontroliuojami efektyvaus reguliuotojo;
- 2) Kredito gavėjams turi būti prieinama efektyvi skundų ir ginčų sprendimo sistema;
- 3) Visi kreditoriai privalo tinkamai įvertinti skolininko galimybes gražinti kreditą;
- 4) Informacija apie kredito sandorius yra esminė įgyvendinant atsakingo skolinimo principą, todėl informacija turi būti skaidri ir prieinama mokumo vertinimui;
- 5) Kreditavimo sąlygos ir kredito valdymas turi skatinti atsakingą skolinimą;
- 6) Informacija turi būti pateikiama taip, kad skolininkai galėtų priimti informuotus sprendimus;
- 7) Kreditoriaus verslo praktika turi būti pagrįsta skolininkų aptarnavimo, o ne pardavimo tikslais;
- 8) Kredito reklama turi skatinti atsakingą skolinimąsi;
- 9) Skolininkų švietimas ir patarimai dėl kredito turi skatinti atsakingą skolinimąsi;
- 10) Įsiskolinimo valdymo sprendimai turi būti prieinami prasiskolinusiems skolininkams.

Tačiau bet koku atveju, subjektyvus požiūris į prasiskolinimą bei siekis parinkti mažiausiai ūkinės veiklos ir asmens laisvę veikiančių intervencinių priemonių rinkinį, lemia būtinumą prioritetiškai tirti kredito gavėjų elgseną. Šiame kontekste pažymėtina ir tai, jog didesnis galimų elgsenos variantų pasirinkimas yra geriau nei mažesnis.

Čia daroma prielaida, kad galimybių maksimizavimas ir konkurenciniai procesai anksčiau ar vėliau užtikrins, jog tam tikri ištekliai atsidurs to subjekto, kuris labiausiai juos vertina, rankose (Berg, 2003). Kitaip tariant, *reguliavimo tikslas yra padidinti asmens gerovę kiek įmanoma labiau priartinant jo faktinius sprendimus prie racionalių, tuo pačiu neribojant jo pasirinkimo laisvės ir galimų alternatyvų.*

Vedami šių idėjų žymūs elgsenos tyrėjai Thaler ir Sunstein (2003) pateikė „liberalaus paternalizmo“ teoriją. Atitinkamomis reguliavimo priemonėmis čia siekiama padidinti individo gerovę visų pirma saugant jį nuo jo paties kognityvinių trūkumų ir antra – pakeičiant asmens elgseną nemažinant jo pasirinkimo galimybių. Liberalusis paternalizmas savo esme nėra ribojantis net ir pripažįstant, kad žmonės dažnai klysta savo sprendimuose. Reguliavimo tikslas čia yra išlaikyti sprendimo laisvę ir neapsunkinti tų, kurie ja naudojami (Thaler ir Sunstein, 2008). Reguliuotojo „pastūmėjimai“ link racionalaus sprendimo čia nėra skirti priversti asmenį elgtis taip, kaip reguliuotojas nori, o *padėti* jiems elgtis taip, kaip *iš tikrųjų* nori jie patys (Oorschot, 2013; Schlag, 2009).

Thaler ir Sunstein (2003) iš esmės sujungė elgsenos tyrėjų atrastas sąlygas, kurioms esant ūkio subjektai daro klaidas, su teorinėmis išvalgomis, kada ir kaip reguliuotojas turi įsikišti, kad užkirsti kelią šioms klaidoms. Reguliuatoras čia tampa savotišku „pasirinkimo architektu“, kuris reguliavimo tikslu ima geriausią sprendimą darančio asmens interesą ir tampa tėvu, geriausiai žinančiu, ko reikia jo vaikams. Geriausiu asmens interesu čia yra laikomas asmens pasirinkimas, kurį jis būtų padaręs jei skirtų maksimalų dėmesį, turėtų pilną informaciją, neribotas kognityvines galimybes ir visišką sąvės kontrolę (Oorschot, 2013; Thaler ir Sunstein, 2008).

Liberalaus paternalizmo idėjos paskatinta mokslo diskusija yra vertinama kaip geras įrankis, siejantis elgsenos ekonomiką su norminėmis ar politinėmis pasekmėmis (Binder ir Lades, 2014). Atitinkamai, liberalusis paternalizmas įgijo daug šalininkų (pvz.: Camerer, 2006; Trout, 2005; Loewenstein and Haisley, 2008; Amir and Lobel, 2008; Desai, 2011; Sunstein, 2012), tačiau sulaukė ir nemažai kritikos (pvz. Sugden, 2008; Rizzo and Whitman, 2009; Binder, 2013).

Pagrindinė kritika yra nukreipta į tai, kaip „pasirinkimo architektas“ nustato, ar asmens sprendimas yra grindžiamas pakankama informacija, ar ne. Atitinkamai, kadangi nei vienas neturi neribotų kognityvinių gebėjimų ar valios, anksčiau minėtas liberaliojo paternalizmo tikslas turėtų būti supaprastintas. Tačiau tai darant tampa neaišku kiek informacijos ar valios turėtų būti laikoma pakankamai (Binder ir Lades, 2014).

Be šios problemos, mokslinėje literatūroje atkreipiamas dėmesys ir į tai, kad yra sudėtinga nustatyti, kokie sprendimai ar veiksmai atitinka geriausius asmens interesus, o liberaliojo paternalizmo analizė iš esmės yra pagrįsta statiniais duomenimis, ignoruojančiais dinaminę intervencijos pobūdį (Binder ir Lades, 2014).

Siekiant išspręsti šiuos trūkumus, pasitelkiamos aktyvaus pasirinkimo, atšalimo periodų ar iracionalumo priežasčių šalinimo priemonės (Trout, 2005). Šiame kontekste Sunstein ir Reisch (2013) pasiūlė prioritetiškai nustatyti bazines tam tikro veiksmo ar sprendimo sąlygas (*angl. default rule*), kurias pasirinktų dauguma pakankamai gerai informuotų asmenų. Visas liberaliojo paternalizmo priemonės, Oorschot (2013) suskirstė į tokias grupes: (i) įsakymai ir draudimai; (ii) finansinės paskatos; (iii) įspėjimai ir rekomendacijos. Esminės liberaliojo reguliavimo tikslus ir priemones tyrusių mokslininkų išvados apibendrintos 1 lentelėje.

1 lentelė

Liberaliojo reguliavimo tikslai ir priemonės

Autorius	Reguliavimo priemonių taikymo tikslai										Reguliavimo priemonių rūšys									
	Kovoti su šalutiniais veiklos poveikiais (angl. externalities), siekiant visuomeninės naudos	Perskirstyti turtą (angl. redistribution)	Didinti atskiro individo gerovę	Padėti individui eiti savo keliu, leidžiant individui netrukdomai naudotis savo laisve	Siekti bendros ekonominės gerovės	Siekti bendros socialinės gerovės	Ginti silpnesnių grupių interesus	Siekti privačių tam tikros grupės interesų, nepatenkančių į viešo intereso sritį, įgyvendinimo	Kita	Motyvavimas (angl. incentives), pvz., apmokėstinant arba subsidijuojant	Pagal nutylėjimą taikomų sąlygų (angl. defaults) nustatymas	Tinkamas teigiamų suformulavimas (angl. framing) informacijos atskleidimas (angl. information disclosure)	Informavimas apie pasirinkimo tinkamumą/neįtinkamumą (angl. giving feedback)	Selektyvus termino nurodymas (angl. cool off)	Vartotojų pasirinkimo ribojimas	Pasirinkimo variantų susiejimas su individo patirta gerove (angl. mapping)	Sudėtingų pasirinkimų struktūravimas (angl. structuring complex choices)	Charakteringų naudočių ar žalingų požymių (angl. salience) išskyrimas	Kita	
Reguliavimo sudėtiniai požymiai	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+		+			+				+	+
	+		+	+			+			+		+	+		+			+		
	+		+				+			+		+	+		+			+		
	+		+				+			+		+	+		+			+		
			+				+			+		+	+		+			+		
			+				+			+		+	+		+			+		
			+				+			+		+	+		+			+		
			+				+			+		+	+		+			+		
			+				+			+		+	+		+			+		
			+				+			+		+	+		+			+		
			+				+			+		+	+		+			+		

Autorius

Reguliavimo sudėtiniai
požymiai

Taigi, remiantis visuma šiame poskyryje pateiktų išvalgų ir vertinimų, šios disertacijos autorius daro apibendrinančią išvadą, kad perteklinis intervencinių priemonių (ir jų tarpusavio sąsajų) taikymas gali sukelti nenumatytas neigiamas pasekmes, todėl atsakinga kreditavimo reguliavimo praktika reikalauja užtikrinti individualizuotą ir subjektyviais kriterijais grįstą atsakingo skolinimosi ir skolinimo praktiką. Atitinkamai, turi būti pasirenkamos mažiausiai asmens laisvę varžančios reguliavimo priemonės, kuriomis turi būti siekiama kiek įmanoma labiau priartinant asmens sprendimus prie racionalių, tuo pačiu neribojant jo pasirinkimo laisvės ir alternatyvų.

1.4. Mažojo vartojimo kreditavimo sandorių reguliavimo konceptualaus modelio sudarymas

Analizuojant mokslinę literatūrą ankstesniuose disertacijos skyriuose, kitų autorių tyrimuose nėra pilnai atskleidžiama fundamentaliųjų visuomenės vertybių ir skolininko prasiskolinimą lemiančių veiksnių poveikis reguliavimo priemonių pasirinkimui. Dėl to, autoriaus nuomone, siekiant įgyvendinti šios disertacijos trečią uždavinį, būtina apjungti visumą šių elementų ir ryšius tarp jų į vieningą mažojo vartojimo kreditavimo sandorių reguliavimo modelį.

Tačiau pirmiausiai atkreiptinas dėmesys į tai, kad mokslinėje literatūroje nėra nusistovėjęs vieningos modelio sampratos (žr. pvz. Clarke ir Primo, 2007; Jonassen 2004; French ir Costa, 2000; Giere, 2004 ir kt.). Dėl to yra poreikis apibendrintai apibrėžti šios disertacijos kontekste autoriui priimtina modelio sampratą.

Artimiausias autoriaus vystomam suvokimui yra Clarke ir Primo (2007) pasiūlytas modelio paaiškinimas per analogiją su žemėlapiu. Pasak jų, modeliai turėtų būti suprantami kaip žemėlapiai, o ne lingvistinės išraiškos. Iš šios analogijos Clarke ir Primo (2007) kildina ir tam tikras svarbias modelio savybes. Jie teigia, kad žemėlapis nėra realybė, o tik dalinis jos atvaizdavimas. Todėl visi žemėlapiai, tad ir modeliai, atvaizduoja tik dalį realaus pasaulio ir jie yra riboto tikslumo. Atitinkamai, sprendžiant apie modelio tinkamumą klausimas yra ne tame, ar modelis (žemėlapis) yra teisingas ar neteisingas, tačiau ar jis yra panašus į vaizduojamą realybės dalį, ar ne. Atsižvelgiant į tai, kad panašumus gali apspręsti iš esmės neribota aibė požymių, lyginimo pobūdį visuomet apspręs tai, koku tikslu, koku tikslumu ir koku būdu subjektas siekia palyginti žemėlapi su realybe. Tai yra, modelio tikslumas yra reliatyvi sąvoka, priklausanti nuo to, kokiam tikslui jis yra naudojamas.

Pagal modelių tikslus, Clarke ir Primo (2007) išskyrė penkias jų rūšis:

- 1) Konceptualūs modeliai (angl. *Foundational models*) yra skirti pateikti išvalgoms apie apibendrintą problemų grupę;
- 2) Struktūriniai modeliai (angl. *Structural models*) yra skirti žinomų empirinių duomenų struktūrizavimui;
- 3) Generuojantys modeliai (angl. *Generative models*) yra skirti tolimesnių tyrimų kryptį generalizavimui;
- 4) Aiškinamieji modeliai (angl. *Explicative models*) yra skirti paaiškinti priežastinius ryšius;
- 5) Prognoziniai modeliai (angl. *Predictive models*) yra skirti įvykių ar jų pasekmių numatymui.

Tačiau Clarke ir Primo (2007) nepateikė apibendrinančios modelio sąvokos, nors iš visumos jų apibendrintų elementų galima numanyti, kad modelį jie suprato plačiai, kaip tam tikrą tikrovės pažinimo būdą. Taip modelį suvokia ir Silverman (2001). Atitinkamai, ir šioje disertacijoje modelis yra suprantamas plačiai, kaip tikrovės pažinimo būdas.

Disertacijoje sudaromo modelio tikslas yra pateikti išvalgas apie apibendrintą problemų grupę, tad modelis yra konceptualus. Tokiame modelyje yra integruotinos fundamentaliųjų visuomenės vertybių, sandorio proceso, kredito gavėjo prasiskolinimo veiksmų ir reguliavimo priemonių problemų grupės, apibendrintos ankstesniuose disertacijos skyriuose. Tai yra, modelį siūloma skaidyti į tris lygmenis konceptualiai adaptuojant Williamson (1998, 2000) ir Jhering (1872) socialinės analizės ir ontologinės teisės modelius (žr. 2 pav.).

Šiame kontekste primintina, kad reguliavimo poreikis atsiranda iš rinkoje vykstančių sandorių ir yra ribojamas fundamentaliųjų visuomenės vertybių (Williamson, 2000; Jhering, 1872). Todėl siekiant nustatyti *reguliavimo poreikį ir ribas* būtina tirti tiek *fundamentaliąsias vertybes*, ribojančias reguliuotojo diskrecijos ribas, tiek *sandorius* – asmens veiksmus, kuriuos jis atlieka siekdamas savo esamos būseną pokyčio.

Fundamentaliųjų visuomenės vertybių analizė, atlikta 1.2.1. poskyryje, leidžia autoriui teigti, kad kreditavimas yra pripažintinas žmogaus orumo ir nuosavybės teisių dalimi. Dėl žmogaus teisės į kreditą diskurso naujumo galima teigti, kad ši koncepcija yra tik pradinėje mokslinio vystymosi stadijoje ir vis dar yra diskutuojama (Gershman ir Morduch, 2011; Hudon, 2009; Sen, 2009; Bhutta ir kt., 2012 ir kt.).

Tačiau remiantis visuma 1.2.1. poskyryje pateiktų argumentų, paremtų norminės ir mokslinės literatūros analize (Hudon, 2009; Yunus, 2006; Kiršienė, 2003; Šimašiaus, 2002; ir kt.), šioje disertacijoje autorius laiko kreditavimą esant ekonomine žmogaus teise. Atitinkamai, ši teisė riboja reguliuotojo diskreciją daryti poveikį žmogaus laisvei pačiam spręsti dėl savo nuosavybės atžvilgiu prisiimamų išipareigojimų. Tokie ribojimai yra galimi (i) tik remiantis įstatymu; (ii) jie turi būti būtini visuomenėje siekiant apsaugoti kitų asmenų teises bei laisves, kitas fundamentalias vertybes, visuomenei būtinus svarbius tikslus; (iii) bei turi būti paisoma proporcingumo principo.

Pažymėtina ir tai, kad kaip parodė Visuotinės žmogaus teisių deklaracijos (1948) bei Tarptautinio ekonominių, socialinių ir kultūrinių teisių pakto (1966) analizė orumo kontekste, teisė į kreditavimą yra aktuali mokslinė ir praktinė problema, kuri yra ypatingai aktuali skolininkui naudojantis kreditu savo būtiniesiems poreikiams patenkinti (Posner, 2003; Yunus, 2006). Šiuo atveju kreditavimas yra vertintinas kaip viena iš skurdo mažinimo priemonių, turinčių socialinę misiją apsaugoti nepasiturinčių asmenų orumą, o ne vien tik verslo misija plėsti vartojimą (Hudon, 2009). Poreikių būtinumas yra empiriškai patikrinama aplinkybė, todėl disertacijos teiginys, jog kreditavimas yra pripažintinas žmogaus orumo ir nuosavybės teisių dalimi, gali būti pagrįstas ir empiriniais duomenimis, ne tik teoriniais argumentais.

Sandorio elementų analizė, atlikta 1.2.2. poskyryje, leidžia autoriui teigti, kad sandoris yra tirtinas procesiniu požiūriu, prioritetiškai analizuojant subjektyviąją asmens valią, nustatomą pagal jos atsiradimo tikslą (rezultatą) ir motyvą (priežastį). Priešingai nei fundamentaliųjų visuomenės vertybių atveju, sandorio samprata ir jo elementų apibūdinimas moksliniuose darbuose yra pakankamai aiškus ir nusistovėjęs.

Vadybos, ekonomikos ar teisės mokslinėje literatūroje, nors ir skirtingomis kategorijomis, tačiau sandoriu yra apibrėžiamas savo pradžia, eiga ir pabaigą turintis procesas, kurį apibūdina subjektyvieji asmens motyvai, tikslai ir atliekami veiksmai esamai būsenai pakeisti į naująją (Posner, 2004; Williamson, 1975; Mizaras ir kt., 2009; ir kt.). Tai yra, sandoris tirtinas analizuojant asmens poreikius, veiksmus juos tenkinant ir šių veiksmų pasekmes, t.y. patenkintus arba nepatenkintus poreikius.

Tačiau, kaip parodė mokslinės literatūros analizė, nėra vieningo požiūrio į sandorio tikslus ir motyvus determinuojančių poreikių klasifikaciją (žr. pvz. Norton, 1993; Walker ir Parker, 1988; Croden, 2000; Morgan ir Christen, 2003; ir kt.).

Pasinaudojant šiuo mokslinės literatūros neapibrėžtumu, disertacijoje visi poreikiai skirstomi į būtinuosius ir nebūtinuosius. Būtiniesiems poreikiams čia priskiriamos visos prekės ir paslaugos, skirtos užtikrinti Tarptautinio ekonominių, socialinių ir kultūrinių teisių pakto (1966) 11 str. Garantuojamą pakankamo pragyvenimo lygį.

Tai yra, tos prekės ir paslaugos, kurios yra būtinos fiziologinio, psichologinio ir emocinio žmogaus egzistavimo bei orios būties visuomenėje užtikrinimui. Atitinkamai, sandoriai dėl būtinųjų poreikių tenkinimo turi būti reguliuojami taikant visus žmogaus teisių ribojimams taikomus reikalavimus.

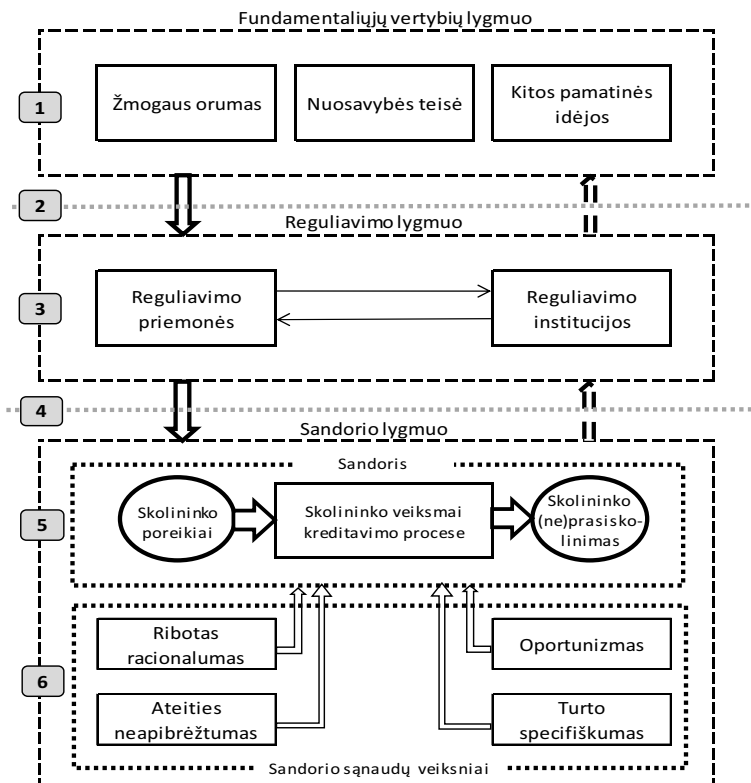
Reguliavimo poreikį ir ribas nusakančių laisvos rinkos trūkumų analizė, atlikta 1.2.3. poskyryje, leidžia autoriui teigti, kad perteklinis reguliavimas nepagrįstai mažina asmens laisvę ir todėl gali pažeisti žmogaus teises. Todėl šioje disertacijoje vienareikšmiai pritariama Pigou (1932) išsakytai nuomonei, kad reguliuotojo įsikišimas yra reikalingas *tik* ten, kur neveikia laisva rinka ir *tik* tam, kad pašalinti šiuos rinkos trūkumus. T.y. galima teigti, kad reguliavimas nėra savitiksliis, o reguliuotojas nėra visiškai laisvas savo sprendimuose. Tai suponuoja reguliuotojo pareigą objektyviai pagrįsti intervencijos poreikį ir be pateisinamos priežasties ar neproporcingai (siekiama tikslo atžvilgiu) nekludyti vystytis laisvai rinkai.

Tačiau mokslinės literatūros analizė atskleidė ženklus ribotumus nustatant konkrečias priežastis, dėl kurių mažojo vartojimo kredito gavėjai kartais prasiskolina. Siekiant tai paaiškinti, disertacijoje remiamasi conceptualia *sandorių sąnaudų teorija* (Coase, 1937, 1960), nusakančia kodėl laisva rinka kartais neveikia (Williamson, 1975, 1985; Williamson ir Tadelis, 2012; Marinescu, 2012; Ruester, 2010; ir kt). Primintina, kad šioje teorijoje nulinės sandorių sąnaudos ir/ar tobula nuosavybė tuo pačiu reiškia situaciją, kuomet rinkos yra absoliučiai laisvos ir savireguliuojančios, be jokios išorinio reguliavimo (t.y. valdžios, pozityviosios teisės) paklausos (Medema ir Zerbe, 1999; Šimašius, 2002; ir kt).

Atitinkamai, remiantis Williamson (1986) pateiktu laisvos rinkos trūkumų modeliu, buvo išskirtos ir veiksmų grupės, lemiančios sandorių sąnaudų atsiradimą ir atitinkamai – nuosavybės netobulumus. Tai yra: (i) ribotas racionalumas; (ii) ateities neapibrėžtumas; (iii) oportunitizmas; (iv) turto specifiskumas. Visi šie veiksniai mažina sandorio efektyvumą, reikalauja reguliuotojo intervencijos ir todėl slopina laisvą rinką.

Taigi, iš visumos šių apibendrinimų galima teigti, kad konkrečių sandorių reguliavimo priemonių poreikis yra nulemiamas sandorio sąnaudų, tačiau reguliuotojo diskrecija rinktis šias priemones yra ribojama fundamentaliųjų visuomenės vertybių. Be to, kadangi sandoris yra procesas, šių elementų sąveika yra dinamiška.

Atitinkamai, integruojant fundamentaliųjų visuomenės vertybių, sandorio proceso, skolininko praskolinimą lemiančių veiksmų ir reguliavimo priemonių problemų grupes, yra sudaromas konceptualus mažojo vartojimo kreditavimo sandorių reguliavimo modelis, pateiktas 7 paveiksle.

7 pav. Konceptualus mažojo vartojimo kreditavimo sandorių reguliavimo modelis

Šiame modelyje siūloma išskirti šešias mažojo vartojimo kreditavimo sandorių reguliavimo modelio struktūrines dalis, suskirstytas į tris lygmenis pagal Jhering, 1872; Williamson, 2000:

- 1) Pirmoji modelio struktūrinė dalis (7 paveiksle žymima indeksu „1“) yra fundamentaliųjų visuomenės vertybių lygmuo. Remiantis disertacijoje vystomu požiūriu, jog mažojo vartojimo kreditavimo sandoriams reikšmingiausios yra žmogaus orumo ir nuosavybės teisių koncepcijos, šie elementai yra išskiriami modelyje. Autorius tuo pačiu išskiria ir kitas pamatinės nuostatos, kurios šioje disertacijoje iš esmės nėra nagrinėjamos, tačiau kurios apima sutarties laisvės, asmens privataus gyvenimo apsaugos, ūkinės veiklos laisvės ir neapibrėžtą aibę kitų principų ir vertybių, kurias determinuoja atitinkamos visuomenės santvarka, kultūriniai, paprotiniai ir kiti vertybiniai aspektai (Williamson, 1998, 2000; Vaišvila, 2004).

- 2) Antroji modelio struktūrinė dalis (7 paveiksle žymima indeksu „2“) yra perėjimas iš fundamentaliųjų visuomenės vertybių į reguliavimo lygmenį ir atvirkščiai. Fundamentaliosios visuomenės vertybės riboja reguliuotojo diskreciją (Galligan, 1995; Linkevičiūtė, 2006), tačiau ir reguliavimo patyrimas neišvengiamai keičia ir vysto pamatines socialines vertybes (Jhering, 1872; Williamson, 2000; Vaišvila, 2004).
- 3) Trečioji modelio struktūrinė dalis (7 paveiksle žymima indeksu „3“) yra reguliavimo lygmuo. Atsižvelgiant į tai, kad šioje disertacijoje nėra tiriami ar plėtojami institucinės santvarkos klausimai, o orientuojamasi į reguliavimo priemonės, šiame elemente yra atskiriamos reguliavimo priemonės nuo institucijų. Šiame kontekste pažymėtina, kad reguliavimo institucijos gali nulemti reguliavimo priemones, tačiau ir priemonės gali nulemti institucinę santvarką. Todėl modelyje ši sąveika yra pateikiama abipusiai ir taip atitinka Williamson (1998, 2000) požiūrį į šį lygmenį.
- 4) Ketvirtoji modelio struktūrinė dalis (7 paveiksle žymima indeksu „4“) yra perėjimas iš reguliavimo lygmens į sandorio lygmenį ir atvirkščiai. Reguliavimo institucijų įgyvendinamos reguliavimo priemonės veikia rinkoje vykstančius sandorius. Tačiau žmonių santykiai nuolatos inovuoja ir dėl to faktiškai vykstančių sandorių determinuojamas reguliavimo poreikis gali neatitikti esamo reguliavimo. Šis konfliktas natūraliai verčia keisti reguliavimo priemones ir institucinę santvarką, o tai, kaip jau minėta, keičia ir reguliuotojo santykį su fundamentaliosiomis vertybėmis (Jhering, 1872; Williamson, 2000; Vaišvila, 2004).
- 5) Penktoji modelio struktūrinė dalis (7 paveiksle žymima indeksu „5“) yra sandoris. Remiantis vyraujančiu požiūriu tiek mokslinėje (žr. pvz. Posner, 2004; Williamson, 1975) tiek norminėje literatūroje (CK 1.63 str.), kreditavimo sandoris šioje disertacijoje yra analizuojamas procesiniu požiūriu. Pažymėtina ir tai, kad nors kreditavimo sandoryje dalyvauja dvi šalys – kreditorius ir skolininkas, tačiau šis procesas paprastai yra inicijuojamas skolininko, nusprendusio veikti idant patenkinti subjektyviuosius savo poreikius. Tuo tikslu skolininkas ieško ir vertina informaciją apie finansavimo šaltinius, renkasi kreditorių bei kreditą ir naudoja jį. Ši kreditavimo sandorio eiga determinuoja ir sandorio rezultatą, po kurio skolininkas arba peržengia prasiskolinimo ribą, arba ne. Todėl šioje disertacijoje mažojo vartojimo kreditavimo sandoris yra nagrinėjamas iš skolininko perspektyvos. Toks požiūris atitinka ir prioritetinių vartotojo interesų principą.

6) Šeštoji modelio struktūrinė dalis (7 paveiksle žymima indeksu „6“) yra sandorio sąnaudų veiksniai, klasifikuoti pagal Williamson (1998, 2000) išvystytą požiūrį, kurie nusako reguliavimu šalinčius laisvos rinkos trūkumus. Kartu su penktąja modelio struktūrine dalimi, sandorio sąnaudų veiksniai sudaro vientisą struktūrinį darinį – sandorio lygmenį. Mokslinės literatūros analizė atskleidė, kad nesant sandorio sąnaudų (t.y. idealios rinkos) sąlygomis, sandoriai visuomet bus efektyvūs, be prisiskolinimo grėsmės, ir todėl reguliuotojo intervencija iš esmės bus nereikalinga (Coase, 1937, 1960). Tačiau tokia padėtis tėra utopija (Bradley, 2008; Coase, 1992, Williamson ir Tadelis, 2012). Mažąjo vartojimo kreditavimo kontekste tai reiškia, kad veikdami ateities neapibrėžtumo sąlygomis, skolininkai kartais elgiasi iracionaliai, o kreditoriai dėl kredito specifiškumo ir oportunistinio yra linkę šias klaidas savanaudiškai išnaudoti. Atitinkamai, dėl šių veiksmų laisva rinka gali neveikti ir skolininkai gali patirti neigiamas sandorio pasekmes, tai yra – gali prisiskolinti. Būtent dėl šio poveikio yra reikalinga reguliuotojo intervencija idant sumažinti sandorio sąnaudas lemiančių veiksmų įtaką.

Primintina, kad fundamentaliosios visuomenės vertybės keičiasi labai lėtai – per šimtmečius ar tūkstantmečius, bei ilgam įtakoja visuomenės struktūrą. Pagrindiniai reguliavimo lygmens pasikeitimai vyksta greičiau, bet gali trukti nuo metų iki šimtmečio, o sandoriai (paskutinis lygmuo) – keičiasi greičiausiai (nuolatos) (Williamson, 2000).

Visi lygmenys tarpusavyje ir nuolatos sąveikauja, nes teisiniai santykiai evoliucionuoja ir inovuoja, keičiasi socialinė aplinka ir vertybės (Vaišvila, 2004). Modelyje, nuolatos inovuojantys sandoriai ir jų rezultatai gali nulemti reguliavimo priemonių ar institucijų poreikį, o reguliuotojas, ypač susidūręs su nepažintais sandoriais, veiks fundamentalias vertybes idant praplėsti ar susiaurinti savo diskrecijos ribas. Tad pateiktas modelis atspindi dinamišką reguliavimo pobūdį ir užtikrina nuolatinį reguliavimo vystymąsi bei inovacijas, kurios iš esmės yra inicijuojamos „iš apačios“.

Pažymėtina ir tai, kad šios disertacijos 1.3. dalyje atlikta skolininko, kreditoriaus ir reguliuotojo dimensijų mokslinės literatūros analizė parodė, jog prieinamas kreditavimas gali padėti vartotojams amortizuoti vartojimo sąnaudas arba susidoroti su netikėtomis išlaidomis (Elliehausen, 2009; Edmiston, 2011; Bhutta, Skiba ir Tobacman, 2012; Morse, 2011; Wilson ir kiti, 2010; Morgan, 2008 ir kiti). Tačiau pakankamai dažnai skolininkai susiduria su agresyvia, grobuoniška kreditavimo praktika, siūlančia brangias ir sudėtingas paslaugas, kurių skolininkai negali sau leisti arba dėl racionalumo trūkumų netinkamai supranta (Bhutta et al., 2012; Carrell ir Zinman, 2008; Melzer, 2011; Zinman, 2010, ir kiti).

Atitinkamai, vis dar dažnai pasitaiko kreditavimo sandorių, sudaromų su tinkamai sąlygų nesupratusiais ar grąžinti kredito negalinčiais skolininkais. To pasekoje, jei vartotojas negali grąžinti kredito lėšų ar sumokėti palūkanų dėl impulsyvumo, savo galimybių pervertinimo ar kitų aplinkybių, skola gali virsti į našta su emociniais ar turтинiais praradimais tiek skolininkui, tiek kreditoriui, tiek valstybei.

Todėl iš mokslinės literatūros analizės galima išvada, kad siekiant išspręsti šias problemas, yra būtina reguliuotojo intervencija, kuri atsakingą kreditavimą (skolinimą ir skolinimąsi) skatinančiomis priemonėmis padėtų skolininkams priimti geresnius sprendimus, o kreditorius įpareigotų padėti jiems, tuo pačiu neribojant kredito prieinamumo (Solli, 2013, Vandone, 2009; Dobbie ir Skiba, 2012; Tooth, 2012 ir kt.). Pažymėtina, kad norminės literatūros (Direktyvos 2008/48/EB; Europos Komisija, 2009) analizė leidžia teigti, kad abu - tiek skolininkas, tiek kreditorius turi tam tikras pareigas kredito ir įsiskolinimo atžvilgiu.

Skolininkas privalo tinkamai įvertinti savo galimybes grąžinti skolą ir turi pateikti tikslią informaciją idant kreditorius galėtų objektyviai patikrinti paskolos tinkamumą tam skolininkui. Kreditorius, gi, privalo nustatyti tokį kreditavimo procesą ir atsakingą verslo praktiką, kad skolininkui būtų padedama grąžinti skolą nepatiriant didelių sunkumų. Tai apima tiek išankstinį skolininkų kreditingumo patikrinimą, pilnos ir suprantamos informacijos atskleidimą ir atsakingą santykių su klientais, ypač turinčiais kredito grąžinimo problemų, valdymą.

Konkrečių intervencinių priemonių parinkimas, kaip jau minėta, yra empirinių duomenų apie vykstančius kreditavimo sandorius loginės interpretacijos, fundamentaliųjų visuomenės vertybių kontekste, dalykas. Turint omenyje, kad fundamentaliosios visuomenės vertybės, pasak Williamson (1985, 2000), kinta labai retai ir reguliuotojo įtaka joms yra ribota, pagrindinis empirinio tyrimo objektas sprendžiant sandorių reguliavimo problemas yra kreditavimo sandoris ir pagrindiniai jo elementai – skolininko poreikiai, jo veiksmas tenkinant šiuos poreikius ir tokių veiksmų rezultatas (prasiskolinimo lygis). Žinant, kokie veiksniai daugiausiai lemia prasiskolinimą, galima bus priimti sprendimus dėl reguliuotojo intervencijos masto bei priemonių, neišinančių iš fundamentaliųjų visuomenės vertybių nustatytų reguliuotojo diskrecijos ribų.

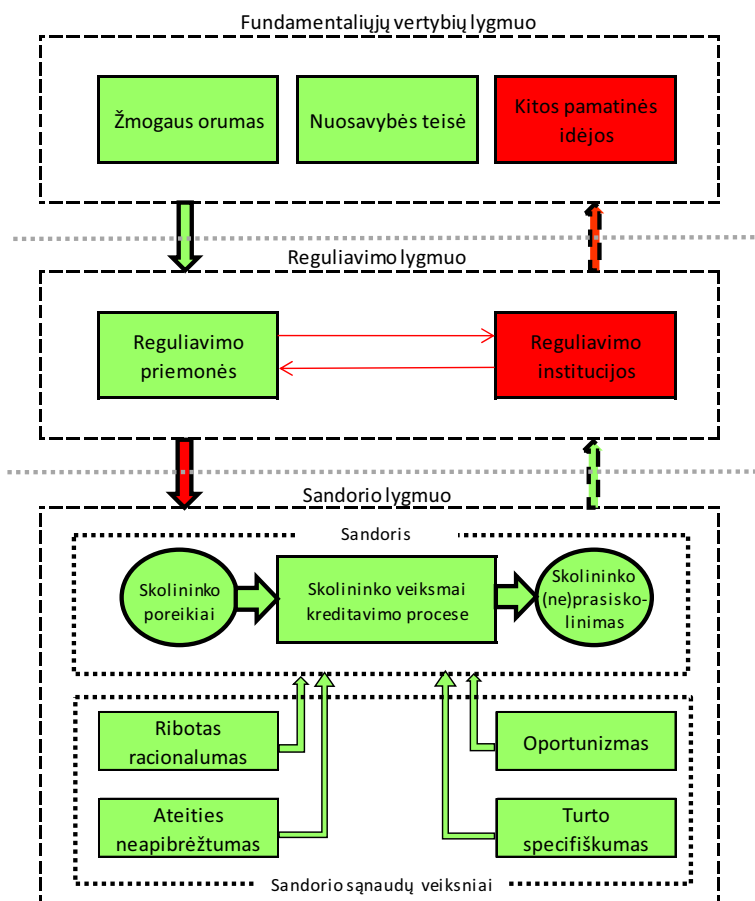
Apibendrinant pirmąją disertacijos dalį galima teigti, kad remiantis konceptualiais Williamson (1998, 2000) ir Jhering (1872) socialinės analizės ir ontologinės teisės modeliais, disertacijoje pateikiamas naujas požiūris į mažojo vartojimo kreditavimo sandorių reguliavimo prieigas. Poreikis šiam požiūriui kilo nustačius, kad kitų autorių tyrimuose nėra pilnai atskleidžiama fundamentaliųjų visuomenės vertybių ir kredito gavėjo prasiskolinimo veiksmų poveikis reguliavimo priemonių pasirinkimui. Todėl integravus šias vertybes bei sandorio sąnaudas, kurios lemia prasiskolinimą, buvo sudarytas konceptualus mažojo vartojimo kreditavimo sandorių reguliavimo modelis, paaiškintos ir pagrįstos struktūrinės šio modelio dalys, o taip pat nustatytas dinaminis šio modelio pobūdis. Tai leidžia užbaigti teorinę šios disertacijos dalį ir toliau nagrinėti metodologines šio modelio patikrinimo prieigas.

2. MAŽOJO VARTOJIMO KREDITAVIMO SANDORIŲ REGULIAVIMO TYRIMO METODOLOGIJA

Teorinių šios disertacijos aspektų analizė, pateikta pirmoje dalyje, įgalino parengti mažojo vartojimo kreditavimo sandorių reguliavimo modelį, integruojantį fundamentaliąsias visuomenės vertybes, sandorio procesą ir kredito gavėjo prasiskolinimo veiksnus. Tačiau siekiant nustatyti kaip reguliuoti mažojo vartojimo kreditavimo sandorius, kad nepažeidžiant reguliuotojo diskreciją ribojančių fundamentaliųjų visuomenės vertybių būtų mažinama skolininko prasiskolinimo tikimybė, yra būtina parengti tyrimo metodologiją, pagal kurią būtų galima ištirti mažojo vartojimo kredito gavėjų prasiskolinimo veiksnus. Tai yra – išspręsti ketvirtąją šios disertacijos uždavinį.

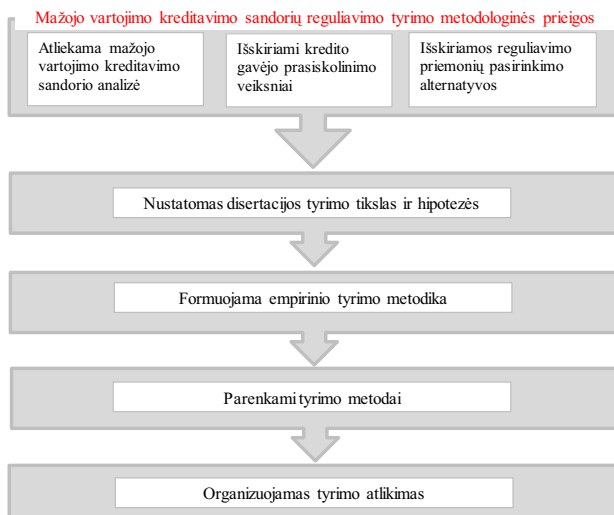
Metodologinės empirinio tyrimo priegys ir jų pagrindu suformuota metodika turi užtikrinti, jog atlikus empirinį tyrimą šioje disertacijoje bus galima nustatyti teisės į kreditą determinuojamas reguliuotojo diskrecijos ribas, o taip pat nustatyti sandorio sąnaudų poveikį prasiskolinimui. Nustačius teisės į kreditą nulemtas reguliuotojo diskrecijos ribas ir išskyrus reikšmingus prasiskolinimo veiksnus, bus galima pateikti ir pagrįsti pasiūlymus dėl mažojo vartojimo kreditavimo sandorių reguliavimo priemonių, kuriomis nepažeidžiant reguliuotojo diskreciją ribojančių fundamentaliųjų visuomenės vertybių būtų mažinama skolininko prasiskolinimo tikimybė.

Šiame kontekste primintina, kad disertacijoje nesiekama pateikti holistinio fundamentaliųjų visuomenės vertybių vertinimo ir neanalizuojama reguliavimo institucijų santvarka bei jų santykis su reguliavimo priemonėmis. Taip pat disertacijoje atsiribojama nuo grįžamojo ryšio reguliavimo į fundamentaliųjų visuomenės vertybių lygmenį, netikrinamas konkrečių priemonių poveikis mažojo vartojimo kreditavimo sandoriams. Šios mažojo vartojimo kreditavimo sandorių reguliavimo modelio dalys, nuo kurių disertacijoje yra atsiribojama, 8 paveiksle yra išskirtos ir pažymėtos raudona spalva. Tuo tarpu žalia spalva šiame paveiksle yra išskiriama empirinio tyrimo aprėptis.

8 pav. Mažojo vartojimo kreditavimo sandorių reguliavimo metodologinių prieigų aprėptis

Nustatytoje aprėptyje siekiant parengti empirinio tyrimo metodologiją būtina atlikti mažojo vartojimo kreditavimo sandorio analizę, išskirti kredito gavėjo prisiskolinimo veiksnius bei reguliavimo priemonių pasirinkimo alternatyvas. Nustačius pagrindines metodologines tyrimo prieigas, jų pagrindu nustatomas šios disertacijos tyrimo tikslas ir hipotezės, formuojama empirinio tyrimo metodika, parenkamos metodinės tyrimo priemonės ir pagrindžiamas jų tinkamumas, bei atliekamas pats tyrimas. Metodologinės disertacijos dalies schema pateikta 9 paveiksle.

9 pav. Metodologinės disertacijos dalies schema

Taigi, metodologinė disertacijos dalis yra skirstoma į tris skyrius. Pirmame pateikiamos mažojo vartojimo kreditavimo sandorių reguliavimo tyrimo metodologinės prieigos, kurios yra detalizuojamos trijuose poskyriuose. Antrame nustatomas empirinio tyrimo tikslas ir hipotezės. Trečiame, susidedančiame iš trijų poskyrių – suformuojama empirinio tyrimo metodika, parenkamos metodinės tyrimo priemonės ir pagrindžiamas jų tinkamumas.

2.1. Mažojo vartojimo kreditavimo sandorių reguliavimo tyrimo metodologinės prieigos

Šiame disertacijos skyriuje yra formuluojamos mažojo vartojimo kreditavimo sandorių reguliavimo tyrimo metodologinės prieigos, įgalinančios pagrįsti 1.4. skyriuje sudarytą mažojo vartojimo kreditavimo sandorio modelį.

Metodologinių prieigų kontekste primintina, kad disertacijoje sprendžiama problema kaip reguliuoti mažojo vartojimo kreditavimo sandorius, kad nepažeidžiant reguliuotojo diskreciją ribojančių fundamentaliųjų visuomenės vertybių būtų mažinama kredito gavėjo praskolinimo tikimybė.

Siekiant nustatyti kaip reguliuoti mažojo vartojimo kreditavimo sandorius, pirmiausiai yra būtina detalizuoti patį sandorį. Atsižvelgiant į tai, kad disertacijos problema yra orientuota daugiau į mažojo vartojimo kredito gavėją (skolininką), ši detalizacija turi būti atlikta iš skolininko perspektyvos. Visa tai yra atliekama pirmame šio skyriaus poskyryje.

Antra, siekiant reguliuoti mažojo vartojimo kreditavimo sandorius taip, kad būtų mažinama kredito gavėjo prasiskolinimo tikimybė, yra būtina išskirti prasiskolinimo veiksnus. Visa tai yra atliekama antrame šio skyriaus poskyryje.

Trečia, siekiant reguliuoti mažojo vartojimo kreditavimo sandorius taip, kad nepažeisti reguliuotojo diskreciją ribojančių fundamentaliųjų visuomenės vertybių, yra būtina išskirti reguliavimo priemonės ir suformuoti jų pasirinkimo principus. Visa tai yra atliekama trečiame šio skyriaus poskyryje.

Todėl pagrindiniai šio disertacijos skyriaus uždaviniai yra: (i) sudaryti mažojo vartojimo kreditavimo sandorio schemą skolininko sprendimų priėmimo aspektu; (ii) išskirti prasiskolinimo veiksnus; (iii) išskirti mažojo vartojimo kreditavimo sandorių reguliavimo priemonės ir suformuoti jų pasirinkimo principus.

2.1.1. Mažojo vartojimo kreditavimo sandoris skolininko sprendimų priėmimo aspektu

Šiame disertacijos poskyryje yra detalizuojamas mažojo vartojimo kreditavimo sandoris iš skolininko perspektyvos. Toks sandorio pažinimas leis išskirti konkrečius skolininko veiksmus, kuriais siekiama savo poreikių patenkinimo, bei šių veiksmų pasekmes. Šios detalizacijos pagrindu galima pagrįsti, kuriuose etapuose ir koku tikslu yra galima reguliuotojo intervencija.

Sudarant mažojo vartojimo kreditavimo sandorio schemą iš skolininko perspektyvos, autorius remiasi teorinėje šios disertacijos dalyje pateikta sandorio ir kitų susijusių aspektų analize. Papildomai, kaip metodologiniu pagrindu, autorius naudoja Kamleitner ir Kirchler (2007) sudarytą vartojimo kredito naudojimo procesinį modelį, kurio grafinis atvaizdavimas yra pateikiamas 2 priede. Nors šis modelis tik ribotai gali būti pritaikytas šiai disertacijai, Kamleitner ir Kirchler (2007) modelis, autoriaus vertinimu, yra geras bandymas atskleisti sudėtingus skolininko poreikių ir jo veiksmų sekos kreditavimo procese ypatumus.

Kitų autorių atlikti kreditavimo sandorio proceso tyrimai, nors ir vertingi, tačiau dažnai yra koncentruoti ir riboti, apimantys tik tam tikrus šiai disertacijai reikšmingus sandorio aspektus - skolininko charakteristikas ir paklausos veiksnus (pvz. Elliehausen ir Lawrence, 2001; Weller, 2009 ir kt.); skolinimosi sprendimus (pvz. Elliehausen, 2009; Gathergood, 2012 ir kt.), kredito kainos ribojimo prielaida ir pasekmes (pvz. PFRC, 2013; Zinman, 2010; ir kt.), prasiskolinimą (pvz. Oxera, 2004; Gathergood, 2012, ir kt.), ar kitus. Tačiau šie tyrimai neatskleidžia šiai disertacijai reikšmingų mažojo vartojimo kreditavimo sandorio aspektų taip vertingai, kaip tą padarė Kamleitner ir Kirchler (2007).

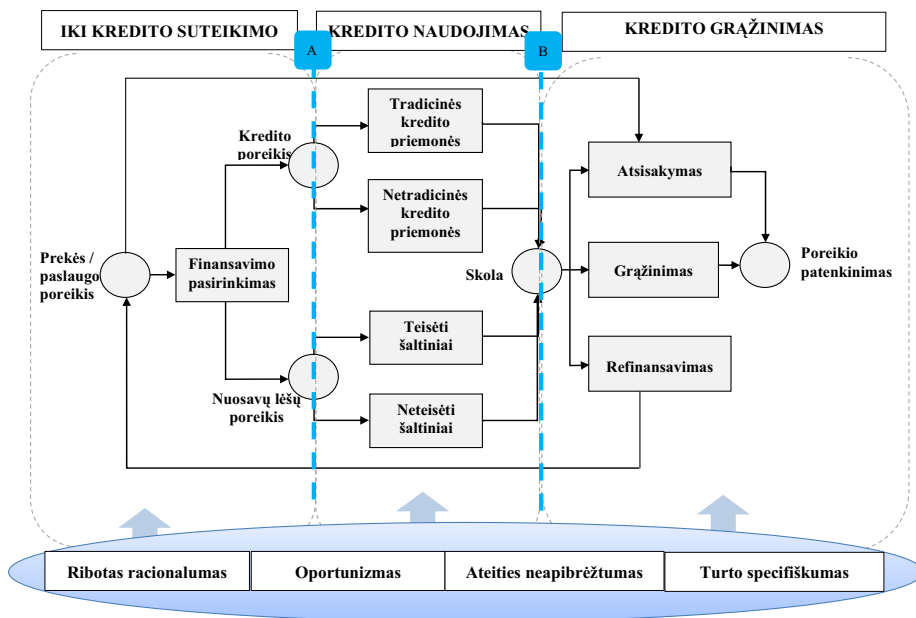
Kamleitner ir Kirchler (2007) teigė, kad visą kreditavimo procesą galima dalinti į tris etapus – (i) procesą iki kredito naudojimo, (ii) procesą kredito naudojimo metu ir (iii) procesą jo grąžinimo metu. Visas šis procesas, pagal šiuos mokslininkus, yra veikiamas situacijos (finansinis pajėgumas, kredito prieinamumas, susiję asmenys ir pan.) bei asmeninių (amžius, požiūriai, biudžeto valdymas ir pan.) charakteristikų.

Kreditavimo procesas Kamleitner ir Kirchler (2007) modelyje prasideda nuo kredito gavėjo poreikių, kurie yra sąlygojami tam tikros rinkos informacijos (reklamos, socialinio lygiavimosi ir pan.). Iš šio poreikio kyla siekis įgyti konkrečią prekę (paslaugą). Nuo prekės pobūdžio, pasak Kamleitner ir Kirchler (2007), priklauso ir tai, kokio pobūdžio sprendimą priima skolininkas – įprastinio, spontaninio ar išsamaus išsigijimo. Įprastiniai ar spontaniniai sprendimai veda prie kredito naudojimo ir poreikio jį grąžinti. Tuo tarpu išsamaus sprendimo atveju skolininkas išsamiai vertina prekės ir jos finansavimo alternatyvas. Šio vertinimo pasekoje asmuo arba atsisako įgyti svarstyta prekę, arba atideda pirkimą (taupo), arba tęsia pirkimo procedūrą.

Tęsiant pirkimo procedūrą, pagal Kamleitner ir Kirchler (2007), asmuo arba naudoja nuosavas, arba kredito, lėšas. Sprendimas dėl kredito naudojimo taip pat gali būti spontaniško ar išsamaus pobūdžio – kuomet renkama informacija apie kredito alternatyvas, ši informacija vertinama ir atliekamas atitinkamas sprendimas. Šioje stadijoje asmuo taip pat gali peržiūrėti savo poreikius, nutraukti pirkimą arba nuspręsti taupyti. Jei, tuo tarpu, kreditas yra panaudojamas, paskutinioji stadija šiame modelyje yra poreikis grąžinti kreditą, kuris, pagal Kamleitner ir Kirchler (2007), grąžina visą procesą į pradžią, t.y. poreikių stadiją. Atitinkamai, visas procesas yra kartojamas ir tai gali nuolatos kartotis iki kol šio poreikio bus atsakyta, arba jis patenkintas iš nuosavų lėšų.

Tačiau, autoriaus nuomone, Kamleitner ir Kirchler (2007) modelis pilnai neatspindi galimų skolininko veiksmų scenarijų, kas yra būtina siekiant parinkti tinkamus ir teisingus reguliavimo sprendinius. Kamleitner ir Kirchler (2007) modelio trūkumas, šios disertacijos kontekste, yra tai, kad jis nėra perteiktas pagal „esamos būsenos – veiksmo – naujos būsenos“ (3 pav.) seką ir todėl ne visiškai atitinka disertacijos 1.2.2. poskyryje aprašytą sandorio logiką.

Tai yra, Kamleitner ir Kirchler (2007) modelis netiksliai atspindi subjektyviosios kredito gavėjo valios, jo veiksmų siekiant savo poreikių patenkinimo ir šių veiksmų pasekmių, t.y. neatspindi esminių, autoriaus nuomone, sandorio elementų ir jų vietos kreditavimo procese. Be to, Kamleitner ir Kirchler (2007) nepateikia prasiskolinimo veiksmų, kurie yra išskirti šios disertacijos 1.2.3. poskyryje. Tačiau, autoriaus nuomone, Kamleitner ir Kirchler (2007) modelis yra naudotinas kaip metodologinis šios disertacijos pagrindas. Adaptuojant Kamleitner – Kirchler (2007) modelį, šioje disertacijoje autorius formuoja konceptualią vartojimo kreditavimo sandorio schemą, kuri pavaizduota 10 paveiksle.

10 pav. Vartojimo kreditavimo sandorio schema

Disertacijos autoriaus suformuota mažojo vartojimo kreditavimo sandorio schema, kaip ir Kamleitner ir Kirchler (2007) modelyje, yra suskirstyta į tris stadijas (etapus): (i) procesas iki kredito suteikimo, (ii) procesas kredito naudojimo metu, (iii) procesas kredito grąžinimo metu.

Skirtumai tarp šiame poskyryje aptartos autoriaus siūlomos mažojo vartojimo kreditavimo sandorio schemos ir Kamleitner – Kirchler (2007) modelio iš esmės siejasi su sandorių visumos šiose trijose stadijose, logika. Autoriaus nuomone, kiekvienas procesas turi turėti pradžią ir pabaigą. Bet kokios aklavietės ar kilpos yra laikytinos proceso klaida. Be to, analizuojant sandorį pagal 1.2.2. skyriuje aptartą seką, kiekviena pirminė asmens būseną turi vesti prie to asmens veiksmų, kuris veda į pasikeitusią būseną, ir taip toliau. Tai yra, procese neturėtų būti būsenos jungties su būseną ar veiksmo su veiksmu.

Sandorių reguliavimo kontekste pažymėtina, kad reguliavimo objektas yra visas sandoris, nes visas procesas yra veikiamas sandorio sąnaudų. Šie veiksniai autoriaus pateiktoje scheme nurodomi remiantis Williamson (1986) klasifikacija (išsamiai aprašyta šios disertacijos 1.2.3. p.). Todėl reguliavimo priemonėmis galima įtakoti visas tris mažojo vartojimo kreditavimo sandorio stadijas. Tai yra, priklausomai nuo kiekvieno kreditavimo sandorio etapo ypatumus, reguliavimo poreikį galimai lems ribotas racionalumas, oportunizmas, ateities neapibrėžtumas ir/arba turto specifiškumas.

Procese iki kredito suteikimo autorius siūlo vertinti asmens poreikį gauti tam tikros prekės (paslaugos) teikiamą malonumą (naudą). Būtent nuo šio poreikio prasideda asmens veiksmai. Visi poreikiai, kaip išsamiai aprašyta šios disertacijos 1.2.2. ir kituose poskyriuose, yra skirstomi į dvi grupes – būtinieji (kurių asmuo negali atsisakyti be žalos orumui) ir nebūtinieji (kurių asmuo gali atsisakyti be žalos orumui).

Šiame etape, subjektyviai suvokęs savo poreikį, asmuo atlieka pasirinkimą *savo naudai* (įprastinį, spontanišką ar išsamų) tenkinti / atsisakyti savo poreikio. Atsižvelgiant į tai, kad būtinybė (norai) lemia poreikį ir tuo pačiu – nėra poreikio be būtinybės (noro), šie du elementai, išskirti Kamleitner ir Kirchler (2007) modelyje, autoriaus nuomone, gali būti apjungti ir analizuojami kaip vienas elementas - poreikis.

Pagal Kamleitner – Kirchler (2007) pateiktas poreikių grupės, visos prekės (paslaugos) yra skirstomos į įprastines (kasdienines), spontaniškas ar išsamaus sprendimo. Pasak šių mokslininkų, įprastos (dažnai perkamų) ar spontaniško įsigijimo gėrybėms sprendimas naudotis kreditu yra priimamas spontaniškai, o finansavimo alternatyvos (įskaitant taupymą) yra svarstomos ir išsamus finansavimo sprendimas priimamas tik tų gėrybių atžvilgiu, kurios yra brangios ar perkamos retai.

Tačiau, autoriaus nuomone, juk išsamūs sprendimai gali būti priimami ir įprastinių pirkinių atžvilgiu. Pavyzdžiui laikant, kad maistas yra įprastinio įsigijimo prekė, badaujantis vargata kiekvieną dieną daro išsamius sprendimus dėl šio (įprastinio) maisto įsigijimo. Kamleitner ir Kirchler (2007) modelis neatitiktų ir tokios elgsenos, kai šioms poreikiams patenkinti asmuo priima išsamų sprendimą skolinis dėl to, kad jam tiesiog neprieinamos spontaniško skolinimosi priemonės (pvz. kredito kortelės). Taigi, autoriaus nuomone, Kamleitner – Kirchler (2007) skirstymas nėra visiškai tikslus.

Autoriaus nuomone, suvokęs savo poreikį, asmuo atlieka pirmą pasirinkimą (įprastinį, spontanišką ar išsamų) tenkinti arba atsisakyti tam tikros prekės (paslaugos), kuri patenkintų to asmens poreikius. Racionaliam pasirinkimui reikalingų duomenų analizės gylis, svarstytos alternatyvos ir kiti klausimai yra sudedamosios šio asmens pasirinkimo dalys.

Be to, autoriaus nuomone, Kamleitner – Kirchler (2007) skirstymas yra netinkamas aiškinant vartotojo valios formavimosi procesą, kadangi čia svarbiausias analizės elementas yra ne tik objektyvusis daiktas, bet ir subjektyvusis jo poreikio suvokimas. Todėl šio sandorio etapo analizė turi būti daugiau ne į daiktą, o į subjektyvų asmens poreikio suvokimą.

Poreikio subjektyvumas reiškia, kad jo negalima analizuoti vien pagal gėrybės rūšį. Pavyzdžiui brangesnis nei vidutinis tokios pačios rūšies daiktas (pvz. telefonas) gali tarnauti ne tik pagal tiesioginę paskirtį, bet ir kaip gėrybė, leidžianti išvengi socialinės atskirties ar patyčių aplinkoje, pasižyminčioje stipriomis materialistinėmis charakteristikomis. Tačiau vertinant pavyzdžiu pateiktą telefoną izoliuotai nuo subjekto ar jį supančios aplinkos, jis gali atrodyti kaip nebūtinas. Juk komunikacijos poreikius patenkinti galima pigesnėmis alternatyvomis – nuo dėvėtų telefonų, elektroninio susirašinėjimo iki pašto karvelių. Todėl, autoriaus nuomone, siekiant paaiškinti asmens vartojimo sprendimus ir juos reguliuoti, yra būtina tirti kaip kredito gavėjai subjektyviai suvokia savo poreikių būtinumą.

Šiame etape autorius sutinka su Prelec ir Loewenstein's (1998) dvigubo įrašo apskaitos mintyse teorija, išsamiai aprašyta disertacijos 1.3.1. poskyryje. Pagal šią teoriją kredito prieinamumas gali paskatinti vartojimą, kurio nebūtų, jei kreditas nebūtų prieinamas. Ši teorija yra įvertinta Kamleitner ir Kirchler (2007) modelyje, tačiau priešingai nei teigia šie mokslininkai, asmens socializacija, gyvenimo būdas, reklamos įtaka ir kiti veiksniai yra sudedamosios sandorio sąnaudų dalys ir neturėtų būti išskiriamos kaip atskira ir savarankiška veiksmų grupė.

Remiantis šiomis metodologinėmis priegomis galima teigti, kad ikisutartiniame kreditavimo etape būtina tirti skolininko *poreikius* bei jo *veiksmus ieškant ir vertinant finansavimo alternatyvas*. Reguliavimo objektu čia yra kreditavimo alternatyvos, reklama, ikisutartinės informacijos turinys ir jos prieinamumas (Europos komisija, 2009).

Procese kredito naudojimo metu, autorius siūlo vertinti asmens veiksmus, kuriais yra siekiama patenkinti pirmojo sandorio etapo rezultate atsiradusį finansavimo šaltinio poreikį. Tai yra, suvokus poreikį ir nusprendus jį tenkinti, asmuo renka finansavimo šaltinį. Kamleitner – Kirchler (2007) modelis, nors ir įvardina, bet nenagrinėja skirtingų finansavimo šaltinių, jų pasirinkimo priežasčių, pasekmių ir tuo labiau – poveikio reguliavimo sprendimams. Atitinkamai, šiuo aspektu Kamleitner – Kirchler (2007) modelis taip pat yra plėstinas.

Autoriaus nuomone, visus finansavimo šaltinius galima skirstyti į kredito ir/arba nuosavas lėšas. Kredito lėšų šaltinius autorius skirsto į tradicines (bankai, kredito unijos) ir netradicines (mažieji vartojimo kreditai, lombardai, artimųjų paskolos ir pan.) rūšis. Nuosavų lėšų šaltinius autoriaus skirsto į teisėtus (santaupos, darbo užmokestis, turto pardavimo pajamos ir pan.) ir neteisėtus (vogtos lėšos, pajamos iš neteisėtos prekybos, prostitucijos, prievolių pažeidimai ir pan.) šaltinius. Žinoma, pasirinktas poreikių finansavimo būdas gali būti ir mišrus, dalį prekes (paslaugos) kainos dengiant skolintomis, o dalį – nuosavomis, lėšomis, tačiau iš esmės visi pasirinkimai, autoriaus nuomone, gali būti klasifikuojami vadovaujantis šia logika.

Verta pažymėti, kad kredito šaltinių apribojimai gali palikti asmenį be jokio kito pasirinkimo kaip naudoti nuosavas (teisėtas ar neteisėtas) lėšas, arba grįžti atgal ir peržiūrėjus savo poreikius – jų atsisakyti. Tačiau jei, šioje studijoje, asmeniui nėra prieinamos nuosavos teisėtos lėšos, o poreikiai yra būtinieji ir jų atžvilgiu negalimas atsisakymas be didelės žalos asmens orumui, vienintelė liekanti finansavimo alternatyva gali būti neteisėtos lėšos. Tai yra, kredito prieinamumo ribojimas gali pastūmėti asmenį į neteisėtą elgseną.

Tai taip pat reiškia, kad pasirinkimas naudotis mažojo vartojimo kreditavimo lėšomis gali būti nulemtas tiek subjektyvaus skolininko vertinimo, tiek finansavimo šaltinių prieinamumo. Naudodamasis mažuoju vartojimo kreditu skolininkas pilnai arba iš dalies atsisako kitų finansavimo šaltinių dėl to, kad šiuos šaltinius skolininkas subjektyviai vertina kaip nenaudingus arba dėl to, kad šie šaltiniai yra neprieinami. Žinoma, asmuo gali suklysti ir rinkdamasis savo poreikių finansavimo struktūrą. Todėl čia itin didelę reikšmę turi informacijos apie kreditavimo sandorį atskleidimas ir suprantamumas, atsakingo skolinimo ir skolinimosi principai, bei kitos reguliavimo priemonės, skirtos padėti asmeniui priimti racionalų sprendimą. Kaip jau minėta, liberaliojo paternalizmo (Thaler and Sunstein, 2003; Thaler et al., 2010) logika čia turėtų būti pagrindinis atsakas į galimas asmens racionalumo anomalijas.

Remiantis šiomis metodologinėmis prieigomis galima teigti, kad kredito naudojimo etape būtina tirti *finansavimo šaltinių charakteristikas ir jų pasirinkimo motyvus*. Reguliavimo objektu čia yra kreditavimo sandorių sąlygos ir suprantamos informacijos apie jas atskleidimas, atsakingo skolinimo bei skolinimosi praktikos užtikrinimas (Europos Komisija, 2009).

Procese kredito grąžinimo metu autorius siūlo vertinti asmens veiksmus, kuriais yra siekiama patenkinti antrojo sandorio etapo rezultate atsiradusį skolos grąžinimo poreikį. Tai yra, šis etapas prasideda nuo skolos: kredito įstaigoms, sau (pvz.. poreikiu atstatyti santaupas arba atkurti parduotą turtą), arba – neteisėtos elgsenos atveju – skola visuomenei ir/ar kitiems kreditoriams, įgijusiems reikalavimo teisę dėl padaryto teisės pažeidimo. Poreikis grąžinti skolą gali būti patenkintas grąžinant ją nuosavomis lėšomis, refinansuojant (t.y. pratęsiant grąžinimo terminą ar grąžinant skolą kito kredito lėšomis) ar atsisakant grąžinti skolą.

Kamleitner – Kirchler (2007) modelis paskutiniosios proceso stadijos iš esmės netiria, pateikdamas elementariąją sąsają su pirmuoju proceso žingsniu – prekės ar paslaugos poreikiu. Ir nors šis žingsnis iš esmės teisingas, *ex-ante* poreikis tam tikros prekės (paslaugos) ir *ex-post* poreikis grąžinti skolą, yra nepalyginamai skirtingi. Pirminis poreikis yra asmens natūraliai suvoktas ir naudos gavėjas yra pats asmuo. Tuo tarpu skola yra poreikio patenkinimo pasekmė, kurios naudos gavėjas dažnai yra kitas asmuo (kreditorius).

Tai yra, ši kreditavimo proceso etapą nuo kitų skiria tai, kad suėjus skolos grąžinimo terminui, skolininkas atlieka pasirinkimą ne savo, o *kreditoriaus naudai*. Akivaizdu, kad asmens polinkis siekti naudos sau ir siekti naudos kitam (savo sąskaita) yra skirtingi ir nepalyginami motyvacijos prasme. Dėl to siekdami vilkinti ar išvengti savo įsipareigojimų vykdymą, skolininkai gali piktnaudžiauti savo teisėmis ir sudėtingomis mažų skolų išieškojimo procedūromis. Tad Kamleitner – Kirchler (2007) modelis yra plėstinas ir paskutiniame, kredito grąžinimo, etape.

Kredito grąžinimo nuosavomis lėšomis kontekste pažymėtina, kad skirtumas tarp *ex-ante* ir *ex-post* nuosavų lėšų naudojimo yra kredito kaina ir laikas. Nuo pirminio poreikio patenkinimo iki būtinybės grąžinti skolą praeina laiko tarpas, per kurį asmuo turi galimybę pertvarkyti savo nuosavybę, parduoti nelikvidų turtą ar kitais būdais išspręsti finansines problemas be žalos savo interesams ar orumui, bet sumokant palūkanas. Todėl dažnai pirminio poreikio vertė yra būtent laikas, reikalingas nuosavybės pertvarkymui. Ar palūkanų suma yra verta savo turto naudojimo atidėjimo, ar ne, yra subjektyvaus skolininko vertinimo dalykas.

Refinansavimas - pratęsiant terminą, ar apmokant skolą nauju kreditu, grąžina visą procesą į pačią pradžią, kur asmuo spendžia iš kokių finansavimo šaltinių apmokėti skolą. Ši pradžia skiriasi nuo tos, kuri buvo su pradiniu poreikiu. Pradinis poreikis, kaip jau minėta, yra susijęs su kredito gavėjo gerove, tuo tarpu antrasis – su kredito davėjo gerove. Tai yra, asmuo neturi galimybės atsisakyti vykdyti savo įsipareigojimų, nebent kreditoriai jį atleistų nuo prievolės vykdymo. Todėl pareiga grąžinti skolą yra priskirtina prie būtinųjų asmens poreikių, kuris sietinas ne su fiziologinėmis to asmens savybėmis ar orumu, o su teisine jo būseną ir trečiųjų asmenų teisėtais interesais.

Iš čia kyla prasiskolinimo pavojus dėl susidarančios skolos kilpos, kuomet prasiskolinimas yra neišvengiamas. Nuolatinio refinansavimo sąnaudos anksčiau ar vėliau neišvengiamai taps didesnėmis nei patenkinto pirminio poreikio nauda. Iš skolos kilpos, neturint nuosavų lėšų, yra galima tik poreikio atsisakymo išeitis arba neteisėta elgsena.

Šiame kontekste verta patikslinti ir tai, kad atsisakymas grąžinti skolą šioje disertacijoje yra suprantamas tik kaip teisėtas skolos atsisakymas (pvz. bankroto, susitarimo su kreditoriumi, skolininko ir kreditoriaus sutapimu ir pan.). Neteisėtas atsisakymas grąžinti skolą yra artimesnis refinansavimo algoritmui (kuris visą procesą grąžina į pradinį jo etapą), nei atsisakymui (kuris užbaigia visą procesą patenkintais asmens poreikiais). Tokia išvada kyla iš teisingumo ir prievolių neišvengiamumo principų. Neteisėtas atsisakymas grąžinti skolą negali vesti prie teisėtos kreditavimo proceso pabaigos, nes iš neteisės negali atsirasti teisė. Reguliuotojas turi absoliučią pareigą užtikrinti, kad neteisėta elgsena nesukurtų teisėto atleidimo nuo skolos pasekmių, o kreditoriams būtų prieinama efektyvi teisingumą užtikrinanti sistema.

Šalia poreikio spręsti skolos grąžinimo klausimą šiame kreditavimo sandorio etape skolininkas vertina ir lygina, ar gautas tam tikros prekės (paslaugos) malonumas viršija finansavimo sąnaudas, ar ne (t.y. ar asmuo prasiskolino). Šiame etape pasireiškia ne tik subjektyvieji, tačiau ir objektyvieji prasiskolinimo požymiai. Pavyzdžiui, kaip teigia (PEW, 2013; Martin, 2010; Francis, 2010, ir kt.), didelis mažojo vartojimo kredito grąžinimo termino pratęsimų skaičius rodo, kad skolininkas turi sunkumų grąžinti kreditą ir sumokėti palūkanas.

Taigi, paskutinyasis etapas pagal pateiktą mažojo vartojimo kreditavimo sandorio algoritmą, atskleidžia ar visi praeitieji sprendimai skolininkui buvo naudingi, ar ne. Tai tas momentas, kai neapibrėžtoji ateitis tampa dabartimi ir kai asmuo gali įvertinti ar jo pirminiai lūkesčiai atitinka esamą rezultatą. Jei rezultatai atitinka lūkesčius ar yra aukštesni – visas procesas yra laikytinas efektyviu, tad ir teisingu (Šimašius, 2002). Jei, tuo tarpu, rezultatai yra prastesni nei tikėtasi, pats asmuo ir reguliuotojas privalo įvertinti kurioje proceso stadijoje priimdamas sprendimus asmuo klydo ir imtis priemonių tam, kad šių klaidų būtų išvengta ateityje.

Remiantis šiomis metodologinėmis priegomis galima teigti, kad kredito grąžinimo etape būtina tirti mažojo vartojimo kredito gavėjo *polinkį elgtis oportunistiškai* bei *prasiskolinimo* veiksmus tiek subjektyviuoju, tiek objektyviuoju atžvilgiais. Reguliavimo objektu čia yra išpareigojimų vykdymo neišvengiamumas, bei savalaikis prasiskolinimo identifikavimas ir jam išspręsti reikalingos prevencinės ir reabilitacinės priemonės.

Pristačius visus tris sandorio etapus atkreiptinas dėmesys ir į du perėjimus iš vieno etapo į kitą, kurie 10 paveiksle yra pažymėti punktyrinėmis linijomis ir indeksais „A“ ir „B“.

„A“ perėjimas yra ta kreditavimo sandorio stadija, kai suvokęs savo poreikį asmuo nusprendžia jo neatsisakyti ir toliau veikia link šio poreikio patenkinimo. Sprendimas dėl poreikio finansavimo, nesvarbu ar priimamas spontaniškai, ar kruopščiai jį apgalvojus, sukuria išvestinį, finansinį, poreikį.

Šis etapas ypatingas tuo, kad jame susiduria skolininkas su *atsakingo skolinimosi* pareiga ir kreditorius su *atsakingo skolinimo* pareiga. Dėl priešingų skolininko ir kreditoriaus interesų, ši sandūra yra sandorio sąnaudų, tad ir prasiskolinimo, šaltinis. Skolininko ir kreditoriaus sandūros etapas yra *prevencinio reguliavimo* objektu.

„B“ perėjimas yra ta kreditavimo sandorio stadija, kai asmuo realiai patiria skolos naštą ir yra priverstas (teisinių sistemos) spręsti kaip šią skolą grąžinti. Poreikis grąžinti kreditą ir sumokėti jo kainą taip pat yra išvestinis finansinis poreikis. Tačiau, kaip jau minėta, priešingai nei „A“ etape – poreikis tenkinamas kreditoriaus, o ne skolininko naudai. Skolos grąžinimo sąnaudos gali būti mažesnės nei gauta nauda iš patenkinto pradinio poreikio, arba didesnės.

Šis santykis yra asmens gerovės pokyčio bei kreditavimo sandorio efektyvumo matas. Reguliavimo kontekste šis etapas yra ypatingas tuo, kad jame paaiškėja ar kreditavimo sandoris buvo efektyvus ir padidino skolininko gerovę ar priešingai – jis *prasiskolino*. Be to, čia reguliuotojas įgauna realią galimybę stebėti ir tikrinti, ar prevencinio reguliavimo priemonės buvo efektyvios, ar ne. Neigiamos prasiskolinimo pasekmės, šiame etape, gali būti sumažinamos *reakcinio (reabilitacinio) reguliavimo* priemonėmis.

Balansuojant tarp prevencinio ir reabilitacinio reguliavimo priemonių, reguliuotojas privalo siekti sandorio sąnaudų poveikio prasiskolinimui sumažinimo. Kaip jau minėta 1.2.3. poskyryje, absoliutus sandorio sąnaudų panaikinimas iš esmės yra neįmanomas, todėl ir absoliutus prasiskolinimo panaikinimas yra laikytinas utopija. Neatsižvelgiant į tai, kiekvienas reguliuotojo sprendimas turi būti nukreiptas į sandorio sąnaudų mažinimą, nes tai mažina prasiskolinimo tikimybę.

Pažymėtina, kad dėl ateities neapibrėžtumo, iš esmės visos prevencinės priemonės yra grindžiamos reguliuotojo prielaidomis dėl rinkos dalyvių elgsenos pokyčių *po to*, kai bus priimtos prevencinės reguliavimo priemonės. Tačiau, kaip atskleidė Reifner (2009) tyrimas, kreditavimo sandorio šalys prisitaiko prie ribojimų ir siekia juos apeiti. Dėl to, nepasiteisinus prevencinio reguliavimo prielaidoms, reguliuotojas privalo ne tik užtikrinti reabilitacinių priemonių prieinamumą, tačiau ir išsamią prasiskolinimo atvejų analizę tam, kad būtų galima koreguoti prevencines priemones. Kitaip tariant, reguliavimo „A“ sandūroje efektyvumas gali būti pamatuojamas pagal prasiskolinimo lygį „B“ sandūroje. Tad, atsakingo kreditavimo (skolinimo ir skolinimosi) priemonių bei prasiskolinimo santykis yra reguliavimo priemonių efektyvumo matas, kuris šioje disertacijoje nėra plėtojamas.

Taigi, apibendrinant šio poskyrio nuostatas, visas mažojo vartojimo kreditavimo sandoris iš skolininko perspektyvos gali būti vertinamas iš esmės kaip rinkinys trijų savarankiškų pasirinkimų. Pirmasis jų – tenkinti savo poreikį arba ne, antrasis – iš kokių šaltinių finansuoti sprendimą patenkinti poreikį ir trečiasis – ar grąžinti dėl patenkinto poreikio atsiradusią skolą kreditoriams (arba sau).

Atsižvelgiant į tai, kad prasiskolinimas atsiranda dėl sandorio sąnaudų poveikio, siekiant nustatyti reguliavimo intervencijos poreikį, yra būtina ieškoti ryšio tarp prasiskolinimo ir jį lemiančių veiksnių.

2.1.2. Kredito gavėjo prasiskolinimo veiksniai

Šiame disertacijos poskyryje yra nustatomi kredito gavėjo prasiskolinimo veiksniai, kurie lems konkrečių reguliavimo priemonių poreikį ir jų naudojimo pagrindimą. Ši analizė yra būtina siekiant reguliuoti mažojo vartojimo kreditavimo sandorius taip, kad būtų mažinama skolininko prasiskolinimo tikimybė.

Prasiskolinimo veiksnių kontekste pažymėtina, kad dažniausiai pagrindinis mažojo vartojimo kreditavimo sandorių tyrimų subjektas yra skolininkas, o objektas - jo veiksmai ir šių veiksmų pasekmės (Levy ir Sledge, 2012; Hynes, 2012; Cuffe, 2012; Carter, 2012; Carter, Skiba ir Sydnor, 2013; Morgan, Strain ir Seblani, 2012 ir kt.). Šiuose tyrimuose dažniausiai yra nagrinėjamos skolininkų charakteristikos bei išskiriami veiksniai, kurie lemia skolininkų sprendimus sandorio eigos metu ir šių sprendimų pasekmes. Pagal šių tyrimų rezultatus paprastai yra formuojami pasiūlymai reguliavimui.

Plačias teorines apžvalgas ir empirinius tyrimus, kuriais buvo remiamasi išskiriant prasiskolinimo veiksnius, yra pateikę pvz. Stegman (2007); Caskey (2010); Edmiston (2011); Melzer (2013); Li (2012) ir kt. Dalis dažnai pasitaikančių mokslinių tyrimų yra skirti mažojo vartojimo kreditavimo ir prasiskolinimo tyrimams (žr. pvz.: Morgan, Strain ir Seblani, 2012; PEW, 2012; ir kt.). Iš visų tyrimų mažojo vartojimo kreditavimo srityje buvo išskirti keli darbai, kuriais šioje disertacijoje remiamasi metodologinėms priegoms suformuoti ir metodinėms priemonėms parinkti.

Šie šaltiniai, apibendrinti pagal disertacijoje tiriamas kredito gavėjo prasiskolinimą lemiančias sandorio sąnaudų grupes, yra pateikti 2 lentelėje, o taip pat detalizuoti 11 priede.

Mažojo vartojimo kreditavimo mokslinių tyrimų apibendrinimas

Autoriai	Duomenų surinkimo metodas	Tyrimo imtis	Tyrimo metodas	Sandorių sąnaudos			
				Ribotas racionalumas	Opportunizmas	Atėties neapibrėžtumas	Turto specifiskumas
Agarwal, Skiba ir Tobacman (2009)	Asmens kredito kortelių duomenys ir didelio JAV banko ir mažojo vartojimo kredito davėjo	Iš 102779 mažojo vartojimo kredito naudotojo ir 143228 kredito kortelių turėtojų visoje JAV buvo atrinkta 3090 skolininkų	Logistinė regresija	v		v	v
Bertrand ir Morse (2009)	Apklausa ir administraciniai duomenys	1441 vieno iš kredito davėjų klientai	Klasterinė ir regresinė analizė	v			
Eliehausen ir Lawrence (2001)	Apklausa	427 vieno iš kredito davėjų klientai	Aprašomoji analizė	v			v
FDIC (2009)	Apklausa	47000 JAV respondentai	Aprašomoji analizė	v			v
Skiba ir Tobacman (2008)	Administraciniai (teismų) duomenys	145000 JAV respondentų	Regresinė analizė	v	v		
Zinman (2010)	Apklausa	1040 Oregono ir Vašingtono respondentų	Aprašomoji analizė				v
Goldin ir Hamonoff (2013)	Apklausa	46547 JAV respondentų 2009-aisiais ir 45171 - 2011-aisiais	Regresinė analizė	v			v
Edmiston (2011)	Kredito davėjo duomenys ir apklausa	787 JAV respondentai	Eksperimentas	v			v
Eliehausen (2009)	Apklausa	1173 JAV respondentai	Aprašomoji analizė	v		v	v
Gathergood (2012)	Apklausa	1234 JAV respondentai	Aprašomoji ir regresinė analizė	v		v	

Atlikus šių, o taip pat teorinėje disertacijos dalyje apibendrintų, mokslinių tyrimų analizę pastebėta, kad nei vienas iš tyrimų nėra klasifikavęs tirtinų veiksmų vadovaudamasis sandorių sąnaudų teorija. Todėl kredito gavėjo prasiskolinimo veiksmų atranka gali būti savarankiška ir nauja mokslinio mažojo vartojimo kreditavimo pažinimo plėtros sritis.

Disertacijoje kredito gavėjo prasiskolinimo veiksniai buvo susisteminti išanalizavus Agarwal, Skiba ir Tobacman (2009), Bertrand ir Morse (2009), Eliehausen ir Lawrence (2001), FDIC (2009), Skiba ir Tobacman (2008), Zinman (2010), Goldin ir Hamonoff (2013), Edmiston (2011), Eliehausen (2009), Gathergood (2012) ir kitas panašaus pobūdžio tyrimų metodikas.

Atrinkti veiksniai, kartais skirtingomis formuluotėmis, tačiau yra dažniausiai pasikartojantys šiuose tyrimuose. Visi jie yra adaptuoti šiai disertacijai. Integravus šių mokslinių darbų įžvalgas į Williamson (1975) pateiktą sandorio sąnaudų klasifikaciją, disertacijos autoriaus išskirtų veiksmų visuma yra apibendrinta 3 lentelėje.

Kredito gavėjo prasiskolinimo veiksniai

Veiksnių grupė	Veiksny	Turinys
Ribotas racionalumas	Skolininko finansinio raštingumo lygis	Asmens impulsyvumo ir įgūdžių spręsti finansines užduotis lygis
	Finansavimo alternatyvų prieinamumas skolininkui	Alternatyvų mažajam vartojimo kreditui suvokimas
	Skolininko veiksmai vertinant alternatyvius finansavimo šaltinius	Dėmesingumo renkantis kredito produktą ir vertinant jo sąlygas lygis
Oportunizmas	Skolininko poreikių būtinumas	Poreikio būtinumo (desperacijos) lygis
	Skolininko polinkis elgtis oportunistiškai	Polinkis sudaryti sutartį žinant ar numanant, kad ji bus neįvykdyta.
Ateities neapibrėžtumas	Hiperbolinis ateities diskontavimas	Polinkis nuvertinti ateities skolos našą ir pervertinti esamą vartojimo naudą.
	Pajėgumas prisiimti finansinius įsipareigojimus (finansinis pajėgumas)	Skolininko mokumas
Turto specifiskumas	Paskolos suteikimo greitis	Kredito išdavimo greitis, lyginant su bankų ar kredito unių procedūromis.
	Konfidencialumas skolinantis smulkia sumą	Vengimas kreiptis į gimines, draugus ar kaimynus dėl nedidelės paskolos.
	Paskolos procedūrų neformalumas	Reikalaujamų dokumentų ir atliekamų formalumų kiekis, lyginant su bankų ar kredito unių reikalavimais
	Paskolos pigumas	Kredito kainos vertinimas
	Kreditavimo struktūros unikalumas	Esminių kredito sąlygų (sumos ir termino) unikalumas, lyginant su bankų ar kredito unių vartojimo kreditais

Remiantis sandorių sąnaudų teorija, kuri yra išsamiai atskleista šios disertacijos 1.2.3. skyriuje, disertacijoje siūloma išskirtus kredito gavėjo prasiskolinimo veiksnus suskirstyti į keturias sandorio sąnaudų grupes pagal Williamson (1986). Tai yra:

- turto specifiskumą, apibūdinantį tas mažojo vartojimo kreditavimo savybes, dėl kurių jis turi pranašumų prieš artimiausius jo substitutus – artimųjų paskolas, kredito korteles, lombardo paslaugas ar pan.;
- ribotą racionalumą, kuriuo yra siekiama nustatyti skolininko finansinių gebėjimų ribas ir elgseną ieškant bei vertinant alternatyvas mažajam vartojimo kreditui;
- oportunizma, nusakantį ar skolininkas imdamas paskolą elgėsi ar yra linkęs skolintis žinodamas, kad gali negrąžinti kredito, arba sudarant atitinkamą sandorį buvo tokioje situacijoje, kur būtų padaręs bet ką (įskaitant ir neteisėtus veiksmus), kad tik gauti vartojimo kreditą;

(iv) ateities neapibrėžtumą, kurio paskirtis yra atskleisti kaip skolininkas vertina savo galimybes prisiimti ir grąžinti įsiskolinimus.

Šie veiksniai (pavieniui ar bendrai) veikia mažojo vartojimo kreditavimo sandorį, sudaromą tarp skolininko ir kreditoriaus. Būtent dėl jų atsiranda prasiskolinimo pavojus, galintis pagilinti skolininko problemas. Tokiu būdu sandorio sąnaudos nulemiančia laisvos rinkos trūkumus ir prasiskolinimo grėsmę bei reguliuotojo intervencijos poreikį.

2.1.3. Mažojo vartojimo kreditavimo sandorių reguliavimo priemonės ir jų parinkimo principai

Šiame disertacijos poskyryje išskiriamos mažojo vartojimo kreditavimo sandorių reguliavimo priemonės ir suformuojami jų pasirinkimo principai. Ši atranka yra būtina siekiant reguliuoti mažojo vartojimo kreditavimo sandorius taip, kad nepažeisti reguliuotojo diskreciją ribojančių fundamentaliųjų visuomenės vertybių. Primintina, kad sandoris šioje disertacijoje yra nagrinėjamas procesiniu požiūriu, todėl siekiant suderinamumo, reguliavimo priemonių ir jų parinkimo principai turi atitikti šį požiūrį.

Pirmame vartojimo kreditavimo sandorio etape (iki kredito suteikimo), kaip tai atskleista disertacijos 2.1.1. poskyryje, subjektyviai suvokęs savo poreikį, asmuo atlieka pasirinkimą *savo naudai* (įprastinį, spontanišką ar išsamų) tenkinti / atsisakyti savo poreikio. Racionaliam pasirinkimui reikalingų duomenų analizės gylis, svarstytytos alternatyvos ir kiti klausimai yra sudedamosios šio asmens pasirinkimo dalys. Atitinkamai, čia svarbiausias analizės elementas yra ne tik objektyvusis daiktas, bet ir subjektyvusis jo poreikio suvokimas. Todėl, kaip pagrįsta 2.1.1. šio sandorio etapo analizė turi būti orientuota daugiau ne į daiktą, o į subjektyvųjį asmens poreikio suvokimą.

Šios disertacijos 1.2.2. poskyryje pagrįsta, kad visi poreikiai gali būti skirstomi į dvi grupes – būtinieji (kurių asmuo negali atsisakyti be žalos orumui) ir nebūtinieji (kurių asmuo gali atsisakyti be žalos orumui). Taip pat pagrįsta, kad sandoriai dėl būtinųjų poreikių tenkinimo turi būti reguliuojami taikant visus žmogaus teisių ribojimams taikomus reikalavimus. Kreditavimo reikšmingumas žmogaus orumui įgalina šiuos sandorius vertinti kaip vieną iš skurdo mažinimo priemonių, suteikia jam socialinę misiją apsaugoti nepasiturinčių namų ūkių orumą.

Šių apibendrinimų kontekste, kaip yra atskleidžiama disertacijos 1.2.1. poskyryje, reguliuotojo diskrecija yra ribojama visų pirma žmogaus teisių reikalavimų. Reguliuatorio sprendimai, kuriais yra ribojama žmogaus teisė, visais atvejais privalės atitikti šias sąlygas⁷: (i) ribojimas bus galimas tik remiantis įstatymu; (ii) apribojimai turi būti būtini visuomenėje siekiant apsaugoti kitų asmenų teises bei laisves, kitas fundamentalias vertybes, visuomenei būtinus svarbius tikslus; (iii) turi būti paisoma proporcingumo principo. Žmogaus teisių buvimas gali būti pagrindas apriboti asmens teisę tik tuo atveju, kai jos neapribojus dėl turto pobūdžio ir (arba) kitų svarbių priežasčių nebūtų įmanoma apsaugoti šių teisių ir būtų pakenkta viešajam interesui.

Taigi, pirmasis reguliavimo priemonių tikslas yra nustatyti duomenis apie skolininką ir jo poreikius (subjektyvų jų suvokimą). Kreditavimo ribojimai gali būti nustatomi tik tiems atvejams, kuomet siekiama pasiskolinti nebūtiniems poreikiams. Jei, tuo tarpu, poreikis būtinas, reguliuotojas negali riboti asmens teisės kreiptis dėl kredito, išskyrus jei yra tenkinama visuma aukščiau minėtų žmogaus teisių ribojimams taikomų sąlygų. Pagrindinė reguliuotojo užduotis etape iki kredito suteikimo, autoriaus nuomone, yra padėti skolininkui išvengti klaidingo poreikio suvokimo.

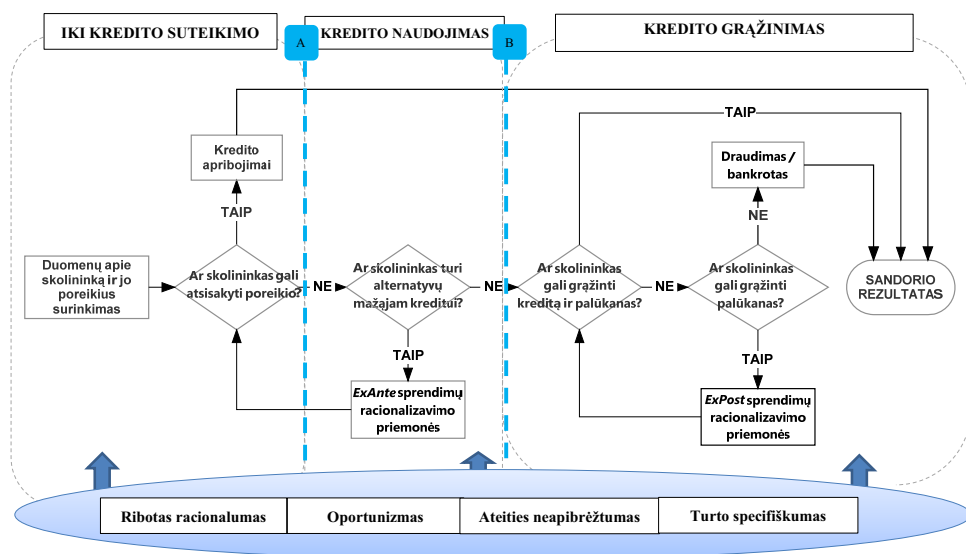
Antrame vartojimo kreditavimo sandorio etape (kredito naudojimo metu), kaip tai atskleista disertacijos 2.1.1. poskyryje, suvokus poreikį ir nusprendus jį tenkinti, asmuo renkasi finansavimo šaltinį iš keturių galimų grupių: (i) tradicinių kredito davėjų; (ii) netradicinių kredito davėjų; (iii) nuosavų lėšų; ar (iv) neteisėtų lėšų. Apribojus kredito prieinamumą būtinųjų poreikių atžvilgiu, jei asmeniui nėra prieinamos nuosavos teisėtos lėšos, vienintelė liekanti poreikio finansavimo alternatyva yra neteisėtos lėšos. Tai yra, kredito prieinamumo ribojimai gali paskatinti skolininką į neteisėtą ar net nusikalstamą elgesį.

Taigi, antrasis reguliavimo priemonių tikslas yra nustatyti duomenis apie skolininko turtinę padėtį ir jam prieinamus finansavimo šaltinius. Kreditavimo ribojimai gali būti nustatomi tik tiems atvejams, kuomet asmuo turi tiek objektyviai, tiek subjektyviai prieinamus kitus finansavimo šaltinius. Tačiau jei skolininkui nėra prieinami kiti finansavimo šaltiniai, reguliuotojas negali riboti mažojo vartojimo kreditavimo prieinamumo. Pagrindinė reguliuotojo užduotis kredito naudojimo etape, autoriaus nuomone, yra padėti skolininkui tinkamai įvertinti jam prieinamas poreikio finansavimo alternatyvas.

⁷ Žr. pvz. 2002-03-14, 2006-05-31, 2008-12-04, 2009-04-29, 2000-12-21, 2006-03-14, 2009-04-10, 2009-06-08, 2011-01-31, 2013-07-05 Konstitucinio teismo nutarimai ir kt.

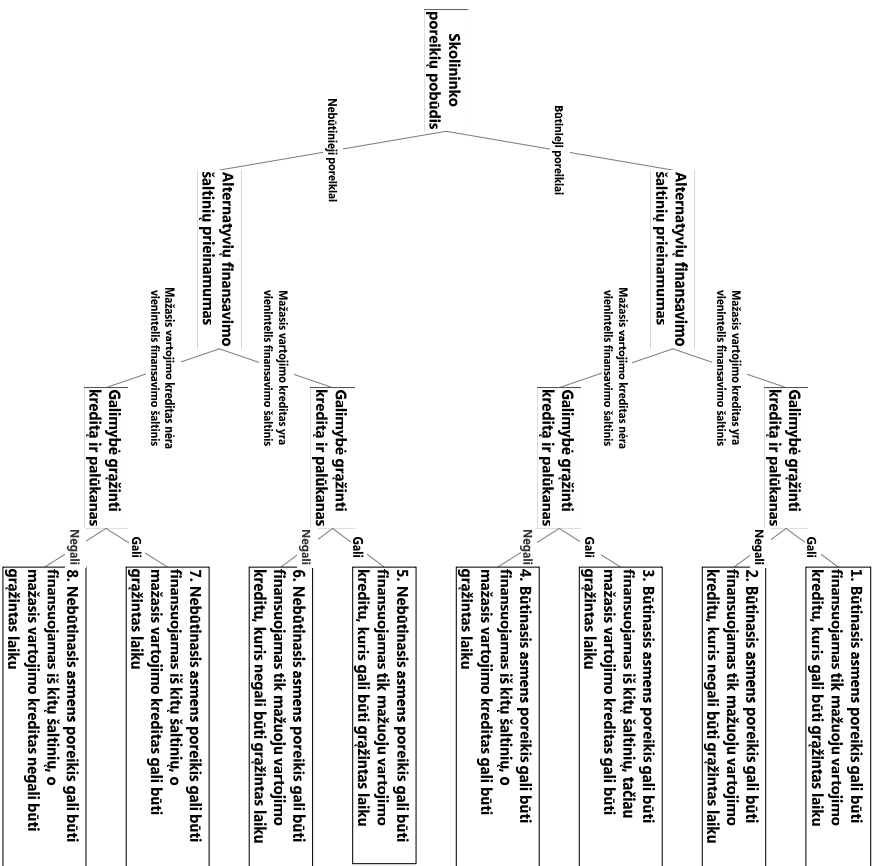
Trečiame vartojimo kreditavimo sandorio etape (kredito grąžinimo metu), kaip tai atskleista disertacijos 2.1.1. poskyryje, suėjus skolos grąžinimo terminui, skolininkas atlieka pasirinkimą kreditoriaus naudai grąžinti kreditą, ar ne. Skolininkų atžvilgiu reguliavimo priemonės gali būti reikalingos tik tuo atveju, jei skolininkas negali grąžinti skolos ir/ar palūkanų, tai yra, kai jis praskoliną. Priešingu atveju, skolininkui grąžinus kredito lėšas ir sumokėjus palūkanas, sandoris baigiasi ir reguliavimo poreikio nebelieka. Pagrindinė reguliuotojo užduotis kredito grąžinimo etape, autoriaus nuomone, yra padėti skolininkui ir kreditoriui efektyviai valdyti įsiskolinimą.

Apibendrinant visų trijų vartojimo kreditavimo sandorio etapų išvalgas reguliavimo priemonių ir jų parinkimo kontekste, 11 paveiksle yra pateikiamas reguliavimo priemonių ir jų pasirinkimo algoritmas, suderintas su 2.1.1. poskyryje pateikta vartojimo kreditavimo sandorio schema.

11 pav. Vartojimo kreditavimo sandorių reguliavimo priemonių parinkimo schema

Trijose vartojimo kreditavimo sandorio etapuose nustatytų reguliavimo priemonių visuma lemia reguliavimo griežtumo lygį. Jei poreikiai nėra būtinieji, skolininkui yra prieinami alternatyvūs finansavimo šaltiniai ir skolininkai negali grąžinti skolos, yra galimas visiškas kreditavimo sandorių draudimas. Priešingai – jei poreikiai yra būtinieji, skolininkas neturi kitų alternatyvų, tačiau turi galimybę grąžinti skolą,rinka veikia idealiai ir reguliavimas nėra būtinas. Tarpe šių dviejų kraštutinumų yra dar šeši galimi reguliavimo griežtumo scenarijai. Visi jie pateikti 12 paveiksle.

KREDITAVIMO PRIEINAMUMO RIBOJIMAI	
Galima savireguliacija	
Reguliuojamas kredito grąžinimas	
Reguliuojamas alternatyvių finansavimo šaltinių priėmimas	
Reguliuojamas: (i) alternatyvių finansavimo šaltinių priėmimas ir (ii) kredito grąžinimas	
Reguliuojami savikontrolės trūkumai	
Reguliuojami (i) savikontrolės trūkumai ir (ii) kredito grąžinimas	
Reguliuojami: (i) savikontrolės trūkumai ir (ii) alternatyvių finansavimo šaltinių priėmimas	
Galimas kreditavimo draudimas	

12 pav. Kreditavimo prieinamumą ribojančių reguliavimo sprendimų alternatyvos

12 paveikslo schemoje pateiktos kreditavimo prieinamumą ribojančių reguliavimo sprendimų alternatyvos pagal tris vartojimo kreditavimo sandorio etapus bei juose keliamus reguliavimo priemonių parinkimą lemiančius probleminius klausimus. Ikisutartiniame etape, prevencinių priemonių griežtumą lemia skolininko poreikių pobūdis (būtinieji ar nebūtinieji). Kredito naudojimo etape - ar skolininkui yra prieinami alternatyvūs finansavimo šaltiniai, ar ne. Paskutiniame – kredito grąžinimo etape, reabilitacinės priemonės yra reikalingos priklausomai nuo to, ar kreditas ir palūkanos gali būti grąžintos laiku, ar ne.

Atsižvelgiant į tai, kad sandoris yra veikiamas prasiskolinimo veiksnių (kaip pagrįsta 1.2.3. poskyryje - sandorio sąnaudų), visos vartojimo kreditavimo reguliavimo priemonės turi būti parinktos taip, kad mažinti neigiamą šių veiksnių poveikį. Be to, reguliavimo objektas yra visas sandoris, nes visas procesas yra veikiamas sandorio sąnaudų veiksnių. Atitinkamai, visos reguliavimo priemonės turi būti suderintos tarpusavyje taip, kad užtikrintų kredito prieinamumą tuo pačiu apsaugant skolininką nuo prasiskolinimo.

Pažymėtina, kad galimybės riboti kreditavimo prieinamumą nepanaikina reguliuotojo galios diegti reguliavimo priemones. Tik jos turi ne riboti asmens pasirinkimus, o „pastūmėti“ jį link racionalaus sprendimo, kas taip pat sudaro liberaliojo paternalizmo principinį pagrindą (žr. 1.3.3. poskyrį). Be to, kaip minėta 1.2.3. poskyryje, prasiskolinimą nulėmusios klaidos gali atsirasti dėl sandorio sąnaudų poveikio, todėl reguliavimo priemonės šiame etape turi būti parinktos idant mažinti šį poveikį.

Siekiant identifikuoti konkrečias reguliavimo priemones, o taip pat jas suskirstyti pagal prasiskolinimo veiksnius ir sandorio etapus, šiame disertacijos poskyryje yra susistemintai pateikiama įprastinių vartojimo kreditavimo reguliavimo priemonių Europos Sąjungos šalyse apžvalga. Tačiau ši analizė, nors ir būtina, yra ribota. Europos Sąjungoje yra 24 oficialios kalbos ir nėra vieningos nacionalinių teisės aktų duomenų bazės, todėl išsamus skirtingų valstybių praktikos palyginimas yra sudėtingas ir gali sudaryti atskiro mokslinio darbo objektą. Todėl šioje disertacijoje apsiribojama tik išsamesne 2008 m. balandžio 23 d. Europos Parlamento ir Tarybos direktyva 2008/48/EB dėl vartojimo kredito sutarčių ir panaikinanti Tarybos direktyvą 87/102/EEB⁸ analize.

Pakeisti buvusią vartojimo kredito direktyvą (87/102/EEB) nuspręsta dėl to, kad ši buvo priimta vartojimo kreditavimui esant santykinai paprastam, direktyva buvo ribotai taikoma, bei numatė minimalaus suderinamumo teisinį režimą (Vandone, 2009).

⁸ (OL 2008 L 133, p. 66; klaidų ištaisymas – OL 2009 L 207, p. 14)

Nesuderintas reguliavimas lėmė didelius vartojimo kreditavimo reguliavimo skirtumus valstybėse narėse bei vartotojų teisių apsaugos trūkumus. Atitinkamai, pagrindiniai Vartojimo kredito direktyvos (2008/48/EB) tikslai buvo harmonizuoti pagrindines vartojimo kreditavimo nuostatas visoje Europos Sąjungoje ir užtikrinti aukštą vartotojų apsaugos lygį. Dėl to direktyva 2008/48/EB yra pilno suderinamumo, paliekant valstybėms narėms teisę nustatyti skirtingą reguliavimą tose srityse, kuriose direktyva leidžia daryti išimtis, ar kurių ji nereguliuoja.

Pagrindinės pilno suderinamumo reguliavimo priemonės, įtvirtintos direktyvoje 2008/48/EB ir privalomi visoms šalims narėms yra:

- 1) Reikalavimas nurodyti tipinę informaciją reklamoje (4 str.);
- 2) Reikalavimas informuoti prieš sudarant sutartį (5-7 str.);
- 3) Reikalavimas įvertinti vartotojo kreditingumą (8 str.)
- 4) Reikalavimai vartojimo kredito sutarties turiniui (10 str.)
- 5) Teisė atsisakyti sutarties (14 str.)
- 6) Teisė grąžinti kreditą anksčiau laiko (16 str.)
- 7) Pareiga apskaičiuoti vartotojui bendrąją kredito kainos metinę normą (19 str.)

Direktyva, kaip jau minėta, leidžia šalims narėms nustatyti skirtingas reguliavimo priemones, kaip tai nurodyta direktyvos 2(5), 2(6), 4(1), 4(2)(c), 6(2), 10(1), 10(5)(f), 14(2) ir 16(4) straipsniuose, tai yra:

- 1) leidžiama nustatyti direktyvos taikymo išimtis tam tikroms organizacijoms, atitinkančioms direktyvoje nurodytus kriterijus (2(5) str.);
- 2) leidžiama nustatyti direktyvos taikymo išimtis susitarimams dėl atidėto mokėjimo ar grąžinimo metodų (2(6) str.);
- 3) leidžiama neteikti tipinės informacijos reklamoje, kuomet pagal nacionalinę teisę reikalaujama nurodyti bendros kredito kainos metinę normą (4(1) str.);
- 4) leidžiama nenurodyti bendros kredito kainos metinės normos sąskaitos kreditavimo sutartyse (4(2)(c), 6(2) ir 10(5)(f) str.);
- 5) suteikiama viršenybė nacionalinės teisės normoms dėl sutarčių formos (10(1) str.);
- 6) leidžiama numatyti skirtingus susieto vartojimo sutarčių nutraukimo terminus (14(2) str.);
- 7) leidžiama nustatyti ribojimus išankstiniam kredito grąžinimui ir atitinkamai kreditoriaus kompensacijai (16(4) str.).

Šių išimčių pasiskirstymas ES šalyse, Islandijoje bei Norvegijoje yra pateikiamas 12 priede.

Šiame kontekste pažymėtina, kad nei vienoje Europos Sąjungos valstybėje narėje nėra specialaus teisės akto mažojo vartojimo kreditavimo sandoriams reguliuoti. Tai yra, šie sandoriai reguliuojami iš esmės visoms vartojimo kreditavimo rūšims taikomais teisės aktais, suderintais su Vartojimo kredito direktyva (2008/48/EB). Tik kelios šalys yra išskyrusios iš bendrojo reguliavimo vartojimo kreditus iki 200 EUR ir/ar grąžintinus per 3 ar mažiau mėnesių (pvz. Belgija, Ispanija ir kt.) ir jiems netaiko specialaus reguliavimo.

Nemažai valstybių narių yra tiesiogiai ar per griežtus kredito kainos ir kitus ribojimus (t.y. netiesiogiai) iš esmės uždraudusios arba itin apribojusios mažųjų vartojimo kreditų teikimą (pvz. Austrija, Airija, Graikija, Malta, Olandija, Vokietija, Vengrija, Suomija ir kt.). Iš esmės visų šalių teisės aktuose ar teismų jurisprudencijoje yra nustatyta ir riba, kuomet palūkanos gali būti pripažintos nesąžiningomis ar amoraliomis (t.y. lupikiškomis), tačiau didžioji dalis tiesiogiai kredito kainos nereguliuoja (PwC, 2013). Tai yra, dauguma Europos Sąjungos valstybių narių nedraudžia, bet reguliuoja mažojo vartojimo kreditavimo sandorių sudarymą bei vykdymą.

Tačiau neatsižvelgiant į pilno harmonizavimo Vartojimo kredito direktyvą (2008/48/EB), įvairių ES valstybių narių praktika reguliuojant mažuosius vartojimo kreditus yra ganėtinai įvairi. Ta pačia įvairove pasižymi ir JAV valstijos, kurias PEW (2012) santykinai suskirstė į (i) „leidžiančias“ (28 iš 50), kurios iš esmės neriboja mažojo vartojimo kreditavimo prieinamumo; (ii) „draudžiančias“ (14 iš 50), kuriose mažasis vartojimo kreditavimas iš viso yra uždraustas arba maksimalios palūkanų normos yra nustatytos labai žemos (paprastai apie 36% per metus), dėl ko šiose rinkose nėra pasiūlos; ir (iii) „hibridines“ (8 iš 50), kuriose yra ribojamos palūkanų normos ribos, kurios yra priimtinos kreditoriams; ribojamas paskolų ar jų termino pratęsimų skaičius; nustatyta privaloma įmokų amortizacija ir kitos priemonės, kurios iš esmės neriboja kreditų pasiūlos (JAV valstijų reguliavimo praktika yra gerai detalizuota CFA, 2008).

Atlikta reguliavimo priemonių analizė iš esmės leidžia teigti, kad bendros mažojo vartojimo kreditavimo sandorių reguliavimo sritys pagrinde yra:

- 1) informacijos atskleidimas ir patarimai dėl kredito;
- 2) skolininko kreditingumo vertinimas;
- 3) sandorio sąlygų ribojimas ir reikalavimai sudarymo procedūroms;
- 4) teisė atsisakyti sutarties ar ją nutraukti, ar panaikinti skolą per bankroto procedūras;
- 5) netesybų ir priverstinio išieškojimo ribojimai.

Pažymėtina ir tai, kad dažniausiai naudojamos mažojo vartojimo kreditavimo sandorių reguliavimo priemonės iš esmės yra orientuotos į atsakingą skolinimą ir su tuo susijusias kreditoriaus veiklas. Tuo tarpu atsakingo skolinimosi sritis iš esmės yra nereguliuojama. Išskyrus finansinio švietimo ir kitas skatinamąsias priemones, nei viena ES valstybė narė nenumato sankcijos už neatsakingą skolinimąsi.

Šios disertacijos 2.1.2. poskyryje išskirtų prasiskolinimo veiksnių kontekste įprastai naudojamas reguliavimo priemonės pagal pagrindinę jų poveikio kryptį autorius skirsto kaip pateikta 4 lentelėje. Primintina, kad atskiros reguliavimo priemonės visuomet yra tarpusavyje susijusios ir derinamos, tad vienai veiksnių grupei priskirtos priemonės realiai gali turėti poveikį kitiems veiksniams. Pvz. finansinis švietimas gali turėti poveikį ir skolininko polinkiui elgtis oportunistiškai (nes jis žinos apie neigiamos reputacijos pasekmes), ateities diskontavimui (nes jis objektyviau vertins savo finansinį pajėgumą), bei visam finansinės paslaugos vertinimui ir palyginimui, t.y. turto specifiškumui. Neatsižvelgiant į tai, autoriaus pateiktas skirstymas yra naudingas nustatant prioritетines reguliavimo kryptis ir priemones, priklausomai nuo to, koks yra atskirų veiksnių poveikis prasiskolinimui.

Mažojo vartojimo kreditavimo sandorių reguliavimo priemonių grupės pagal kredito gavėjo
prasiskolinimo veiksnius

Veiksnių grupė	Veiksny	Reguliavimo priemonės
Ribotas racionalumas	Skolininko finansinio raštingumo lygis	- Finansinis švietimas - Informacijos suprantamumo užtikrinimas - Piktnaudžiavimo neraštingumu sankcionavimas
	Finansavimo alternatyvų prieinamumas skolininkui	- Alternatyvių finansavimo šaltinių skatinimas - Kreditorių licencijavimas
	Skolininko elgsena vertinant alternatyvius finansavimo šaltinius	- Informacijos apie kreditą atskleidimas (reklamoje ir kt.), - Tipinių pavyzdžių pateikimas - Pareiga suteikti patarimą dėl kredito ar skolos - Pareigos patarti ir grįžtamojo ryšio užtikrinimas
Oportunizmas	Skolininko poreikių būtinumas	Atšalimo periodai
	Skolininko polinkis elgtis oportunistiškai	- Prievolių vykdymo neišvengiamumo užtikrinimas - Vienu metu sudarytų sutarčių ribojimas
Ateities neapibrėžtumas	Hiperbolinis ateities diskontavimas	- Savianalizės priemonių prieinamumas - Išpėjimai apie kredito grėsmes; - Teisės atsakyti sutarties (atšalimo periodų) ir grąžinti kreditą anksčiau laiko nustatymas
	Skolininko gebėjimas grąžinti skolą (kreditingumas)	- Privalomas ir efektyvus kreditingumo vertinimas, įtraukiant ir subjektyviuosius kriterijus; - Centralizuotų kreditingumo duomenų bazių kūrimas; - Privaloma kredito sumos amortizacija mokant įmokas - Fizinio asmens bankrotas - Atsakingas įsiskolinimo valdymas
Turto specifiskumas	Paskolos suteikimo greitis	Atšalimo periodai
	Konfidencialumas skolinantis smulkia sumą	Bendruomeniškumo skatinimas
	Paskolos procedūrų neformalumas	Asmeninio kontakto ir kiti sandorio formalumų reikalavimai
	Paskolos pigumas	- Kredito kainos ribojimas - Kredito sumos ribojimai - mažojo vartojimo kredito grąžinimo termino pratęsimų ar refinansavimo ribojimai
	Kreditavimo struktūros unikalumas	- Konkurencijos skatinimas - Pagal nutylėjamą taikomų sąlygų nustatymas ir kiti reikalavimai sutarčių sąlygoms

Taigi, detalizavus vartojimo kreditavimo sandorį, išskyrus kredito gavėjo prasiskolinimo veiksnius ir išskyrus vartojimo kreditavimo reguliavimo priemones, galima suformuoti tyrimo metodiką, kurios pagrindu bus sprendžiama disertacijos mokslinė problema - kaip reguliuoti mažojo vartojimo kreditavimo sandorius, kad nepažeidžiant reguliuotojo diskreciją ribojančių fundamentaliųjų visuomenės vertybių būtų mažinama skolininko prasiskolinimo tikimybė?

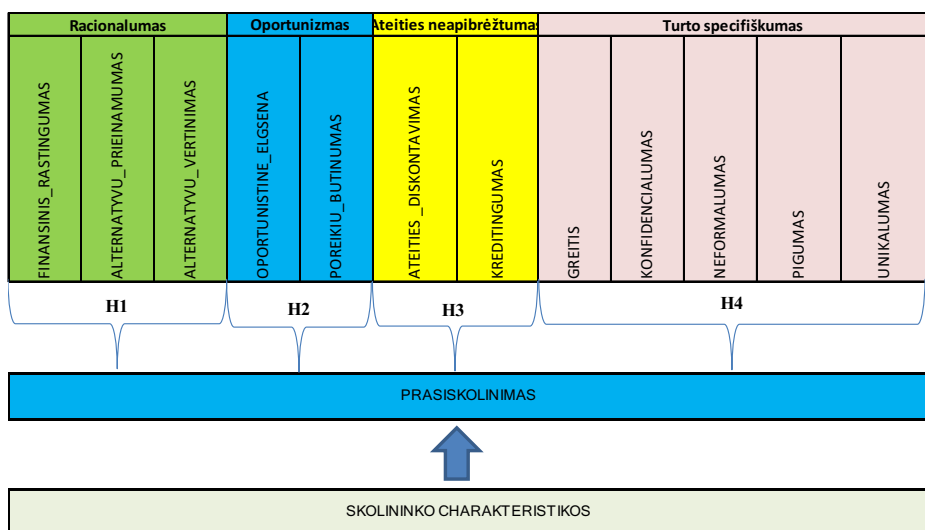
2.2. Empirinio tyrimo tikslas ir hipotezės

Šiame disertacijos skyriuje yra nustatomas tyrimo tikslas ir hipotezės. Šie tyrimo elementai yra būtini tam, kad tikslingai ir kryptingai ištirti skolininko sprendimus ir jų ryšį su mažojo vartojimo kreditavimo sandorio rezultatais.

Pirmojoje šios disertacijos dalyje pateikta mokslinės literatūros analizė parodė, kad mažojo vartojimo kreditavimo sandorių reguliavimo problematika yra tirtina nustatant poreikius, dėl kurių skolininkai naudojami šiais kreditais, jų sprendimus renkantis poreikių finansavimo priemonės ir atitinkamų sprendimų pasekmės. Remiantis įvairius reguliavimo aspektus nagrinėjusios mokslinės literatūros analize, kuri pateikta šios disertacijos 1.2.3., 1.3.3. ir kituose poskyriuose, galima teigti, kad reguliavimo sprendimai turi būti nukreipti į tuos veiksnius, kurie lemia asmens prasiskolinimo būseną, tai yra - sandorio sąnaudų veiksnius: ribotą racionalumą, ateities neapibrėžtumą, oportunitizmą ir turto specifiškumą. Žinoma, reguliavimo sprendimai turi būti suderinti tiek su aplinka, kurioje veiks šie sprendimai, tiek su kreditoriaus interesais gauti teisingą pelno normą. Tokio pobūdžio ir išsamumo empirinių tyrimų Lietuvoje iki šiol nėra atlikta.

Primintina, kad vienas iš šios disertacijos uždavinių yra parengti empirinio tyrimo metodiką, pagal kurią būtų galima ištirti mažaisiais vartojimo kreditais pasinaudojusius kredito gavėjų prasiskolinimą lėmusius veiksnius. Atitinkamai nustatomas ir šios disertacijos empirinio tyrimo tikslas – ištirti mažųjų vartojimo kreditų gavėjų prasiskolinimo veiksnius.

Šios disertacijos 2.1. skyriuje susisteminius prasiskolinimo naudojantis mažojo vartojimo kreditavimo sandoriais veiksnius, tolesniam tyrimui buvo sudarytas toks mažojo vartojimo kredito gavėjų prasiskolinimo veiksnų hipotezių žemėlapis:

13 pav. Mažųjų vartojimo kreditų gavėjo prasiskolinimo veiksnių hipotezių žemėlapis

Atsižvelgiant į disertacijos 1.2.3. poskyryje pateiktą išsamią reguliavimo poreikį lemiančių laisvos rinkos trūkumų analizę primintina, kad reguliuotojo įsikišimas yra reikalingas *tik* ten, kur neveikia laisva rinka ir *tik* tam, kad pašalinti šiuos rinkos trūkumus. Todėl konstatuota, kad siekiant išsiaiškinti reguliavimo poreikį, reikia pagrįsti kokie rinkos trūkumai pasireiškia labiausiai ir kaip jie veikia sandorio rezultata. Primintina ir tai, kad laisvos rinkos neveikimo priežasčių šioje disertacijoje ieškoma pasitelkiant sandorio sąnaudų teorines nuostatas (Coase, 1937, 1960; Williamson, 1975 ir kt.). Disertacijoje yra akceptuotas Williamson (1975) ir Ruester (2010) pateiktas sandorio sąnaudų grupavimas, kaip tai pavaizduota 4 paveiksle.

Pagrindus, kad mažojo vartojimo kreditavimo sandoris gali būti neefektyvus skolininkui, sandorio sąnaudų teorijos kontekste tai reiškia, kad viena ar kelios sandorio sąnaudų grupės veikė pakankamai, kad sukelti kredito gavėjui prasiskolinimo pasekmes. Dėl to, 2.1.2. poskyryje išskyrus ir sugrupavus prasiskolinimo veiksnius į sandorio sąnaudų grupes, empiriniam tyrimui atlikti yra keliamos tokios empirinio tyrimo hipotezės:

H1: Prasiskolinimo tikimybė yra didesnė, kai skolininkai veikia iracionaliai.

Autorius teigia, kad skolininko finansinio raštingumo trūkumai, polinkis į impulsyvius sprendimus, galimų finansavimo alternatyvų suvokimo ir jų sąlygų vertinimo gebėjimų trūkumai turėtų didinti prasiskolinimo tikimybę. Šie ir panašaus pobūdžio požymiai, pagal riboto racionalumo sampratą, aptartą 1.2.3. ir 1.3.1. poskyriuose, disertacijoje yra pasitelkiami kaip iracionalios elgsenos įrodymai. Todėl apibendrintai galima teigti, kad prasiskolinimo tikimybė yra didesnė, kai skolininkai veikia iracionaliai. Įrodžius šią tezę, būtų pagrįstas ir sprendimų racionalizavimą didinančių reguliavimo priemonių poreikis.

H2: Prasiskolinimo tikimybė yra didesnė, kai skolininkai veikia oportunistiškai.

Autorius teigia, kad skolininko poreikių būtinumo (desperacijos) lygis ar polinkis prisiimti įsipareigojimus žinant ar numanant, kad jie nebus įvykdyti, turėtų didinti prasiskolinimo tikimybę. Čia įvardinti ar panašaus pobūdžio požymiai, atsižvelgiant į 1.2.3. poskyryje aptartą oportunizmo sampratą, disertacijoje yra pasitelkiami kaip oportunizmo įrodymai. Todėl apibendrintai galima teigti, kad prasiskolinimo tikimybė yra didesnė, kai skolininkai veikia oportunistiškai. Įrodžius šią tezę, būtų pagrįstas ir oportunizmo grėsmė ir pasekmės mažinančių reguliavimo priemonių poreikis.

H3: Prasiskolinimo tikimybė yra didesnė, kai skolininkai veikia didesnio ateities neapibrėžtumo sąlygomis

Autorius teigia, kad skolininkui netinkamai įvertinus ateities įvykius ir jo finansinę padėtį, ar kreditingumo trūkumai turėtų didinti prasiskolinimo tikimybę. Čia įvardinti ar panašaus pobūdžio požymiai, atsižvelgiant į 1.2.3. poskyryje aptartą ateities neapibrėžtumo sampratą, disertacijoje yra pasitelkiami kaip ateities neapibrėžtumo įrodymai. Todėl apibendrintai galima teigti, kad prasiskolinimo tikimybė yra didesnė, kai skolininkai veikia ateities neapibrėžtumo sąlygomis. Įrodžius šią tezę, būtų pagrįstas ir ateities neapibrėžtumą mažinančių reguliavimo priemonių poreikis.

H4: Prasiskolinimo tikimybė priklauso nuo mažojo vartojimo kredito specifiškumo (turto specifiškumo);

Autorius teigia, kad mažojo vartojimo kreditavimo greitis, neformalumas, kaina, konfidencialus pobūdis ir mažajam vartojimo kreditui būdinga sandorio struktūra turėtų didinti prasiskolinimo tikimybę. Čia įvardinti ar panašaus pobūdžio požymiai, atsižvelgiant į 1.2.3. poskyryje aptartą turto specifiškumo sampratą, disertacijoje yra pasitelkiami kaip turto specifiškumo įrodymai. Todėl apibendrintai galima teigti, kad prasiskolinimo tikimybė yra didesnė, kai mažojo vartojimo kreditavimas yra specifinis. Įrodžius šią tezę, būtų pagrįstas ir turto specifiškumą mažinančių reguliavimo priemonių poreikis.

Taigi, visos hipotezės yra nustatytos vadovaujantis sandorio sąnaudų veiksmų klasifikacija ir kiekvienos iš jų (tiek drauge, tiek atskirai) pagrindimas ar atmetimas lemia ir atitinkamą reguliuotojo atsaką. Hipotezė šiame darbe yra laikoma patvirtinta, jei bent vienas veiksnys iš atitinkamos sandorių sąnaudų grupės reikšmingai veikia prasiskolinimą. Hipotezė atmetama, jei prasiskolinimo neveikia nei vienas iš išskirtų veiksmų.

Greta įvardintų veiksmų, šioje disertacijoje išskirtos ir tokios skolininko charakteristikos kaip lytis, amžius, išsilavinimas, darbinė padėtis, vidutinės pajamos per mėnesį gyvenamoji vieta, paskutinis skolinimasis kartas, namų ūkio sudėtis. Tačiau empirinio tyrimo tikslas nėra šių charakteristikų tyrimas. Nors jos yra svarbios tyrimo rezultatų interpretacijai, tačiau šioje disertacijoje jų atžvilgiu hipotezės nekeliamos.

Toliau, siekiant patikrinti autoriaus nustatytas hipotezes bei ištirti priežastingumą tarp atskirų veiksmų ir praskolinimo, yra tikslinga pirmiausiai nustatyti esmines metodines nuostatas, kurios yra pateikiamos sekančiame skyriuje.

2.3. Tyrimo metodika ir jos pagrindimas

Šiame disertacijos skyriuje yra pateikiama empirinio tyrimo metodika ir pateikiamas jos pagrindimas. Šiame kontekste pažymėtina, kad empiriniam tyrimui atlikti pasirinkta tyrimo metodika remiasi ne tik šioje disertacijoje pateiktomis teorinėmis išvalgomis ar metodologinėmis priegomis, tačiau ir panašių tyrimų logika bei metodologiniu pagrindu.

Primintina, kad 2.2. skyriuje nustatytas empirinio tyrimo tikslas – ištirti mažųjų vartojimo kreditų gavėjų praskolinimo veiksmus. Šios disertacijos 2.1. skyriuje nustatyta, kad praskolinimo problema yra sprendžiamas procesiniu požiūriu iš skolininko perspektyvos. Atitinkamai minėtame skyriuje buvo išskirti praskolinimo veiksniai, apimantys skolininko veiksmus ir pasirinkimus visose kreditavimo sandorio etapuose.

Dėl to autorius nustato, kad šio empirinio tyrimo objektas – mažojo vartojimo kredito gavėjo praskolinimo veiksniai.

Mokslinėje literatūroje, siekiant apibūdinti žmones, įvykius ar situacijas, siūlomi aprašomojo pobūdžio, o siekiant paaiškinti atskirų kintamųjų ryšius - aiškinamojo pobūdžio tyrimai. Šie tyrimai gali būti naudojami kartu (Saunders ir kt., 2009). Atsižvelgiant į tai, kad šioje disertacijoje siekiama paaiškinti tiek žmones, įvykius ar situacijas, tiek ryšius tarp atskirų kintamųjų, šioje disertacijoje atliekamo empirinio tyrimo pobūdis yra aprašomasis ir aiškinamasis.

Nustačius empirinio tyrimo objektą ir pobūdį, tolesniuose poskyriuose pateikiami ir pagrindžiami tyrimo metodai, o taip pat empirinio tyrimo ekonometrinis modelis bei tyrimo apribojimai.

2.3.1. Tyrimo metodų parinkimas

Socialiniuose moksluose, priklausomai nuo atliekamo tyrimo tikslo, logikos ir struktūros, taikomi įvairūs tyrimo metodai. Šioje disertacijoje, remiantis Saunders ir kt. (2009), Luobikienės (2000), Kardelio (1997, 2005), Tidikio (2003), Babbie (2004), Dikčiaus (2011) ir kitų autorių rekomendacijomis, pasirinkti anketinio tyrimo (apklausos) ir statistinis logistinės regresijos metodai.

Apklausos metodas šios disertacijos empiriniam tyrimui atlikti buvo pasirinktas todėl, kad vadybos moksle šis metodas yra naudojamas labai dažnai (Saunders ir kt., 2009). Be to, apklausa yra įprastas ir dažnai pasitaikantis įvairių mažojo vartojimo kreditavimo aspektų tyrimo metodas (žr. pvz.: Elliehausen and Lawrence, 2001; Elliehausen, 2009; PEW, 2012; Bertrand and Morse, 2011, etc.). Be to, moksliniuose tyrimuose yra pripažįstama, kad vienas iš pagrindinių ir patikimiausių būdų sužinoti asmens finansinės elgsenos priežastis ir pasekmes yra tiesiog apklausti pačius asmenis (Betti et al., 2007; D'Alessio, Iezzi, 2013, European Commission, 2001).

Siekiant iš didelės imties surinkti kiekybinius duomenis idant patikrinti kelias hipotezes, yra naudojami klausimynai (Tharenou ir kt., 2007). Priklausomai nuo tyrimo pobūdžio, tipiniame klausimyne gali būti naudojami tiek klausimai, tiek teiginiai (Babbie, 2004). Šios disertacijos tyrimo tikslui pasiekti pasirinktas kiekybinis tyrimo metodas – sudaryti tyrimo klausimyną ir atlikti skolininkų apklausą internetu. Toks kiekybinis tyrimo metodas pasirinktas dėl galimybės apklausti didesnę respondentų skaičių ir gauti platesnę informaciją apie skolininko poreikius, veiksmus ir jų pasekmes.

Išnagrinėjus moksliniuose tyrimuose (pvz. Bertrand ir Morse, 2009; Elliehausen ir Lawrence, 2001; PEW, 2013; Zinman, 2010; Goldin ir Hamonoff, 2013; Edmiston, 2011; Elliehausen, 2009; Gathergood, 2012; Colmar ir Nrunton, 2011; Levy ir Sledge, 2012 ir kt) naudotas anketas, buvo parengtas išsamus mažųjų vartojimo kreditų gavėjų klausimynas.

Klausimyną, kuris pateiktas priede Nr. 1, sudaro 42 klausimai, iš kurių 25 yra suformuluoti kaip teiginiai. Visi klausimai buvo suskirstyti pagal išskirtus prasiskolinimo veiksnus kaip parodyta 5 lentelėje.

Mažųjų vartojimo kreditų gavėjų klausimyno struktūra

Veiksnių grupė	Veiksny	Anketos klausimai	Matavimo metodas
Ribotas racionalumas	Skolininko finansinio raštingumo lygis	22, 23, 24, 40	Atsakymams priskirtų balų vidurkis. Respondentai skirstomi į 5 grupes nuo labai raštingų, iki labai neraštingų, respondentų.
	Finansavimo alternatyvų prieinamumas skolininkui	4, 5	Atsakymams priskirtų balų vidurkis. Respondentai skirstomi į 5 grupes nuo tų, kuriems nėra prieinamos teisėtos alternatyvos, iki tų, kurie gali atsisakyti savo poreikių.
	Skolininko veiksmai vertinant alternatyvius finansavimo šaltinius	12, 13, 14, 30	Atsakymams priskirtų balų vidurkis. Respondentai skirstomi į 5 grupes nuo tų, kurie visiškai nevertino alternatyvų iki tų, kurie įdėmiai vertino visas alternatyvas.
Oportunizmas	Skolininko poreikių būtinumas	3, 4	Pagal atsakymams priskirtas reikšmės išskirti tie poreikiai, kurie yra objektyviai būtini ir kurių respondentas negalėjo atsisakyti, o visi kiti priskirti nebūtinėms.
	Skolininko polinkis elgtis oportunistiškai	4, 11, 15, 17	Atsakymams priskirtų balų vidurkis. Respondentai skirstomi į 5 grupes nuo visiškai į oportunizmą nelinkusių iki labai oportunistiškų respondentų.
Ateities neapibrėžumas	Hiperbolinis ateities diskontavimas	16, 18, 20, 31	Atsakymams priskirtų balų vidurkis. Respondentai skirstomi į 5 grupes nuo visiškai nenumatančių iki tiksliai numatančių skolos našą.
	Pajėgumas prisiimti finansinius įsipareigojimus (finansinis pajėgumas)	36, 37, 38	Atsakymams priskirtų balų vidurkis. Respondentai skirstomi į 5 grupes nuo visiškai nemokių iki labai mokių respondentų.
Turto specifiskumas	Paskolos suteikimo greitis	7	5 balų Linkert'o skalė.
	Konfidencialumas skolinantis smulkia sumą	9	5 balų Linkert'o skalė.
	Paskolos procedūrų neformalumas	6	5 balų Linkert'o skalė.
	Paskolos pigumas	10	5 balų Linkert'o skalė.
	Kreditavimo struktūros unikalumas	8	5 balų Linkert'o skalė.

Be šių veiksmų, buvo išskirtos ir skolininko charakteristikos: lytis, amžius, išsilavinimas, darbinė padėtis, vidutinės pajamos per mėnesį gyvenamoji vieta, paskutinis skolinimosi kartas, namų ūkio sudėtis, skiriant šių charakteristikų išsiaiškinimui po vieną klausimą.

Disertacijoje pasirinkta naudoti tiek atvirtojo, tiek uždarojo pobūdžio klausimus. Uždarojo pobūdžio klausimai užtikrina atsakymų vienodumą ir yra lengviau apdorojami, tačiau atviri klausimai leidžia įžvalgyti problemą kai nėra aiškūs galimi jų atsakymai (Kardelis, 2005). Klausimyne yra pateikiami skalės tipo uždaro pobūdžio klausimai, arba klausimai – teiginiai, o siekiant surinkti duomenis apie respondentų charakteristikas bei kitus aspektus - plataus pasirinkimo uždari klausimai. Kai kurie jų - su galimybe pateikti atviro pobūdžio atsakymą.

Remiantis kredito gavėjų tyrimų metodiką, taikytą užsienio moksliniuose tyrimuose, patirtimi, bei atsižvelgiant į klausimų pobūdį, apklausoje buvo naudojamos šios matavimo skalės: (i) ranginė skalė buvo naudojama amžiaus, pajamų, priimtinos skolos lygio, pratęsimų skaičiaus, vėlavimo mokėti einamuosius mokėjimus, skolinimosi senumo vertinimui; (ii) nominalinė skalė buvo taikoma kokybinių požymių reikšmėms apibūdinti, t.y. lytis, išsilavinimas, darbinė padėtis, gyvenamoji vieta, namų ūkio sudėtis, finansinis raštingumas, poreikiai, kuriems skolintasi, prieinamos kredito alternatyvos, priežastys, kodėl nebuvo imtasi alternatyvų ir pasekmės, jei šios alternatyvos būtų neprieinamos, grąžinimo šaltinių ir pan.; (iii) intervalinė skalė buvo taikoma respondento kainos suvokimui, impulsyvumui, biudžeto planavimo įgūdžiams, kredito charakteristikų vertinimui, alternatyvų ir grąžinimo galimybių, o taip pat kreditavimo sandorio rezultatams bei požiūriams į reguliavimą apibūdinti. Kiekvienam vertinimui suteikiama skaitinė išraiška nuo 1 iki 5, kur „visiškai sutinku“ buvo vertinama 1 balu, o „kategoriskai nesutinku“ – 5 balais, reversuojant kai kuriuos klausimus idant išlaikyti vertinimo logiką. Disertacijoje pasirinktas kiekybinis matavimo metodas, kuris kiekvieno tiriamo kintamojo atžvilgiu aprašytas 5 lentelėje.

Statistinis logistinės regresijos metodas buvo pasirinktas siekiant ištirti veiksnių įtaką prasisikolinimui, bei remiantis šiais rezultatais išskirti reguliuotojo intervencijos poreikį atskirų prasisikolinimo veiksnių kontekste.

Atsižvelgiant į tai, kad tiriamas priklausomas kintamasis („prasisikolinimas“) yra dvireikšmis kintamasis, empiriniam tyrimui atlikti pasirinktas dvinarės logistinės regresijos modelis, pateikiamas formule (1):

$$(1) \quad \ln \frac{P(Y=1)}{P(Y=0)} = C + \beta_1 X_1 + \dots + \beta_k X_k.$$

Lygybė $Y = 1$ atitinka situaciją „prasisikolinęs“, o $Y = 0$ atitinka situaciją „neprasisikolinęs“. Kai atitinkamo kintamojo β koeficientas yra teigiamas, jam didėjant, didėja tikimybė $Y = 1$ (t.y. didėja prasisikolinimo tikimybė); kai atitinkamo kintamojo β koeficientas yra neigiamas, jam didėjant, didėja tikimybė $Y = 0$ (t.y. mažėja prasisikolinimo tikimybė).

Siekiant nustatyti, kaip pasikeis $Y = 1$ galimybė (tikimybių santykis), kai kintamasis X padidėja vienetu (kitiems kintamiesiems nekintant), skaičiuojama atitinkamo kintamojo X koeficiento β eksponentė – galimybių santykis. Atitinkamai, toliau tiriama, kaip prasisikolinimas priklauso nuo 12 išskirtų prasisikolinimo veiksnių, priklausančių keturioms skirtingoms veiksniais apibendrinančioms kategorijoms (žr. 13 pav.).

2.3.2. Tyrimo organizavimas ir atlikimas

Tyrimo lygis. Disertacijoje atliekamas tyrimas šalies (nacionaliniu) lygiu, tiriant Lietuvos kredito gavėjų prasiskolinimo veiksnius.

Tyrimo laikotarpis. Mažąjo vartojimo kreditavimo sandoriai yra plačiai paplitęs reiškinys, sudaromi nuolatos ir nėra sąlygojami konkretaus laikotarpio ar apibrėžtų datų. Todėl tyrimo datos yra atviros (Bryman, 2008). Tyrimas vyko nuo 2013-12-05 iki 2014-01-24.

Empirinio tyrimo periodiškumas. Disertacijoje atliekamas empirinis vienkartinis (trumpalaikis) tyrimas, kadangi juo siekiama surinkti didelį kiekį kiekybinių duomenų, siejamų su dviem ar daugiau kintamųjų, bei nustatyti šių kintamųjų asociacijų struktūrą (Dikčius, 2003, Bryman, 2008)

Duomenų tipai. Kadangi empiriniu tyrimu siekiama ištirti specifinį tyrimo objektą – kredito gavėjo prasiskolinimo veiksnius, reikalinga surinkti specifinius duomenis, grindžiamus subjektyviaisiais pačių skolininkų vertinimais. Todėl empiriniam tyrimui yra būtina surinkti duomenis, kurie tiesiogiai susiję su tiriamos problemos turiniu ir specifika, t.y. pirminius duomenis (Pranulis, 1998).

Tyrimo instrumento tikrinimas. Prieš pateikiant klausimyną vartotojams, dėl jo struktūros, formuluočių ir kitais klausimais buvo konsultuojamasi su akademinių ir praktinių tyrimų ekspertais. Šių konsultacijų metu buvo gautos vertingos pastabos dėl anketo struktūros ir formuluočių. Anketa buvo testuojama finansų ir teisės srities profesionalų (8 respondentų), bei teisės studentų (125 respondentai), kurių buvo paprašyta atsakyti klausimyną paskaitos apie kreditavimo sutartis metu. Pilnai internete patalpinta anketa buvo galutinai testuojama ir peržiūrima autoriaus, bei išorinių ekspertų.

Tyrimo imtis. Tyrimo imties dydis apskaičiuotas remiantis Kardelio (1997) pateikta didelių visumų imties apskaičiavimo formule (1):

$$(1) \quad n = z^2 p (1-p) / e^2,$$

kur:

n = imties dydis;

z = nuokrypis, nustatomas remiantis pasirinktu pasikliaujamumo intervalu;

p = imties variacija;

e = tyrimo tikslumas.

Vienas dažniausiai socialiniuose tyrimuose naudojamų pasikliaujamumo intervalų dydžių yra 95 proc., todėl šiame tyrime taip pat pasirenkamas šis pasikliaujamumo intervalas ($z = 1,96$). Disertacijoje priimama imties variacija yra 10 proc. Siekiant statistiškai patikimus tyrimo duomenis su $\pm 1,5$ proc. tyrimo tikslumu, iš viso reikia apklausti ne mažiau kaip 1537 respondentus. Kadangi pilnai į klausimyną atsakė 1734 vartotojai, tyrimo imtis yra pakankama.

Empirinio tyrimo etika. Klausimyno pradžioje visiems respondentams buvo paaiškinta, kad apklausa yra anoniminė, aiškiai iškomunikuotas apklausos iniciatorius ir tikslas, kurio yra siekiama atitinkama anketa. Kvietimuose atsakyti anketą ar atsakymų eigoje respondentų atsakymai jokiai būdais nebuvo įtakojami. Visos klausimų, atsakymų formuluotės nėra atsakymą menančios ar kitaip galinčios įtakoti respondento sprendimus. Respondentai, kuriems buvo siunčiamas kvietimas atsakyti į anketą nebuvo atrinkinėjami, ar kitaip manipuluojami. Atitinkamai, apklausos metu buvo visiškai išvengta kontakto su respondentu ir bet kokių grėsmių, susijusių su įtaka jo atsakymams.

Duomenų surinkimo nuoseklumas. Atlikus tyrimo instrumento tikrinimą, naudojantis internetiniu įrankiu Survey Monkey (www.surveymonkey.com), buvo parengta ir galutinė apklausos anketa. Anketa buvo patalpinta ir prieinama šiuo adresu <https://www.surveymonkey.com/s/apklausa2013>.

Kadangi oficialaus viešo šių vartotojų registro nėra, tikslu pasiekti tikslinę auditoriją, buvo kreiptasi į 50% Lietuvos rinkos (LB, 2013) užimančią bendrovę UAB „4Finance“ (www.smscredit.lt, www.vivus.lt), o taip pat į UAB „HST Komunikacijos“ (www.greitaskreditas.lt) ir UAB „PRO INVEST GROUP“ (www.kreditucentras.lt), su prašymu išplatinti nuorodą į anketą tarp savo klientų. Bendradarbiavimas su kredito davėjais mokslininkų yra pateisinamas ir naudojama siekiant pasiekti didesnę tikslinę auditoriją (žr. pvz. Fritzdixon, Hawkins ir Skiba, 2013; Bertrand ir Morse, 2011 ir kt.), todėl etikos taisyklės iš esmės nebuvo pažeistos.

Apklausa vyko nuo 2013-12-05 iki 2014-01-24. Anketą pradėjo atsakinėti iš viso 2776 vartotojai. Dalis vartotojų klausimyno nebaigė. Pilnai klausimyną atsakė 1734 vartotojai, todėl anketos atsakomumo lygis (62,46%) yra pakankamai aukštas. Priežastys, dėl kurių buvo nebaigti pildyti klausimynai yra nežinomos. Tačiau, kaip teigia Zinman (2010), nuotolinės apklausos paprastai turi mažesnį atsakomumą, nei gyvos apklausos, o be to, dauguma žmonių paprastai jautriai reaguoja į asmeninių finansų klausimus. Surinkus duomenis, jie buvo sugrupuoti pagal siekiamus ištirti veiksniai ir loginius jų ryšius taip, kaip pateikta 5 lentelėje.

2.3.3. Tyrimo apribojimai ir tyrimo rezultatų patikimumas

Tyrimo apribojimu laikytina tai, kad disertacijos pirmoje dalyje atlikta fundamentaliųjų visuomenės vertybių analizė iš esmės neapima kreditavimo santykio su sutarties laisvės ar kitais civilinių santykių principais. Šis apribojimas gali būti reikšmingas reguliuotojo diskrecijos ribų vertinimui (jų praplėtimui ar siaurinimui). Sandorio ir įvairių jo elementų analizė taip pat gali būti išplėsta tikslų, motyvų, poreikių klasifikacijos kontekstuose, sprendimo veikti ar neveikti analize ir kitais aspektais. Išplėstinė analizė gali lemti ir skirtingų tiriamųjų veiksmų išskyrimą ar tyrimo metodų parinkimą. Nagrinėjant reguliavimo klausimus yra visiškai atsiribota nuo reguliavimo institucijų analizės, o ir pačių reguliavimo priemonių kontekste yra galima išplėstinė reguliavimo priemonių priežasčių ir pasekmių ar lyginamoji analizė. Šie disertacijoje iš esmės netiriami aspektai taip pat yra svarbūs sprendžiant konkrečių reguliavimo priemonių priėmimo, įgyvendinimo ir kontrolės klausimus.

Žinoma, priėmus pasiūlytas reguliavimo priemones, rinka turės adaptuotis ir sandorių rezultato pokyčiai pasimatys tik per tam tikrą laiką. Todėl pasiūlytų reguliavimo priemonių efektyvumas ar poveikio mastas šioje disertacijoje gali būti tik numanomas. Atitinkamai, pilnas ir empiriškai pagrįstas modelio veikimo patikrinimas, šiame etape, yra negalimas. Dėl to ir šios disertacijos tikslas apsiriboja tik reguliavimo priemonių pasiūlymu, o ne jų efektyvumo ar poveikio masto įrodymu.

Tai, kad apklausti buvo tik trys (iš apytiksliai 30) kredito davėjų klientai, o dominuojančią vietą (80%) apklausoje užėmė didžiausio Lietuvoje mažųjų vartojimo kreditų davėjo klientai, galima laikyti apklausos apribojimu. Tačiau didelis išsiųstų kvietimų kiekis per trumpą laiką leidžia daryti prielaidą, kad kredito davėjas neturėjo realios galimybės įtakoti atsakymų teisingumo. Be to, toks selektyvumas nėra unikalus šiam tyrimui ir iš esmės nėra laikomas apklausos trūkumu (žr. Fritzdixon, Hawkins ir Skiba, 2013; Bertrand ir Morse, 2011; Agarwal, Skiba ir Tobacman, 2009 ir kt.).

Tyrimo apribojimu galima būtų laikyti tai, kad atsakoma į klausimyną buvo savarankiškai, neturint galimybės patikrinti ir pašalinti suvokimo klaidas, tačiau tuo pačiu ir neturint jokios galimybės įtakoti atsakančiojo nuomonę. Atitinkamai, egzistuoja hermeneutinė rizika, kad tam tikri klausimai ar atsakymai į juos gali būti suprasti skirtingai, nei buvo sumanyta. Tačiau esminiai klausimai ir/ar teiginiai buvo tikrinami kelis kartus skirtingais klausimais, o be to respondentų skaičius yra pakankamai didelis, kad eliminuoti klaidingo suvokimo atvejus, jei tokių buvo. Be to, dėl didelio respondentų skaičiaus autorius mano, jog suvokimo klaidos (net jei tokios ir buvo), didelės įtakos bendram rezultato validumui neturėjo.

Tyrimo rezultatų patikimumas yra nustatomas ir įvertinamas skaičiuojant atitinkamus statistinius koeficientus. Gautų tyrimo rezultatų analizei pasitelktas IBM SPSS Statistics v.20 programinis paketas.

Apibendrinant antrą disertacijos dalį galima teigti, kad mokslinėje literatūroje nėra išanalizuoto vartojimo kreditavimo sandorio taip, kad jis atitiktų šioje disertacijoje plėtojamą sandorio sampratą ir kuris integruotų prasiskolinimą lemiančias sandorio sąnaudas. Dėl to, iš dalies remiantis Kamleitner ir Kirchler (2007) pasiūlytu modeliu šioje dalyje sudaryta vartojimo kreditavimo sandorio schema, kuri šioje disertacijoje yra naudojama kaip metodologinis empirinio tyrimo pagrindas.

Be to, vartojimo kreditavimo sandoris ir prasiskolinimą lemiančios sandorio sąnaudos sudaro pirmoje dalyje pateikto conceptualaus mažojo vartojimo kreditavimo sandorių reguliavimo modelio pagrindą, determinuojantį reguliavimo poreikį bei atitinkamas sritis. Šios yra nustatomos pagal konkrečios sandorio sąnaudų grupės poveikį. Šioje dalyje taip pat buvo išskirti ir pagal sandorio sąnaudų teorines nuostatas sugrupuoti atskiri prasiskolinimo veiksniai. Atsižvelgiant į tai buvo suformuotos ir metodologinės prielaidos prie reguliavimo priemonių parinkimo.

Remiantis šiomis metodologinėmis prielaidomis, yra suformuojamas tyrimo tikslas ir hipotezės, o taip pat parenkami tyrimo metodai, įgalinantys tirti mažųjų vartojimo kreditų gavėjo prasiskolinimo veiksnius, o gautais rezultatais pagrįsti reguliavimo priemonės, užtikrinančias kredito prieinamumą ir saugančias kredito gavėją nuo prasiskolinimo.

3. MAŽOJO VARTOJIMO KREDITAVIMO SANDORIŲ REGULIAVIMO TYRIMO LIETUVOJE REZULTATAI IR JŲ APIBENDRINIMAS

Trečioje disertacijos dalyje apibendrinti atlikto empirinio tyrimo rezultatai, kuriais remiantis formuojami ir pagrindžiami mažojo vartojimo kreditavimo sandorių reguliuotojo diskrecijos apribojimai, o taip pat kredito gavėjų prasiskolinimo veiksniai. Atsižvelgiant į tai pateikiami ir pagrindžiami pasiūlymai dėl mažojo vartojimo kreditavimo sandorių reguliavimo priemonių, kuriomis, nepažeidžiant reguliuotojo diskreciją ribojančių fundamentaliųjų visuomenės vertybių, būtų mažinama kredito gavėjo prasiskolinimo tikimybė Lietuvoje.

Trečioji disertacijos dalis yra skirstoma į penkis skyrius, kur pirmajame yra pateikiama Lietuvos mažojo vartojimo kreditavimo rinkos analizė. Antrame pateikiama mažojo vartojimo kredito gavėjų apklausos duomenų analizė, o trečiame – kredito gavėjų prasiskolinimo veiksnių empirinio tyrimo rezultatų statistinė analizė. Šiais skyriais pasiekiami penktasis ir šeštasis disertacijos uždaviniai.

Ketvirtame skyriuje pagrindžiami mažojo vartojimo kreditavimo sandorių reguliuotojo diskrecijos apribojimai, o penktame - pateikiami ir pagrindžiami pasiūlymai dėl mažojo vartojimo kreditavimo sandorių reguliavimo priemonių Lietuvoje. Tokiu būdu yra iš dalies pademonstruojama kaip konkrečioje aplinkoje veikia mažojo vartojimo kreditavimo sandorių reguliavimo modelis, teoriškai pagrįstas pirmoje disertacijos dalyje. Šiuo skyriumi pasiekiamas septintasis disertacijos uždavinys.

3.1. Lietuvos mažojo vartojimo kreditavimo rinkos analizė

Šiame disertacijos skyriuje analizuojama mažųjų vartojimo kreditų rinkos padėtis Lietuvoje, jos raidos ypatumai bei esminės mažojo vartojimo kreditavimo sandorių reguliavimui naudojamos priemonės. Šia analize įvertinamas vartojimo kreditavimo Lietuvoje kontekstas ir pagrindžiamas reguliavimo priemonių poreikis.

Primintina, kad šioje disertacijoje yra atsiribojama nuo makroekonominių veiksnių ar reguliavimo institucinės santvarkos analizės. Tačiau visos reguliavimo priemonės turi tarpusavyje derėti ir atitikti konkrečios aplinkos specifikas bei reguliavimo institucijų struktūrą. Todėl Lietuvos kontekste, bent abstraktus gautų tyrimo rezultatų ir reguliavimo aplinkos sugretinimas yra būtinas siekiant su Lietuvos kontekstu susijusių penktojo, šeštojo ir septintojo disertacijos tikslų.

Mažieji vartojimo kreditai Lietuvoje atsirado ir paplito ekonomikos sunkmečio laikotarpiu 2008-2009 metais, esant padidėjusiai likvidaus turto paklausai ir sumažėjusiai kredito pasiūlai. Iš 2013 m. viduryje aktyviai veikusių 27 bendrovių net 20 buvo įkurtos arba mažųjų vartojimo kreditų teikimo veiklą pradėjo 2008-2009 metais⁹. To meto padėtį finansų rinkoje gerai iliustruoja komercinių bankų pelningumo duomenys. Per 2009 ir 2010 metus komerciniai bankai Lietuvoje patyrė daugiau nuostolių nei gavo pelno per 2003-2008 metus (žr. 6 priedą.).

Dėl tokio pelningumo kritimo bankai smarkiai sugriežtino kreditavimo sąlygas, tokiu būdu sukeldami didelį finansinių išteklių trūkumą. Šie pokyčiai, kartu su kitais makroekonominiais veiksniais, sukėlė „prievolių krizę“¹⁰, pasireiškusią su prievolėmis susijusių ginčų, priverstinai vykdomų įkeitimų ir bankrotų, išaugusiu bedarbystės lygiu ir su tuo susijusiais kitais neigiamais reiškiniais (žr. 7 priedą.).

Ekonomikos sunkmetis lėmė ir sudėtingą individualių namų ūkių finansinę padėtį. Lietuvos statistikos departamento duomenimis, 2011 m. 38% namų ūkių situacija buvo labai sunki arba sunki (Lietuvos Statistika, 2011 m.). 56% namų ūkių pajamos buvo žemesnės nei išlaidos, reikalingos tinkamam pragyvenimo lygiui užtikrinti. Šis rodiklis yra 74% vienišų tėvų namų ūkių atžvilgiu (vienas tėvas ir vienas vaikas) ir 72% pavienių namų ūkių atžvilgiu.

Be to, 42,4% pavienių namų ūkių su vaikais, 10,1% dirbančių ir 53,1% nedirbančių namų ūkių buvo ties skurdo riba. Daugiau nei 60% namų ūkių nurodė, kad negalėtų padengti 830 Lt (240 EUR) nenumatytų išlaidų. Visiems šiems namų ūkiams, dėl sugriežtėjusio skolinimo praktikos, tradicinės kredito priemonės (pvz. kreditinės kortelės) tapo tiesiog neprieinamos.

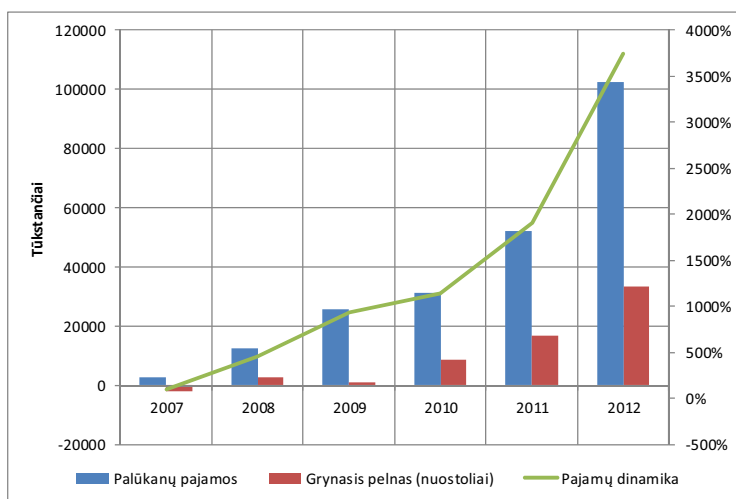
Tokia padėtis lėmė spartų itin lengvai, dažniausiai – nuotoliniu būdu, prieinamų mažųjų vartojimo kreditų rinkos augimą. Mažieji vartojimo kreditai tapo labai populiarūs tarp jaunų ir mažas bei vidutines pajamas gaunančių asmenų. Lietuvos banko (2013) duomenimis, 63% kreditų gavėjų buvo jaunesni nei 35 metų amžiaus, o mažieji vartojimo kreditai buvo įprasti namų ūkiuose, kurių mėnesio pajamos yra mažesnės nei 1200 LTL (~347 EUR).

⁹ Pilnas vartojimo kredito davėjų sąrašas yra pateiktas: http://www.lb.lt/viesasis_vartojimo_kredito_daveju_sarasas [aplankyta: 2013-06-03]

¹⁰ Lietuvos Antstolių rūmai, *Naujų skolų skaičius 2009 metais pasiekė piką ir pradeda mažėti* (2010.03.04), // <<http://www.antstoliurumai.lt/index.php/pageid/1013/articlepage/2/articleid/1293>> [žiūrėta 2010.07.20]

Remiantis šiais Lietuvos banko duomenimis, sugriežtinto bankų kreditavimo kontekste, mažųjų vartojimo kreditų davėjų klientas yra tas, kuriam tradiciniai (bankų, kredito unijų) kreditai yra neprieinami. Tačiau pažymėtina, kad nepaisant aukštos kredito kainos ir žemų kredito gavėjų pajamų, visame mažųjų vartojimo kreditų portfelyje yra tik 7% pradelstų paskolų (Lietuvos Bankas, 2012).

Nors Lietuvos kreditų sektoriuje mažųjų paskolų rinka 2012 metais užėmė tik apie 0,5 proc.¹¹, tačiau tais metais didžiausios trys mažuosius vartojimo kreditus teikiančios bendrovės¹² gavo net 102 mln. Lt pardavimo pajamų, o visa rinka pasiekė daugiau kaip 130 mln. Lt palūkanų pajamų ribą. Lietuvos Banko (2012) duomenis, 2011 metais bendras šių bendrovių valdomas paskolų portfelis augo 80%, o palūkanų pajamos viršijo 100 mln. Lt. 2012 m. augimas lėtėjo, bet vis tiek sudarė išpūdingus 32% (Lietuvos Bankas, 2013).

14 pav. Trijų didžiausių mažųjų vartojimo kreditų davėjų (UAB “4Finance”; UAB “MCB Finance” ir UAB “Moment credit”) pajamų ir pelno pokytis 2007-2012 metais

Šaltinis: VĮ „Registrų centras“, Juridinių asmenų registras (2007-2012)

Remiantis Lietuvos banko (2014) duomenis, 2013 metais kredito gavėjams buvo suteikta apie 778 tūkst. kreditų iki 1000 Lt, arba po daugiau kaip 30 kreditų kiekvienam 100-ui suaugusių Lietuvos gyventojų. Tai yra, mažųjų vartojimo kreditų sandorių kiekis ir dažnis yra labai didelis.

¹¹ Bankai Lietuvoje buvo išdavę paskolų už 52,870 mlrd. litų, kreditų unijos – už 1,122 mlrd. litų, vartojimo lizingo kreditai – 0,463 mlrd. litų, smulkieji vartojimo kreditai – už 0,309 mlrd. (Lietuvos bankas, 2013) .

¹² UAB “4Finance” (www.smscredit.lt ir www.vivus.lt), UAB “MCB Finance” (www.credit24.lt) ir UAB “Moment credit” (www.momentcredit.lt) turi apie 80% rinkos

Atsižvelgiant į sudėtingoje finansinėje padėtyje atsidūrusių skolininkų interesus ir itin spartų mažojo vartojimo kreditavimo rinkos augimą, specialusis Vartojimo kreditavimo reguliavimas Lietuvoje buvo pradėtas nuo LR Vartojimo kredito įstatymo, įsigaliojusio 2011 m. balandžio 1 d. Nors šiuo įstatymu yra įgyvendinama Vartojimo kredito direktyva 2008/48/EC¹³, įstatymas turi mažųjų vartojimo kreditų davėjams reikšmingus išskirtinumus:

6 lentelė

Direktyvos 2008/48/EC ir LR Vartojimo kredito įstatymo pagrindinių nuostatų palyginimas

Nr.	Direktyva 2008/48/EC	Vartojimo kredito įstatymas
1	taikoma kreditams nuo 200 eurų	taikoma nuo pirmo lito
2	nereglamentuojamas netesybų dydis	netesybos negali būti didesnės nei 0,05 % į dieną
3	nereglamentuojama nei palūkanų norma, nei bendros vartojimo kredito kainos metinė norma (BVKKMN)	reglamentuojama BVKKMN: a) 2010 m. pritarta pasiūlymui riboti BVKKMN iki 250% b) 2011 m. pritarta pasiūlymui riboti BVKKMN iki 200% c) 2014 m. siūloma riboti BVKKMN iki 160%

Be to, įgyvendinant Vartojimo kredito įstatymą, Lietuvos bankas 2013 m. kovo 13 d. priėmė nutarimą Nr. 03-62, kuriuo patvirtino *Vartojimo kredito gavėjo mokumo vertinimo ir atsakingojo skolinimo nuostatus* (2013-03-23 Valstybės Žinios, 2013, Nr. 30-1519).

Nuostatuose, neatsižvelgiant į disertacijos 1.3.2. poskyryje apibendrintą Europos Komisijos (2001, 2008, 2010), European Banking Committee (2011, 2012), Meade (2012) ir kitų mokslininkų kritiką, buvo nustatytas fiksuotas teisę sudaryti sandorius ribojantis skolos ir pajamų santykio rodiklis (*angl.* debt-to-income). Pagal šį rodiklį atsakingu yra laikomas tik toks skolinimas, kai skolininko mėnesio išsipareigojimų finansų įstaigoms suma neviršija 40% šio asmens mėnesio pajamų. Ši, taip vadinama 40% DTI taisyklė, realiai atskyrė mažiausias pajamas gaunančius ir jauniausius skolininkus nuo galimybės pasiskolinti reguliuojamoje rinkoje.

PwC (2013) ir Lietuvos smulkiųjų vartojimo kreditų asociacijos (2013) duomenimis, mažojo vartojimo kreditavimo veikla Lietuvoje yra reguliuojama bene griežčiausiai visoje Europos Sąjungoje. Nė vienoje ES šalyje, kurioje leidžiamos šios rūšies kreditavimo sandoriai, nėra vienu metu taikomas kredito kainos ir delspinigių ribojimas, bei draudimas skolinti tiems asmenims, kurių pajamų bei finansinių išsipareigojimų santykis yra didesnis kaip 40 proc.

¹³ 2008 m. balandžio 23 d. Europos Parlamento ir Tarybos direktyva 2008/48/EB dėl vartojimo kredito sutarčių ir panaikinanti Tarybos direktyvą 87/102/EEB (OL 2008 L 133, p. 66; klaidų ištaisymas – OL 2009 L 207, p. 14)

Viešojoje erdvėje, argumentuodamas tokio griežto reguliavimo poreikį, Lietuvos bankas teikė vaizdingus mažųjų vartojimo kreditų palyginimus su „pagirių gydymu alkoholiu“¹⁴ ar “narkotikų platinimo verslu”¹⁵. Reguliuotojas ragino uždrausti mažuosius vartojimo kreditus, o visus vartotojus nukreipti į bankus ir kredito unijas¹⁶. Tačiau toks priešiškas požiūris nebuvo paremtas šioje disertacijoje vystomu fundamentaliųjų visuomenės vertybių ir prasiskolinimo veiksnių analize, vystoma šioje disertacijoje, nes iki šiol Lietuvoje šie aspektai nebuvo tyrinėti.

Vartojimo kredito įstatymas nuo 2011 m. griežtintas jau 3 kartus, kiekvieną kartą konstatuojant, kad mažųjų vartojimo kreditų problematika išlieka neišspręsta. Tai yra, nuolatinis kreditavimo sąlygų griežtinimas realiai neduoda reguliuotojui Lietuvos pageidautų rezultatų. Dar daugiau, atsižvelgiant į pirmoje disertacijoje pagrįstą teisės į kreditą koncepciją, sudėtingos Lietuvos namų ūkių situacijos kontekste galima teigti, kad griežtas reguliavimas neatitinka ir fundamentaliųjų visuomenės vertybių determinuotos reguliuotojo diskrecijos ribų.

3.2. Mažųjų vartojimo kreditų gavėjų apklausos Lietuvoje duomenų analizė

Šiame disertacijos poskyryje yra pateikiama mažųjų vartojimo kreditų gavėjų apklausos Lietuvoje duomenų analizė. Primintina, kad šios disertacijos empirinio tyrimo tikslas – ištirti mažųjų vartojimo kreditų gavėjų prasiskolinimo veiksmus. Šiam tikslui pasiekti buvo sudarytas ir šios disertacijos 2.3. skyriuje pagrįstas tyrimo metodas – apklausa.

Apklausos metu gauti 1734 respondentų atsakymai į klausimyną. 42 apklausos anketos klausimai ir teiginiai buvo sudaryti taip, kad apimtų 12 prasiskolinimo veiksnių, apibendrintų 3 ir 5 lentelėse, bei tokias mažojo vartojimo kredito gavėjų charakteristikas kaip lytis; amžius; išsilavinimas; darbinė padėtis; pajamos; gyvenamosios vietos pobūdis; namų ūkio sudėtis.

¹⁴ Januškevičienė, M. (2013). Greitųjų kreditų ėmimas - tarsi pagirių gydymas alkoholiu. [Interaktyvus] [žiūrėta 2014, lapkričio 17]. Prieiga per internetą: <http://verslas.delfi.lt/manolitai/greituju-kreditu-emimas-tarsi-pagiriu-gvdydas-alkoholiu.d?id=60502463#ixzz2ez85GN3q>.

¹⁵ Zinkuvienė, A. (2013). Žurnalistinis tyrimas: prie paskolų pratinama kaip prie kvaišalų. [Interaktyvus] [žiūrėta 2014, lapkričio 17]. Prieiga per internetą: http://www.respublika.lt/lt/naujienos/lietuva/verslas/zurnalistinis_tyrimas_prie_paskolu_pratinama_kaip_prie_kvai_salu/

¹⁶ Žinių radijas (2013). „Žinių radijas“ eterio citatos. – Radijo laida. [Interaktyvus] [žiūrėta 2013, rugpjūčio 1]. Prieiga per internetą: http://ziniu.lt/player.php?show_id=307&date=2013-08-01&mp3=329309.

Žinių radijas (2013). „Žinių radijas“ eterio citatos. – Radijo laida. [Interaktyvus] [žiūrėta 2013, gegužės 30]. Prieiga per internetą: http://ziniu.lt/player.php?show_id=307&date=2013-05-30&mp3=323524

Kaip matyti iš minėtos lentelės, dalis svarbių veiksnių buvo vertinami ne vienu, o kompleksiskai iš 2-4 anketos klausimų, t.y.:

- 1) skolininko finansinio raštingumo lygis;
- 2) finansavimo alternatyvų prieinamumas skolininkui;
- 3) skolininko veiksmai vertinant alternatyvius finansavimo šaltinius;
- 4) skolininko poreikių būtinumas;
- 5) skolininko polinkis elgtis oportunistiškai;
- 6) hiperbolinį ateities diskontavimą, t.y. polinkį nuvertinti ateities įvykius;
- 7) pajėgumą prisiimti finansinius įsipareigojimus.

Be to, buvo atlikta ir mažojo vartojimo kredito specifiškumo analizė pagal penkis požymius (išdavimo greitis, kredito diskretiškumas, išdavimo neformalumas, struktūros unikalumas ir kainas). Taip pat dviejų klausimų visuma buvo vertintas ir priklausomas kintamasis - prasisikolinimo lygis. Toliau išsamiai apibendrinami apklausos rezultatai kiekvienos grupės atžvilgiu.

Respondentų charakteristikos rodo aiškų moteriškos lyties respondentų dominavimą: moterys sudaro 66%, o vyrai - 34%. Daugiausiai respondentų yra 35-50 m. amžiaus, turintys profesinį / kolegijos išsilavinimą, gyvena nuosavame būste su kitu suaugusiu (su ar be vaikų), dirba ir uždirba nuo 1101 iki 1500 Lt. Tai yra, dauguma respondentų iš esmės gali būti apibūdinami kaip mažas – vidutinės pajamas gaunantys asmenys. Išsamūs respondentų charakteristikų pasiskirstymo rezultatai yra pateikti disertacijos 4 priede.

Pirmoji klausimų grupė, skirta skolininkų **finansinio raštingumo** lygiui įvertinti. Tam skirti keturi klausimai: (i) ar respondentas pripažįsta suprantantis kredito kainos santykinę, ar tik piniginę, išraišką; (ii) ar respondentas teisingai išsprendė finansinį uždavinį; (iii) ar respondentas save laiko impulsyviu, ir (iv) ar respondentas planuoja savo biudžetą.

Tarp šių klausimų svarbus finansinio raštingumo rodiklis yra respondentų gebėjimai sprendžiant standartinį, dažnai naudojamą finansinį uždavinį (Vandone, 2009; Europos Komisija, 2014).

Naudodamiesi standartinėmis skaičiuoklėmis, prieinamomis iš esmės visų mažųjų vartojimo kreditų davėjų tinklalapių titulinuose puslapiuose¹⁷, apskaičiavome MPN ir BVKKMN¹⁸ 400 Lt paskolai 14 dienų periodui. Tokią paskolą vertinimo metu buvo galima gauti su (i) 199,7% BVKKMN; (ii) 112,11% MPN; (iii) 417,20 LTL bendra grąžinama suma, t.y. sumokant 17,20 LTL palūkanų.

Respondentams pateikus klausimą, kokią pasiūlymą jie pasirinktų, jei norėtų gauti pigiausią 400 Lt sumos paskolą 14 dienų periodui, dauguma (69 proc.) atsakiusiųjų pasirinko patį brangiausią pasiūlymą (žr. 8 priedą). Tai yra, iš galimo pasirinkimo tarp: (i) 200% BVKKMN (pigiausias pasiūlymas); (ii) 120% MPN (vidutinis pasiūlymas); (iii) 20 Lt (brangiausias pasiūlymas); (iv) bet kokią pasiūlymą, priklausomai nuo paskolos gavimo greičio; tik 1% respondentų pasirinko pigiausią pasiūlymą. Daugumą, kaip jau minėta, rinkosi brangiausią, o net 24% teigė, kad kredito gavimo greitis jiems yra svarbiau nei kaina.

Įvertinus šiuos rezultatus kartu su atsakymais į kitus tris klausimus, skirtus finansiniam pajėgumui įvertinti, pagal atsakymams priskirtų balų vidurkį respondentai buvo suranguoti į penkias grupes nuo labai raštingų, iki labai neraštingų, respondentų. 7 lentelėje pateikti rezultatai atskleidė, kad didžioji dalis (71 proc.) mažojo vartojimo kredito gavėjų yra vidutiniškai raštingi asmenys. Toks rezultatas iš esmės atitinka Europos Komisijos (2014) tyrimą nustatytą faktą, kad ES daugiau kaip 60% respondentų nemoka apskaičiuoti palūkanų ir todėl jų finansinis raštingumas yra laikytinas žemu.

7 lentelė

Respondentų finansinis raštingumas

Finansinis raštingumas	N	Proc.
Labai raštingas	0	0%
Raštingas	177	10%
Vidutiniškai raštingas	1229	71%
Neraštingas	303	17%
Labai neraštingas	25	1%
Viso:	1734	100%

¹⁷ Šios disertacijos tikslu naudotasi www.smscredit.lt pateikiama skaičiuokle.

¹⁸ Direktyva 2008/48/EC ir Vartojimo kredito įstatymas reikalauja ikisutartinėje informacijoje ir sutartyje atskleisti tris kredito kainos išraiškas: metinę palūkanų normą (MPN), bendrąją vartojimo kredito kainos metinę normą (BVKKMN) ir kredito kainą piniginiiais vienetais.

Šie rezultatai leidžia teigti, kad finansinio raštingumo problema nebūtinai yra susijusi su finansinio išsilavinimo trūkumu. Tikėtina, kad dauguma respondentų geriau atpažino ir priėmė kainą išreikštą pinigais, kuri skaitine išraiška yra mažiausia, o ne kitomis (santykinėmis) kainos išraiškomis. Tai, kad finansinio raštingumo problema nėra susijusi su asmens išsilavinimu atskleidė ir tai, kad brangiausią kredito pasiūlymą, aukščiau aprašyto uždavinio atžvilgiu, daugiausiai rinkosi mokslų daktaro laipsnį turinčių respondentų. Tokia išvada reikėtų rimtą Direktyvoje 2008/48/EC bei Vartojimo kredito įstatyme nustatytą kainos atskleidimo vartotojams taisyklių trūkumą.

Antroji klausimų grupė yra skirta įvertinti finansavimo **alternatyvų prieinamumą** skolininkui. Tuo tikslu respondentų buvo prašoma atsakyti ką jie būtų darę, jei paskutinį kartą kai naudojosi mažaisiais vartojimo kreditais, tokios paslaugos iš viso nebūtų buvę arba jums būtų atsakę suteikti kreditą? Be to, respondentų buvo prašoma įvertinti teiginį, jog mažojo vartojimo kredito davėjas buvo vienintelis šaltinis iš kurio jis galėjo pasiskolinti.

Toliau abiejų klausimų atsakymai buvo suskirstyti į penkias grupes, kur 1 balas buvo skirtas už neteisėtas arba visiškai neprieinamas alternatyvas, o 5 – už galimybę atsakyti savo poreikių ar visiškai prieinamas kitas alternatyvas. Pagal šių klausimų balų vidurkius visi atvejai taip pat buvo suskirstyti į 5 grupes pagal alternatyvų prieinamumą.

8 lentelėje pateikti rezultatai rodo, kad daugumai skolininkų yra prieinamos kitos alternatyvos – 34% galėjo kreiptis ir gauti artimųjų paskolas, kiti galėjo kreiptis į tradicinės kredito bendroves (28%) ar parduoti savo turtą (22%).

8 lentelė

Respondentų pasiskirstymas pagal alternatyvų prieinamumą

Alternatyvų prieinamumas	N	Proc
Nėra teisėtų alternatyvų	150	9%
Prieinamas tik asmeninis turtas	382	22%
Galimos artimųjų paskolos	587	34%
Prieinamos tradicinės kreditavimo priemonės	494	28%
Galimas poreikio atsisakymas	121	7%
Viso:	1734	100%

Remiantis šiais rezultatais darytina išvada, jog daugumoje atvejų vartotojai turi kitų teisėtų finansavimo šaltinių – galimybę pasiskolinti neformalioje aplinkoje ar naudotis savo turtu (santaupomis).

Trečioji klausimų grupė yra skirta skolininko veiksmų **vertinant alternatyvius** finansavimo šaltinius ištyrimui. Šio tyrimo metu buvo renkami duomenys apie tai, kokius veiksmus skolininkas atliko rinkdamasis geriausiai jo poreikius atitinkantį finansavimo šaltinį.

Atsakant į klausimą dėl priežasčių, kurios lėmė alternatyvų atmetimą, kaip matyti iš 9 lentelėje pateikiamų rezultatų, net 28% respondentų nurodė norėję kreiptis į artimuosius, tačiau jiems buvo nesmagu tą daryti. Be to, net 80% respondentų nurodė būtent gėdos prieš artimuosius jausmą, kaip skolinimosi priežastį (žr. 5 priedą). Kitos dažniausiai pasitaikančios priežastys, dėl kurių nebuvo imtasi prieinamų alternatyvių finansavimo šaltinių, yra: poreikių skuba (21%), siekis apsaugoti savo turimą turtą ar santaupas (18%) ir kt.

9 lentelė

Respondentų pasiskirstymas pagal priežastis, dėl kurių nebuvo imtasi alternatyvų

Priežastys, dėl ko nebuvo imtasi alternatyvų	N	Proc.
Ar paskutinį kartą prieš kreipiantis į greitųjų kreditų bendrovę dėl paskolos bandėte gauti pinigų iš kitų šaltinių?	2882	100%
Nebandžiau nes žinojau, kad beprasmiškai kitur pinigų aš negausiu;	420	15%
Man pinigų reikėjo taip skubiai, kad nebuvo laiko kada bandyti;	602	21%
Norėjau kreiptis į gimines, draugus ar kaimynus, bet nesikreipiau nes man buvo nesmagu tą daryti;	817	28%
Turėjau santaupų, tačiau nenorėjau jomis naudotis;	103	4%
Turėjau turto, tačiau nenorėjau jo nei parduoti, nei užstatyti (pvz. lombarde);	390	14%
Prašiau giminių, draugų ar kaimynų suteikti paskolą, tačiau jie atsisakė man skolinti;	138	5%
Prašiau banko (kredito unijos) suteikti paskolą, tačiau mano prašymas buvo atmestas;	224	8%
Bandžiau susirasti (pakeisti) darbą, tačiau nepavyko	127	4%
Kita (įrašykite)	61	2%

Šie rezultatai leidžia teigti, kad emocinis integralumas yra itin reikšmingas renkantis savo poreikių finansavimo šaltinį. Pagrindinės priežastys, dėl kurių skolininkas nusprendžia nesinaudoti šiomis alternatyvomis, yra būtinybė greitai patenkinti būtinuosius savo poreikius ir gėdos atskleisti savo finansines problemas jausmas. Tai yra, nors objektyviai kiti finansavimo šaltiniai ir yra prieinami kredito gavėjams, subjektyviai jie yra nepriimtini.

Apklausos metu taip pat buvo surinkti duomenys apie skolininkų elgseną ieškant ir renkantis alternatyvas. Paieškos veiksmų išsamumui patikrinti respondentai buvo paprašyti įvertinti 3 teiginius: (i) kaip įdėmiai skolininkas vertino visas alternatyvas; (ii) ar buvo vertintos tik esminės sąlygos, o į kitas nesigilinta; (iii) ar prieš skolinantis buvo kreiptasi į trečiuosius asmenis patarimo. Atsakymai į šiuos tris klausimus buvo įvertinti balais nuo 1 iki 5, o pagal jų bendrą vidurkį visi atsakymai suskirstyti į 5 grupes nuo „visiškai nevertintų alternatyvų“ iki „įdėmiai vertintų alternatyvų“. Kaip pateikta 10 lentelėje, pusė (50%) respondentų atliko vidutinio lygio paiešką ir sąlygų vertinimą.

Respondentų pasiskirstymas pagal alternatyvų vertinimą

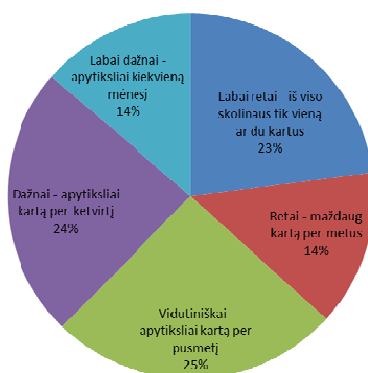
Alternatyvų vertinimas renkančis finansavimo šaltinį	N	Proc
Visiškai nevertintos alternatyvos	40	2%
Nevertintos alternatyvos	481	28%
Vidutiniškai vertintos alternatyvos	863	50%
Vertintos alternatyvos	310	18%
Įdėmiai vertintos alternatyvos	40	2%
Viso:	1734	100%

Tokie rezultatai leidžia teigti, kad atsižvelgiant į mažojo vartojimo kredito dydį ir poreikių būtinumą, vartotojai pakankamai įdėmiai vertina savo galimybes pasiskolinti ir grąžinti kreditą.

Ketvirtoji klausimų grupė, yra skirta įvertinti mažuoju vartojimo kreditu finansuojamų skolininko **poreikių būtinumą**. Ši analizė patvirtino Elliehausen (2009); Edmiston (2011); Caskey (2002); Morse (2011); Morgan (2008); Bhutta, Skiba ir Tobacman (2012) ir kitų tyrimuose nustatytą faktą, kad mažieji vartojimo kreditai daugiausiai naudojami einamosioms ar netikėtoms išlaidoms tenkinti. Tai yra, jog mažieji vartojimo kreditai yra naudojami iš esmės pagal paskirtį – padengti būtiniesiems poreikiams, kurių asmuo negali atsisakyti.

Šią aplinkybę, pagal Skiba ir Tobacman (2008) ir PEW (2012) įrodo ir dažnas naudojimas šiomis paslaugomis. Tai parodo, kad kredituojami yra ne atsitiktiniai, o reguliarius ir pasikartojantys, einamieji poreikiai, o kreditas naudojamas kaip pajamų substitutas einamosioms išlaidoms padengti.

15 paveiksle pateikti tyrimo rezultatai parodė, kad kiekvieną mėnesį skolinasi apie 14 proc. respondentų, o bent kartą per ketvirtį – 24 proc. respondentų. Tai yra, 38 proc. respondentų naudojami mažaisiais vartojimo kreditais kas mėnesiniams ar sezoniniams trūkumams kompensuoti. Tai rodo, kad mažieji vartojimo kreditai dažnai yra naudojami išlaikyti savo gerovę, o ne ją plėsti.

15 pav. Naudojimosi mažaisiais vartojimo kreditais reguliarumas

Toliau respondentų buvo klausta kokiems poreikiams tenkinti buvo naudojamas mažaisiais vartojimo kreditas? Atsakymams buvo pateiktas platus sąrašas poreikių, su atviru lauku kitiems poreikiams indikuoti, leidžiant pasirinkti kelis atsakymų variantus.

Kaip matyti iš 11 lentelės, dažniausiai pasitaikantys poreikiai, kuriems patenkinti vartotojai naudojami mažaisiais vartojimo kreditais, yra netikėtos išlaidos (laidotuvės, sveikatos, automobilio ar buitinės technikos gedimo, ir t.t.) arba poreikiai apmokėti komunalines paslaugas ir maistą. Šie rezultatai iš esmės atitinka ir RAIT (2013) atlikto tyrimo rezultatus, kuris parodė, kad trys populiariausi mažųjų kreditų panaudojimo būdai Lietuvoje buvo: (i) apmokėti namų ūkio išlaidas (28%); (ii) apmokėti komunalinių paslaugų sąskaitas (24%) ir, (iii) nusipirkti maisto (21%). Tai patvirtina išsakytą teiginį, kad populiariausi mažųjų kreditų panaudojimo būdai Lietuvoje yra susiję su pagrindiniais žmonių poreikiais.

11 lentelė

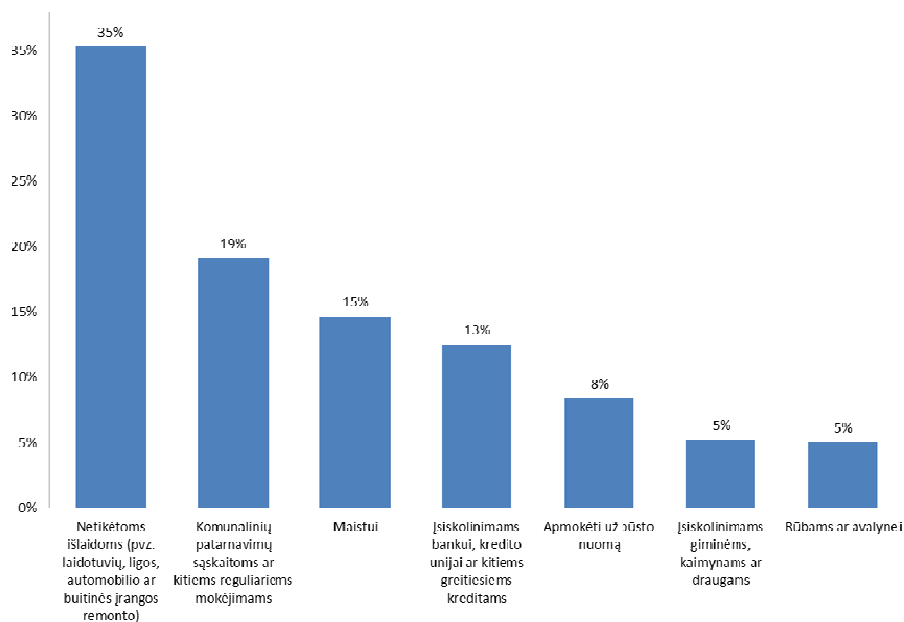
Poreikiai, kuriems tenkinti yra naudojami mažojo vartojimo kreditavimo sandoriai

Kokiems poreikiams skolinatės iš greitųjų kreditų bendrovių?	Poreikiai (N)	Proc.	Būtų atsakę, jei nebūtų kredito (N)	Proc.
	3144	100%	559	100%
Komunalinių patarnavimų sąskaitoms ar kitiems reguliariems mokėjimams	501	16%	92	16%
Maistui	374	12%	61	11%
Apmokėti už būsto nuomą	225	7%	46	8%
Rūbams ar avalynei	128	4%	21	4%
Netikėtoms išlaidoms (pvz. laidotuvių, ligos, automobilio ar buitinės įrangos remonto)	924	29%	168	30%
Įsiskolinimams bankui, kredito ūnijai ar kitiems greitiesiems kreditams	335	11%	67	12%
Įsiskolinimams giminėms, kaimynams ar draugams	129	4%	18	3%
Dovanoms ar kitokioms švenčių, specialių progų išlaidoms	215	7%	37	7%
Kelionių, vakarėlių ar kitokių pramogų išlaidoms	127	4%	10	2%
Lažyboms ar lošimams	30	1%	5	1%
Kitoms išlaidoms (rašykite)	156	5%	34	6%

Tačiau pripažįstant tam tikrą hermeneutinę riziką ir aplinkybę, kad pavyzdžiui žodis „maistas“ gali būti suprastas ne tik kaip būtinas poreikis pavalgyti, bet ir kaip pramogos ar prabangos elementas, o ir visi kiti poreikiai (priklausomai nuo konteksto) gali būti būtinieji arba nebūtinieji, respondentų buvo klausama ką jie būtų darę, jei paskutinį kartą skolinantis ši paslauga būtų buvusi neprieinama. Kaip parodyta 11 lentelėje, vidutiniškai 17% respondentų iš kiekvienos poreikių grupės teigė, jog būtų atsakę savo poreikių.

Visi likę atvejai – kuomet respondentas būtų daręs kažką (o net 9% - bet ką), kad tik patenkinti savo poreikius, buvo priskirti būtinųjų poreikių grupei. Išimtis buvo padaryta tik objektyviai nebūtiniesiems poreikiams – lažyboms, kelionėms ir dovanoms. Visi šiuos poreikius tenkinę atvejai buvo priskirti nebūtiniesiems poreikiams, nors ir pripažįstant, kad dėl asmens socializacijos ir savirealizacijos procesų išlaidos lažyboms, kelionėms ar dovanoms galėjo būti ir neišvengiamos, t.y. būtinės.

Atitinkamai, iš visumos atvejų atskyrus tuos poreikius, kuriuos respondentas būtų atsisakęs tenkinti, jei nebūtų prieinamas mažasis vartojimo kreditas, bei objektyviai nebūtinus poreikius (lažyboms, dovanoms ir kelionėms), visi likę poreikiai yra pripažintini būtinaisiais, t.y. tokiais, kurių respondentas negalėjo atsisakyti. Tai leidžia teigti, kad net 70% atvejų mažojo vartojimo kreditavimo sandoriai buvo naudojami idant patenkinti savo būtinuosius poreikius ir tik 30% - nebūtinuosius (žr. 10 priedas). Iš būtinaisiais pripažintinų poreikių, net 35% buvo skirti netikėtoms išlaidoms (laidotuvėms, automobilio ar panašiams atvejams), 19% - komunaliniams patarnavimams, 15% - maistui (16 pav.).

16 pav. Būtinųjų poreikių pasiskirstymas pagal kategorijas

Šie rezultatai, interpretuojant drauge su naudojimosi dažnumu, patvirtina bendrą išvadą, kad mažieji vartojimo kreditai yra naudojami daugiausiai būtiniesiems poreikiams patenkinti. Tai yra, tiems poreikiams, kurių atsisakius asmuo gali patirti didesnę žalą savo orumo atžvilgiu.

Penktoji klausimų grupė yra skirta įvertinti mažojo vartojimo kredito gavėjų polinkį **elgtis oportunistiškai**. Oportunistinė elgsena vertinama pagal visumą iš keturių klausimyno klausimų: (i) ar respondentas buvo nusiteikęs daryti bet ką, kad tik gauti pinigų ar nevykdęs savo įsipareigojimų, jei mažasis vartojimo kreditas būtų neprieinamas; (ii) ar respondentui taip reikėjo pinigų, kad apie kredito grąžinimą jis net negalvojo; (iii) ar skolindamasis jis žinojo, kad negalės laiku grąžinti pinigų; bei (iv) ar respondentas būtų pasirašęs bet kokio turinio sutartį, kad tik gauti pinigų. Visi šie klausimai yra struktūrizuoti taip, kad indikuoti desperatiškai nusiteikusius respondentus, kurie yra linkę į oportunistinę elgseną.

Pagal atsakymams priskirtų balų vidurkį respondentai buvo suranguoti į penkias grupes nuo visiškai į oportunistumą nelinkusių iki labai oportunistiškų respondentų. 12 lentelėje pateikti rezultatai rodo, jog dauguma respondentų yra nelinkę, arba vidutiniškai linkę elgtis oportunistiškai. Galima teigti, kad iš esmės Lietuvos kredito gavėjai nėra desperatiški, nėra linkę skolintis visiškai negalvojant apie grąžinimą ar žinant, kad kreditas nebus grąžintas. Tačiau daugumos respondentų įvertinimas kaip vidutiniškai linkusius elgtis oportunistiškai parodo grėsmę, kad esamas balansas gali pasikeisti.

12 lentelė

Respondentų polinkis į oportunistinę elgseną

Polinkis į oportunistinę elgseną	N	Proc.
Visiškai nelinkę elgtis oportunistiškai	14	1%
Nelinkę elgtis oportunistiškai	614	35%
Vidutiniškai linkę elgtis oportunistiškai	724	42%
Linkę elgtis oportunistiškai	314	18%
Labai linkę elgtis oportunistiškai	68	4%
Viso:	1734	100%

Šeštoji klausimų grupė yra skirta įvertinti mažojo vartojimo kredito gavėjų polinkį nuvertinti skolos našta ar pervertinti dabarties vartojimo naudą. Šiems **hiperbolinio diskontavimo** požymiams nustatyti respondentų buvo prašyta įvertinti iš viso tris teiginius, susijusius su respondento grąžinimo lūkesčių ir faktinio grąžinimo palyginimu. Šie atsakymai taip pat buvo įvertinti 5 balų skalėje, o pagal gautus atsakymų vidurkius visi atvejai suskirstyti taip pat į 5 grupes nuo „visiškai nenumatė“ iki „tiksliai numatė“ skolos grąžinimo našta. 13 lentelėje pateikti atsakymai atskleidė, kad didelė dalis (46%) respondentų pakankamai tiksliai įvertino skolos grąžinimo našta, t.y. jos nediskontavo.

13 lentelė.

Respondentų pasiskirstymas pagal skolos grąžinimo naštos numatymą

Grąžinimo naštos diskontavimas	N	Proc.
Visiškai nenumatė	46	9%
Nenumatė	118	22%
Neturi nuomonės	128	24%
Numatė	169	31%
Tiksliai numatė	79	15%
Viso:	540	100%

Septintoji klausimų grupė skirta įvertinti respondentų gebėjimą grąžinti skolą. Respondentų **finansinis pajėgumas** buvo vertintas pagal atsakymuose į klausimus atskleistas galimybes apmokėti einamąsias sąskaitas bei požiūrį į tai, kokią dalį pajamų respondentai gali skirti kredito ir palūkanų grąžinimui, nemažinant būtinųjų išlaidų. Iš atsakymų į pastarąjį klausimą buvo išskaičiuotas respondentui priimtinas skolos ir pajamų (DTI) santykis.

Atitinkamai, visi respondentai buvo suskirstyti į penkias grupes nuo labai konservatyviai iki labai neatsakingai besiskolinančių respondentų. 14 lentelėje pateikti rezultatai atskleidė, kad net 91 proc. respondentų nurodė galintys prisiimti išpareigojimų tik jei jie neviršija 40 jų pajamų. Tai yra, didžioji dauguma mažojo vartojimo kredito gavėjų yra labai konservatyvūs arba atsakingai besiskolinantys, kaip tai apibrėžiama 2013 m. kovo 13 d. Lietuvos banko nutarimu Nr. 03-62 patvirtintuose vartojimo kredito gavėjo mokumo vertinimo ir atsakingojo skolinimo nuostatuose.

14 lentelė

Respondentų pasiskirstymas pagal nurodytą pajamų ir skolos santykį

Pajamos \ Skola	Iki 50 Lt	51-100 Lt	101-200 Lt	201-400 Lt	401-600 Lt	601-1000 Lt	1001 ir daugiau	Viso
Iki 600 Lt	1,96%	1,89%	1,02%	0,58%	0,07%	0,00%	0,00%	6%
601 - 800 Lt	1,16%	2,61%	2,32%	0,65%	0,29%	0,00%	0,07%	7%
801 - 1100 Lt	1,67%	4,14%	4,94%	3,27%	0,94%	0,44%	0,22%	16%
1101 - 1500 Lt	1,16%	3,56%	5,74%	6,25%	2,90%	1,38%	0,29%	21%
1501 - 2000 Lt	1,02%	2,11%	4,65%	5,59%	3,27%	2,54%	0,87%	20%
2001 - 2500 Lt	0,58%	0,73%	2,25%	3,12%	3,63%	2,76%	0,65%	14%
Virš 2500 Lt	0,36%	0,51%	1,09%	3,05%	2,32%	3,78%	5,59%	17%
Viso	8%	16%	22%	23%	13%	11%	8%	100%

Žymėjimas:

Priimtinas DTI	Apibūdinimas	N	Proc
0-20%	Labai konservatyvūs	774	56,21%
20-40%	Atsakingai besiskolinantys	479	34,79%
40-60%	Optimistai	86	6,25%
60-80%	Pertekliniai pasitikintys savimi	27	1,96%
80+%	Labai neatsakingai besiskolinantys	11	0,80%

15 lentelėje pateikti respondentų atsakymai dėl galimybių apmokėti einamąsias sąskaitas taip pat atskleidė, kad dauguma mažojo vartojimo kredito gavėjų (71 proc.) nevėluoja arba labai retai vėluoja apmokėti einamuosius mokėjimus.

15 lentelė.

Respondentų pajėgumas apmokėti einamąsias sąskaitas

Pajėgumas apmokėti einamąsias sąskaitas	N	Proc.
Kaip jūs apibūdintumėte savo galimybes laiku apmokėti komunalinių paslaugų sąskaitas ar kitus reguliarius įsipareigojimus (t.y. einamąsias sąskaitas):	1734	100%
Aš kiekvieną mėnesį vėluoju apmokėti vieną ar keletą sąskaitų;	195	11%
Dažnai, t.y. daugumą mėnesių per metus, vėluoju apmokėti vieną ar keletą sąskaitų;	115	7%
Vieną ar keletą sąskaitų vėluoju apmokėti tik šildymo sezono metu, arba rečiau kaip kas antrą mėnesį;	192	11%
Kartais, bet labai retai, vėluoju apmokėti vieną ar keletą sąskaitų	525	30%
Aš visada apmoku visas savo sąskaitas laiku	707	41%

Pagal atsakymams apie pajamų ir skolos santykį ir pajėgumus apmokėti einamąsias sąskaitas priskirtų balų vidurkį respondentai buvo suranguoti į penkias grupes nuo labai mokių, iki visiškai nemokių, respondentų. Dauguma mažųjų vartojimo kreditų vartotojų (83 proc.) yra laikytini konservatyviais priimtino skolos lygio atžvilgiu ir pajėgiais įvykdyti savo įsipareigojimus, t.y. labai mokiais ar mokiais.

16 lentelė

Respondentų pasiskirstymas pagal mokumą

Mokumas	N	Proc.
Labai mokus	912	53%
Mokus	513	30%
Vidutiniškai mokus	229	13%
Nemokus	48	3%
Visiškai nemokus	32	2%
Viso:	1734	100%

Mažąjo vartojimo kredito **specifiškumo analizė** patvirtinimo, kad kiti poreikių finansavimo šaltiniai nėra skolininkų vertinami kaip tinkami substitutai mažiesiems vartojimo kreditams. Tyrimo metu buvo tirti šie specifiškumo požymiai: (i) kredito išdavimo greitis; (ii) kredito diskretiškumas; (iii) kredito išdavimo neformalumas; (iv) kredito struktūros unikalumas; (v) kredito kaina.

Respondentų atsakymų pasiskirstymas (žr. 4 priedas) aiškiai rodo, kad mažasis vartojimo kreditas buvo pasirinktas dėl išdavimo procedūrų greičio (91%), diskretiškumo (80%), neformalumo (85%) ir unikalumo (82%). Tuo tarpu kredito kaina, kaip produktą charakterizuojantis požymis, nebuvo įvertintas taip vienareikšmiai. Apie 49% respondentų neturėjo nuomonės, arba nevertino kredito kainos kaip sprendimą lėmusio veiksnio. Šie rezultatai patvirtina išvadą, kad kredito prieinamumas ir patogumas vartotojams yra daug svarbesnis, nei jo kaina.

Vertinant priklausomą kintamąjį - **prasiskolinimo lygį**, prasiskolinimo atvejams buvo priskirti visi respondentai, kurie: (i) sutiko ir visiškai sutiko su teiginiu, jog mažasis vartojimo kreditas tik pagilino problemas (subjektyvusis kriterijus), arba (ii) kurie kredito grąžinimo terminą pratęsė 3 ir daugiau kartų (objektyvusis kriterijus). Šiuo vertinimu, prasiskolinusiais laikytini 43% respondentų (9 priedas)

Tačiau 17 lentelėje pateikti apklausos rezultatai taip pat atskleidė, jog 65% respondentų nesutiko arba kategoriškai nesutiko su teiginiu, jog mažasis vartojimo kreditas ne padėjo išspręsti problemas, o jas tik pagilino. Įskaičius ir neutraliai atsakiusius atvejus, iš esmės patenkintų ar *status quo* respondentų skaičius išauga iki 75% atvejų. Šiame kontekste pažymėtina, kad tik 36% skolininkų nepratęsino mažojo vartojimo kredito grąžinimo terminų. Kiti respondentai tai darė skirtingu dažnumu nuo 1 iki 6 kartų ir daugiau, o net 33% pratęsino terminą daugiau kaip 3 kartus.

17 lentelė

Respondentų pasiskirstymas pagal elgseną grąžinimo metu

Prasiskolinimas	N	Proc.
Greitieji kreditai visiškai nepadėjo išspręsti mano problemų, o jas dar labiau pagilino	1734	12%
Visiškai sutinku	203	12%
Sutinku	226	13%
Neturiu aiškos nuomonės	178	10%
Nenorėčiau sutikti	575	33%
Kategoriškai nesutinku	552	32%
Kiek kartų pratęsinėjote paskutinio greitojo kredito grąžinimo terminą?	1734	12%
Termino nepratęsinau	623	36%
Terminą pratęsiau tik 1 kartą	241	14%
Terminą pratęsiau apie 2-3 kartus	303	17%
Terminą pratęsiau apie 3-6 kartus	227	13%
Terminą pratęsiau daugiau nei 6 kartus	340	20%

Tokio dažno kredito grąžinimo termino pratęsimo priežastimi gali būti laikoma aplinkybė, kad paprastai vartotojas gali skirti santykinai nedidelę sumą kredito ir palūkanų grąžinimui, nemažinant savo reguliariųjų išlaidų. Kaip matyti iš 14 lentelėje pateiktų duomenų, 60% atvejų skolininkai galėtų skirti paskolos ir palūkanų grąžinimui tik iki 400 Lt. Turint omenyje, kad vidutinė mažojo vartojimo kredito suma 2013 metais buvo 383,5 Lt (Lietuvos Bankas, 2014) ir tokio dydžio paskola kainuoja apytiksliai 35 Lt¹⁹, maksimali vartotojų nurodyta suma vos dengia vidutinę paskolos ir palūkanų sumą. Atitinkamai galima teigti, kad siekdamas nepažeisti savo įsipareigojimų ir atitinkamai – teisinių ir finansinių to pasekmių, dažnas skolininkas pasinaudoja termino pratęsimo galimybe.

¹⁹ 400 Lt dydžio paskolos kaina vienam mėnesiui, remiantis populiariausio mažojo vartojimo kreditų davėjo UAB

“4Finance” www.smscredit.lt duomenimis, yra 37,60 Lt.

Remiantis šiais rezultatais galime teigti, jog mažojo vartojimo kredito gavėjai susiduria su tam tikrais sunkumais kredito grąžinimo proceso metu ir dažnu atveju dėl lėšų trūkumo yra priversti pratęsinėti kredito grąžinimo terminus (Martin, 2010; Lawrence and Elliehausen, 2008). Dėl to, neatsižvelgiant į tai, kad dauguma sandorių baigėsi be perteklinės skolos naštos, t.y. praskolinimo, galima laikyti pagrįstu teiginį, jog termino pabaigoje skolininkai dažniausiai neturi galimybės grąžinti skolos *ir* sumokėti palūkanas.

Taigi, visuma šių rezultatų leidžia teigti, kad objektyviai skolininkams yra prieinami alternatyvūs finansavimo šaltiniai, kuriais pasinaudoti kliudo subjektyvūs skolininkų motyvai ir požiūriai. Tai lemia reguliuotojo užduotį racionalizuoti skolininko pasirinkimą. Atitinkamai, pagrindinė reguliavimo priemonė, šiame kontekste, turėtų būti socialinio pakantumo, bendruomeniškumo (solidarumo) ir panašios priemonės, skirtos mažinti gėdos kreiptis į artimuosius dėl nedidelės paskolos jausmą, siekio išsaugoti turimą turtą ir panašius subjektyvius trukdžius pasinaudoti alternatyviais poreikių finansavimo šaltiniais. Akcentuotina, kad būtent artimieji yra vienas iš greičiausiai prieinamų substitutų, kuris nėra naudojamas išimtinai dėl subjektyvių barjerų. Tačiau, vertinant kartu su poreikių būtinumu, mažojo vartojimo kreditavimo ribojimai ir draudimai nėra pateisinami, o pasirinkimo racionalizavimas turi būti pasiektas iš esmės liberaliojo paternalizmo priemonėmis.

3.3. Kredito gavėjų praskolinimo veiksmų Lietuvoje empirinio tyrimo rezultatų statistinė analizė

Šiame disertacijos skyriuje yra pateikiami empirinio kredito gavėjų praskolinimo veiksmų tyrimo rezultatai. Remiantis šiais rezultatais atskleidžiama, kurie iš veiksmų labiausiai veikia skolininkų praskolinimą. Tai leis suformuluoti ir pagrįsti reguliavimo priemones, skirtas neigiamai šių veiksmų įtakai sumenkinti. Tokiu būdu šioje dalyje yra įgyvendinamas šios disertacijos penktasis uždavinys

Pirmiausiai analizuotini atskiri kintamieji pagal jų reikšmių minimumus, maksimumus, vidurkius, standartinius nuokrypius, dispersiją, asimetrijos ir eksceso koeficientus. Empirinio statistinio kintamųjų pasiskirstymo rezultatai pateikti 18 lentelėje.

Statistinis kintamųjų pasiskirstymas

	N	Mini- mu- mas	Maksi- mumas	Vidur- kis	Standar- tinis nuokry- pis	Dispe- rsija	Asimetrijos koeficientas		Eksceso koeficientas	
	Statisti- ka	Statisti- ka	Statistika	Statistika	Statistika	Statisti- ka	Statisti- ka	Standarti- nė paklaida	Statisti- ka	Statisti- ka
GREITIS	1734	1	5	4,40	,856	,734	-1,858	,059	3,936	,117
KONFIDENCIALUMAS	1734	1	5	4,04	1,124	1,263	-1,229	,059	,672	,117
NEFORMALUMAS	1734	1	5	4,18	,981	,963	-1,428	,059	1,761	,117
PIGUMAS	1734	1	5	3,21	1,385	1,918	-,172	,059	-1,320	,117
UNIKALUMAS	1734	1	5	4,18	,978	,956	-1,292	,059	1,274	,117
FINANSINIS_RASTINGUMAS	1734	1	4	2,90	,570	,324	-,478	,059	1,304	,117
ALTERNATYVU_PRIEINAMUMAS	1734	1	5	3,03	1,063	1,130	-,146	,059	-,630	,117
ALTERNATYVU_VERTINIMAS	1734	1	5	2,90	,795	,631	,178	,059	-,001	,117
OPORTUNISTINĖ_ELGENA	1734	1	5	3,11	,844	,712	-,523	,059	-,279	,117
POREIKIU_BUTINUMAS	1734	0	1	,70	,458	,209	-,883	,059	-1,221	,117
ATEITIES_DISKONTAVIMAS	1734	1	5	3,16	1,074	1,153	-,148	,059	-,643	,117
KREDITINGUMAS	1734	1	5	4,28	,925	,855	-1,361	,059	1,656	,117
PRASISKOLINIMAS	1734	0	1	,43	,495	,245	,280	,059	-1,924	,117
Viso	1734									

Kadangi kintamųjų skirstiniai nėra normalieji, skirtumams tarp grupių vertinti taikyti neparametriniai Mann-Whitney ir Kruskal-Wallis (tarp daugiau nei dviejų grupių) kriterijai. Vidutinių rangų pasiskirstymas pagal skolininkų grupes yra pateiktas šios disertacijos 4 priede.

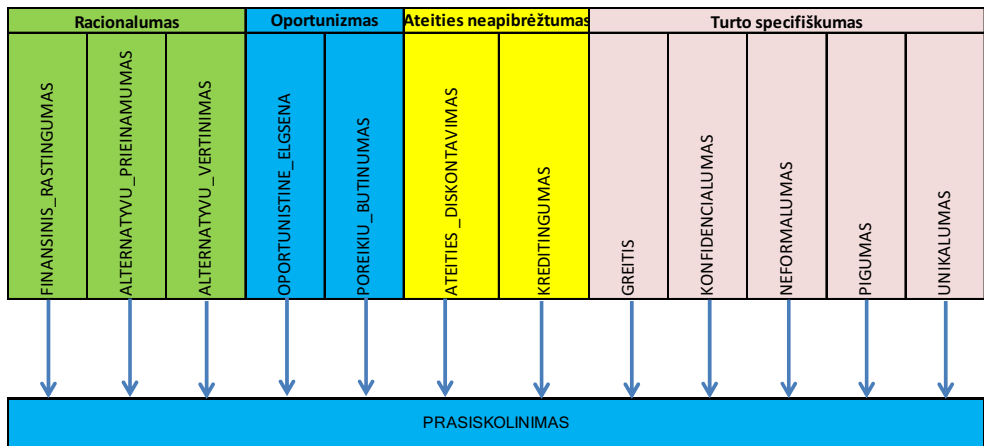
Tiriant kredito gavėjų prasiskolinimo veiksnius tikslu apibūdinti vieno kintamojo (prasiskolinimo) priklausomybę nuo kitų kintamųjų (sandorių sąnaudų veiksmų), buvo atlikta regresinė analizė su IBM SPSS Statistics v.20 programiniu paketu.

Kadangi priklausomas kintamasis („prasiskolinimas“) yra dvireikšmis kintamasis, pasirinktas dvinarės logistinės regresijos modelis, pateikiamas formule (3):

$$(3) \quad \ln \frac{P(Y=1)}{P(Y=0)} = C + \beta_1 X_1 + \dots + \beta_k X_k.$$

Lygybė $Y = 1$ atitinka situaciją „prasiskolinęs“, o $Y = 0$ atitinka situaciją „neprasiskolinęs“. Kai atitinkamo kintamojo β koeficientas yra teigiamas, jam didėjant, didėja tikimybė $Y = 1$ (t.y. didėja prasiskolinimo tikimybė); kai atitinkamo kintamojo β koeficientas yra neigiamas, jam didėjant, didėja tikimybė $Y = 0$ (t.y. mažėja prasiskolinimo tikimybė). Siekiant nustatyti, kaip pasikeis $Y = 1$ galimybė (tikimybių santykis), kai kintamasis X padidėja vienetu (kitiems kintamiesiems nekintant), skaičiuojama atitinkamo kintamojo X koeficiento β eksponentė – tikimybių santykis.

Atitinkamai, buvo tiriama prasiskolinimas priklausomybės tikimybė nuo 12 išskirtų veiksmų, priklausančių keturioms skirtingoms sandorio sąnaudų kategorijoms (žr. 17 pav.).

17 pav. Mažųjų vartojimo kreditų gavėjų prasiskolinimo veiksnių grupės

Bendras teisingai klasifikuotų atvejų skaičius yra 80 proc. (85,4 proc. neprasiskolinusių ir 73 proc. prasiskolinusių) (žr. 19 lentelę).

19 lentelė

Teisingai klasifikuotų atvejų skaičius

Žinomos priklausomo kintamojo reikšmės		Regresijos modelio pagrindu prognozuojamos reikšmės		
		PRASISKOLINIMAS		Teisingos prognozės, procentai
		Neprasiskolinęs	Prasiskolinęs	
PRASISKOLINIMAS	Neprasiskolinęs	843	144	85,4
	Prasiskolinęs	202	545	73,0
Bendras teisingo atpažinimo procentas				80,0

Didžiausio tikėtino Chi kvadrato statistika pateikta 20 lentelėje. Kaip matoma, didžiausio tikėtino Chi kvadrato statistikos p-reikšmė mažesnė 0,05, todėl galima teigti, kad modelis tinkamas ir gerai aprašo duomenis. Nepaisant to, nėra aišku, ar visi regresoriai modelyje yra reikalingi.

20 lentelė

Didžiausio tikėtino Chi kvadrato statistika

Chi kvadratas	Laisvės laipsniai	p-reikšmė
838,105	12	,000
838,105	12	,000
838,105	12	,000

21 lentelėje pateiktas Nagelkerkės determinacijos koeficientas lygus 0,514. Galima teigti, kad logistinės regresijos modelis duomenims tinka. Kadangi tyrimo imtis yra didelė, todėl į Hosmerio–Lemešou kriterijaus statistiką nėra atsižvelgiama.

21 lentelė

Nagelkerkės determinacijos koeficientas

Nr.	Dviguba didžiausio tikėtinumo funkcijos maksimumo logaritmo reikšmė	Kokso ir Snello pseudodeterminacijos koeficientai	Nagelkerkės koeficientas
1	1532,405	,383	,514

22 lentelėje matoma, kad maksimali Kuko mato reikšmė bei visos β pokyčio reikšmės neviršija vieneto, todėl galima daryti išvadą, kad duomenyse nebuvo išskirčių.

22 lentelė

Kuko mato ir β pokyčio reikšmės

	N	Maksimumas
Kuko mato reikšmė	1734	,16522
β pokyčio statistika konstantai	1734	,09085
β pokyčio statistika kintamajam GREITIS	1734	,02354
β pokyčio statistika kintamajam KONFIDENCIALUMAS	1734	,00869
β pokyčio statistika kintamajam NEFORMALUMAS	1734	,01381
β pokyčio statistika kintamajam PIGUMAS	1734	,00535
β pokyčio statistika kintamajam UNIKALUMAS	1734	,01648
β pokyčio statistika kintamajam FINANSINIS_RASTINGUMAS	1734	,02662
β pokyčio statistika kintamajam ALTERNATYVU_PRIEINAMUMAS	1734	,00958
β pokyčio statistika kintamajam ALTERNATYVU_VERTINIMAS	1734	,01420
β pokyčio statistika kintamajam OPORTUNISTINE_ELGSENA	1734	,01315
β pokyčio statistika kintamajam POREIKIU_BUTINUMAS	1734	,02258
β pokyčio statistika kintamajam ATEITIES_DISKONTAVIMAS	1734	,01534
β pokyčio statistika kintamajam KREDITINGUMAS	1734	,01914
Viso	1734	

23 lentelėje pateiktos regresijos koeficientų įverčių reikšmės, jų statistinis reikšmingumas bei galimybių santykiai. Kaip matoma, ne visi regresoriai yra statistiškai reikšmingi. Modelis reikalauja tobulinimo remiantis statistiškai nereikšmingų regresorių šalinimu iš modelio (Čekanavičius ir Murauskas, 2014). Šiuo atveju, statistiškai reikšmingi regresoriai yra išskirti 23 lentelėje.

Regresijos koeficientų įverčių reikšmės, jų statistinis reikšmingumas bei galimybių santykiai

	β koeficientų įverčių reikšmės	Standartinė paklaida	Voldo kriterijus	Laisvės laipsniai	p-reikšmė	Koeficiento β ekspONENTė	95% pasikliautinumo intervalas koeficiento β ekspONENTEi	
							Apatinė riba	Viršutinė riba
GREITIS	-0,144	0,093	2,39	1	0,122	0,866	0,721	1,039
KONFIDENCIALUMAS	-0,056	0,061	0,862	1	0,353	0,945	0,839	1,065
NEFORMALUMAS	0,107	0,085	1,579	1	0,209	1,113	0,942	1,314
PIGUMAS	-0,064	0,05	1,605	1	0,205	0,938	0,85	1,035
UNIKALUMAS	-0,124	0,074	2,792	1	0,095	0,883	0,763	1,022
FINANSINIS RASTINGUMAS	-0,414	0,129	10,309	1	0,001	0,661	0,513	0,851
ALTERNATYVU_PRIEINAMUMAS	-0,068	0,072	0,91	1	0,340	0,934	0,812	1,075
ALTERNATYVU VERTINIMAS	-0,016	0,087	0,034	1	0,854	0,984	0,829	1,168
OPORTUNISTINE ELGSENA	-0,471	0,092	26,138	1	0,000	0,624	0,521	0,748
POREIKIU BUTINUMAS	0,151	0,16	0,882	1	0,348	1,162	0,849	1,592
ATEITIES DISKONTAVIMAS	-1,321	0,085	238,898	1	0,000	0,267	0,226	0,316
KREDITINGUMAS	-0,395	0,076	27,3	1	0,000	0,674	0,581	0,781
Konstanta	9,4	0,753	155,667	1	0,000	1208 7,449		

Pašalinus statistiškai nereikšmingus regresorius iš modelio, toliau nagrinėjamas patikslintas (redukuotas) modelis. Šiuo atveju, bendras teisingai klasifikuotų atvejų skaičius yra 79,9 proc. (86,2 proc. neprasiskolinusių ir 71,5 proc. prasiskolinusių) (žr. 24 lentelę). Galima teigti, kad teisingai klasifikuotų respondentų skaičius yra pakankamai didelis, kad modelis būtų pripažintas geru.

24 lentelė

Redukuoto modelio teisingai klasifikuotų atvejų skaičius

Žinomos priklausomo kintamojo reikšmės		Regresijos modelio pagrindu prognozuotinos reikšmės		
		PRASISKOLINIMAS		Teisingos prognozės, procentai
		Neprasiskolinęs	Prasiskolinęs	
PRASISKOLINIMAS	Neprasiskolinęs	851	136	86,2
	Prasiskolinęs	213	534	71,5
Bendras teisingo atpažinimo procentas				79,9

Redukuoto modelio didžiausio tikėtino Chi kvadrato statistika pateiktos 25 lentelėje. Kaip matoma, didžiausio tikėtino Chi kvadrato statistikos p-reikšmė mažesnė 0,05, todėl galima teigti, kad modelis tinkamas ir gerai aprašo duomenis.

Redukuoto modelio didžiausio tikėtinumo Chi kvadrato statistika

Chi kvadratas	Laisvės laipsniai	p-reikšmė
823,957	4	,000
823,957	4	,000
823,957	4	,000

26 lentelėje pateiktas Nagelkerkės determinacijos koeficientas lygus 0,508. Galima teigti, kad logistinės regresijos modelis duomenims tinka. Pastebėtina, kad iš pradinio modelio pašalinus statistiškai nereikšmingus kintamuosius, Nagelkerkės determinacijos koeficientas beveik nepasikeitė (sumažėjo 0,06 proc.). Taigi, po modelio redukavimo, logistinės regresijos modelis duomenims tinka.

Redukuoto modelio Nagelkerkės determinacijos koeficientas

Nr.	Dviguba didžiausio tikėtinumo funkcijos maksimumo logaritmo reikšmė	Kokso ir Snello pseudodeterminacijos koeficientai	Nagelkerkės koeficientas
1	1546,553	,378	,508

27 lentelėje matoma, kad maksimali Kuko mato reikšmė bei visos β pokyčio reikšmės neviršija vieneto, todėl galima daryti išvadą, kad duomenyse nebuvo išskirčių.

Redukuoto modelio Kuko mato ir β pokyčio reikšmės

	N	Maksimumas
Kuko mato reikšmė	1734	,09381
β pokyčio statistika konstantai	1734	,04421
β pokyčio statistika kintamajam FINANSINIS_RASTINGUMAS	1734	,02378
β pokyčio statistika kintamajam OPORTUNISTINE_ELGSENA	1734	,01168
β pokyčio statistika kintamajam ATEITIES_DISKONTAVIMAS	1734	,01502
β pokyčio statistika kintamajam KREDITINGUMAS	1734	,01724
Viso	1734	

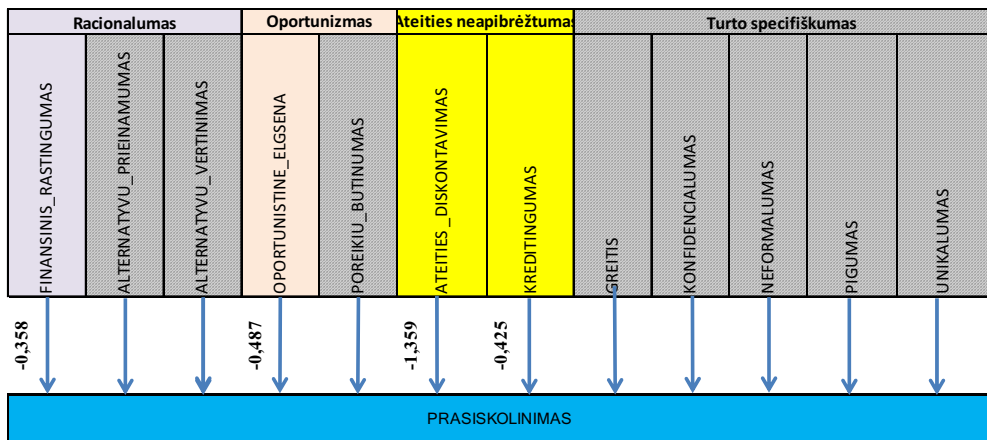
28 lentelėje pateiktos redukuoto modelio regresijos koeficientų įverčių reikšmės, jų statistinis reikšmingumas bei galimybių santykiai. Šiuo atveju, visi regresoriai yra statistiškai reikšmingi (Voldo kriterijaus $p < 0,05$). Taigi galima teigti, kad redukuotas modelis gerai suderintas su duomenimis.

Redukuoto modelio regresijos koeficientų įverčių reikšmės, jų statistinis reikšmingumas
bei galimybių santykiai

	β koeficientų įverčių reikšmės	Standartinė paklaida	Voldo kriterijus	Laisvės laipsniai	p-reikšmė	Koeficiento β eksponentė	95% pasikliautinumo intervalas koeficiento β eksponentei	
							Apatinė riba	Viršutinė riba
FINANSINIS RASTINGUMAS	-0,358	0,124	8,295	1	0,004	0,699	0,548	0,892
OPORTUNISTINE ELGSENA	-0,487	0,09	29,518	1	0,000	0,614	0,515	0,732
ATEITIES DISKONTAVIMAS	-1,359	0,085	258,073	1	0,000	0,257	0,218	0,303
KREDITINGUMAS	-0,425	0,074	32,922	1	0,000	0,654	0,565	0,756
Konstanta	8,265	0,527	245,835	1	0,000	3885,167		

Gautas toks ekonometrinis modelis:

$$\ln \frac{\hat{P}(\text{prasiskolinęs})}{\hat{P}(\text{neprasiskolinęs})} = 8,265 - 0,358 \text{ Finansinis Raštingumas} - 0,487 \text{ Oportunistinė Elgsena} - 1,359 \text{ Ateities Diskontavimas} - 0,425 \text{ Kreditingumas}.$$

18 pav. Mažųjų vartojimo kreditų gavėjų prasiskolinimo veiksnių tyrimo rezultatai

Taigi, didesnės regresorių *finansinis raštingumas*, *oportunistinė elgsena*, *ateities diskontavimas*, *kreditingumas* reikšmės rodo, kad respondento prasiskolinimo tikimybė didėja (mažėja tikimybė, kad respondentas yra prasiskolinęs).

Šių rezultatų kontekste primintina, kad hipotezė šiame darbe yra laikoma patvirtinta, jei bent vienas veiksnys iš atitinkamos sandorių sąnaudų grupės reikšmingai veikia prasiskolinimą. Hipotezė atmetama, jei prasiskolinimo neveikia nei vienas iš išskirtų veiksnių. Dėl to darytina išvada, kad atliktas tyrimas patvirtinto H1-H3 hipotezes, o H4 buvo atmesta. Kitaip tariant, empiriniu tyrimu nustatyta, kad:

- H1: Prasiskolinimo tikimybė yra didesnė, kai skolininkas veikia iracionaliai, buvo patvirtinta. Nustatyta, kad kiekvienas papildomas *finansinio raštingumo* balas, sumažina tikimybių santykį 0,699 karto (95 proc. pasikl. intervalas 0,548 – 0,892). T.y. augant asmens finansinio raštingumo lygiui, labiau tikėtina, kad jis nebus prasiskolinęs.
- H2: Prasiskolinimo tikimybė yra didesnė, kai skolininkai veikia oportunistiškai, buvo patvirtinta. Nustatyta, kad kiekvienas papildomas *oportunistinės elgsenos* balas sumažina tikimybių santykį 0,614 karto (95 proc. pasikl. intervalas 0,515 – 0,732). T.y. kuo sąžiningiau (neoportunistiškai) yra linkęs elgtis asmuo, tuo labiau tikėtina, kad jis nebus prasiskolinęs.
- H3: Prasiskolinimo tikimybė yra didesnė, kai skolininkai veikia didesnio ateities neapibrėžtumo sąlygomis, buvo patvirtinta. Nustatyta, kad kiekvienas papildomas *ateities diskontavimo* balas sumažina tikimybių santykį 0,257 karto (95 proc. pasikl. intervalas 0,218 – 0,303), o *kreditingumo* balas – 0,654 karto (95 proc. pasikl. intervalas 0,565 – 0,756). T.y. kuo tiksliau asmuo numato ateities skolos naštą ar, kuo geresnėje finansinėje padėtyje jis yra, tuo labiau tikėtina, kad jis nebus prasiskolinęs.
- H4: Prasiskolinimo tikimybė priklauso nuo mažojo vartojimo kredito specifiškumo (turto specifiškumo), buvo paneigta. Tai yra, nei paskolos greitis, nei konfidencialus jos pobūdis, formalumų kiekis, kaina ar kitos specifinės savybės neturi reikšmingo poveikio kredito gavėjų prasiskolinimo lygiui.

Disertacijos 1.4. skyriuje pasiūlyto mažojo vartojimo kreditavimo sandorių reguliavimo modelio kontekste primintina, kad sandorių sąnaudos neigiamai veikia sudaromus sandorius, dėl ko reguliuotojas gali įsikišti į laisvą rinką. Tai yra, hipotezės buvo iškeltos 2.1.2. poskyryje išskyrus ir sugrupavus prasiskolinimo veiksnius į sandorio sąnaudų grupes.

Sandorių sąnaudų teorijos (žr. 1.2.3. poskyrį) kontekste patvirtinta hipotezė reiškia, kad ta sandorio sąnaudų grupė veikė pakankamai, kad sukelti kredito gavėjui prasiskolinimo grėsmę. Dėl to konstatuotina, kad patvirtintų hipotezių (t.y. veiksnių) atžvilgiu reguliuotojo įsikišimas yra tikslingas, o atitinkamų reguliavimo priemonių tikslas čia – sumažinti sandorio sąnaudų poveikį.

Tyrimo rezultatai iš esmės patvirtino panašiais aspektais mažuosius vartojimo kreditavimo sandorius tyrusių mokslininkų išvadas. Buvo patvirtinta Drysdale ir Keest (2000), Barber ir Odean (2001), Vandone (2009) ir kitų mokslininkų išvada, kad skolininkai per daug optimistiškai vertina savo galimybes laiku grąžinti paskolas, dėl ko paskolų grąžinimas dažnai užtrunka ilgiau nei vartotojai tikėjosi jas imdami. Tyrimu taip pat buvo patvirtinta Gathergood (2012), Vandone ir Anderlone (2008) ir kitų autorių išvada, kad finansinio raštingumo trūkumai bei asmens iracionali elgsena didina praskolinimo tikimybę.

Finansinio raštingumo kontekste pažymėtina ir tai, kad gauti rezultatai, vertinant juos drauge su 3.2. skyriuje pateiktu apibendrinimu patvirtina ir Estelami (2001), Tooth (2012) ir kitų mokslininkų nustatytą faktą, kad informacijos apie kreditą sudėtingumas galimai išprovokuoja pasiekiamumo euristiką. Ją gerai pademonstravo finansinio uždavinio sprendimo rezultatai, aprašyti 3.2. skyriuje.

Tyrimo rezultatai, susiję su ateities diskontavimo problema patvirtino, kad nepaisant trumpalaikio pobūdžio, mažųjų vartojimo kreditų gavėjai per daug gerai vertina esamą naudą nei ateities sąnaudas (Frederick et al., 2003; Bar-Gill, 2004; Gruber ir Koszegi, 2004; Weiss, 1991, Schicks, 2010; ir kt.).

Atskirai atkreiptinas dėmesys ir į tai, kad dažnas mažojo vartojimo kredito termino pratęsinėjimas, kaip aprašyta 3.2. skyriuje galimai patvirtina ir taip vadinamą „riešutėlių efektą“ (angl. *peanuts effect*) (Bertrand ir Morse, 2011). Skolininkai nevertina mažojo vartojimo kredito pratęsimo mokesčio, nes šios yra santykinai smulkios sumos.

Netikėtas, Lietuvos kontekste, yra visiškas turto specifiskumo poveikio atmetimas. Tyrimas nepatvirtino fakto, kad dėl didelės kredito kainos ir lengvo prieinamumo rizikingam skolininkui yra didelė ir įsipareigojimų nevykdymo rizika, kas didina skolininko finansinius sunkumus (Bhutta et al., 2012; Carrell ir Zinman, 2008; Melzer, 2011; Zinman, 2010, ir kiti).

Tai reiškia, kad santykinai (lyginant su tradiciniais kreditavimo produktais) didele mažojo kredito kaina jų gavėjams negali pagrįsti reguliavimo poreikio, kuo dažnai yra remiamasi šių kreditų reguliavimo diskurse (Flannery ir Samolyk, 2005, Huckstep, 2007, Martin, 2010). Tokiu būdu patvirtinta Reifner ir kt. (2010) išvada, kad kredito kainos ribojimas nėra aiškiai ekonomiškai pagrįstas reguliavimo būdas.

Kitaip tariant, atliktas tyrimas patvirtino disertacijos 1.3.1. poskyryje išsamiai aprašytas teorijas, susijusias su asmens elgsenos iracionalumu. Iš esmės visos priežastys, reikšmingai veikiančios praskolinimą, yra susijusios ne su mažojo vartojimo kredito specifiniais bruožais, o su skolininko euristikomis ir kitais racionalumo trūkumais.

Šio tyrimo rezultatai, Lietuvos kontekste, yra ne tik nauji, tačiau ir praktiškai reikšmingi. Kaip yra atskleista 3.1. skyriuje, Lietuvoje mažųjų vartojimo kreditų reguliavimas yra iš esmės nukreiptas į kainos ir prieinamumo ribojimą visoms vartotojų grupėms, neatsižvelgiant į jų poreikius ar prieinamas finansavimo aplinkybes. Tačiau, kaip parodė tyrimo rezultatai, toks požiūris ir reguliavimo priegys yra empiriškai nepagrįstos. Dėl to, remiantis tyrimo rezultatais, sekančiame skyriuje yra formuluojami ir pagrindžiami reguliavimo priemonių pasiūlymai.

3.4. Mažojo vartojimo kreditavimo sandorių reguliuotojo diskrecijos apribojimų Lietuvoje pagrindimas

Pirmoji mažojo vartojimo kreditavimo sandorių reguliavimo modelio struktūrinė dalis (žr. 7 pav.) yra fundamentaliųjų visuomenės vertybių lygmuo. Šios vertybės, kaip atskleista disertacijos 1.2.1. poskyryje, riboja reguliuotojo diskreciją. Todėl šiame skyriuje pateikiami ir pagrindžiami mažojo vartojimo kreditavimo sandorių reguliuotojo diskrecijos apribojimai Lietuvos kontekste. Tokiu būdu šioje dalyje įgyvendinamas šios disertacijos šeštasis uždavinys

Disertacijos 2.1.1. ir 2.1.3 poskyriuose pagrįsta, jog reguliuotojo diskrecijos ribas apsprendžia mažojo vartojimo kredito gavėjo poreikiai, jo veiksmai renkantys poreikio finansavimo alternatyvas, bei šių veiksmų pasekmės. Minėta, kad jei poreikiai nėra būtinieji, skolininkui yra prieinami alternatyvūs finansavimo šaltiniai ir skolininkai negali gražinti skolos, yra galimas visiškas kreditavimo sandorių draudimas. Priešingai – jei poreikiai yra būtinieji, skolininkas neturi kitų alternatyvų, tačiau turi galimybę gražinti skolą, reguliavimas nėra būtinas. Tarpe šių dviejų kraštutinumų yra dar šeši galimi reguliavimo griežtumo scenarijai.

Kuo labiau ribojama reguliuotojo diskrecija, tuo liberalesnės turėtų būti reguliavimo priemonės. Tačiau iš 1.3. skyriuje analizuotų mokslinių tyrimų taip pat galima daryti išvadą, kad skolininkai gali klysti sprenddami finansinius klausimus, o kreditoriai - šias klaidas išnaudoti. Dėl to kredito prieinamumo apribojimai gali padėti apsaugoti nuo prasiskolinimo ir dėl to – būti pateisinami (Tooth, 2012; Bar-Gill, 2007; Bhutta et al., 2012; Melzer, 2011; Zinman, 2010 ir kt.).

Mažuoju vartojimo kreditu finansuojamų skolininko *poreikių būtinumo* tyrimo rezultatai, pateikti 3.2. skyriuje, rodo, kad populiariausi mažųjų kreditų panaudojimo būdai Lietuvoje yra susiję su būtinųjų poreikių, kurių kredito gavėjas neturi galimybės atsakyti, tenkinimu. Net 70% atvejų mažojo vartojimo kreditavimo sandoriai buvo naudojami idant patenkinti savo būtinuosius poreikius ir tik 30% - nebūtinuosius. Dažniausiai pasitaikantys poreikiai, kuriems patenkinti skolininkai naudoja mažuosius vartojimo kreditus, net 35% buvo netikėtos išlaidos, 19% - komunaliniai patarnavimai, 15% - maistas (žr. 16 pav.).

Mažąjo vartojimo kredito gavėjo *veiksmų renkantis poreikio finansavimo alternatyvas* tyrimo rezultatai, pateikti 3.2. skyriuje, atskleidė, kad daugumai skolininkų yra prieinamos kitos alternatyvos – 34% galėjo kreiptis ir gauti artimųjų paskolas, kiti galėjo kreiptis į tradicines kredito bendroves (28%) ar parduoti savo turtą (22%). Tai yra, daugumoje atvejų vartotojai turi kitų teisėtų finansavimo šaltinių – galimybę pasiskolinti neformalioje aplinkoje ar naudotis savo turtu (santaupomis).

Tačiau dauguma respondentų (80%) nurodė, kad jie rinkosi mažąjį vartojimo kreditą dėl to, kad jiems buvo nemalonu kreiptis į gimines, draugus ar kaimynus dėl nedidelės paskolos. Nemažai kitų respondentų nurodė, kad jiems lėšų reikėjo skubiai (21%) ir, kad skolindamiesi jie siekė apsaugoti savo turimą turtą ar santaupas (18%). Tai yra, nors objektyviai kiti finansavimo šaltiniai ir yra prieinami kredito gavėjams, subjektyviai jie yra nepriimtini.

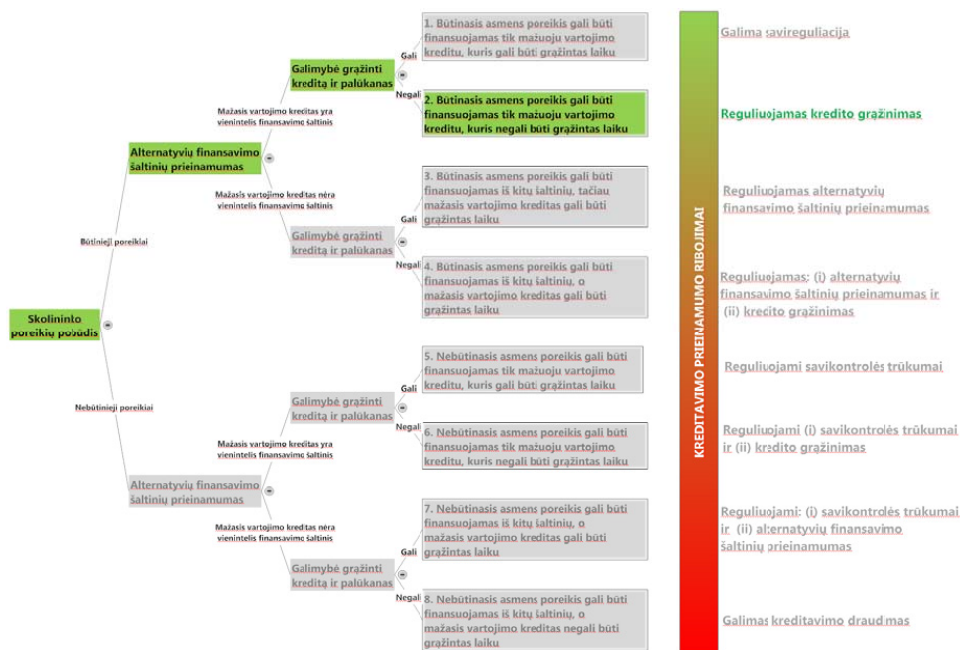
Atsižvelgiant į šioje disertacijoje (žr. 1.4. skyrių) vystomą požiūrį, kad reguliavimo praktika reikalauja užtikrinti individualizuotą ir subjektyviais kriterijais grįstą atsakingo kreditavimo praktiką, ignoruoti subjektyviają kredito gavėjo pusę ir jo emocinį integralumą būtų neatsakinga. Todėl šioje disertacijoje daroma išvada, kad Lietuvoje mažąjo vartojimo kredito gavėjams alternatyvūs jų poreikių finansavimo šaltiniai yra subjektyviai nepriimtini.

Mažąjo vartojimo kredito gavėjo *finansinio pajėgumo ir prasiskolinimo* tyrimo rezultatai, pateikti 3.2. skyriuje atskleidė, kad dauguma mažųjų vartojimo kreditų gavėjų (83 proc.) yra laikytini konservatyviais priimtino skolos lygio atžvilgiu ir pajėgiais įvykdyti savo įsipareigojimus, t.y. labai mokiais ar mokiais.

Net 75% respondentų iš esmės buvo patenkinti ar neutralūs mažąjo vartojimo kredito naudingumo atžvilgiu. Tačiau tik 36% skolininkų nepratęsino mažąjo vartojimo kredito grąžinimo terminų. Kiti respondentai tai darė skirtingu dažnumu nuo 1 iki 6 kartų ir daugiau, o net 33% pratęsino terminą daugiau kaip 3 kartus. Dėl to galima daryti išvadą, kad nors dauguma kredito gavėjų išlieka patenkinti, tačiau dažnas jų pasinaudoja termino pratęsimo galimybe.

Tai yra, dauguma skolininkų turi galimybę sumokėti palūkanas ir dengti dalį kredito, tačiau tik maža skolininkų dalis gali pasibaigus paskolos terminui padengti abi sumas iš karto. Skolininkai dažnai pervertina savo galimybes grąžinti kreditą ir sumokėti palūkanas, dėl ko yra pratęsinėjami terminai ar imami nauji kreditai seniesiems padengti.

Remiantis 11 paveiksle pateiktomis kreditavimo prieinamumo ribojimo alternatyvomis ir šios disertacijos tyrimo duomenimis, Lietuvoje galimas kredito prieinamumo lygis grafiškai yra pateiktas 19 paveiksle.

19 pav. Kreditavimo prieinamumo ribojimo galimybės Lietuvoje

Šie atlikto tyrimo rezultatai, vertinant pagal šios disertacijos 1.2.1. poskyryje ir kitose dalyse pateiktą mokslinės literatūros analizę žmogaus orumo ir nuosavybės teisės aspektais leidžia teigti, kad kreditavimas turėtų būti laikomas žmogaus teise. Tai yra, mažaisiais vartojimo kreditas Lietuvoje dažnai yra paskutinis teisėtas būdas stabilizuoti skolininko finansinę padėtį ir patenkinti savo būtinuosius poreikius. Todėl griežti kredito prieinamumo apribojimai gali pakenkti tiems, kurie iš tiesų elgiasi atsakingai ir racionaliai.

Šios išvados pasekmė yra ta, kad tam tikro reiškinio pripažinimas žmogaus teise sukuria esminius reguliavimo apribojimus. Reguliuotojo sprendimai, kuriais yra ribojama žmogaus teisė, visais atvejais privalės atitikti šias sąlygas: (i) ribojimas bus galimas tik remiantis įstatymu; (ii) apribojimai turi būti būtini visuomenėje siekiant apsaugoti kitų asmenų teises bei laisves, kitas fundamentalias vertybes, visuomenei būtinus svarbius tikslus; (iii) turi būti paisoma proporcingumo principo.

Tačiau kredito prieinamumo ribojimai nepaneigia reguliavimo galimybių. Tačiau reguliuotojas šioje situacijoje turi tapti savotišku „pasirinkimo architektu“, kuris reguliavimo tikslu ima geriausią sprendimą darančio asmens interesą ir tampa tėvu, geriausiai žinančiu, ko reikia jo vaikams ir siekia „pastūmėti“ juos link racionalaus sprendimo (Thaler ir Sunstein, 2003).

Primintina, kad geriausiu asmens interesu čia yra laikomas asmens pasirinkimas, kurį jis būtų padaręs jei skirtų maksimalų dėmesį, turėtų pilną informaciją, neribotas kognityvines galimybes ir visišką savęs kontrolę (Oorschot, 2013; Thaler ir Sunstein, 2008). Reguliotojo „pastūmėjimai“ link racionalaus sprendimo negali būti skirti priversti asmenį elgtis taip, kaip reguliuotojas nori, o *padėti* jiems elgtis taip, kaip *iš tikrųjų* nori jie patys (Oorschot, 2013; Schlag, 2009).

3.5. Mažajo vartojimo kreditavimo sandorių reguliavimo priemonių Lietuvoje pagrindimas

Šiame disertacijos skyriuje yra pateikiami ir pagrindžiami pasiūlymai dėl mažajo vartojimo kreditavimo sandorių reguliavimo priemonių, kuriomis nepažeidžiant reguliuotojo diskreciją ribojančių fundamentaliųjų visuomenės vertybių būtų mažinama skolininko prasiskolinimo tikimybė Lietuvoje. Tokiu būdu šioje dalyje įgyvendinamas šios disertacijos septintasis uždavinys.

Disertacijos 3.4 skyriuje apibendrintai pagrįsta, kad Lietuvoje mažajo vartojimo kreditavimo sandorio reguliavimas turi būti grindžiamas liberaliojo paternalizmo principais. Tai yra, reguliavimo tikslu laikytina sprendimo laisvė ir neapsunkinimas tų, kurie ja naudojasi (Thaler ir Sunstein, 2008). Reguliotojo „pastūmėjimai“ link racionalaus sprendimo čia nėra skirti priversti asmenį elgtis taip, kaip reguliuotojas nori, o *padėti* jiems elgtis taip, kaip *iš tikrųjų* nori jie patys (Oorschot, 2013; Schlag, 2009).

Tai yra, pagrindinis reguliavimo priemonių uždavinys yra reguliuoti šiuos sandorius taip, kad nemažinant kredito prieinamumo būtų mažinama skolininko prasiskolinimo tikimybė Lietuvoje. Visos priemonės turi būti subalansuotos ir veikti visus mažajo vartojimo kreditavimo sandorio etapus. Šis balansas yra galimas tik reguliavimą grindžiant individualizmu, laisve ir savireguliacija, suteikiant kiek įmanoma daugiau galimybių patiems santykių dalyviams nustatyti jiems priimtinas savo santykių taisykles.

Visi mažajo vartojimo kreditavimo sandorio etapai, reguliavimo priemonių ir jų parinkimo principų kontekste, yra detaliai aprašyti disertacijos 2.1.3. poskyryje. Tačiau primintina, kad iki kredito suteikimo, subjektyviai suvokęs savo poreikį, asmuo atlieka pasirinkimą *savo naudai* (įprastinį, spontanišką ar išsamų) tenkinti / atsisakyti savo poreikio. Todėl pirmasis reguliavimo priemonių tikslas yra nustatyti duomenis apie skolininką ir jo poreikius.

Empirinio tyrimo rezultatai parodė, kad dauguma kredito gavėjų mažąjį vartojimo kreditą naudoja būtiniesiems poreikiams tenkinti. Todėl reguliuotojas negali riboti asmens teisės kreiptis dėl kredito. Pagrindinė reguliuotojo užduotis etape iki kredito suteikimo yra padėti skolininkui išvengti klaidingo poreikio suvokimo, neribojant jo pasirinkimo.

Tam reguliuotojas turi *užtikrinti pakankamą duomenų apie skolininką ir jo poreikius surinkimą ir vertinimą*. Dėl to yra būtina įpareigoti skolininką pateikti tikslią ir pakankamą subjektyvios ir objektyvios informacijos, o taip pat užtikrinti kiek įmanoma platesnės duomenų rinkmenos prieinamumą kreditoriui. Turint omeny, kad valstybė yra didžiausias ir objektyvus duomenų valdytojas, turintis iš esmės neribojamą galimybę centralizuoti naujų duomenų surinkimą, logiška būtų teigti, kad būtent valstybė yra geriausioje padėtyje vertinti skolininko kreditingumą. Atitinkamai, autoriaus nuomone, mokumo vertinimas turėtų įtraukti ir subjektyvių kredito gavėjų poreikių vertinimą, kurį turėtų atlikti valstybiniai kredito duomenų valdytojai.

Kredito naudojimo metu, suvokus poreikį ir nusprendus jį tenkinti, asmuo renkasi finansavimo šaltinį. Reguliavimo priemonių tikslas yra nustatyti duomenis apie skolininko turtinę padėtį ir jam prieinamus finansavimo šaltinius. Kreditavimo ribojimai gali būti nustatomi tik tiems atvejams, kuomet asmuo turi prieinamus kitus finansavimo šaltinius.

Empirinio tyrimo rezultatai parodė, kad dauguma kredito gavėjų objektyviai turi alternatyvų mažiesiems vartojimo kreditams, tačiau jomis nesinaudoja daugiausiai dėl subjektyvių motyvų ar laiko trūkumo. Todėl pagrindinė reguliuotojo užduotis kredito naudojimo etape yra padėti skolininkui objektyviai įvertinti jam prieinamas poreikio finansavimo alternatyvas, įveikiant subjektyviuosius barjerus ir neribojant pasirinkimo.

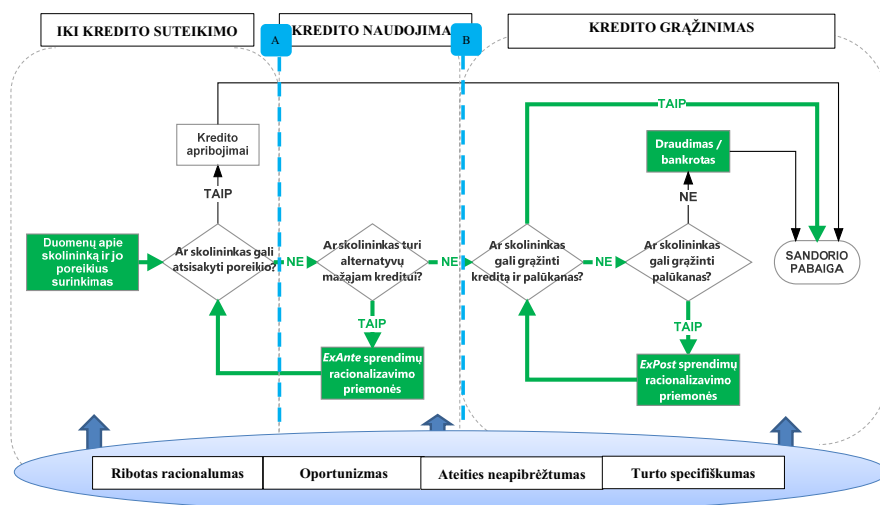
Pažymėtina, kad kredito gavėjo mokumo vertinimas čia gali būti naudojamas tik kai priemonė finansavimo šaltiniams įvertinti, o ne kaip būdas užkirsti kelią kreditavimui, jei kreditoriui šio skolininko mokumo rizika yra priimtina.

Reguluotojas šiame etape privalo *užtikrinti pakankamą duomenų apie skolininkui prieinamas finansavimo alternatyvas surinkimą, kreditavimo tinkamumo šiam skolininkui vertinimą ir nepriklausomo patarimo dėl kredito suteikimą*. Šis vertinimas yra „patarimo dėl kredito“ (*angl. credit advice*) esmė ir jis gali būti atliekamas drauge su kreditingumo vertinimu. Atitinkamai, kadangi objektyvus patarimas dėl kredito gali būti suteiktas tik nepriklausomo ir nesuinteresuoto subjekto, logiška yra siūlyti kredito tinkamumo vertinimą atlikti bei patarimus teikti tai pat valstybiniam kredito duomenų valdytojui.

Kredito grąžinimo metu, suėjus skolos grąžinimo terminui, skolininkas atlieka pasirinkimą kreditoriaus naudai grąžinti kreditą, ar ne. Empirinio tyrimo rezultatai parodė, kad mažojo vartojimo kredito gavėjai susiduria su tam tikrais sunkumais kredito grąžinimo proceso metu ir dažnu atveju dėl lėšų trūkumo yra priversti pratęsinėti kredito grąžinimo terminus. Todėl pagrindinė reguliuotojo užduotis šiame etape yra padėti skolininkui ir kreditoriui efektyviai valdyti išiskolinimą bei užtikrinti veiksmingą patarimą dėl skolos (*angl.* debt advice), efektyvų bankroto ar įsipareigojimų draudimo veikimą.

Kredito grąžinimo proceso metu reguliuotojas gali nustatyti privalomą įmokų amortizaciją, vienu metu sudarytų sandorių ir pratęsimų skaičiaus ribojimus, kas užtikrintų kreditoriaus piktnaudžiavimo prevenciją. Kitais atvejais, kuomet sunkumai grąžinti išiskolinimą yra atsiradę sąžiningai, skolininkams turėtų būti užtikrinamas nepriklausomas patarimo dėl skolos, draudimo ar bankroto procedūrų prieinamumas.

Remiantis disertacijos 2.1.3. poskyryje pateiktu reguliavimo priemonių ir jų pasirinkimo algoritmu, o taip pat empirinio tyrimo rezultatais, galima išskirti reikšmingas reguliavimo sritis Lietuvoje.

20 pav. Reguliavimo priemonių sritys Lietuvoje

Atsižvelgiant į tai, kad sandorio klaidos gali atsirasti dėl prisiskolinimą lemiančių veiksnių (kaip pagrįsta 1.2.3. poskyryje - sandorio sąnaudų), visos vartojimo kreditavimo reguliavimo priemonės turi būti parinktos taip, kad mažinti neigiamą šių veiksnių poveikį.

Disertacijos 3.3. skyriuje pateikta empirinio tyrimo duomenų statistinė analizė atskleidė, kad augant skolininko finansinio raštingumo lygiui, labiau tikėtina, kad jis nebus prasiskolinęs. Tikimybė, kad kredito gavėjas nebus prasiskolinęs yra didesnė kai skolininkas yra linkęs elgtis sąžiningai (neoportunistiškai). Nustatyta ir tai, kad kuo tiksliau asmuo numato ateities skolos našta ar, kuo geresnėje finansinėje padėtyje jis yra, tuo labiau tikėtina, kad jis nebus prasiskolinęs. Tuo tarpu nei paskolos greitis, nei konfidencialus jos pobūdis, formalumų kiekis, kaina ar kitos specifinės savybės neturi reikšmingo poveikio skolininkų prasiskolinimui.

Siekiant sumažinti didžiausią įtaką prasiskolinimui turinčių veiksnių poveikį, reguliuotojas turėtų ypatingai atidžiai:

- 1) užtikrinti finansinio švietimo priemonių įgyvendinimą, aiškios ir lengvai suvokiamos informacijos pateikimą ir pan., tam, kad būtų ugdomas finansinis skolininkų raštingumas, derinant šias priemones su sankcijomis kreditoriams už piktnaudžiavimą skolininkų neraštingumu;
- 2) užtikrinti skolininko prievolių vykdymo neišvengiamumą, riboti vienu metu sudarytų mažojo vartojimo kredito sutarčių skaičių ir pan., tam, kad būtų užkirstas kelias skolininko oportunistinei veiklai ir žalingoms šios elgsenos pasekmėms;
- 3) užtikrinti kredito gavėjų savianalizės priemonių prieinamumą efektyvius ir aiškius išankstinius įspėjimus apie kredito grėsmes, bei nustatyti teisę atsisakyti sutarties (atšalimo periodus) ir grąžinti kreditą anksčiau laiko tam, kad skolininkas turėtų pakankamai įrankių ir laiko tinkamai įsivertinti savo galimybes grąžinti prašomą kreditą;
- 4) užtikrinti privalomą ir efektyvų skolininkų mokumo vertinimą tuo tikslu kuriant centralizuotą kreditingumo duomenų bazių kūrimą, įtraukiant į šiuos modelius ir subjektyviuosius kriterijus; įtvirtinant atsakomybę skolininkui už netikslių duomenų pateikimą, nustatant privalomą kredito sumos amortizaciją mokant įmokas, atsakingą įsiskolinimo valdymą bei įtvirtinant galimybę fiziniam asmeniui bankrutuoti.

Vertinant visumą šių pasiūlymų 2.1.3. poskyryje analizuotos direktyvos 2008/48/EB atžvilgiu matyti, kad visuma pasiūlymų iš esmės atitinka pagrindines pilno suderinamumo priemones. Mažojo vartojimo kreditavimo srityje, atsižvelgiant į empirinio tyrimo rezultatus, kritikuotinas nebent yra bendrosios vartojimo kredito kainos metinės normos rodiklis. Finansinio raštingumo rezultatai leidžia teigti, kad tokio pobūdžio normos yra per sudėtingos ir iššaukia euristicas. Tačiau atsižvelgiant į tai, kad direktyva 2008/48/EB nėra taikoma kreditams iki 200 EUR ir grąžinamų per 3 mėn. (nebent valstybė narė nusprendžia taikyti ir šiems kreditams), šis trūkumas yra ne direktyvos 2008/48/EB turinio, o jos taikymo valstybėje narėje klausimas.

Empirinio tyrimo rezultatai, aptariami 3.4. ir šiame skyriuje, taip pat leidžia patvirtinti 2.1.3. skyriuje pateiktą apibendrinimą, jog mažojo vartojimo kreditavimo sandorių reguliavimo sritys turi būti:

- 1) informacijos atskleidimas ir patarimai dėl kredito;
- 2) skolininko kreditingumo vertinimas;
- 3) sandorio sąlygų ribojimas ir reikalavimai sudarymo procedūroms;
- 4) teisė atsisakyti sutarties ar ją nutraukti, ar panaikinti skolą per bankroto procedūras;
- 5) netesybų ir priverstinio išieškojimo ribojimai.

Tačiau priešingai nei esamas reguliavimas Lietuvoje (žr. 3.1. skyrius), šios priemonės turėtų būti prioritetiškai orientuotos ne į atsakingą skolinimą, o į atsakingą skolinimąsi ir su tuo susijusias skolininko veiklas.

Tai yra, kaip nurodoma 1.3.3. poskyryje, reguliuotojas privalo visuma priemonių užtikrinti, kad skolininkas:

- 1) pateiktų teisingą ir tikslią informaciją apie savo finansinę situaciją kredito davėjui, ir
- 2) tinkamai įvertinęs savo asmenines ir finansines aplinkybes priimtų informuotus ir tvarius finansinius sprendimus

Bet koku atveju, reguliuotojas Lietuvoje prioritetiškai turi siekti padidinti skolininko gerovę visų pirma saugant jį nuo jo paties kognityvinių trūkumų ir antra – pakeičiant asmens elgseną nemažinant jo pasirinkimo galimybių. Thaler ir Sunstein (2003) žodžiais, reguliavimas Lietuvoje turi būti grindžiamas liberalaus paternalizmo teorinėmis nuostatomis.

Apibendrinant trečiąją disertacijos dalį galima teigti, kad remiantis konceptualiu mažojo vartojimo kreditavimo sandorių reguliavimo modeliu ir atlikto empirinio tyrimo rezultatais, šioje disertacijoje buvo nustatytos reguliuotojo diskrecijos ribos bei nustatyti prasiskolinimo veiksniai. Tai yra, nauja mažojo vartojimo kreditavimo sandorių tyrimo metodologija ir jos pagrindu suformuota metodika įgalina tirti kredito gavėjo prasiskolinimo veiksnius, o gautais rezultatais pagrįsti reguliavimo priemonės, užtikrinančias kredito prieinamumą ir saugančias kredito gavėją nuo prasiskolinimo.

Todėl, remiantis disertacijoje pasiūlytu modeliu ir jo tikrinimo metodologinėmis priemonėmis, o taip pat gautais rezultatais galima teigti, kad disertacijoje buvo parengtas mažojo vartojimo kreditavimo sandorių reguliavimo modelis, kuris integruoja fundamentaliąsias visuomenės vertybes, sandorio procesą ir kredito gavėjo prasiskolinimo veiksnius, ir kuris reguliuotojo diskrecijos ribose apsaugo šį kredito gavėją nuo prasiskolinimo.

IŠVADOS

Disertacijoje siekiant suformuluoto tikslo parengti mažojo vartojimo kreditavimo sandorių reguliavimo modelį, integruojantį fundamentaliąsias visuomenės vertybes, sandorio procesą ir kredito gavėjo prasiskolinimo veiksnį, kuris reguliuotojo diskrecijos ribose apsaugotų kredito gavėją nuo prasiskolinimo, buvo išspręsti septyni uždaviniai. Atliktų teorinių ir empirinių tyrimų apibendrinti rezultatai pateikiami šiose išvadose:

Sprendžiant pirmąjį uždavinį šioje disertacijoje atskleistas mažojo vartojimo kreditavimo sandorių ir jų reguliavimo koncepcijų turinys bei raiška teoriniuose reguliuotojo diskreciją ribojančių fundamentaliųjų visuomenės vertybių ir kredito gavėjų prasiskolinimo veiksnio kontekstuose. Tai leidžia apibendrintai teigti, kad:

- (1) Mažojo vartojimo kreditavimo sandoriai ir jų reguliavimas, kaip mokslinio pažinimo objektas, yra pakankamai naujas, o įvairių šios rūšies kreditavimo aspektų tyrimai yra pradinėje stadijoje. Teorinės analizės pagrindu pasirinktas Williamson (1998, 2000) ir Jhering (1872) idėjomis grįstas analizės modelis, pagal kurį siekiant nustatyti tinkamas reguliavimo priemones yra būtina analizuoti aukščiausio ir žemiausio lygio institucijas. Tai yra - fundamentaliąsias visuomenės vertybes ir sandorius.
- (2) Fundamentaliųjų visuomenės vertybių analizė parodė, kad reguliuotojo laisvė priimti sprendimus yra ribojama žmogaus teisių, tarp kurių yra ir įpareigojimas imtis visų priemonių, kad namų ūkiai pasiektų pakankamą pragyvenimo lygį. Šis pragyvenimo lygis yra svarbi žmogaus orumo dalis, kuris dažnu atveju negali būti pasiekiamas ar palaikomas nesinaudojant kreditais. Tad teorinis kreditavimo sandorių ir žmogaus orumo santykis užtikrina teisės į kreditą pripažinimą ir atitinkamai - spaudimą reguliuotojams imtis atitinkamų priemonių užtikrinti veiksmingą šios teisės įgyvendinimą ir apsaugą.
- (3) Išvadą, jog kreditavimas turi būti laikomas žmogaus teise, patvirtina ir nuosavybės teisės ir jos sudedamųjų dalių analizė. Nustatyta, kad nuosavybės teisė apima ir asmens teisę disponuoti savo turtu tiek esamuojų, tiek būsimaisiais laikotarpiais. Tai yra, asmuo turi teisę įsipareigoti disponuoti savo nuosavybe ateityje, kitaip tariant - prisiimti įsipareigojimus. Dėl to daroma išvada, jog kreditavimas yra laikytinas neatsiejama ne tik žmogaus orumo, bet ir nuosavybės teisės dalimi, dėl ko reguliuotojas be pakankamos priežasties negali riboti kredito prieinamumo.

- (4) Žmogaus orumo ir nuosavybės teisių kontekste kreditavimas yra vertintinas kaip viena iš skurdo mažinimo priemonių, turinčių socialinę misiją apsaugoti nepasiturinčių asmenų orumą, o ne vien tik verslo misiją plėsti vartojimą.
- (5) Sandorio ir jo elementų analizė leidžia teigti, kad sandoris yra tirtinas kaip procesas. Pagrindinis sandorio elementas yra subjektyvieji asmens poreikiai, kurie lemia asmens pasirinkimą veikti vienu ar kitu būdu. Kiekvienas šis veiksmas veda prie pasikeitusios asmens būsenos, tai yra – sandorio pasekmių, kuri gali atitikti asmens lūkesčius ir patenkinti poreikį, arba ne. Taigi, sandoris yra asmens laisvės (laisvos valios) išraiška, todėl galimybės sudaryti sandorį ribojimas tuo pačiu yra ir asmens laisvės ribojimas. Atitinkamai, sandorių reguliavimo tikslas yra užtikrinti veiksmingas galimybes asmeniui laisvai išreikšti savo valią (sudaryti sandorį), taip tenkinant savo poreikius.
- (6) Reguliavimo poreikį lemiančių rinkos ypatumų teorinė analizė atskleidė, kad absoliutus teisinis apibrėžtumas, kuomet rinkos yra absoliučiai savireguliuojančios (be jokio išorinio reguliavimo), yra galimas tik nesant sandorių sąnaudų, tai yra - esant tobulai nuosavybei. Tačiau tokia būsena yra neįmanoma dėl sandorio sąnaudų veiksmų, kurie mokslo darbuose yra skirstomi į: (i) ribotą racionalumą; (ii) ateities neapibrėžtumą; (iii) oportunizmą; (iv) turto specifiškumą. Šių veiksmų sąveika lemia ir informacijos asimetriją.
- (7) Sandorio sąnaudų veiksmų poveikio mažinimas bei nuosavybės neliečiamumo užtikrinimas ir iš to sekantis rinkos efektyvumas yra pagrindinis reguliavimo tikslas. Atitinkamai, siekiant nustatyti teisingus reguliavimo sprendinius yra būtina tirti sandorį procesiniu požiūriu, sandorių sąnaudų veiksmus ir formuoti reguliavimo priemones, kurios leistų sumažinti neigiamą šių veiksmų poveikį.

Sprendžiant antrąjį uždavinį šioje disertacijoje atskleisti teoriniai požiūriai į mažojo vartojimo kreditavimo sandorių vertinimą skolininko, kreditoriaus ir reguliuotojo dimensijose. Tai leidžia apibendrintai teigti, kad:

- (1) Individualus požiūris į kredito gavėją ir iracionalios elgsenos tyrimai leidžia geriau suprasti mažųjų vartojimo kreditų gavėjų poreikius, veiksmus juos tenkinant ir šių veiksmų pasekmes. Tai leidžia pagrįsti ir reguliavimo priemonių poreikį bei ribas. Mokslinės literatūros analizė atskleidė, kad skolininkas yra ribotai racionalus dėl veikiančių emocijų ar daromų klaidingų prielaidų. Dėl to mažojo vartojimo kreditavimo sandoriai iš skolininko perspektyvos turi būti tyrinėjami lyginant skolininko poreikius ir lūkesčius sprendimo priėmimo metu, jo atliktus veiksmus bei galutinį sandorio rezultatą.

- (2) Mokslinė kreditoriaus dimensijos tyrimų analizė parodė, kad perteklinis pelnymas iš skolininko poreikių, neatsižvelgiant į būsimas pasekmes, gali pakenkti skolininkui labiau nei nepakankamas vartojimas ar finansinė atskirtis. Dėl to mažojo vartojimo kreditavimo sandorių reguliavimo poreikis yra dažniausiai grindžiamas santykinai didele mažojo kredito kaina jų gavėjams. Tačiau kredito kaina turėtų padengti sandorio sąnaudas ir suteikti protingą ir sąžiningą pelno normą, o mažojo vartojimo kreditavimo sandoriuose mokumo vertinimo ir įsiskolinimų valdymo procedūros sąlygoja ir santykinai (lyginant su tradiciniais kreditais) didelę kredito kainą. Dėl to reguliuotojo sprendimai dėl toleruotinos palūkanų normos turėtų nustatyti teisingą pusiausvyrą tarp kredito gavėjų gerovės iš vienos pusės ir būtinybės kurti stiprias kredito institucijas iš kitos pusės, tuo tikslu pirmiausiai užtikrinant kredito sąnaudų padengimą ir sąžiningą bei teisingą pelno normą.
- (3) Reguliavimo priemonių teorinė analizė leido išskirti ir sugrupuoti įprastines mažojo vartojimo kreditavimo sandorių reguliavimo priemones. Teoriškai pagrįsta, kad toleruotinas kredito gavėjo prasiskolinimo lygis turi būti vertinamas individualiai ir subjektyviai, nes geriausi savo finansinės padėties vertintojai yra patys kredito gavėjai. Atitinkamai, vertinant kredito gavėjo mokumą, paties kredito gavėjo pateikiamai informacijai ir jo elgsenai turi būti skiriamas reikšmingas reguliuotojo dėmesys.
- (4) Nustatyta, kad pagrindinės reguliavimo kryptys, sprendžiant intervencijos į mažojo vartojimo kreditavimo sandorius problematiką, yra atsakingas kreditavimas, susidedantis iš (i) atsakingo skolinimosi ir (ii) atsakingo skolinimo. Reguliavimo priemonių įvairovė yra plati - nuo visiškai laisvos rinkos, iki visiško šių paslaugų draudimo, tačiau visais atvejais reguliavimo sprendimai turi būti parenkami atsakingai, remiantis pakankama informacija apie skolininkus, jų poreikius, šių poreikių finansavimo alternatyvas, bei atlikus reguliavimo poveikio vertinimus. Reguliavimo tikslas visais atvejais turi būti asmens gerovės didinimas kiek įmanoma labiau priartinant jo faktinius sprendimus prie racionalių, tačiau tuo pačiu neribojant jo pasirinkimo laisvės ir galimų alternatyvų.

Sprendžiant **trečiąjį uždavinį** šioje disertacijoje parengtas mažojo vartojimo kreditavimo sandorių reguliavimo modelis, integruojantis fundamentaliasias visuomenės vertybes, sandorio procesą ir kredito gavėjo prasiskolinimo veiksmus. Tai leidžia apibendrintai teigti, kad:

- (1) Apibendrintai pagrįsta, kad konkrečių sandorių reguliavimo priemonių poreikis yra nulemiamas sandorio sąnaudų, tačiau reguliuotojo diskrecija rinktis šias priemones yra ribojama fundamentaliųjų visuomenės vertybių. Be to, kadangi sandoris yra tiriamas procesiniu požiūriu, sudarytame modelyje siūloma integruoti fundamentaliasias visuomenės vertybes, sandorio procesą, skolininko prasiskolinimo veiksmus.

- (2) Pagal sudarytą modelį nuolatos inovuojantys sandoriai ir jų rezultatai gali nulemti reguliavimo priemonių ar institucijų poreikį, o reguliuotojas, ypač susidūręs su nepažintais sandoriais, veiks fundamentalias vertybes idant praplėsti ar susiaurinti savo diskrecijos ribas. Tad pateiktas modelis atspindi dinamišką reguliavimo pobūdį ir užtikrina nuolatinį reguliavimo vystymąsi bei inovacijas, kurios yra inicijuojamos sandorių lygmenyje.
- (3) Modeliu pagrįsta, kad konkrečių reguliavimo priemonių parinkimas yra empirinių duomenų apie vykstančius kreditavimo sandorius loginės interpretacijos, fundamentaliųjų visuomenės vertybių kontekste, dalykas. Turint omenyje, kad fundamentaliosios visuomenės vertybės, pasak Williamson (1985, 2000), kinta labai retai ir reguliuotojo įtaka joms yra ribota, pagrindinis empirinio tyrimo objektas sprendžiant sandorių reguliavimo problemas yra kreditavimo sandoris ir pagrindiniai jo elementai – skolininko poreikiai, jo veiksmas tenkinant šiuos poreikius ir tokių veiksmų rezultatas (prasiskolinimo lygis). Žinant, kokie veiksniai daugiausiai lemia prasiskolinimą, modelis įgalins priimti sprendimus dėl reguliuotojo intervencijos masto bei priemonių, neišinančių iš fundamentaliųjų visuomenės vertybių nustatytų reguliuotojo diskrecijos ribų.

Sprendžiant **ketvirtąjį uždavinį** šioje disertacijoje parengta mažojo vartojimo kreditavimo sandorių reguliavimo tyrimo metodologija. Tai leidžia apibendrintai teigti, kad:

- (1) Remiantis sudarytu mažojo vartojimo kreditavimo sandorių reguliavimo modeliu turi būti formuluojamos ir metodologinės prieigos. Kadangi disertacijos tikslas yra orientuotas į kredito gavėjo prasiskolinimo mažinimą, o parengto modelio pagrindas yra konkretus sandoris, tai metodologinių prieigų pagrindas yra vartojimo kreditavimo sandoris algoritmas iš skolininko perspektyvos, kuris yra tirtinas trijose etapuose: (i) iki kredito suteikimo, (ii) kredito naudojimo metu, ir (iii) kredito grąžinimo metu. Šis procesas, prasidedantis nuo asmens poreikio gauti tam tikros prekės ar paslaugos duodamą efektą, baigiasi tvarių arba perteklinių įsiskolinimų (prasiskolinimų).
- (2) Atlikus mažojo vartojimo kreditavimo sandorių tyrimų metodikų analizę išskirtini kredito gavėjų prasiskolinimo veiksniai, kuriuos siūloma suskirstyti pagal sandorio sąnaudų teorijoje išskiriamas keturias sandorio sąnaudų grupes.

Sprendžiant penktąjį uždavinį šioje disertacijoje buvo atliktas empirinis tyrimas ir jo pagrindu ištirti mažojo vartojimo kredito gavėjų prisiskolinimo veiksniai Lietuvoje. Tai leidžia apibendrintai teigti, kad:

- (1) Nepaisant to, mažojo vartojimo kreditavimo veikla Lietuvoje yra reguliuojama bene griežčiausiai visoje Europos Sąjungoje. Nė vienoje ES šalyje, kurioje leidžiamos šios rūšies kreditavimo sandoriai, nėra vienu metu taikomas kredito kainos ir delspinigių ribojimas, bei draudimas skolinti tiems asmenims, kurių pajamų bei finansinių įsipareigojimų santykis yra didesnis kaip 40 proc.
- (2) Atlikus apklausą Lietuvoje, respondentų socialinių demografinių charakteristikų tyrimo rezultatai parodė moteriškos lyties respondentų dominavimą. Daugiausiai respondentų buvo 35-50 m. amžiaus, turintys profesinį / kolegijos išsilavinimą, gyvenantys nuosavame būste su kitu suaugusiu (su ar be vaikų), dirbantys ir uždirbantys nuo 1101 iki 1500 Lt. Dauguma skolininkų nebuvo linkę elgtis oportunistiškai, tačiau turėjo vidutinius finansinio raštingumo įgūdžius. Dauguma respondentų nurodė galintys prisiimti įsipareigojimų iki 40% savo pajamų, kad neriboti einamųjų išlaidų, o skolinantis pakankamai tiksliai numatė ir įvertino savo galimybes grąžinti skolą.
- (3) Apklausos Lietuvoje duomenų analizė atskleidė, kad (i) populiariausi mažųjų kreditų panaudojimo būdai Lietuvoje yra susiję su pagrindiniais žmonių poreikiais; (ii) mažojo vartojimo kredito gavėjui kiti poreikių finansavimo šaltiniai yra objektyviai prieinami, tačiau subjektyviai - nepriimtini; (iii) termino pabaigoje skolininkai dažniausiai neturi galimybės grąžinti skolos ir sumokėti palūkanas, todėl dažnu atveju yra priversti pratęsinėti kredito grąžinimo terminus.
- (4) Siekiant nustatyti atskirų veiksnių įtaką prisiskolinimui, buvo atliktas tyrimas, taikant dvinarės logistinės regresijos metodą ir buvo nustatyta, kad augant asmens finansinio raštingumo lygiui, labiau tikėtina, kad jis nebus prisiskolinęs (patvirtinta hipotezė, jog prisiskolinimo tikimybė yra didesnė, kai skolininkas veikia iracionaliai). Be to, kuo sąžiningiau (neoportunistiškai) yra linkęs elgtis asmuo, tuo labiau tikėtina, kad jis nebus prisiskolinęs (patvirtinta hipotezė, kad prisiskolinimo tikimybė yra didesnė, kai skolininkai veikia oportunistiškai). Taip pat, kuo tiksliau asmuo numato ateities skolos našą ar, kuo geresnėje finansinėje padėtyje jis yra, tuo labiau tikėtina, kad jis nebus prisiskolinęs (patvirtinta hipotezė, kad prisiskolinimo tikimybė yra didesnė, kai skolininkai veikia didesnio ateities neapibrėžtumo sąlygomis). Tačiau specifinės kredito savybės neturi poveikio kredito gavėjų prisiskolinimo lygiui (paneigta hipotezė, jog prisiskolinimo tikimybė priklauso nuo mažojo vartojimo kredito specifiškumo).

Sprendžiant šeštąjį uždavinį šioje disertacijoje buvo pagrįsti mažojo vartojimo kreditavimo sandorių reguliuotojo diskrecijos apribojimai Lietuvoje. Tai leidžia apibendrintai teigti, kad:

- (1) Empiriniu tyrimu atskleidus, kad mažieji vartojimo kreditai yra naudojami būtiniesiems poreikiams tenkinti kai subjektyviai kiti finansavimo šaltiniai kredito gavėjui yra nepriimtini, darytina išvada, kad kreditavimas turėtų būti laikomas žmogaus teise. Todėl griežti bendrojo pobūdžio reguliavimo sprendimai apribojantys ar uždraudžiantys mažuosius vartojimo kreditus gali pakenkti tiems, kurie iš tiesų elgiasi atsakingai ir racionaliai.
- (2) Atsižvelgiant į tai, reguliavimo tikslas yra „pastūmėti“ kredito gavėją link racionalaus sprendimo neribojant jo pasirinkimo galimybių. Tai yra, reguliavimo priemonėmis negalima versti kredito gavėją elgtis taip, kaip reguliuotojas nori, o *padėti* jiems elgtis taip, kaip *iš tikrųjų* nori jie patys.

Sprendžiant septintąjį uždavinį šioje disertacijoje buvo pagrįsti pasiūlymai dėl mažojo vartojimo kreditavimo sandorių reguliavimo priemonių, kuriomis, nepažeidžiant reguliuotojo diskreciją ribojančių fundamentaliųjų visuomenės vertybių, būtų mažinama kredito gavėjų praskolinimo tikimybė Lietuvoje. Tai leidžia apibendrintai teigti, kad:

- (1) Remiantis teorinėmis išvalgomis ir empirinio tyrimo rezultatais galima teigti, kad reguliavimo priemonės turi veikti visus tris mažojo vartojimo kreditavimo sandorio etapus, reguliavimą grindžiant individualizmu, laisve ir savireguliacija, suteikiant kiek įmanoma daugiau galimybių patiems santykių dalyviams nustatyti jiems priimtinas savo santykių taisykles.
- (2) Sandorio etape iki mažojo vartojimo kredito suteikimo reguliavimo priemonių tikslas yra nustatyti duomenis apie skolininką ir jo poreikius. Tam reguliuotojas turi *užtikrinti pakankamą duomenų apie skolininką ir jo poreikius surinkimą ir vertinimą*. Atsižvelgiant į tai, kad valstybė yra didžiausias ir objektyvus duomenų valdytojas, turintis iš esmės neribojamą galimybę centralizuoti naujų duomenų surinkimą, mokumo vertinimas turėtų įtraukti ir subjektyvių kredito gavėjų poreikių vertinimą, kurį turėtų atlikti valstybiniai kredito duomenų valdytojai.

- (3) Mažojo vartojimo kredito naudojimo etape reguliavimo priemonių tikslas yra nustatyti duomenis apie skolininko turtinę padėtį ir jam prieinamus finansavimo šaltinius. Reguliuotojas šiame etape privalo *užtikrinti pakankamą duomenų apie skolininkui prieinamas finansavimo alternatyvas surinkimą, kreditavimo tinkamumo šiam skolininkui vertinimą ir nepriklausomo patarimo dėl kredito suteikimą*. Atsižvelgiant į tai, kad objektyvus patarimas dėl kredito gali būti suteiktas tik nepriklausomo ir nesuinteresuoto subjekto, logiška yra siūlyti ir kredito tinkamumo vertinimą atlikti bei patarimus teikti taip pat valstybiniai kredito duomenų valdytojai.
- (4) Mažojo vartojimo kredito grąžinimo etape reguliuotojo užduotis yra padėti skolininkui ir kreditoriui efektyviai valdyti išskolinimą bei užtikrinti veiksmingą patarimą dėl skolos, efektyvų bankroto ar išpareigojimų draudimo veikimą.
- (5) Be to, siekiant sumažinti didžiausią įtaką prasiskolinimui turinčių veiksnių poveikį, reguliuotojas turėtų ypatingai atidžiai (i) ugdyti finansinį skolininkų raštingumą; (ii) užtikrinti skolininko prievolių vykdymo neišvengiamumą; (iii) užtikrinti kredito gavėjų savianalizės priemonių prieinamumą ir išankstinius išpėjimus apie kredito grėsmes; (iv) užtikrinti privalomą ir efektyvų skolininkų mokumo vertinimą.

Tolimesnės tyrimų kryptys:

Tolimesnės kreditavimo sandorių tyrinėjimų kryptys yra iš esmės apspręstos šios disertacijos ribotumų. Tai yra, tolesniuose darbuose galima būtų plėtoti: (i) kreditavimo santykio su sutarties laisvės ar kitais civilinių santykių principais tyrimus; (ii) kreditavimo sandorio ir įvairių jo elementų analizę sandorio tikslų, motyvų, poreikių klasifikacijos kontekstuose, sandorio subjektų sprendimų priėmimo ir kitais aspektais; (iii) kreditavimo sandorių reguliuojančių institucijų santvarkos analizę; (iv) kreditavimo sandorių reguliavimo priemonių priežasčių ir pasekmių lyginamąją analizę; (v) nulinių sandorio sąnaudų situacijos analizę dirbtinio intelekto ir kitų technologinių inovacijų kontekstuose; (vi) ir tyrimus kitais susijusiais aspektais

LITERATŪROS SĄRAŠAS

1. Aalst van der, W. M. P. (2011). *Process mining: Discovery, Conformance and Enhancement of Business Processes*. Heidelberg, Dordrecht, London, New York: Springer, pp. 1-352.
2. Aalst van der, W. M. P. et al. (2012). *Process Mining Manifesto*. In *BPM 2011 Workshops proceedings. - Lecture Notes in Business Information Processing*. Springer-Verlag, pp. 1-19.
3. Agarwal, S., Skiba, P. M. and Tobacman, J. (2009). Rationality in the Consumer Credit Market: Payday Loans and Credit Cards – New Liquidity and Credit Scoring Puzzles? *American Economic Review: Papers & Proceedings*, Vol. 99, No. 2, pp. 412–417.
4. Agarwal, S., Skiba, P. M., Tobacman, J. (2009). Payday Loans and Credit Cards: New Liquidity and Credit Scoring Puzzles? *Papers and Proceedings*, Vol. 99, No. 3, pp. 1-5.
5. Akerlof, G. A. (1970). The Market for “Lemons”: Quality Uncertainty and the Market Mechanism. *Quarterly Journal of Economics*, Vol. 84, No. 3, pp. 488-500.
6. Allen, D. W. (1991). “What are Transaction Costs?” *Research in Law and Economics* 14: 1–18.
7. Allen, D. W. (1999). Transaction Costs. In Bouckaert, B. and De Geest, G. (Eds.). *Encyclopedia of Law and Economics*. Cheltenham: Edward Elgar, pp. 893-925.
8. Amir, O. and Lobel, O. (2008). Stumble, predict, nudge: How behavioral economics informs law and policy. *Columbia Law Review*, 108(8):2098–2137.
9. Anderloni, L., Vandone, D. (2010). Risk of Overindebtedness and Behavioural Factors. - *Working Paper*, No. 2010-25.
10. Anderson, M. H. and S. Jaggia. (2008). Rent-to-Own Agreements: Customer Characteristics and Contract Outcomes. *Journal of Economics and Business*, Vol. 61, No. 1, pp. 51–69.
11. Anderson, M. H., and R. Jackson. (2004). Rent-to-Own Agreements: Purchases or Rentals? *Journal of Applied Business Research*, Vol. 20, No. 1, pp. 13–22.
12. Applied Research and Consulting LLC (2009). *Financial Capability in the United States: Initial Report of Research Findings from the 2009 National Survey*. New York: Applied Research and Consulting LLC.
13. Argo, J., ir Kelly, (2002). Warning! Proceed With Caution: A Meta-Analysis of the Effectiveness of Warning Labels, in Broniarczyk, S and Nakamoto, K (eds.) *Advances in Consumer Research*. Association for Consumer Research, pp. 235-236.
14. Babbie, E. (2004). *The Practice of Social Research* (10th ed.). Belmont: Thomson Wadsworth.
15. Bayoumi, T. (1993). Financial Deregulation and Consumption in the United Kingdom. *The Review of Economics and Statistics*, Vol. 75, No. 3, pp. 536-539.
16. Baldwin, R. E. and Cave, M. (1999). *Understanding Regulation: Theory, Strategy and Practice*. Oxford: Oxford University Press.
17. Barber, B. M. ir Odean, T (2001). Boys Will be Boys: Gender, Overconfidence, and Common Stock Investment // *The Quarterly Journal of Economics*, 1.
18. Bar-Gill, O. (2004). Seduction by Plastic. *Nw. U. L. Rev.*, Vol. 98, No. 4, pp. 1373-1434.

19. Bar-Gill, O. (2007). Behavioral Economics of Consumer Contracts. *The Minn. L. Rev.*, No. 92, pp. 749-802.
20. Bar-Gill, O., Warren, E. (2008). Making Credit Safer. *U. Pa. L. Rev.*, Vol. 157, No. 1, pp. 1-101.
21. Barr, M., and Dokko, J. K. (2008) Third-Party Tax Administration: The Case of Low- and Moderate-Income Households. // *Journal of Empirical Legal Studies*, Vol. 5, No. 4, pp. 963–81.
22. Barr, M., Sendhil M. and Eldar S. (2008). Behaviorally informed financial services regulation. Washington DC:New America Foundation.
23. Ben-Shahar, O. (2004). Agreeing to Disagree: Filling Gaps in Deliberately Incomplete Contracts. John M. Olin Program in Law and Economics Paper, No. 04-002, pp. 1-39.
24. Bentham, J. (1818). *A Defence of Usury*. London: Payne and Foss.
25. Berg, N (2003). Normative behavioral economics. *The Journal of Socio-Economics*, No. 32, pp. 411-427.
26. Bertrand, M., and Morse, A. (2009). What Do High-Interest Borrowers Do with Their Tax Rebate? *American Economic Review: Papers & Proceedings*, Vol. 99, No. 2, pp. 418–423.
27. Bertrand, M., and Morse, A. (2011). Information Disclosure, Cognitive Biases, and Payday Borrowing. *Journal of Finance*, Vol. 66, No. 6, pp. 1865-1893.
28. Berube, A., and Kornblatt, T. (2005). Step in the Right Direction: Recent Declines in Refund Anticipation Loan Usage Among Low-Income Taxpayers. Washington, DC: Brookings Institution.
29. Betti, G., Dourmachkin, N., Rossi, M., Yin, Y. P. (2007). Consumer Over-Indebtedness in the EU: Measurement and Characteristics. *Journal of Economic Studies*, Vol. 34, No. 2, pp. 136-156.
30. Bhutta, N., Skiba, P., Tobacman, J. (2012). Payday Loan Choices and Consequences. *Vanderbilt Law and Economics Research Paper*, No. 12-30, pp. 1-35. doi: 10.2139/ssrn.2160947.
31. Binder, M. (2013). Should evolutionary economists embrace Libertarian Paternalism? *Journal of Evolutionary Economics*, in press.
32. Block, W. (1997). “Coase and Demsetz on Private Property Rights.” *Journal of Libertarian Studies* I(2).
33. Block, W. (1995). “Ethics, Efficiency, Coasian Property Rights, and Psychic Income: A Reply to Demsetz.” *Review of Austrian Economics* 8(2).
34. Bodenhorn, H. (2005). Usury Ceilings, Relationships and Bank Lending Behavior: Evidence from Nineteenth Century New York. - NBER Working Paper, No. 11734. Cambridge, MA: National Bureau of Economic Research, pp. 1-47.
35. Bowles, P., Ajit, D., Dempsey, K., and Shaw, T. (2011). Urban Aboriginal Use of Fringe Financial Institutions: Survey Evidence from Prince George, British Columbia. *Journal of Socioeconomics*, Vol. 40, No. 6, pp. 895-902.
36. Bradley, C. M. (1986). The Uncertainty Principle in the Supreme Court. *Duke Law Journal*, Vol. 1986, No. 1, p. 63. The mind in the text: Maxeiner, J. R. (2008). Some Realism About Legal Certainty in the Globalization of the Rule of Law. *Houston Journal of International Law*, Vol. 31, No. 1, p. 34.
37. Brennan, L., Zevallos, Z. Binney, W. (2011). Vulnerable consumers and debt: Can social marketing assist? *Australasian Marketing Journal*, Vol. 19, No. 3, pp. 203-211.

38. Brennan, M. (2012). *The Changing Landscape of Financial Services in Manitoba: A Location Analysis of Payday Lenders, Banks and Credit Unions*. - Ph. D. diss. The University of Manitoba.
39. Brennan, M., McGregor, B., Buckland, J. (2011). *The Changing Structure of Inner-City Retail Banking: Examining Bank Branch and Payday Loan Outlet Locations in Winnipeg, 1980-2009*. *Canadian Journal of Urban Research*, Vol. 20, No. 1, pp. 1-32.
40. Bridges, S., Disney, R (2004). *Use of Credit and Arrears on Debt Among Low-Income Families in the United Kingdom*. *Fiscal Studies*, Vol. 25, No. 1, pp. 1-25.
41. Bryman, A. *Social Research Methods* (3rd ed.). Oxford University Press.
42. Brown, A. (1995). *Can Utilitarianism Accommodate Moral Rights?* *UCL Jurisprudence Review*, No. 16.
43. Brown, S., Taylor, K., Price, S. W. (2005). *Debt and Distress: Evaluating the Psychological Cost of Credit*. *Journal of Economic Psychology*, Vol 26, No. 5, pp. 642–663.
44. Buchanan, J. (1985). *Liberty, Market and State*. New York: New York University Press.
45. Buckland, J. (2009). *Affordable Credit Options for Vulnerable Consumers: Identifying Alternatives to High-Cost Credit in Australia, Belgium, Canada, France, Germany, the UK, & the US*. Ottawa: Office of Consumer Affairs/Industry Canada.
46. Buckland, J. (2012). *Hard Choices: Financial Exclusion, Fringe Banks, and Poverty in Urban Canada*. Toronto: University of Toronto Press.
47. Buckland, J., Hamilton, B., and Reimer, B. (2006). *Fringe Financial Services, Inner-City Banking and Community-Based Solutions*. *Canadian Journal of Urban Research*, Vol. 15, No. 1, pp. 109-128.
48. Buckland, J.,(2003). *The Rise of Fringe Financial Services in Winnipeg's North End: Client Experiences, Firm Legitimacy & Community-Based Alternatives*. Winnipeg, Canada: Winnipeg Inner-city Research Alliance.
49. Buckland, J.,(2007). *Serving or Exploiting People Facing a Short-Term Credit Crunch? - A Study of Consumer Aspects of Payday Lending in Manitoba*. Winnipeg.
50. Butkus, S. F. (2007). *Vadyba*. Vilnius: Technika.
51. Butler, C. M., and Park, N. A. *Mayday Payday: Can Corporate Social Responsibility Save Payday Lenders?* *Rutgers J. L. & Urb. Pol'y*, Vol. 3.
52. Camerer, C. (2006). *Wanting, liking, and learning: Neuroscience and paternalism*. *University of Chi-cago Law Revue*, 73:87–110
53. Camerer, C. F., Loewenstein, G. (2002). *Behavioral Economics: Past, Present, Future*. - Draft.
54. Carrell, S., and Zinman, J. (2008). *In Harm's Way? Payday Loan Access and Military Personnel Performance*. - Federal Reserve Bank of Philadelphia Working Papers, No. 08-18.
55. Carter, R., Hodgson, G. M. (2006). *The Impact of Empirical Tests of Transaction Cost Economics on the Debate on the Nature of the Firm*. *Strategic Management Journal*, Vol. 27, No. 5, pp. 461-476.
56. Carter, S. P. (2012). *Essays in Consumer Finance: Bankruptcy and Fringe Banking*. - Ph. D. diss. Vanderbilt University.

57. Carter, S. P., Skiba, P. M., Sydnor, J. (2013). The Difference a Day (Doesn't) Make: Does Giving Borrowers More Time to Repay Break the Cycle of Repeated PaydayLoan Borrowing?
58. Caskey, J. P. (2002). The Economics of Payday Lending. Madison, WI: Filene Research Institute, pp. 1-65.
59. Caskey, J. P. (2010). Payday Lending: New Research and the Big Question. - Federal Reserve Bank of Philadelphia Working Papers, No. 10-32. Philadelphia, PA: Research Department, Federal Reserve Bank of Philadelphia, pp. 1-40.
60. Center for Responsible Lending. (2009). APR Matters on Payday Loans. Center for Responsible Lending.
61. Central Bank of the Republic of Lithuania (LCB) (2012). Vartojimo kredito rinkos apžvalga 2011 m. [Interaktyvus] [žiūrėta 2013, gegužės 29]. Prieiga per internetą: http://www.lb.lt/vartojimo_kredito_rinkos_apzvalga_1.
62. Central Bank of the Republic of Lithuania (LCB) (2013). Namų ūkių finansinės elgsenos apklausos apžvalga. [Interaktyvus] [žiūrėta 2013, gegužės 29]. Prieiga per internetą: <http://www.lb.lt/apklauso>.
63. Central Bank of the Republic of Lithuania (LCB) (2013). Vartojimo kredito rinkos apžvalga 2012 m. [Interaktyvus] [žiūrėta 2013, liepos 3]. Prieiga per internetą: http://www.lb.lt/vartojimo_kredito_rinkos_apzvalga_2012_m.
64. Central Bank of the Republic of Lithuania (LCB) (2014). Vartojimo kredito rinkos apžvalga 2013 m. [Interaktyvus] [žiūrėta 2014, gegužės 15]. Prieiga per internetą: http://www.lb.lt/vartojimo_kredito_rinkos_apzvalga_2013_m.
65. Chater, N., Inderst, R., Huck, S., (2010). Consumer decision-making in retail investment services. Report to the European Commission (SANCO).
66. Chatterjee, S., Goetz, J., and Palmer, L. (2009). An Examination of Short-Term Borrowing in the United States. Global Journal of Business Research, Vol. 3, No. 2, pp. 1-8.
67. Cheung, S. N. S. (1983). The Contractual Nature of the Firm. Journal of Law and Economics, Vol. 26, No. 1, pp. 1-21.
68. Cheung, S. 1969. "Transaction Costs, Risk Aversion, and the Choice of Contractual Arrangements", Journal of Law and Economics, vol. 12, No 1, 23-42.
69. Cicconi, Ch. A. (2006). A Role for Payday Lendres. Banking L. J, Vol. 123, No. 235, p. 236.
70. Clarke, K. A. and Primo, D. M. (2007). Modernizing Political Science: A Model-Based Approach. Perspectives on Politics, Vol. 5, No. 4, pp. 741-753.
71. Clarke, K. A., Primo, D. M. (2007). Modernizing Political Science: a Model-Based Approach. Perspectives on Politics, Vol. 5, No. 4, pp. 741-753.
72. Coase, R. (1937). The Nature of the Firm. Economica, Vol. 4., No. 16, pp. 386-405.
73. Coase, R. (1960). The Problem of Social Cost. The Journal of Law and Economics, Vol. 3, No. 1, pp. 1-44.
74. Coase, R. (1988) The Firm, the Market and the Law. Chicago: University of Chicago Press.

75. Coglianese, C. and Mendelson, E. (2010). Meta-Regulation and Self-Regulation (2010). In Cave M., Baldwin, R., Lodge, M. (Eds.) (2010). *The Oxford Handbook on Regulation*; - U of Penn Law School Public Law Research Paper, No. 12-11; - U of Penn Inst for Law & Econ Research Paper, No. 12-06. Available at SSRN: <http://ssrn.com/abstract=2002755>.
76. Cooter, R. (1982). "The Cost of Coase." *Journal of Legal Studies* XI.
77. Cooter, R. D., Siegel, N. S. (2010). Collective Action Federalism: a General Theory of Article I, section 8. *Stanford Law Review*, Vol. 63, No. 1, p. 169.
78. Cox, E., Wogalter, M., Stokes, S., and Murf, E. (1997). Do product warnings increase safe behavior? A meta-analysis. *Journal of Public Policy & Marketing*, 16 (2): 195-204
79. Croden, N., (2000). Credit use among low income groups. In: Fleiss, A. (Ed.), *Department of Social Security, Research Yearbook 1999/2000*. Corporate Document Services. Leeds, pp. 7-16.
80. Cuffe, H. E. (2012). Financing Crime? Evidence on the Unintended Effects of Payday Lending, pp. 1-40.
81. Čekanavičius, V., Murauskas, G. (2014). *Taikomoji regresinė analizė socialiniuose tyrimuose*. Vilniaus universiteto leidykla. ISBN 978-609-459-300-0.
82. D'Alessio, G., Iezzi, S. (2013). Household Over-Indebtedness: Definition and Measurement with Italian Data. *Bank of Italy Occasional Paper*, No. 149, pp. 1-22. doi: 10.2139/ssrn.2243578.
83. Damar, H. E. (2009). Why Do Payday Lenders Enter Local Markets? Evidence from Oregon. *Review of Industrial Organization*, Vol. 34, No. 2, pp. 173-191.
84. Dave Ch., Wolfe K. (2003). On Confirmation Bias and Deviations From Bayesian Updating.
85. David Silverman (2001). *Interpreting Qualitative Data: Methods for Analysing Talk, Text and Interaction* (second edition). London / Thousand Oaks / New Delhi: Sage
86. Davies, E., & Lea, S. E. G. (1995). Student attitudes to student debt. *Journal of Economic Psychology*, 16, 663-679.
87. Davies, G. (1994). *A History of Money: From Ancient Times to the Present Day*. Cardiff: University of Wales Press, pp. 117-119.
88. de Meza, D., Irlenbusch, B., Reyniers, D. (2008). Financial Capability: A Behavioural Economics Perspective, Report prepared for Financial Services Authority', *Consumer Research Paper* 69.
89. DeYoung, R., and Phillips, R. J. (2009). Payday Loan Pricing. - Federal Reserve Bank of Kansas City Research Working Paper, No. RWP 09-07.
90. Del-Rio, A., Young, G. (2005a). The Determinants of Unsecured Borrowing: Evidence from the British Household Panel Survey. - Bank of England Working Paper, No. 263.
91. Demsetz, H. (1966). "Some Aspect of Property Rights." *Journal of Law and Economics* 9: 61-70.
92. Demsetz, H. (1983), "The Structure of Ownership and the Theory of the Firm." *Journal of Law and Economics*, 26(2): 375-90
93. Desai, A. C. (2011). Libertarian paternalism, externalities, and the "spirit of liberty": How Thaler and Sunstein are nudging us toward an "overlapping consensus". *Law & Social Inquiry*, 36(1):263-295.
94. Dikčius V. (2011). *Anketos sudarymo principai*. Vilniaus universitetas.

95. Dobbie, W., Skiba, P. M. (2012). Information Asymmetries in Consumer Credit Markets: Evidence from Payday Lending. pp. 1-41.
96. Drysdale L., Keest E. K. (2000). The Two-Tiered Consumer Financial Services Marketplace: The Fringe Banking System and Its Challenge to Current Thinking About the Role of Usury Laws in Today's Society. *S. C. L. Rev.*, Vol. 51, No. 589, p. 599.
97. DTI-MORI (2005). Over-Indebtedness in Britain: A DTI Report on the MORI Financial Services Survey 2004. London.
98. Edmiston, K. D. (2011). Could Restrictions on Payday Lending Hurt Consumers? *Federal Reserve Bank of Kansas City Economic Review*, Vol. 96, No. 1, pp. 31-61.
99. Eggleston, K., Posner, E. A., Zeckhauser, R. J. (2000). Simplicity and Complexity in Contracts. - John M. Olin Program in Law and Economics Working Paper, No. 93. The Law School, The University of Chicago, pp. 1-45. doi:10.2139/ssrn.205391.
100. Elliehausen, G. (2005). Consumer Use of Tax Refund Anticipation Loans. Washington, DC: Georgetown University, Credit Research Center.
101. Elliehausen, G. (2009). An Analysis of Consumers' Use of Payday Loans. – Monograph, No. 41. Washington, DC: The George Washington University School of Business and Division of Research and Statistics Board of Governors of the Federal Reserve System, pp. 1-79.
102. Elliehausen, G., Lawrence, E. C. (2001). Payday Advance Credit in America: an Analysis of Customer Demand. – Monograph, No. 35. Washington, DC: McDonough School of Business, Georgetown University, pp. 1-85.
103. Elliehausen, G., Lawrence, E. C. (2001). Payday Advance Credit in America: An Analysis of Customer Demand. Washington, DC: Georgetown University, Credit Research Center.
104. Elliott, A. (2005). Not Waving but Drowning: Over-Indebtedness by Misjudgment. London: CSFI.
105. Ellison, A., Forster, R. (2008). Payday in Australia: a Research Study of the Use and Impact of Payday Lending in the Domestic Australian Market. London: Policis.
106. Ellison, A., Forster, R. (2008). The Dynamics of Low Income Credit Use: a Research Study of Low Income Households in Australia, pp. 1-57.
107. Ellison, A., Forster, R. (2008). The Impact of Interest Rate Ceilings: the Evidence from International Experience and the Implications for Regulation and Consumer Protection in the Credit Market in Australia, pp. 1-86.
108. Epstein, R. (2006). Behavioral Economics: Human Errors and Market Corrections. *U. Chi. L. Rev.*, Vol. 73, No. 1, pp. 111-132.
109. Estelami, H., (2001). Determinants of discount rates in consumer credit decisions. *Journal of Marketing Theory and Practice* 9 (1), 63–73.3
110. Etherton, L. (2006). Predatory Lending in Lane County: A Survey of Payday Lending in Eugene and Springfield. Public Interest Research Group.
111. European Banking Industry Committee (2011). Draft EBIC Response to the Financial Stability Board Consultation Paper on: Principles for Sound Residential Mortgage Underwriting Practices. [Interaktyvus] [žiūrėta 2013, gegužės 29]. Prieiga per internetą: <http://www.eubic.org/position%20papers.htm>.
112. European Banking Industry Committee (2013). Ebic's Views On The Liikanen Report's Recommendations. [Interaktyvus] [žiūrėta 2013, gegužės 29]. Prieiga per internetą: <http://www.eubic.org/position%20papers.htm>.

113. European Commission (1995). Report on the Operation of Directive 87/102/EEC for the Approximation of the Laws, Regulations and Administrative Provisions of the Member States Concerning Consumer Credit. COM(95) 117 final. [Interaktyvus] [žiūrėta 2014, birželio 13]. Prieiga per internetą: <http://aei.pitt.edu/4843/1/4843.pdf>.
114. European Commission (2001). Study of the Problem of Consumer Indebtedness: Statistical Aspects. [Interaktyvus] [žiūrėta 2013, gegužės 29]. Prieiga per internetą: http://ec.europa.eu/consumers/cons_int/fina_serv/cons_directive/.
115. European Commission (2008). Towards a Common Operational European Definition of Over-Indebtedness. [Interaktyvus] [žiūrėta 2013, birželio 3]. Prieiga per internetą: http://www.oee.fr/files/study_overindebtedness_en.pdf.
116. European Commission (2009). Public Consultation on Responsible Lending and Borrowing in the EU. [Interaktyvus] [žiūrėta 2014, lapkričio 18]. Prieiga per internetą: http://ec.europa.eu/internal_market/consultations/docs/2009/responsible_lending/consultation_en.pdf.
117. European Commission (2010). Over-Indebtedness. New Evidence from the EU-SILC Special Module. [Interaktyvus] [žiūrėta 2013, birželio 3]. Prieiga per internetą: <http://ec.europa.eu/social/BlobServlet?docId=6708&langId=en>.
118. European Commission (2014). Report on the Implementation of Directive 2008/48/EC on Credit Agreements for Consumers. COM(2014) 259 final. [Interaktyvus] [žiūrėta 2014, lapkričio 12]. Prieiga per internetą: http://ec.europa.eu/consumers/archive/rights/docs/ccd_implementation_report_en.pdf.
119. Farrell, J. J. (2005). Pursuit of Happiness. *Clergy Journal*, Vol. 81, No. 8, p. 14.
120. Federal Deposit Insurance Corporation (2009). The FDIC's Small-Dollar Loan Pilot Program: A Case Study after One Year. in Federal Deposit Insurance Corporation [database online]. Washington DC. [Interaktyvus] [žiūrėta 2014, rugsėjo 10]. Prieiga per internetą: http://www.fdic.gov/bank/analytical/quarterly/2009_vol3_2/smalldollar.html.
121. Feinberg, R.A., (1986). Credit cards as spending facilitating stimuli: a conditioning interpretation. *Journal of Consumer Research* 13 (3), 348–356.
122. Feltner, T. (2007). Debt Detour: The Automobile Title Lending Industry in Illinois. Chicago, IL: Woodstock Institute and the Public Action Foundation.
123. Flannery, M., and Samolyk, K. (2005). Payday Lending: Do the Costs Justify the Price? Washington, DC: FDIC Center for Financial Research.
124. Floyd, P. (2013). Study on the Impact of the Legal Choices of the Member States and other Aspects of Implementing the Directive 2008/48/EC on the Functioning of the Consumer Credit Market in the European Union. - Final Report. *European Scientific Journal*, Vol.1.
125. Foss, K. and Foss, N. J. (2003). Value and Transaction Costs: Building Bridges Between the Economics of Property Rights and Strategic Management. Copenhagen Business School.
126. Fox, J. A., and Guy, E. (2005). Driven into Debt: CFA Car Title Loan Store and Online Survey. Washington, DC: Consumer Federation of America.
127. Francis, K. E. (2010). Rollover, Rollover: A Behavioral Law and Economics Analysis of the Payday-Loan Industry. *Texas Law Review*, Vol. 88.

128. Frederick, Sh. et al. (2003). Time Discounting and Time Preference: A Critical Review. In Loewenstein, G. et al. (Eds.). *Time and Decision: Economic and Psychological Perspectives on Intertemporal Choice*. New York: Russell Sage, pp. 13-86.
129. Frey, B. S., Ramser, H. J. (1983). Where are the Limits of Regulation? *Diskussionsbeiträge, Serie A: Volkswirtschaftliche Beiträge, Fakultät für Wirtschaftswissenschaften und Statistik, Universität Konstanz*, No. 181.
130. French, S.R.D. and da Costa, N. (2000) Theories, models and structures: twenty years on, *Philosophy of Science*, Volume 67, 116 – 127.
131. Fried, Ch. (1981). *Contract as Promise: A Theory of Contractual Obligation*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press, p. 13.
132. Fritzdixon, K., Hawkins, J., Skiba, P. M. (2013). Dude, Where's My Car Title?: The Law, Behavior, and Economics of Title Lending Markets. *University of Illinois Law Review*. Forthcoming, pp. 1-50.
133. Fromlet, H. (2001). Behavioral Finance – Theory and Practical Application. *Business Economics*, Vol. 36, No. 3, pp. 63-69.
134. Fudenberg, D., and Levine, D. K. (2006). A Dual-Self Model of Impulse Control. *American Economic Review*, Vol. 96, No. 5, pp. 1449-1476.
135. G20 High Level Principles on Financial Consumer Protection (2011). [Interaktyvus] [žiūrėta 2014, spalio 12]. Prieiga per internetą: www.oecd.org/daf/fin/financial-markets/48892010.pdf.
136. Galligan, D. J. (1995). Discretionary Powers and the Principle of Legality. In *Administrative Discretion and Problems of Accountability*. - 25th Colloquy of EU Law. Strasbourg: Council of Europe, pp. 11–45.
137. Gathergood, J. (2012). Self-Control, Financial Literacy And Consumer Over-Indebtedness. *Journal of Economic Psychology*, Vol. 33, pp. 590–602.
138. Geyskens, I., Steenkamp, J. B. E. M., Kumar, N. (2006). Make, Buy, Or Ally: A Transaction Cost Theory Meta-Analysis. *The Academy of Management Journal*, Vol. 49, No. 3, pp. 519-543.
139. Geyskens, K., Pandelaere, M., Dewitte, S., and Warlop, L. (2007). The Backdoor to Overconsumption: The Effect of Associating “Low-Fat” Food with Health References. *Journal of Public Policy & Marketing*, No. 26, pp. 118–125.
140. Gershman, J., Morduch, J. (2011). Credit Is Not a Right. - Financial Access Initiative Research Framing Note. April, pp. 1-9.
141. Giere, R. N. (2004). How Models Are Used to Represent Reality. *Philosophy of Science*, Vol. 71, pp. 742–752.
142. Glynn, T. P. (2004). Beyond „Unlimiting“ Shareholder Liability: Vicarious Tort Liability for Corporate Officers. *Vanderbilt Law Review*, Vol. 57, No. 2, p. 329.
143. Goldberg, J., von Nitsch R. (2001). Behavioral Finance. John Wiley & Sons.
144. Goldin, J., Hamonoff, T. (2013). Consumer Borrowing After Payday Loan Bans. [Interaktyvus] [žiūrėta 2014, sausio 27]. Prieiga per internetą: http://scholar.princeton.edu/jgoldin/files/Goldin_Homonoff_11_5_2013.pdf.
145. Gourville, J T. (1998). Pennies-a-Day: The Effect of Temporal Reframing on Transaction Evaluation. *Journal of Consumer Research*, Vol. 24, pp. 395–408.

146. Graves, S. M. (2003). Landscapes of Predation, Landscapes of Neglect: A Location Analysis of Payday Lenders and Banks. *The Professional Geographer*, Vol. 55, No. 3, pp. 303-317.
147. Graves, S. M., and Peterson, Ch. L. (2005). Predatory Lending and the Military: the Law and Geography of "Payday" Loans in Military Towns.] *Ohio State Law Journal*, forthcoming Fall 2005.
148. Gross, D.B., Souleles, N.S., (2002). Do liquidity constraints and interest rates matter for consumer behavior. *The Quarterly Journal of Economics* 117 (1), 149–185
149. Gruber, J. and Kőszegi, B. (2004). Tax Incidence When Individuals Are Time-Inconsistent: The Case of Cigarette Excise Taxes. *J. Pub. Econ.*, Vol. 88, pp. 1959-1987.
150. Haas, O. (2006). Overindebtedness in Germany. - Employment Sector International Labour Office Working Paper, No. 44. Geneva.
151. Hallinan, Ch. G. (1986). The "Fresh Start" Policy in Consumer Bankruptcy: a Historical Inventory and an Interpretive Theory. *University of Richmond Law Review*, Vol. 21, No. 49, pp. 71-89.
152. Hardt, L. (2011). An Inquiry into the Explanatory Virtues of Transaction Cost Economics. *The Journal of Philosophical Economics*, Vol. 5, No. 1, pp. 120-147.
153. Hart, O., Moore, J. (1999). Foundations of incomplete contracts. *The Review of Economic Studies*, Vol. 66, No. 1, pp. 115-138.
154. Hertog den, J. (2010). Review of Economic Theories of Regulation. - Discussion Paper Series, No. 10-18. Utrecht School of Economics. Tjalling C. Koopmans Research Institute, pp. 1-59.
155. Hill, C. A. (2009). Bargaining in the Shadow of the Lawsuit: A Social Norms Theory of Incomplete Contracts. *Minnesota Legal Studies Research Paper*, No. 08-46, pp. 1-38.
156. Hynes, R. (2012). Payday Lending, Bankruptcy, and Insolvency. *Wash. & Lee L. Rev.*, Vol. 69, No. 607, pp. 607-648.
157. Hoekstra, M. L., Skiba, P. M., and Tobacman, J. (2008). Til Debt Do Us Part? The Effect of Payday Loans on Marital Stability. - University of Pittsburgh Department of Economics Working Papers, No. 363.
158. Hofstadter, D. (1979). Gödel, Escher, Bach: An Eternal Golden Braid. New York: Basic Books.
159. Homer, S., Sylla, R. E. (2005). A History of Interest Rates. Hoboken, N. J.: Wiley, p. 73.
160. Hubbard-Solli, J. (Ed.) (2013). Responsible Lending: An International Landscape.
161. Huckstep, A. (2007). Payday Lending: Do Outrageous Prices Necessarily Mean Outrageous Profits. *Fordham J. Corp. & Fin. L.*, Vol. 12, pp. 203-231
162. Hudon, M. (2009). Should Access to Credit be a Right? *Journal of Business Ethics*, Vol. 84, No. 1, pp. 17-28.
163. Hudon, M., Sandberg, J. (2011). Towards a Theory of Fair Interest Rates on Microcredit. - Working Papers CEB, No. 11-019, pp. 1-31.
164. Yunus, M. (2006). Nobel Lecture. [Interaktyvus] [žiūrėta 2013, gegužės 29]. Prieiga per internetą: http://www.nobelprize.org/nobel_prizes/peace/laureates/2006/yunus-lecture.html.
165. Jeffrey J. Rachlinski (2003). The Uncertain Psychological Case for Paternalism. *Northwestern University Law Review*, Vol. 97, pp. 1165-1225.

166. Johnson-Laird, P. N. (1995). Mental Models, Deductive, Reasoning, and the Brain. In Gazzaniga, M. S. (ed.) (1995). *Cognitive Neuroscience*. Cambridge, MA: MIT Press, pp. 999–1008;
167. Jolls, Ch. ir kt. (1998). A Behavioral Approach to Law and Economics. *Stan. L. Rev.*, Vol. 50, No. 1471.
168. Jonassen, D. (2004). *Model Building for Conceptual Change: Using Computers as Cognitive Tools*.
169. Jurgensen, T. (2012). *European Review of Private Law*. Great Britain.
170. Kahneman D., Tversky A. (1974). Judgment under Uncertainty: Heuristics and Biases. *Science, New Series*, Vol. 185, No. 4157, pp. 1124–1131.
171. Kahneman D., Tversky A. (1979). Prospect Theory: An Analysis of Decision Under Risk. *Econometrica*, Vol. 47, pp. 263–291.
172. Kamleitner, B., & Hoelzl, E. (2009). Cost–benefit–associations and financial behavior. *Applied Psychology: An International Review*, 58(3), 435–452.
173. Kamleitner, B., Hoelzl, E., Kirchler, E. (2010). Experiencing costs and benefits of a loan transaction: The role of cost–benefit associations. *Journal of Economic Psychology*, Vol. 31, No. 6, pp. 1047–1056.
174. Kamleitner, B., Hoelzl, E., Kirchler, E. (2012). Credit Use: Psychological Perspectives on a Multifaceted Phenomenon. *International Journal of Psychology*, Vol. 47, No. 1, pp. 1–27. doi: 10.1080/00207594.2011.628674.
175. Kamleitner, B., Kirchler, E. (2006). Consumer Credit Use: a Process Model and Literature Review. *Revue européenne de psychologie appliquée*, No. 57, pp. 267–283.
176. Kardelis K. (2005) Mokslinių tyrimų metodologija ir metodai. Šiauliai: Lucijus.
177. Kardelis, K. (1997). Mokslinių tyrimų metodologija ir metodai. Kaunas: Technologija.).
178. Karlan, D., Zinman, J. (2009). Expanding Credit Access: Using Randomized Supply Decisions to Estimate the Impacts. *The Review of Financial Studies, Oxford Journals*, Vol. 23, No. 1, pp. 1–45.
179. Kempson, E. (2002). *Over-Indebtedness in Britain*. London: Department of Trade and Industry.
180. Kim, J., Mahoney, J. T. (2006). How Property Rights Economics Furthers the Resource Based View: Resources, Transaction Costs and Entrepreneurial Discovery. *Int. J. of Strategic Change Management*, Vol. 1, No. 1/2, pp.40 – 52.
181. Kiršienė, J. (2003). Finansinio turto problema nuosavybės teisės doktrinoje ir teisinėje praktikoje. - Daktaro disertacija. Lietuvos teisės universitetas, p. 1-184.
182. Kobzar, O. (2012). Perils of Governance through Networks: The Case of Regulating Payday Lending in Canada. *Law & Policy*, Vol. 34, No. 1, pp. 32–54.
183. Korczak, D. (2000). Over-Indebtedness in Germany at the Edge of 21st Century. *Money Matters*, No. 3/00.
184. Kösters, W.; Paul, S.; Stein, S. (2004) : An economic analysis of the EU Commission's proposal for a new consumer credit directive: Offering consumers more protection or restricting their options?, *Intereconomics*, Vol. 39, Iss. 2, pp.
185. Kūris, E. (2005). Ūkinės veiklos laisvė, sąžininga konkurencija ir bendra tautos gerovė (Konstitucijos 46 straipsnio jurisprudencinis komentaras). *Jurisprudencija*, Vol. 64 (56).
186. Kurzweil R, *The Singularity is near. When Humans transcend biology* (NYPenguin Group 2005) 652.

187. Lacko, J. M., McKernan, S. M. and Hastak, M. (2002). Customer Experience with Rent-to-Own Transactions. *Journal of Public Policy & Marketing*, Vol. 21, No. 1, pp. 126–138.
188. Lacko, J. M., McKernan, S.-M. and Hastak, M. (2000). *Survey of Rent-to-Own Customers*. Washington, DC: Federal Trade Commission.
189. Lawrence, E. C., and Elliehausen, G. (2008). A Comparative Analysis of Payday Loan Customers. *Contemporary Economic Policy*, Vol. 26, No. 2, pp. 299–316.
190. Lawrence, E. C., and Elliehausen, G. (2008). A Comparative Analysis of Payday Loan Customers. *Contemporary Economic Policy*, Vol. 26, pp. 299–316.
191. Le Goff, J. (1988). *Your Money Or Your Life*. New York: Zone Books, p. 22-26.
192. Leyshon, A., and Thrift, N. (1997). Geographies of Financial Exclusion: Financial Abandonment in Britain and the United States. In Leyshon, A. and Thrift, N. (Eds.). *Money/Space: Geographies of Monetary Transformation*. London: Routledge.
193. Levy, M. B., Lades, L. K. (2014). Autonomy-Enhancing Paternalism. *Stirling Economics Discussion Paper*, No. 2014-09.
194. Levy, R., Sledge, J. (2012). A Complex Portrait: An Examination of Small-Dollar Credit Consumers. Center for Financial Services Innovation, pp. 1-31. [Interaktyvus] [žiūrėta 2014, lapkričio 18]. Prieiga per internetą: <https://www.fdic.gov/news/conferences/2012-09-2728/A%20Complex%20Portrait.pdf>.
195. Li, M., Mumford, K. J. and Tobias, J. L. (2012). A Bayesian Analysis of Payday Loans and Their Regulation. *Journal of Econometrics*, Vol. 171, No. 2, pp. 205-216.
196. Li, W., et al. (2009). Predatory Profiling: The Role of Race and Ethnicity in the Location of Payday Lenders in California. Center for Responsible Lending.
197. Lietuvos bankas (2013). Vartojimo kredito rinkos apžvalga 2012 m., p. 1-6.
198. Lietuvos bankas (2014). Vartojimo kredito rinkos apžvalga 2013 m., p. 1-7.
199. Lietuvos banko priežiūros tarnyba (2011). Vartojimo kredito rinkos apžvalga 2011 m., p. 1-4.
200. Lietuvos smulkiųjų vartojimo kreditų asociacija (2013) Informacija apie smulkiųjų kreditų rinką. - Nepublikuotas.
201. Linkevičiūtė, I. (2006). Administracinė diskrecija ir jos vertinimas teismų praktikoje. *Jurisprudencija: mokslo darbai*, Nr. 5(83), p. 65–72.
202. Loewenstein, G. and Haisley, E. (2008). The economist as therapist: Methodological ramifications of ‘light’ paternalism. To appear in A. Caplin and A. Schotter (Eds.), “Perspectives on the Future of Economics: Positive and Normative Foundations”, volume 1 in the *Handbook of Economic Methodologies*, Oxford, England: Oxford University Press.
203. Logan, A. and Weller, Ch. E. (2009). Who Borrows From Payday Lenders? An Analysis of Newly Available Data. Center for American Progress. [Interaktyvus] [žiūrėta 2014, lapkričio 18]. Prieiga per internetą: http://cdn.americanprogress.org/wp-content/uploads/issues/2009/03/pdf/payday_lending.pdf.
204. Lothringer, L. (2009). Payday Lenders: The Size, Scope and Veracity (or Lack thereof...) of the Industry. - Testimony before the Nebraska Unicameral Legislature, 101ST Legislature, First Session Banking, Commerce and Insurance Committee.
205. Luobikienė, I. (2000). *Sociologija: bendrieji pagrindai ir tyrimų metodika*. Kaunas: Technologija.

206. Macher, T. J., Richman, B. D. (2008). Transaction Cost Economics: An Assessment of Empirical Research in the Social Sciences. *Business and Politics*, Vol. 10, No. 1, pp. 1-85. doi: 10.2139/ssrn.924192.
207. Mann, R. J., Hawkins, J. (2007). Just Until Payday. *UCLA Law Review.*, Vol. 54, No. 855, pp. 855-912.
208. Marinescu, C. (2012), Transaction Costs and Institutions' Efficiency: A Critical Approach. *American Journal of Economics and Sociology*, 71: 254–276.
209. Markowitz, H., (1952), The utility of wealth, *Journal of Political Economy* 60, 151–158.
210. Marston, G., Shevellar, L. (2013). In the Shadow of the Welfare State: The Role of Payday Lending in Poverty Survival in Australia. *Journal of Social Policy*, Vol. 43, No. 1, pp. 1-18. doi: 10.1017/S0047279413000573
211. Martin, N. (2010). 1,000% Interest-Good While Supplies Last: a Study of Payday Loan Practices and Solutions. *Arizona Law Review*, Vol. 52, No. 3, p. 563; UNM School of Law Research Paper, No. 2010-05, pp. 1-59. [Interaktyvus] [žiūrėta 2014, lapkričio 18]. Prieiga per internetą: http://papers.ssrn.com/sol3/Delivery.cfm/SSRN_ID1673983_code1507626.pdf?abstractid=1664616&mirid=3.
212. Masken, K., Mazur, M., Meikle, J. and Nord, R. (2008). Do Products Offering Expedited Refunds Increase Income Tax Non-Compliance? - Paper presented at NTA Annual Conference in Taxation, Session on Issues in Taxpayer Filing and Tax Compliance.
213. McCaffery, E. J., Slemrod, J. (2004). Toward an Agenda for Behavioral Public Finance. - USC CLEO Research Paper, No. C04-22. USC Law and Economics Research Paper, No. 04-25. University of Southern California Law School, pp. 1-28.
214. McDougal, M., Lasswell, H., Chen, L. (1977). Human Rights and World Public Order: Human Rights in Comprehensive Context. *Nw. UL Rev.*, Vol. 72, No. 2, pp. 227-307.
215. McKernan, S. M., Lacko, J., Hastak, M. (2003). Empirical Evidence on the Determinant of Rent-to-Own Use and Purchase Behavior. *Economic Development Quarterly*, Vol. 17, No. 1, pp. 33–52.
216. McKernan, S.-M., Ratcliffe, C., Kuehn, D. (2013). Prohibitions, Price Caps, and Disclosures: a Look at State Policies and Alternative Financial Product Use. *J. Econ. Behav. Organ.*, Vol. 95, pp. 207-223.
217. Meade, E. (2012). Responsible Lending: Irresponsible Regulation of Consumer Credit In New Zealand? - Dissertation. The University of Otago. New Zealand, pp. 1-64.
218. Medema, S. G., Zerbe, R. O. The Coase Theorem
219. Melzer, B. T. (2011). The Real Costs of Credit Access: Evidence from the Payday Lending Market. *Quarterly Journal of Economics*, Vol. 126, No. 1, pp. 517-555.
220. Melzer, B. T. (2013). Spillovers From Costly Credit. U. S. Census Bureau Center for Economic Studies Working Papers, No. CES-WP-11.
221. Mewse, A. J., Lea, S. E. G., Wrapson, W. (2010). First Steps out of Debt: Attitudes and Social Identity as Predictors of Contact by Debtors with Creditors. *Journal of Economic Psychology*, Vol. 31, No. 6, pp. 1021-1034.
222. Mijatovic, M. D., Gongeta, S. Consumer Credit in European Union.
223. Milliken, F. J. (1987). Three Types of Perceived Uncertainty about the Environment: State, Effect, and Response Uncertainty. *Academy of Management Review*, Vol. 12, No. 1, pp. 133-143

224. Mitchel, G. (2005). Libertarian Paternalism Is an Oxymoron. – Review essay. *Nw. U. L. Rev.*, Vol. 99, No. 3, pp. 1245-1277.
225. Mizaras, V., Vileita, A., Mikelėnas, V. ir kiti (2009). *Civilinė teisė. Bendroji dalis*. Vilnius: Justitia.
226. Modigliani, F., Brumberg, H. R. (1954). Utility Analysis and the Consumption Function: an Interpretation of Cross-Section Data. In Kurihara, K. K. (Ed.). *Post-Keynesian Economics*. New Brunswick, NJ.: Rutgers University Press, pp. 388-436.
227. Modigliani, F., Brumberg, H. R. (1990). Utility Analysis and Aggregate Consumption Functions: an Attempt at Integration. In Abel, A. (ed.). *The Collected Papers of Franco Modigliani: Volume 2, The Life Cycle Hypothesis of Saving*. Cambridge, MA: The MIT Press, p 128-197.
228. Morgan, D. P. (2007). Defining and Detecting Predatory Lending. - Federal Reserve Bank of New York Staff Reports, No. 273.
229. Morgan, D. P., Strain, M. R. (2008). Payday Holiday: How Households Fare after Payday Credit Bans. - Federal Reserve Bank of New York Staff Reports, No. 309.
230. Morgan, D. P., Strain, M. R., and Seblani, I. (2012). How Payday Credit Access Affects Overdrafts and Other Outcomes. *Journal of Money, Credit, and Banking*, Vol. 44, No. 2-3, pp. 519-531.
231. Morgan, R.M., Christen, M., (2003). Keeping up with the Joneses: the effect of income inequality on demand for consumer credit (2003/67/MKT). INSEAD working paper. University of Utah.
232. Morse, A. (2011). Payday Lenders: Heroes or Villains? *Journal of Financial Economics*, Vol. 102, No. 1, pp. 28-44.
233. Nekrošius, I., Nekrošius, V., Vėlyvis, S. (1996). *Romėnų teisė: vadovėlis*. Kaunas, 1996.
234. Niehans, J. (1987), 'Transaction Costs', in Eatwell, John, Milgate, Murray and Newman, Peter (eds), *The New Palgrave: A Dictionary of Economics*, London, Macmillan, 676-679.
235. Nobre, F. S. (2011). Core Competencies of the New Industrial Organization. *Journal of Manufacturing Technology Management*, Vol. 22, No. 4, pp. 422 – 443.
236. North, G. (1992). The Coase Theorem. A Study in Economic Epistemology. Institute for Christian Economics.
237. Norton, C. M. (1993). The social psychology of credit. *Credit World*, 82(1), 18–22.
238. Nozick, R. (1974). *Anarchy, State, and Utopia*. Cambridge, MA: Blackwell Publishers Ltd, pp. 1-367.
239. OCR Macro (2001). Study of the Problem of Consumer Indebtedness: Statistical Aspects. - Final Report Submitted to Commission of the EU DG for Health and Consumer Protection.
240. Office of Fair Trading (2013). Payday Lending: Compliance Review. - Final Report.
241. Ogus, A. (2009). *Regulation Revisited*. London: Sweet & Maxwell, pp. 332-346.
242. Ogus, A. I. (2004). *Regulation: Legal Form and Economic Theory*. Oxford: Hart Publishing.
243. Ogus, A. I. (2004a), W(h)ither the economic theory of regulation? What economic theory of regulation?. In Jordana, J. and Levi-Faur, D. *The Politics of Regulation*. Cheltenham, UK, and Northampton, MA, USA: Edward Elgar, pp. 31-44.

244. Ogus, A. I. (2005). Regulatory Paternalism: When is it justified. In: Hopt, K., Wyrmeesch, E., Kanda, H., Baum, H, (Eds.). *Corporate Governance in Context: Corporations, States, and Market in Europe, Japan and the United States*. Oxford: Oxford University Press, pp. 303-320.
245. Oorschot van, K., Haverkamp, B., Steen van der, M., Twist van, M. (2013). *Choice Architecture*. – The NSOB Working Paper. The Hague, pp. 1-20.
246. Oxera Consulting (2004). *Are UK Households Over-Indebted?*
247. Parker, G. with Walker, R. (eds) (1988) *Money Matters: Income, Wealth and Financial Welfare*, 263pp, London: Sage Publications
248. Parrish, L., and King, U. (2009). *Phantom Demand: Short-term Due Date Generates Need for Repeat Payday Loans, Accounting for 76% of Total Volume*. Vol. 1. Durham, US: Center for Responsible Lending.
249. Pattarin, F., Cosma, S. (2012). Psychological Determinants of Consumer Credit: the Role of Attitudes. *Review of Behavioral Finance*, Vol. 4, No. 2, pp. 113-129.
250. Peltzman, S. (1976), 'Towards a More General Theory of Regulation', 19 *Journal of Law and Economics*, 211-240.
251. Pessali, H. F. (2006). The Rhetoric of Oliver Williamson's Transaction Cost Economics. *Journal of Institutional Economics*, Vol. 2, No. 1, pp. 45-65. doi: 10.1017/S1744137405000238.
252. Pessali, H., Fernández, R. (2012). Spreading the Word: Transaction Cost Economics in the Conversation of Economics. *American Journal of Economics and Sociology*, Vol. 71, No. 2, pp. 229-253. doi: 10.1111/j.1536-7150.2012.00834.x.
253. Peterson, C. L. (2008). Usury Law, Payday Loans, and Statutory Sleight of Hand: Salience Distortion in American Credit Pricing Limits. *Minn. L. Rev.*, Vol. 92, No. 1110, pp. 1110-1165.
254. Peterson, Ch. L. (2003). Truth, Understanding, and High-Cost Consumer Credit: the Historical Context of the Truth in Lending Act. *Fla. L. Rev.*, Vol 55.
255. Pew Charitable Trusts. (2012). *Who Borrows, Where They Borrow, and Why: Payday Lending in America*. Pew Center on the States.
256. Pigou, A. C. *The Economics of Welfare*. 1932.
257. Poppe, C. (2011). *Financialisation. A Clarification of Concepts*. - Project Note, No. 11. Oslo: SIFO
258. Posner, E. (1999). A Theory of Contract Law under Conditions of Radical Judicial Error. - John M. Olin Program in Law & Economics Working Paper, 2nd ser., No. 80. The Law School, The University of Chicago, pp. 1-39.
259. Posner, R. A. (2003). *Economic Analysis of Law*. New York: Aspen Publishers, pp. 1-747.
260. Posner, R. A. (2004). *The Law and Economics of Contract Interpretation*. - John M. Olin Program in Law & Economics Working Paper, 2nd ser, No. 229. The Law School, The University of Chicago, pp. 1-51.
261. Posner, R. A. (2007). *Economic Analysis Of Law*. New York: Aspen Publishers.
262. Prager, R. A. (2009). Determinants of the Locations of Payday Lenders, Pawnshops and Check-Cashing Outlets. - Finance and Economics Discussion Series, Vol. 2009, No. 33. Board of Governors of the Federal Reserve System (U. S.).

263. Pranulis, V. (1998). Marketingo termino, apibrėžimo ir sampratos problemos. *Ekonomika*, Nr.44, p.83-92.
264. Prelec, D., & Loewenstein, G. (1998). The red and the black: Mental accounting of savings and debt. *Marketing Science*, 17(1), 4–28.
265. Public Interest Research Group (2005). *Preying On Portlanders: Payday Lending in the City of Portland*. Public Interest Research Group.
266. PwC (2013). Ataskaita apie užsienio valstybių patirtį naudojant bendrą vartojimo kredito kainos metinę normą (BVKKMN) ir nustatant vartojimo kreditavimo apribojimus. - Nepublikuotas.
267. RAIT (2013). *Marketing Category and Brand Research 2013*. Unpublished, pp. 1-81.
268. Rasmusen, E. (2001). A Model of Negotiation, Not Bargaining: Explaining Incomplete Contracts. - Harvard John M. Olin Discussion Paper, No. 324. Cambridge, MA: Harvard Law School, pp. 1-52.
269. Rasmusen, E. B. (2001). A Model of Negotiation, Not Bargaining: Explaining Incomplete Contracts. - Harvard Law and Economics Discussion Paper, No. 324.
270. Read, D., Loewenstein, G. and Rabin, M. (1999). Choice Bracketing. *Journal of Risk and Uncertainty*, Vol. 19, pp. 171–191.
271. Reifner, U., Clerc-Renaud, S., Knobloch, M. R. (2009). Study on Interest Rate Restrictions in the EU. - Final Report. Hamburg: iff, pp. 1-432.
272. Rigbi, O. (2009). The Effects of Usury Laws: Evidence from the Online Loan Market. - Job market paper. Stanford University, pp. 1-42.
273. Rigbi, O. (2012). The Effects of Usury Laws: Evidence from Online Loan Market. Ben-Gurion University of the Negev. [Interaktyvus] [žiūrėta 2014, sausio 15]. Prieiga per internetą: <http://www.ec.bgu.ac.il/monaster/admin/papers/1204.pdf>.
274. Rinaldi, L, Sanchez-Arellano, A. (2006). Household Debt Sustainability. What Explains Household Non-Performing Loans? An Empirical Analysis. - European Central Bank Working Paper, No. 570.
275. Rizzo, M. J. and Whitman, D. G. (2009a). The knowledge problem of the new paternalism. *Brigham Young University Law Review*, pages 103–161.
276. Rothbard, M. N. (1982) “Law, Property Rights, and Air Pollution.” *Cato Journal*.
277. Rothbard, M. N. (1997). *The Logic of Action: Method, Money, and the Austrian School*. Cheltenham UK: Edward Elgar Publishing.
278. Rudolf Von, I. (1872). *Der Kampf urn’s Recht* (2nd. ed.). Vienna.
279. Ruester, S. (2010). Recent Developments in Transaction Cost Economics. - EE2 Working Paper, No. WP-RM-18, pp. 1-47.
280. Rutherford, J. (2005). Usury: Necessary Evil or Evil Necessity? In Neilson, L. C. (Ed.). *The Future of Marketing’s Past*. - Conference on Historical Analysis in Marketing Proceedings. Long Beach, CA, pp. 260-264.
281. Saulnier, Ch. (2008). Payday Loans: A Financial Product with Broader Implications for Vulnerable Consumers. Canadian Centre for Policy Alternatives.
282. Saunders, M., Lewis, P., Thornhill, A. (2003). *Research Methods for Business Students* (3th ed.). Upper Saddle River, N.J.: Prentice Hall
283. Schaaf, S. A. (2001). From Checks to Cash: The Regulation of the Payday Lending Industry, N.C. Banking Inst., Vol. 5.

284. Schechter, Ch., Asher, N. (2012). Principals' sense of uncertainty and organizational learning mechanisms. *International Journal of Educational Management*, Vol. 26, No. 2, pp. 138-152.
285. Schicks, J. (2010). Microfinance Over-Indebtedness: Understanding its Drivers and Challenging the Common Myths. - CEB Working Paper, No. 10/048.
286. Schlag, P. (2009). Nudge, Choice Architecture, and Libertarian Paternalism.
287. Sen, A. (2009). *The Idea of Justice*. Cambridge, MA: The Belknap Press of Harvard University Press, pp. 1-51.
288. Shelanski, H. A. and Klein, P. G. (1995). Empirical Research in Transaction Cost Economics: A Review and Assessment. *Journal of Law, Economics, & Organization*, Vol. 11, No. 2, pp. 335-361.
289. Siemers, D. J. (2004). Review of Sotirios A. Barber, *Welfare and the Constitution*. Princeton: Princeton University Press, 2003). *Perspectives on Politics*, Vol. 2, No. 2, pp. 348-349.
290. Silverman, D. (2001). *Interpreting Qualitative Data: Methods for Analysing Talk, Text and Interaction*. 2nd ed. London: Sage.
291. Simon, H. (1955). A Behavioral Model of Rational Choice. *The Quarterly Journal of Economics*, Vol. 69, No. 1, pp. 99-118.
292. Simon, H. (1976). *Administrative Behavior*. New York: Free Press, p. xxviii.
293. Simon, H. A. (1955). A Behavioral Model of Rational Choice. *The Quarterly Journal of Economics*, Vol. 69, No. 1, pp. 99-118.
294. Simpson, W., and Buckland, J. (2013). *The Dynamics of Financial Institution Location in Toronto: Who is Serving the Inner City?* - Canadian Economics Association Meetings. Montreal.
295. Simpson, W., and Jerry B. (2009). Examining Evidence of Financial and Credit Exclusion in Canada from 1999 to 2005. *Journal of Socio-Economics*, Vol. 38, No. 6, pp. 966-976.
296. Skiba, P. M. (2012). Regulation of Payday Loans: Misguided? *Wash. & Lee L. Rev.*, Vol. 69, No. 1023, pp. 1-27.
297. Skiba, P. M., and Tobacman, J. (2008). Payday Loans, Uncertainty, and Discounting: Explaining Patterns of Borrowing, Repayment, and Default. – *Vanderbilt Law and Economics Research Paper*, No. 08-33.
298. Skiba, P. M., Tobacman, J. (2010). Do Payday Loans Cause Bankruptcy?, pp. 1-48.
299. Slovic P., Fischhoff B., Lichtenstein S. (1980). *Facts Versus Fears: Understanding Perceived Risk*. New York: Plenum Press
300. Smith, A. (1986). *The Wealth of Nations*. New York: Penguin Classics, p. 456.
301. Soman, D., & Gourville, J. T. (2001). Transaction decoupling: How price bundling affects the decision to consume. *Journal of Marketing Research*, 38(1), 30–44.
302. Soman, D., (2001). Effects of payment mechanism on spending behavior: the role of rehearsal and immediacy of payments. *Journal of Consumer Research* 27 (4), 460–474.
303. Springer-Verlag
304. Stango, V. (2012). Are Payday Lending Markets Competitive? Despite Their Claims, Credit Unions Seem Unable to Offer Competitive Payday Loans.
305. Stango, V. (2012). Some New Evidence on Competition in Payday Lending Markets. *Contemporary Economic Policy*, Vol. 30, No. 2, pp. 149-161.

306. Stango, V., Zinman, J. (2006). Fuzzy math and red ink: Payment/interest bias, intertemporal choice and wealth accumulation. Hanover, NH: Dartmouth College
307. Statistics Lithuania (2011). Income and Living Conditions 2011. [Interaktyvus] [žiūrėta 2013, gegužės 29]. Prieiga per internetą: http://web.stat.gov.lt/lt/catalog/download_release/?id=3883&download=1&doc=2153.
308. Stegman, M. A. (2007). Payday Lending. *Journal of Economic Perspectives*, Vol. 21, No. 1, pp. 169-190.
309. Stigler, G. J. (1971). The Theory of Economic Regulation. *Bell Journal of Economics and Management Science*, Vol. 2, No. 3, pp. 5-6.
310. Stiglitz, J. E. (2008). Government Failure vs. Market Failure: Principles of Regulation, pp. 1-25.
311. Strain, M. (2012). Economics and Public Policy. - Ph. D. diss. Cornell University.
312. Stratcom Strategic Communications. (2005). Survey of Payday Loan Users in Toronto and Vancouver. Vancouver: ACORN Canada.
313. Sugden, R. (2008). Why incoherent preferences do not justify paternalism. *Constitutional Political Economy*, 19:226–248.
314. Sunstein, C. R. (2012). The storrs lectures: Behavioral economics and paternalism. Forthcoming in *Yale Law Journal*
315. Sunstein, C. R., & Reisch, L. A. (2013). Green by default. *Kyklos*, 66(3), 398-402.
316. Šimašius, R. (2002). Teisinis pliuralizmas. – Daktaro disertacija. Lietuvos teisės universitetas. Vilnius, p. 1-28.
317. Temin, P., Voth, H. J. (2004). Financial Repression in a Natural Experiment: Loan Allocation and the Change in the Usury Laws in 1714. London: Centre for Economic Policy Research, pp. 1-30.
318. Temkin, K., and Sawyer, N. (undated). Analysis of Alternative Financial Service Providers. Washington, D.C.: The Urban Institute Metropolitan Housing and Communities Policy Center.
319. Thaler, H. R., Sunstein, R. C. (2003). Libertarian Paternalism Is Not an Oxymoron. *The University of Chicago Law Review*, Vol. 70, No. 4, pp. 1159-1202.
320. Thaler, H. R., Sunstein, R. C., Balz, J. (2010). Choice Architecture. [Interaktyvus] [žiūrėta 2014, lapkričio 16]. Prieiga per internetą: <http://ssrn.com/abstract=1583509>.
321. Thaler, R. H. and Sunstein, C. R. (2003). Libertarian Paternalism. *Am. Econ. Rev.*, Vol. 93, No. 2, pp. 175-179.
322. Thaler, R. H. and Sunstein, C. R. (2008). *Nudge: Improving Decisions about Health, Wealth, and Happiness*. New Haven, Conn: Yale University Press.
323. Tharenou, P. et al. (2007). *Management Research Methods*.
324. The Pew Charitable Trusts (2012). Payday Lending in America: Who Borrows, Where They Borrow, and Why. The US: The Pew Charitable Trusts, pp. 1-44.
325. The World Bank (2012). Good Practices for Financial Consumer Protection. [Interaktyvus] [žiūrėta 2014, spalio 12]. Prieiga per internetą: http://siteresources.worldbank.org/EXTFINANCIALSECTOR/Resources/282884-1339624653091/8703882-1339624678024/8703850-1340026711043/8710076-1340026729001/FinConsumerProtection_GoodPractices_FINAL.pdf.

326. Theodos, B., Compton, J. F. (2010). Research on Financial Behaviors and Use of Small-Dollar Loans and Financial Services. – Literature Review, pp. 1-30. [Interaktyvus] [žiūrėta 2014, lapkričio 18]. Prieiga per internetą: <http://www.treasury.gov/resource-center/financial-education/Documents/Research%20on%20Financial%20Behaviors%20and%20Use%20of%20Small-Dollar%20Loans%20and%20Financial%20Services%20-%20Literature%20Review.pdf>.
327. Thomas, R. J. (2007). Rolling Over Borrowers: Preventing Excessive Refinancing and other Necessary Changes in the Payday Loan Industry. *Wm. & Mary L. Rev.* Vol. 48, No. 2401, pp. 2401-2436.
328. Tidikis, R. (2003). Socialinių mokslų tyrimų metodologija. Vilnius: Lietuvos teisės Universitetas.
329. Tikniūtė, A. (2006). Juridinio asmens ribotos atsakomybės problema: teisiniai aspektai. - Daktaro disertacija. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2006.
330. Tooth, R. Behavioural economics and the regulation of consumer credit, *The Law Foundation of New Zealand*, August 2012, p. 19.
331. Trebilcock, M., and Veel, P.-E. (2008). Property Rights and Development: the Contingent Case for Formalization. *U. Pa. J. Int'l L.*, Vol. 30.
332. Troaca, V. (2008). Ways to Protect against Fraud by the Banks from Lending to Individuals.
333. Trout, J. D. (2005). Paternalism and cognitive bias. *Law and Philosophy*, 24:393–434.
334. Vaišvila, A. (2004). Teisės teorija. Vilnius: Justitia.
335. Van Raaij, F. W., & Gianotten, H. J. (1990). Consumer confidence, expenditure, saving, and credit. *Journal of Economic Psychology*, 11(2), 269–290.
336. Vandone (2009), Consumer credit in Europe: Risks and Opportunities of a Dynamic Industry,
337. Vandone, D., Anderloni, L. (2008). Households Over-Indebtedness in the Economic Literature. University of Milan Working Paper, No. 46.
338. Webster, W. M., IV (2012). Payday Loan Prohibitions: Protecting Financially Challenged Consumers or Pushing Them over the Edge? *Wash. & Lee L. Rev.*, Vol. 69, No. 2, pp. 1051-1092. [Interaktyvus] [žiūrėta 2014, lapkričio 18]. Prieiga per internetą: <http://scholarlycommons.law.wlu.edu/wlulr/vol69/iss2/15/>.
339. Weiss, D. M. (1991). Paternalistic Pension Policy: Psychological Evidence and Economic Theory. *U. Chi. L. Rev.*, Vol. 58, No. 4, pp. 1275-1319.
340. Weissbrodt, D., Fitzpatrick, J., Newman, F. (2001). *International Human Rights: Law, Policy, and Process*. 3rd edition. Cincinnati, OH: Anderson, pp. 774-775.
341. Williams, M. (2007). Cooperative Credit: How Community Development Credit Unions are Meeting the Need for Affordable, Short-Term Credit. Chicago: Woodstock Institute.
342. Williamson, O. E. (1975). Markets and Hierarchies: Analysis and Antitrust Implications: A Study in the Economics of Internal Organization. London: Free Press, pp. 1-288.
343. Williamson, O. E. (1985). The Economic Institutions of Capitalism. New York, NY: Free Press, pp. 15-38.
344. Williamson, O. E. (1986). The Economics of Governance: Framework and Implications. In Langlois, R. (Ed.). *Economics as a Process: Essays in the New Institutional Economics*. Cambridge: Cambridge University Press, p. 173.

345. Williamson, O. E. (1991). Comparative Economic Organization: The Analysis of Discrete Structural Alternatives. *Administrative Science Quarterly*, Vol. 36, No. 2, p. 76.
346. Williamson, O. E. (1998). Transaction Cost Economics: How It Works; Where It Is Headed. *De Economist*, Vol. 146, No. 1, pp. 23–58.
347. Williamson, O. E. (2000). The New Institutional Economics: Taking Stock, Looking Ahead. *Journal of Economic Literature*, Vol. XXXVIII, No. 3, pp. 595-613.
348. Williamson, O. E. (2000). Why Law, Economics, and Organization? - Business and Public Policy Working Paper, No. 81. Berkeley: University of California, pp. 1-5.
349. Williamson, O., Tadelis, S. (2012). Transaction Cost Economics. Prepared for Gibbons, R., Roberts, J. (Eds.). *Handbook of Organizational Economics*. Princeton University Press, pp. 1-55.
350. Willis, L. (2005). Decision-making & the Limits of Disclosure: The Problem of Predatory Lending. *Loyola-LA Legal Studies Research Paper No. 2005-14*.
351. Wilson, B. J., Findlay, D. W., Meehan Jr., J. W., Wellford, C. P., Schurter, K. (2010). An Experimental Analysis of the Demand for Payday Loans. *The B. E. Journal of Economic Analysis & Policy*, Vol. 10, No. 1. doi:10.2202/1935-1682.2563.
352. Wright, J. D. and Stone II, J. E. (2012). Misbehavioral Economics: the Case against Behavioral Antitrust. *Cardozo Law Review*, Vol. 33, No. 4, pp. 1517-1553.
353. Xu, Q. (2007). Globalization, Immigration and the Welfare State: A Cross-National Comparison. *Journal of Sociology and Social Welfare*, Vol. 34, No. 2, p. 88.
354. Zakarevičius P., Kontautienė R., Gumuliauskienė A., Pukelis K., Savickienė I. (2008). *Modernios organizacijų valdymo teorijos. Mokomoji knyga studentui*. Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas. ISBN 978-9955-12-318-7.
355. Zimmermann, R. (1996). *The Law of Obligations: Roman Foundations of the Civilian Tradition*. Cape Town, Juta.
356. Zinman, J. (2010). Restricting Consumer Credit Access: Household Survey Evidence on Effects around the Oregon Rate Cap. *Journal of Banking & Finance*, Vol. 34, No. 3, pp. 546-556.

PRIEDAI

1 priedas. Mažųjų vartojimo kreditų gavėjų apklausos anketa

Klientų apklausa Survey

<https://www.surveymonkey.com/s/apklausa2013>

Klientų apklausa

12%

Vytauto Didžiojo universiteto Ekonomikos ir vadybos fakulteto vardu dėkojame, kad sutikote dalyvauti greitųjų kreditų rinkos tyrime. Šio tyrimo tikslas yra nustatyti priežastis, dėl ko vartotojai kreipiasi dėl greitųjų kreditų, tokio kredito pasekmes, bei kitas aplinkybes, svarbias šios paslaugos reguliavimui. **Dėl to Jūsų nuomonė ir patirtis yra itin svarbi bei reikšminga!**

Ši apklausa yra visiškai **anoniminė** ir užtruks ne ilgiau kaip 10-15 minučių.

DĖMESIO: nutraukus atsakymus, jūs bet kada galite grįžti ir atsakyti į likusius klausimus.

1. Ar dažnai skolinatės iš greitųjų kreditų bendrovių?

Labai retai - iš viso skolinau tik vieną ar du kartus

Retai - maždaug kartą per metus

Vidutiniškai - apytiksliai kartą per pusmetį

Dažnai - apytiksliai kartą per ketvirtį

Labai dažnai - apytiksliai kiekvieną mėnesį

2. Kada paskutinį kartą skolinotės iš greitųjų kreditų bendrovės?

Per paskutinių 3 mėnesių laikotarpį

Daugiau kaip prieš 3 mėnesius bet ne seniau kaip prieš 6 mėnesius

Daugiau kaip prieš 6 mėnesius bet ne seniau kaip prieš 12 mėnesių

Daugiau kaip prieš 12 mėnesių

Sekantis

Klientų apklausa

 25%

3. Kokiems poreikiams skolinatės iš greitųjų kreditų bendrovių? (Jei greituoju kreditu tenkinote keli poreikius, pažymėkite pačius reikšmingiausius).

Pastaba: jei skolinotės daugiau nei vieną kartą, pažymėkite dažniausias paskolos priežastis.

- ☐ Komunalinių patarnavimų sąskaitoms ar kitiems reguliariems mokėjimams
- ☐ Maistui
- ☐ Apmokėti už būsto nuomą
- ☐ Rūbams ar avalynei
- ☐ Netikėtoms išlaidoms (pvz. laidotuvių, ligos, automobilio ar buitinės įrangos remonto)
- ☐ Įsiskolinimams bankui, kredito unijai ar kitiems greitiesiems kreditams
- ☐ Įsiskolinimams giminėms, kaimynams ar draugams
- ☐ Dovanoms ar kitokioms švenčių, specialių progų išlaidoms
- ☐ Kelionių, vakarėlių ar kitokių pramogų išlaidoms
- ☐ Lažyboms ar lošimams
- ☐ Kitoms išlaidoms (įrašykite)

4. Ką būtumėt darę, jei paskutinį kartą kai naudojotės greitaisiais kreditais, tokios paslaugos iš viso nebūtų buvę arba jums būtų atsisakę suteikti kreditą? (Jei turėjote daugiau nei vieną alternatyvą, pažymėkite tą, kuri buvo lengviausiai prieinama).

- ☐ Būčiau daręs bet ką, kad tik gaučiau pinigų
- ☐ Būčiau nemokėjęs už komunalines paslaugas ar atsisakęs vykdyti kitus įsipareigojimus
- ☐ Būčiau pasiskolinęs iš banko, kredito unijos ar pasinaudojęs lizingo paslaugomis
- ☐ Būčiau pasiskolinęs iš gimininių, draugų ar kaimynų
- ☐ Būčiau pardavęs ar užstatęs lombarde savo turtą
- ☐ Būčiau atsisakęs tų poreikių, kuriems ir ėmiau greitąjį kreditą
- ☐ Būčiau ėmęsis kitų priemonių (prašome įrašyti)

5. Įvertinkite teiginius, apie priežastis nulėmusias Jūsų sprendimą imti greitąjį kreditą

Visiškai sutinku	Sutinku	Neturiu aiškos nuomonės	Nenorėčiau sutikti	Kategoriškai nesutinku

	Visiškai sutinku	Sutinku	Neturiu aiškos nuomonės	Nenorėčiau sutikti	Kategoriškai nesutinku
Greitųjų kreditų bendrovė buvo vienintelis šaltinis iš kurio aš galėjau pasiskolinti					
Greitąjį kreditą ėmiau dėl to, kad buvo reikalaujama mažiau dokumentų ir kitų formaliųjų nei bankuose ar kredito unijose					
Greitąjį kreditą ėmiau dėl greitesnės nei bankuose ar kredito unijose paskolos išdavimo procedūros					
Greitąjį kreditą ėmiau dėl to, kad man reikėjo nedidelės sumos trumpam laikui, o tokių paskolų bankai ar kredito unijos neskolina					
Greitąjį kreditą ėmiau nes man buvo nemalonu kreiptis į gimines, draugus ar kaimynus dėl nedidelės paskolos					
Greitąjį kreditą ėmiau dėl pigios (ar nemokamos) kredito kainos					

Ankstenis

Sekantis

Klientų apklausa

6. Įvertinkite teiginius apie Jūsų veiksmus vertinant greitojo kredito sąlygas prieš imant greitąjį kreditą

	Visiškai sutinku	Sutinku	Neturiu aiškios nuomonės	Nenorėčiau sutikti	Kategoriškai nesutinku
Man taip reikėjo pinigų, kad būčiau pasirašęs iš esmės bet kokio turinio sutartį					
Prieš skolinantis aš vertinau kredito kainą ir grąžinimo terminą, tačiau į kitas sąlygas nesigilinau					
Prieš skolinantis aš įdėmiai vertinau visas galimas alternatyvas greitajam kreditui					
Prieš skolinantis aš kreipiausi į konsultantus (teisininkus, finansininkus ar pan.) ar draugus dėl patarimo					

7. Įvertinkite teiginius apie greitojo kredito grąžinimo lūkesčius, kuriuos turėjote paskutinį kartą imdami kreditą:

	Visiškai sutinku	Sutinku	Neturiu aiškios nuomonės	Nenorėčiau sutikti	Kategoriškai nesutinku
Man taip reikėjo pinigų, kad kai skolinausi apie kredito grąžinimą iš esmės negalvojau					
Kai skolinausi galvojau, kad sugebėsiu kreditą grąžinti daug greičiau, nei iš tikrųjų užtruko					

	Visiškai sutinku	Sutinku	Neturiu aiškios nuomonės	Nenorėčiau sutikti	Kategoriškai nesutinku
Skolindamasis žinojau, kad kredito grąžinti laiku nesugebėsiu, tačiau tuo metu man labai reikėjo pinigų					
Aš kreditą grąžinau taip, kaip ir planavau (ar net greičiau)					

8. Įvertinkite teiginius apie bendrą jūsų patirtį su greitaisiais kreditais ir Jūsų charakterio savybes:

	Visiškai sutinku	Sutinku	Neturiu aiškios nuomonės	Nenorėčiau sutikti	Kategoriškai nesutinku
Greitas kreditas man buvo naudingas, nes suteikė galimybę gauti pinigų kai jų labiausiai reikėjo					
Prieš skolindamasis apie greituosius kreditus buvau geresnės nuomonės, tačiau buvau nemaloniai nustebintas kaip sunku yra grąžinti šį kreditą					
Greitieji kreditai visiškai nepadėjo išspręsti mano problemų, o jas dar labiau pagilino					
Aš esu impulsyvus ir dažnai perku daiktus net ir tada, kai iš tikrųjų negaliu sau to leisti					
Aš planuoju savo biudžetą ir prieš kažką pirkdamas visuomet įvertinu savo galimybes ir					

	Visiškai sutinku	Sutinku	Neturiu aiškos nuomonės	Nenorėčiau sutikti	Kategoriškai nesutinku
alternatyvas					
Man paprasčiau suprasti kredito kainą					
Litais, nei išreikštą kaip BVKKMN					
(bendra vartojimo kredito kainos metinė norma) ar MPN					
(metinė palūkanų norma)					

Ankstenis

Sekantis

Klientų apklausa

9. Įvertinkite teiginius apie jūsų požiūrius į greituosius kreditus:

	Visiškai sutinku	Sutinku	Neturiu aiškos nuomonės	Nenorėčiau sutikti	Kategoriškai nesutinku
Daugumai žmonių greitieji kreditai yra naudingi					
Žmonės neatsakingai skolinasi dėl savo, o ne greitųjų kreditų bendrovių kaltės					
Valstybė turėtų mažinti greitųjų kreditų kainą, net jei dėl to sumažės galimybės pasiskolinti mažą sumą trumpam laikui					
Valstybė turėtų apriboti kredito termino pratęsimų skaičių					
Greituosius kreditus reikėtų visiškai uždrausti					

10. Ar paskutinį kartą prieš kreipiantis į greitųjų kreditų bendrovę dėl paskolos bandėte gauti pinigų iš kitų šaltinių? (Pastaba: galite pasirinkti kelis atsakymus)

- Nebandžiau nes žinojau, kad beprasmiškai kitur pinigų aš negausiu;
- Man pinigų reikėjo taip skubiai, kad nebuvo laiko kada bandyti;
- Norėjau kreiptis į gimines, draugus ar kaimynus, bet nesikreipiau nes man buvo nesmagu tą daryti;
- Turėjau santaupų, tačiau nenorėjau jomis naudotis;
- Turėjau turto, tačiau nenorėjau jo nei parduoti, nei užstatyti (pvz. lombarde);
- Prasiau giminių, draugų ar kaimynų suteikti paskolą, tačiau jie atsisakė man skolinti;
- Prasiau banko (kredito unijos) suteikti paskolą, tačiau mano prašymas buvo atmestas;
- Bandžiau susirasti (pakeisti) darbą, tačiau nepavyko

Kita (rašykite)

11. Iš kokių šaltinių jūs grąžinote paskutinį imtą greitąjį kreditą: (Pastaba: galite pasirinkti kelis atsakymus)

Iš nuosavų lėšų (santaupų)

Pardaviau savo daiktus

Suradau papildomo darbo

Netikėtai gavau pinigų (prizą, loterijos laimėjimą, mokestinę permoką ar pan.)

Pasiskolinau iš banko ar kredito unijos

Pasiskolinau iš kitos greitųjų kreditų bendrovės

Pasiskolinau iš giminių, draugų ar kaimynų

Aš vis dar nesu grąžinęs kredito

Kita (rašykite)

Ankstenis

Sekantis

Klientų apklausa

12. Kiek kartų pratešinėjote paskutinio greitojo kredito grąžinimo terminą?

- Termino nepratešinėjau
- Terminą pratešiau tik 1 kartą
- Terminą pratešiau apie 2-3 kartus
- Terminą pratešiau apie 3-6 kartus
- Terminą pratešiau daugiau nei 6 kartus

13. Jūsų amžius yra:

- 18-24
- 25-34
- 35-50
- Virš 50

14. Jūsų išsilavinimas:

- Neturiu jokio išsilavinimo
- Turiu vidurinį išsilavinimą
- Esu baigęs profesines ar kolegines studijas
- Esu baigęs universitetines bakalauro studijas
- Esu baigęs universitetines magistratūros studijas
- Esu mokslų daktaras

[Ankstenis](#)[Sekantis](#)

Klientų apklausa**15. Jūsų darbinė padėtis:**

(Pastaba: galite pasirinkti kelis atsakymus, jei jie atitinka jūsų padėtį)

- Bedarbis
- Motinstės / tėvystės atostogose
- Moksleivis / Studentas
- Samdomas darbuotojas
- Valstybės tarnautojas (statutinis pareigūnas) ar jiems prilyginamas
- Bendrovės ar atskiro padalinio vadovas
- Vykdomas individualią veiklą (su patentu ar veiklos pažyma) Pensininkas
- Kita (įrašykite)

16. Kokios (apytiksliai) yra jūsų vidutinės pajamos per mėnesį iš visų šaltinių (darbo užmokestis, pašalpos, stipendijos, pensija, artimųjų parama ir t.t.) yra:

- Iki 600 Lt
- 601- 800 Lt
- 801 - 1100 Lt
- 1101 - 1500 Lt
- 1501 - 2000 Lt
- 2001 – 2500 Lt
- Virš 2500 Lt
- Negaliu atsakyti, nes mano pajamos nereguliarios
- Atsisakau nurodyti

17. Kiek vidutiniškai per mėnesį jūs galite skirti kredito ir palūkanų grąžinimui, nemažinant būtinųjų išlaidų (pvz. maistui, būstui išlaikyti ir pan.):

- Iki 50 Lt
- 51-100 Lt
- 101-200 Lt
- 201-400 Lt

Klientų apklausa Survey

<https://www.surveymonkey.com/s.aspx?sm=lf7Gu3dbICH7WdkruEyMvIr...>

401-600 Lt

601-1000 Lt

1001 ir daugiau

Atsisakau nurodyti

Ankstenis

Sekantis

Klientų apklausa 88%**18. Kaip jūs apibūdintumėte savo galimybes laiku apmokėti komunalinių paslaugų sąskaitas ar kitus reguliarius įsipareigojimus (t.y. einamąsias sąskaitas):**

Aš kiekvieną mėnesį vėluoju apmokėti vieną ar keletą sąskaitų;

Dažnai, t.y. daugumą mėnesių per metus, vėluoju apmokėti vieną ar keletą sąskaitų;

Vieną ar keletą sąskaitų vėluoju apmokėti tik šildymo sezono metu, arba rečiau kaip kas antrą mėnesį;

Kartais, bet labai retai, vėluoju apmokėti vieną ar keletą sąskaitų;

Aš visada apmoku visas savo sąskaitas laiku

19. Jūsų gyvenamoji vieta:

Nuomojame bute ar bendrabutyje

Butė su tėvais ar kitais giminaičiais

Būstė, kuris nuosavybės teise priklauso jums, tačiau kuris yra įkeistas

Būstė, kuris nuosavybės teise priklauso jums ir kuris nėra įkeistas

Kita (prašome įrašyti)

20. Kiek asmenų gyvena kartu su jumis?

(Pastaba: galite pasirinkti kelis atsakymus, jei jie atitinka jūsų padėtį. Jeigu gyvenate vienas, prie pirmo pasirinkimo įrašykite 1)

Aš gyvenu vienas

Kartu su manimi

gyvena suaugusių;

Kartu su manimi

gyvena vaikų iki 7

metų;

Kartu su manimi

gyvena vaikų nuo 7 iki

14 metų;

Kartu su manimi

gyvena vaikų nuo 14

iki 18 metų;

Ankstėnis

Sėkantis

Klientų apklausa

21. Jei jūs nuspręstumėte skolintis 400 Lt sumą 14 dienų terminui ir norėtumėte gauti pigiausią kreditą, kokį pasiūlymą priimtumėte:

Pasiūlymą, kurio palūkanų (be jokių paslėptų mokesčių) suma yra 20 Lt

Pasiūlymą, kurio metinė palūkanų norma (be jokių paslėptų mokesčių) yra 120%

Pasiūlymą, kurio bendra vartojimo kredito kainos metinė norma (be jokių paslėptų mokesčių) yra 200%

Rinkčiausi bet kurį pasiūlymą, priklausomai nuo procedūrų pasiskolinti paprastumo

22. Jūs esate

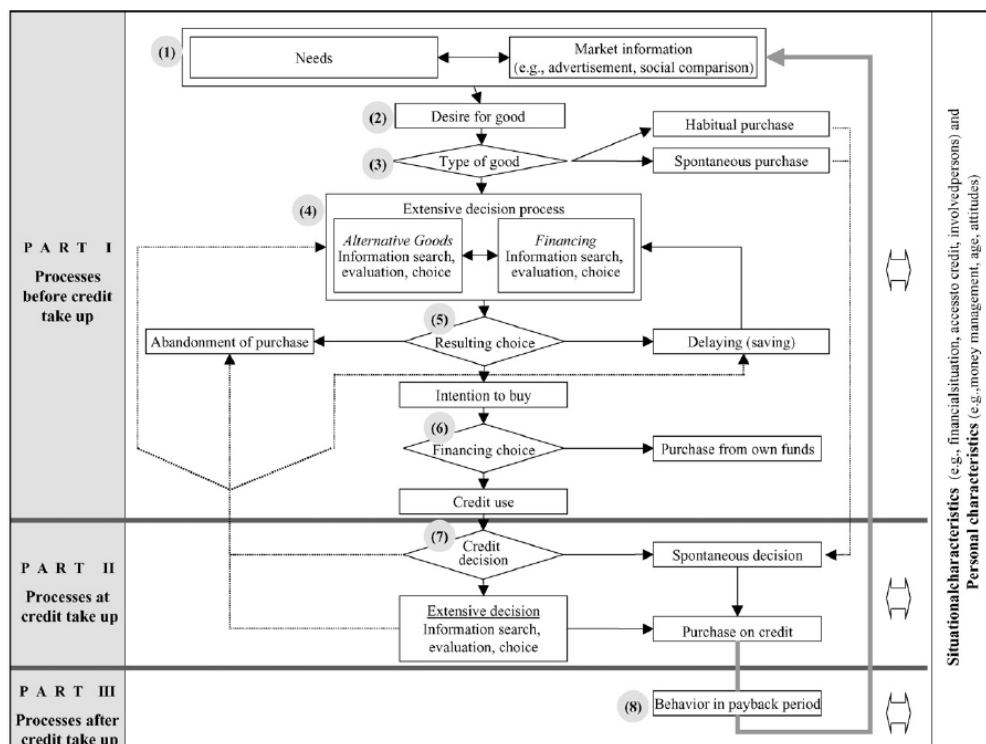
Vyras

Moteris

Ankstenis

Baigti

2 priedas. Vartojimo kredito naudojimo modelis

Šaltinis: Kamleitner-Kirchler (2007)

3 priedas. Socialinės – demografinės skolininkų charakteristikos

Respondentų charakteristikos	N	Proc.
Lytis	1734	100%
Vyras	588	34%
Moteris	1146	66%
Amžius:	1734	100%
18-24	305	18%
25-34	471	27%
35-50	672	39%
Virš 50	286	16%
Išsilavinimas:	1734	100%
Neturiu jokio išsilavinimo	27	2%
Turiu vidurinį išsilavinimą	476	27%
Esu baigęs profesines ar kolegines studijas	711	41%
Esu baigęs universitetines bakalauro studijas	366	21%
Esu baigęs universitetines magistratūros studijas	149	9%
Esu mokslų daktaras	5	0%
Darbinė padėtis:	1949	100%
Bedarbis	184	9%
Motinstė / tėvystės atostogose	136	7%
Moksleivis / Studentas	158	8%
Samdomas darbuotojas	878	45%
Valstybės tarnautojas (statutinis pareigūnas) ar jiems prilyginamas	213	11%
Bendrovės ar atskiro padalinio vadovas	66	3%
Vykdomasis individualią veiklą (su patentu ar veiklos pažyma) Pensininkas	165	8%
Kita (rašykite)	149	8%
Vidutinės pajamos per mėn.	1734	100%
Iki 600 Lt	87	5%
601 - 800 Lt	101	6%
801 - 1100 Lt	228	13%
1101 - 1500 Lt	310	18%
1501 - 2000 Lt	289	17%
2001 – 2500 Lt	200	12%
Virš 2500 Lt	247	14%
Negaliu atsakyti, nes mano pajamos nereguliarios	151	9%
Atsisakau nurodyti	121	7%
Gyvenamoji vieta:	1734	100%
Nuomojame bute ar bendrabutyje	438	25%
Bute su tėvais ar kitais giminaičiais	320	18%
Būste, kuris nuosavybės teise priklauso jums, tačiau kuris yra įkeistas	147	8%
Būste, kuris nuosavybės teise priklauso jums ir kuris nėra įkeistas	680	39%
Kita (prašome įrašyti)	149	9%
Paskutinis kartas kai buvo skolintasi iš greitųjų kreditų bendrovės	1734	100%
Daugiau kaip prieš 12 mėnesių	183	11%
Daugiau kaip prieš 6 mėnesius bet ne seniau kaip prieš 12 mėnesių	307	18%
Daugiau kaip prieš 3 mėnesius bet ne seniau kaip prieš 6 mėnesius	354	20%
Per paskutinių 3 mėnesių laikotarpį	890	51%
Namų ūkio sudėtis	1734	100%
Vienas suaugęs, be vaikų	234	13%
Vienas suaugęs, su vaikais	281	16%
Gyvena su kitu suaugusiu, be vaikų	641	37%
Gyvena su kitu suaugusiu, su vaikais	574	33%
Atsisakė atskleisti	4	0%

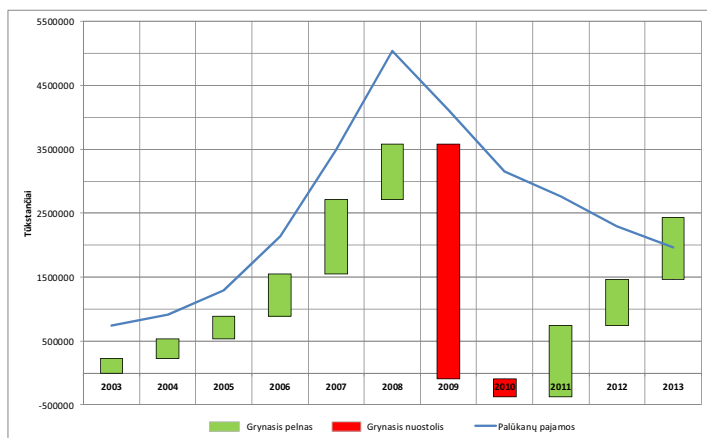
4 priedas. Vidutinių rangų pasiskirstymas pagal grupes

Grupė	Rodiklis	N	GREITIS	KONFIDENCIALUMAS	NEFORMALUMAS	PIGUMAS	UNIKALUMAS	FINANSINIS RASTAS	ALTERNATYVUMAS	ALTERNATYVUMAS	OPORTUNITINIS	POREIKIUMAS	ATEITIES D	KREDITINGUMAS	PRASISKOLINIMAS
LYTIS	Asymp. Sig.	1734	0,195	0	0,019	0,885	0,787	0,072	0	0,075	0,924	0	0,53	0,217	0,518
	Mean Rank	588	848,25	792,73	831,17	865,14	863,31	891,6	962,03	839,99	865,99	776,55	877,67	886,35	858,2
	Median Rank	1146	877,38	905,87	886,14	868,71	869,65	855,14	819	881,61	868,27	914,17	862,28	857,83	872,27
	Asymp. Sig.	1734	0,194	0	0	0,032	0,337	0	0,168	0,705	0,423	0	0,002	0,924	0,129
	Mean Rank	305	820,6	783,1	778,44	880,76	882,24	793,5	915,64	862,4	833,09	779,2	808,52	875,25	880,6
AMŽIUS	Asymp. Sig.	471	866,57	827,54	848	909,98	840,27	854,67	87,8	855,56	874,3	833,32	825,9	856,02	897,13
	Mean Rank	672	879,34	898,73	911,57	826,16	865,98	886,03	849,84	883,69	883,99	906,67	898,85	872,67	859,12
	Median Rank	286	891,22	949,94	891,03	880,53	900,2	924	840,68	854,56	854,26	925,92	925,26	866	824,43
	Asymp. Sig.	1734	0,012	0,74	0,009	0,001	0,632	0,022	0	0	0,016	0,497	0	0,031	0,004
	Mean Rank	503	814,63	856,17	827,49	898,25	868,51	825,66	809,69	889,41	806,89	853,66	797,39	839,83	914,57
ISSILAVINIMAS	Asymp. Sig.	711	893,5	862,9	875,11	896,62	854,4	894,65	910,75	891,87	884,56	887,67	897,35	907,55	845,19
	Mean Rank	366	886,38	880,76	862,51	787,69	882,27	866,56	963,97	799,94	894,61	846,48	889,48	836,04	861,17
	Median Rank	149	917,1	900,45	967,39	835	897,28	890,37	893,77	757,05	892,63	881,61	964,12	855,08	825,67
	Asymp. Sig.	5	1093,3	709,1	1198,5	443,3	659,8	603,8	892,1	749,4	766,3	952,6	564,3	628,4	1014,2
	Mean Rank	1462	0,001	0,443	0,238	0,218	0,708	0	0	0,409	0	0	0	0	0
PAJAMOS	Asymp. Sig.	87	687,74	677,91	716,84	818,39	737,46	652,63	694,55	695,56	546,3	681,63	536,06	627,09	845,52
	Mean Rank	101	621,31	744,51	679,38	723,57	674,01	694,61	645,87	765,96	620,87	689,95	624,03	614,62	791,36
	Median Rank	228	707,36	702,21	712,51	725,25	717,16	678,21	689,95	723,64	662,6	745,31	668,26	705,79	770,88
	Asymp. Sig.	310	737,26	764,89	727,08	759,17	728,95	714,4	666,36	763,53	719,1	776	685,3	728,2	766,35
	Mean Rank	289	711,74	719,69	717,28	728,77	737,47	733,47	726,8	709,47	745,49	745,62	742,8	722,63	723,59
BUSTO TIPAS	Asymp. Sig.	200	766,32	729,93	745,28	719,28	759,87	805,05	772,53	751,09	807,29	767,75	829,28	759,68	670,85
	Mean Rank	247	801,96	745,27	785,53	688,26	739,4	783,16	871,91	707,04	843,39	651,59	868,24	831,35	645,84
	Median Rank	438	843,09	862,09	860,95	865,9	869,82	855,58	844,98	833,48	824,26	864,71	782,33	867,7	899,79
	Asymp. Sig.	320	829,16	835,36	839,34	894,21	817,76	764,1	864	862,63	817,68	767,33	767,96	858,93	935,63
	Mean Rank	147	844,3	942	893,89	783,47	876,6	901,79	778,9	836,59	792,94	895,98	854,37	683,05	906,86
SKOLOS SENUMAS	Asymp. Sig.	680	895,04	872,24	872,39	871,84	881,19	914,99	898,4	885,83	938,75	905,43	983,18	902,08	793,63
	Mean Rank	149	918,79	857,31	898,89	877,92	896,04	874,03	887,57	924,83	850,02	846,7	816,67	909,47	924,59
	Median Rank	1734	0,006	0,604	0,295	0,899	0,008	0,085	0,006	0,004	0,009	0,001	0,051	0,056	0,013
	Asymp. Sig.	183	779,49	860,36	855,04	733,33	770,95	792,28	820,86	798,53	629,76	898,59	513,63	763,94	1162,02
	Mean Rank	307	814,41	826,14	870,45	856,41	817,31	829,13	826,53	817,94	766,96	894,42	729,59	840,95	974,1
SEIMOS SUDETIS	Asymp. Sig.	354	864,73	828,91	817,97	854,6	801,64	886,25	902,48	889,03	889,18	900,68	869,43	907,52	871,17
	Mean Rank	890	905,01	898,58	888,13	904,05	930,86	888,74	877,31	890,21	942,44	838,62	987,07	882,03	768,71
	Median Rank	1730	0,006	0,604	0,295	0,899	0,008	0,085	0,006	0,004	0,009	0,001	0,051	0,056	0,013
	Asymp. Sig.	234	841,31	844,73	864,07	873,49	877,62	886,71	867,62	813,54	815,75	842,56	847,83	891,24	873,25
	Mean Rank	281	792,57	889,64	845,44	779,07	858,32	795,41	881,85	812,29	948,04	800,6	803,74	938,85	840,6
Gwena su kitu suaugusiu, be vaiku	Asymp. Sig.	641	872,95	853,98	848,71	853,91	883,26	836,91	911,18	838,96	866,69	834,72	874,02	887,76	826,8
	Mean Rank	574	902,74	875,02	848,65	870,72	883,04	892,3	847,94	878,94	910,5	868,82	894,96	860,38	840,61
	Median Rank	1730	0,006	0,604	0,295	0,899	0,008	0,085	0,006	0,004	0,009	0,001	0,051	0,056	0,013
	Asymp. Sig.	234	841,31	844,73	864,07	873,49	877,62	886,71	867,62	813,54	815,75	842,56	847,83	891,24	873,25
	Mean Rank	281	792,57	889,64	845,44	779,07	858,32	795,41	881,85	812,29	948,04	800,6	803,74	938,85	840,6
Gwena su kitu suaugusiu, su vaiku	Asymp. Sig.	641	872,95	853,98	848,71	853,91	883,26	836,91	911,18	838,96	866,69	834,72	874,02	887,76	826,8
	Mean Rank	574	902,74	875,02	848,65	870,72	883,04	892,3	847,94	878,94	910,5	868,82	894,96	860,38	840,61
	Median Rank	1730	0,006	0,604	0,295	0,899	0,008	0,085	0,006	0,004	0,009	0,001	0,051	0,056	0,013
	Asymp. Sig.	234	841,31	844,73	864,07	873,49	877,62	886,71	867,62	813,54	815,75	842,56	847,83	891,24	873,25
	Mean Rank	281	792,57	889,64	845,44	779,07	858,32	795,41	881,85	812,29	948,04	800,6	803,74	938,85	840,6

5 priedas. Mažajo vartojimo kreditavimo specifiškumas

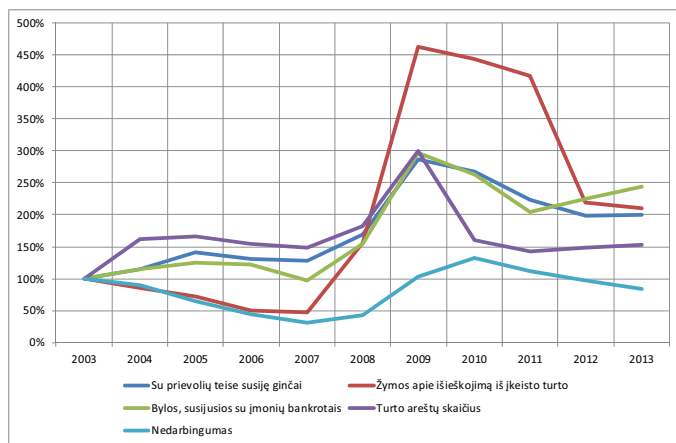
Kredito charakteristikos	N	Proc.
Greitąjį kreditą ėmiau dėl greitesnės nei bankuose ar kredito unijose paskolos išdavimo procedūros	1734	100%
Visiškai sutinku	968	56%
Sutinku	604	35%
Neturiu aiškos nuomonės	77	4%
Nenorėčiau sutikti	53	3%
Kategoriškai nesutinku	32	2%
Greitąjį kreditą ėmiau nes man buvo nemalonu kreiptis į gimines, draugus ar kaimynus dėl nedidelės paskolos	1734	100%
Visiškai sutinku	736	42%
Sutinku	651	38%
Neturiu aiškos nuomonės	104	6%
Nenorėčiau sutikti	167	10%
Kategoriškai nesutinku	76	4%
Greitąjį kreditą ėmiau dėl to, kad buvo reikalaujama mažiau dokumentų ir kitų formalumų nei bankuose ar kredito unijose	1734	100%
Visiškai sutinku	778	45%
Sutinku	692	40%
Neturiu aiškos nuomonės	111	6%
Nenorėčiau sutikti	108	6%
Kategoriškai nesutinku	45	3%
Greitąjį kreditą ėmiau dėl to, kad man reikėjo nedidelės sumos trumpam laikui, o tokių paskolų bankai ar kredito unijos neskolina	1734	100%
Visiškai sutinku	795	46%
Sutinku	631	36%
Neturiu aiškos nuomonės	165	10%
Nenorėčiau sutikti	107	6%
Kategoriškai nesutinku	36	2%
Greitąjį kreditą ėmiau dėl pigios (ar nemokamos) kredito kainos	1734	100%
Visiškai sutinku	395	23%
Sutinku	467	27%
Neturiu aiškos nuomonės	216	12%
Nenorėčiau sutikti	423	24%
Kategoriškai nesutinku	233	13%

6 priedas. Grynasis pelnas (nuostolis) ir palūkanų pajamos Lietuvos bankuose (2003-2013 m)

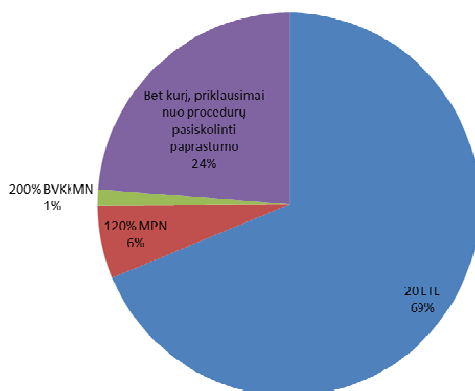
Šaltinis: Lietuvos Bankas

7 priedas. Prievolių ginčų, hipotekos išieškojimo, bankroto ir nedarbo dinamika 2003-2013 (% , lyginant su 2003)

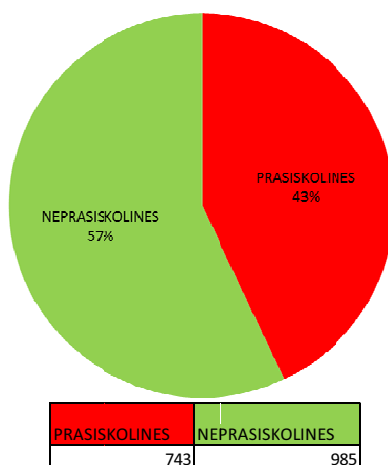

Šaltiniai: Centrinė hipotekos įstaiga (Lietuvos), Lietuvos nacionalinė teismų administracija, LR Bankroto departamentas, LR Statistikos departamentas

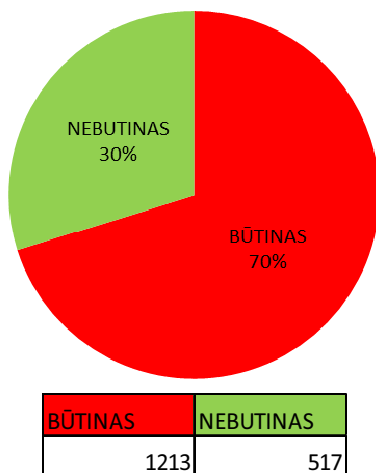
8 priedas. Hipotetinio mažojo vartojimo kredito pasiūlymo kainos pasirinkimas

9 priedas. Respondentų pasiskirstymas pagal praskolinimo lygį

10 priedas. Respondentų pasiskirstymas pagal poreikių būtinumą

11 priedas. Kredito gavėjo prasiskolinimo veiksniai

Autorius	Duomenų surinkimas	Imtis	Analizės metodas	Komentaras	Ribotas racionalumas	Opportunizmas	Ateities neapibrėžtumas	Turto specifiskumas
Agarwal, Skiba ir Tobacman (2009)	Asmens kredito kortelių duomenys ir didelio JAV banko ir mažojo vartojimo kredito davėjo	Iš 102779 mažojo vartojimo kredito naudotojų ir 143228 kredito kortelių turėtojų visoje JAV buvo atrinkta 3090 skolininkų	Logistinė regresija	Autoriai ieškojo priežasčių kodėl naudojamosi mažojo vartojimo kreditavimo sandoriais tirdami asmens likvidumo pokyčius laike. Buvo nustatyta, kad likvidumo problemos skolininkams prasideda apytiksliai prieš 5 mėnesius iki mažojo vartojimo kreditavimo sandorio sudarymo. Taip šie autoriai paneigė teiginį, kad šie kreditai yra naudojami netikėtiems finansiniams šokams padengti. Pasak jų, nekantrumas, finansų valdymo įgūdžiai arba nuolatiniai ir trunkamieji finansiniai sunkumai paaiškina likvidumo mažėjimą iki sandorio sudarymo.	V		V	V
Bertrand ir Morse (2009)	Apklausa ir administraciniai duomenys	1441 vieno iš kredito davėjų klientai	Klasterinė ir regresinė analizė	Tyrė kaip papildomos informacijos atskleidimas veikia skolinimąsi ir nustatė, kad palūkanų skaičiavimo ir tipinio pavyzdžio pateikimas sumažina skolinimosi lygį. Neveikiami yra tik didesnes sumas basiskolinantys asmenys. Autoriai pasiūlė tobulinti informacijos atskleidimo reikalavimus, kartu su maksimaliomis kredito sumos ar palūkanų normomis.	v			
Eliehausen ir Lawrence (2001)	Apklausa	427 vieno iš kredito davėjų klientai	Aprašomoji analizė	Tyrė mažojo vartojimo kreditavimo sandorio skolininkų charakteristikas ir elgseną. Nustatė, kad didžioji dauguma respondentų žinojo apie mažojo vartojimo kredito brangumą, tačiau rinkosi šią paslaugą dėl neprieinamų kitų alternatyvų. Autorių nuomone, mažieji vartojimo kreditai yra daugiau finansinių sunkumų pasekmė, o ne priežastis. Dauguma respondentų skolinosi pakankamai retai ir nesutiko su sandorių skaičiaus per metus ribojimu.	v			v
FDIC (2009)	Apklausa	47000 JAV respondentai	Aprašomoji analizė	Tyrė mažojo vartojimo kreditavimo sandorio skolininkų charakteristikas ir elgseną. Nustatė, kad tie respondentai, kuriems neprieinami bankų kreditai, dažniau kreipiasi ir labiau yra priklausomi nuo mažojo vartojimo kreditavimo sandorių.	v			v
Gathergood (2012)	Apklausa	1234 JAV respondentai	Aprašomoji ir regresinė analizė	Tyrė mažojo vartojimo kreditavimo skolininkų savikontrolės, finansinio raštingumo ir prasiskolinimo ryšį. Nustatė, kad savikontrolės ir finansinio raštingumo trūkumai didina prasiskolinimo tikimybę.	v		v	

11 priedo tęsinys

Autorius	Duomenų surinkimas	Imtis	Analizės metodas	Komentaras	Ribotas racionalumas	Opurtizmas	Ateities neapibrėžtumas	Turto specifiskumas
Skiba ir Tobacman (2008)	Administraciniai (teismų) duomenys	145000 JAV respondentų	Regresinė analizė	Tyrė, mažojo vartojimo kreditavimo sandorio sudarymo ir asmens bankroto ryšį. Nustatė, kad mažojo vartojimo kredito naudotojai dažniau kreipiasi dėl bankroto bylos iškėlimo, nei tie, kurie šiais kreditais nesinaudojo. Autoriai nustatė, kad pirma paskola dažniausiai veda į pasikartojančius sandorius, o tai patvirtina, kad mažieji vartojimo kreditai yra naudojami kaip pajamų substitutai einamiesiems poreikiams padengti. Autoriai taip pat tyrė, ar skolininkai kreipiasi dėl mažojo vartojimo kredito naudodamiesi numatomu bankrotu, tačiau padarė išvadą, kad šie kreditai su palūkanomis tesudaro nedidelę visų išsiskolinimų dalį ir dėl to nėra nesąžiningo pasipelnymo dalykas.	v	v		
Zinman (2010)	Apklausa	1040 Oregono ir Vašingtono respondentų	Aprašomoji analizė	Tyrė kaip kredito kainos apribojimai veikia darbo rinką ir skolininkų finansinę padėtį. Nustatė, kad kainų ribojimai apribojo mažojo vartojimo kreditavimo pasiūlą, todėl daug vartotojų pradėjo rinktis brangesnes alternatyvas				v
Goldin ir Hamonoff (2013)	Apklausa	46547 JAV respondentų 2009-aisiais ir 45171 - 2011-aisiais	Regresinė analizė	Nustatė, kad ribojama mažojo vartojimo kreditavimo prieiga yra veiksminga priemonė mažinti šios rūšies kredito naudojimą, tačiau vartotojų reakcija į šiuos ribojimus pasireiškia perėjimu į kitas aukštų palūkanų trumpalaikio kredito formas.	v			v
Edmiston (2011)	Kredito davėjo duomenys ir apklausa	787 JAV respondentai	Eksperimentas	Nustatė, kad mažojo vartojimo kreditavimo prieigos padidinimas pagerina skolininkų gerovę. Buvo pastebėtas teigiamas poveikis maisto vartojimui, ekonominiams savarankiškumui, ir tam tikriems gerovės aspektams. Autoriai nepastebėjo mažojo vartojimo kreditavimo prieigos padidinimo neigiamo poveikio, be to paneigė teiginį, jog mažojo vartojimo kreditavimo rinkos skatina prasiskolinimą	v			v
Eliehausen (2009)	Apklausa	1173 JAV respondentai	Aprašomoji analizė	Išsamiai ištyrė skolininko sprendimus sudarant ir vykdam mažojo vartojimo kreditavimo sandorius ir šių sprendimų pasekmes. Nustatė, kad dauguma skolininkų naudojosi mažojo vartojimo kreditais trumpalaikiams poreikių finansavimui tuo metu, kai kitos kreditavimo priemonės jiems buvo neprieinamos.	v		v	v

12 priedas. Vartojimo kredito direktyvos (2008/48/EB) leidžiamų išimčių pasiskirstymas ES šalyse, Islandijoje bei Norvegijoje.

Šalis	2(5) str.	2(6) str.	4(1) str.	4(2)(c) str.	6(2) str.	10(5)(f) str.	10(1) str.	14(2) str.	16(4) str.
AT	X	X	X	X	X	X	V	X	V
BE	X	V	X	X	X	X	V	X	X
BG	X	X	X	V	X	X	V	X	X
CY	V	V	V	X	X	X	V	X	V
CZ	X	V	X	X	X	V	V	X	X
DE	X	V	X	X	V	V	V	X	X
DK	X	V	X	V	V	V	V	X	X
EE	X	X	X	X	X	X	V	X	X
EL	X	V	X	X	X	X	V	X	V
ES	X	V	X	V	V	V	V	X	X
FI	X	X	X	X	X	X	V	X	V
FR	X	X	X	X	X	X	V	V	V
HR	X	V	X	X	V	X	V	X	V
HU	X	X	V	X	X	X	V	X	V
IE	V	X	X	V	V	V	V	X	V
IS	X	X	X	X	X	X	V	X	X
IT	X	V	X	X	X	X	V	X	V
LT	V	V	X	X	X	X	V	X	V
LU	X	V	X	V	V	V	V	X	V
LV	V	V	X	X	X	X	V	X	V
MT	X	V	X	V	V	V	V	X	V
NL	X	X	X	X	X	V	V	X	X
NO	X	X	X	X	X	X	V	X	V
PL	X	V	X	V	V	V	V	X	V
PT	X	V	X	X	X	X	V	X	X
RO	V	V	X	X	X	X	V	V	X
SE	X	X	V	X	X	X	V	X	X
SI	X	V	X	X	X	X	V	V	V
SK	X	V	X	X	V	V	V	X	V
UK	V	X	V	V	V	V	V	X	V

Paulius ASTROMSKIS

**MAŽOJO VARTOJIMO KREDITAVIMO SANDORIŲ REGULIAVIMO
MODELIS**

Daktaro disertacija

Išleido ir spausdino – Vytauto Didžiojo universiteto bibliotekos Leidybos skyrius
(S. Daukanto g. 27, LT-44249 Kaunas)

Užsakymo Nr. K14-100. Tiražas 15 egz. 2014 11 12.

Nemokamai.